

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ЮРИДИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

100 *Років*
ХЕРСОНСЬКОМУ ДЕРЖАВНОМУ
УНІВЕРСИТЕТУ

**НАУКОВИЙ ВІСНИК
ХЕРСОНСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ**

Серія:
ЮРИДИЧНІ НАУКИ
Випуск 3
Том 2

Херсон-2017

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Головний редактор:

Стратонов Василь Миколайович – ректор Херсонського державного університету, д.ю.н., професор, заслужений юрист України

Заступники головного редактора:

Бевзенко Володимир Михайлович – завідувач кафедри адміністративного права Київського національного університету імені Тараса Шевченка, д.ю.н., професор

Сайчин Олександр Сергійович – завідувач кафедри галузевого права юридичного факультету Херсонського державного університету, д.ю.н., професор

Відповідальний секретар:

Гавловська Аліна Олександрівна – старший викладач кафедри галузевого права юридичного факультету Херсонського державного університету, к.ю.н.

Члени редакційної колегії:

Галунько Віра Миколаївна – проректор з матеріально-технічного розвитку та інфраструктури, доцент кафедри історії та теорії держави і права юридичного факультету Херсонського державного університету, к.ю.н., доцент

Кафарський Володимир Іванович – професор кафедри теорії держави і права Херсонського державного університету, д.ю.н., професор, заслужений юрист України

Волошин Юрій Олексійович – завідувач відділу теорії і практики законотворчої діяльності, директор Української школи законотворчості Інституту законодавства Верховної Ради України, д.ю.н., професор

Литвинов Олексій Миколайович – завідувач кафедри кримінального права та кримінології Харківського національного університету внутрішніх справ, д.ю.н., професор

Літвін Валерій Валерійович – професор кафедри галузевого права Херсонського державного університету, к.ю.н.

Леоненко Тетяна Євгенівна – заступник завідувача кафедри кримінального процесу та криміналістики Класичного приватного університету, к.ю.н., доцент

Лукашевич Віталій Григорович – проректор з наукової роботи, завідувач кафедри кримінального процесу та криміналістики Класичного приватного університету, д.ю.н., професор, заслужений юрист України

Мельник Роман Сергійович – професор кафедри адміністративного права Київського національного університету імені Тараса Шевченка, д.ю.н., старший науковий співробітник

Мікулин Віктор Петрович – заступник голови Закарпатської обласної державної адміністрації, д.ю.н., професор

Слінько Сергій Вікторович – професор кафедри кримінального процесу та криміналістики Харківського національного університету внутрішніх справ, д.ю.н., професор

Стрельцов Євген Львович – вчений секретар Південного регіонального наукового центру Національної академії правових наук України, член-кореспондент Національної академії правових наук України, д.ю.н., професор, заслужений діяч науки і техніки України

Фріс Павло Львович – завідувач кафедри кримінального права Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, д.ю.н., професор, заслужений діяч науки і техніки України

Шишка Роман Богданович – завідувач кафедри цивільно-господарських дисциплін Ірпінської фінансово-юридичної академії, д.ю.н., професор

Шутак Ілля Дмитрович – професор кафедри теорії та історії права Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького, д.ю.н., професор

Коровайко Олександр Іванович – голова Апеляційного суду Херсонської області, к.ю.н.

Чертова Надія Андріївна – завідувач кафедри міжнародного права і порівняльного правознавства Північного (Арктичного) федерального університету імені М.В. Ломоносова, д.ю.н., професор (Російська Федерація, м. Архангельськ)

Гармасєв Юрій Петрович – завідувач кафедри організації прокурорсько-слідчої діяльності Іркутського інституту підвищення кваліфікації прокурорських працівників Генеральної прокуратури Російської Федерації, д.ю.н., професор (Російська Федерація, м. Іркутськ)

Кубічек Павол – декан юридичного факультету Університету імені Коменського, д.ю.н., професор (Республіка Словаччина, м. Братислава)

Рябініна Тетяна Кимівна – завідувач кафедри кримінального процесу та криміналістики Південно-Західного державного університету, к.ю.н., професор (Російська Федерація, м. Курськ).

Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки» є фаховим виданням на підставі Наказу МОН України від 10 жовтня 2013 року № 1411 (додаток № 5).

**Журнал включено до міжнародної наукометричної бази
Index Copernicus International (Республіка Польща)**

**Затверджено відповідно до рішення вченої ради
Херсонського державного університету
(Протокол № 1 від 28.08.2017 р.)**

Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації – серія КВ № 19746-9546Р
від 15.03.2013 р. видане Державною реєстраційною службою України

ШАНОВНІ КОЛЕГИ!

Херсонський державний університет – провідний науково-освітній центр Півдня України, який у 2017 році святкує свій 100-літній ювілей. Це не просто значний відтинок часу, а ціла епоха для нашого університету. Це шлях наполегливої праці багатьох поколінь досвідчених, творчих, талановитих фахівців. Це шлях утвердження власних принципів, пошуків, звершень, зростання та примноження здобутків.

Херсонський державний університет відомий своїми науковими школами, які розвиваються та виховують молодих науковців. За керівництва відомих учених у нашому навчальному закладі підготовлено не одне покоління висококваліфікованих фахівців. Серед них – народні й заслужені вчителі, артисти, народні депутати України, олімпійські чемпіони, чемпіони Європи та світу, видатні вчені, письменники, журналісти, економісти, менеджери, юристи, державні й політичні діячі тощо.

Університет є засновником багатьох журналів, 12 з яких – фахові наукові видання України. Філософія збірника наукових праць «Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки» полягає в науковому осмисленні актуальних питань теорії та історії держави і права, державного управління, адміністративного, конституційного, міжнародного, цивільного і підприємницького, аграрного та екологічного права, кримінології, кримінального, кримінально-процесуального права тощо.

Упевнений, що високий професіоналізм та самовіддана праця вчених Херсонського державного університету сприятимуть подальшому розвитку і примноженню освітнього й наукового потенціалу нашої держави.

Щирозердно вітаю редакційний колектив, авторів і читачів «Наукового вісника Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки» з ювілейною датою. Хвала і шана талановитим і невтомним творцям цього видання!

З повагою,

Ректор Херсонського державного університету
Василь СТРАТОНОВ

ЗМІСТ

СЕКЦІЯ 7

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

Діордіца І.В. ПОНЯТТЯ ТА ЗМІСТ КІБЕРЗЛОЧИННОСТІ.....	8
Загорулько Є.О. ОРГАНИ ДЕРЖАВНОЇ ВИКОНАВЧОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ ЯК СУБ'ЄКТ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАХОДІВ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРИМУСУ.....	14
Катрич Д.К. МЕТА І ЗАВДАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ.....	18
Киценко О.П. ГЕНЕЗА ФОРМУВАННЯ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО ОПОДАТКУВАННЯ ЛІСОКОРИСТУВАННЯ В УКРАЇНІ.....	22
Кубасенко А.В. ВИЩІ ОРГАНИ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ ЯК СУБ'ЄКТИ ГАРАНТУВАННЯ ПРАВ І СВОБОД ГРОМАДЯН У СФЕРІ ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ В УКРАЇНІ.....	26
Легеза Ю.О. ПОНЯТТЯ ТА ВИДИ ФОРМ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ У СФЕРІ ВИКОРИСТАННЯ ПРИРОДНИХ РЕСУРСІВ.....	30
Нечипорук Ю.М. КЛАСИФІКАЦІЯ ПРАВОПОРУШЕНЬ В ІНФОРМАЦІЙНІЙ СФЕРІ.....	33
Очкуренко С.В. РОЗМЕЖУВАННЯ ТА ВЗАЄМОДІЯ ФІНАНСОВОГО Й АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА.....	38
Панова Г.В. ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ ВТРУЧАННЯ АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДУ В РОЗСУД СУБ'ЄКТА ПУБЛІЧНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ.....	43
Свистович Р.С. ЗЕМЕЛЬНО-ПРАВОВА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЯК СПЕЦІАЛЬНИЙ ВИД ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ.....	47
Селезньова О.М., Александрюк М.В. ДО ПИТАННЯ ПРО УДОСКОНАЛЕННЯ ЗДІЙСНЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ.....	51
Сіренко М.М. ПОДАТКОВИЙ КРЕДИТ ЯК РІЗНОВИД ДЕРЖАВНОГО КРЕДИТУ.....	54
Славко А.С. ПІДХОДИ ДО ЗАКОНОДАВЧОГО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «ПРАВОВИЙ РЕЖИМ».....	57
Соцька А.М. ПРАВОВИЙ СТАТУС ЖЕСТОВОЇ МОВИ В УКРАЇНІ.....	61
Стасюк О.Л. СУТНІСТЬ ПРАВОЗАХИСНОЇ ФУНКЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ: ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОЇ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ.....	64
Фуке Н.А. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ПОНЯТЬ «БАНК» І «БАНКІВСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ».....	68
Шатрава С.О. РОЗВИТОК ТА СУЧАСНИЙ СТАН ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗАПОБІГАННЯ КОРУПЦІЇ В ОРГАНАХ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ.....	74

СЕКЦІЯ 8

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

Балонь А. Б. ОСОБЛИВОСТІ СПОСОБІВ ВЧИНЕННЯ ЗЛОЧИНІВ СПІВРОБІТНИКАМИ ПОЛІЦІЇ ЯК ЕЛЕМЕНТУ ЇХ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ.....	79
Бундз Р.О. ЗАГАЛЬНО-СОЦІАЛЬНІ ЗАХОДИ ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИНАМ, ВЧИНЮВАНИМ НЕПОВНОЛІТНІМИ З ОСОБЛИВОЮ ЖОРСТОКІСТЮ.....	83
Волковська А.С. БЛИЗЬКІ РОДИЧІ ТА ЧЛЕНИ СІМ'Ї ЯК ПОТЕРПІЛІ ВІД ЗЛОЧИНУ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТ. 3451 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ.....	87
Волошин О.В. ОЦІНКА ТЕРОРИСТИЧНИХ РИЗИКІВ ЯК ОСНОВА ПЛАНУВАННЯ АНТИТЕРОРИСТИЧНОГО ЗАХИСТУ.....	91
Кутєпов М.Ю. СОЦІАЛЬНА АДАПТАЦІЯ ЗАСУДЖЕНИХ ЖІНОК ЯК СКЛАДОВА ЇХ РЕСОЦІАЛІЗАЦІЇ.....	95
Лилик В.А. БЮДЖЕТ УКРАЇНИ ЯК ПРЕДМЕТ ПОСЯГАННЯ У ЗЛОЧИНАХ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ НЕЦІЛЬОВИМ ВИКОРИСТАННЯМ БЮДЖЕТНИХ КОШТІВ УКРАЇНИ.....	99
Михальченко О.М. ОСОБЛИВОСТІ МІЖНАРОДНОГО ПРАВОВОГО СПІВРОБІТНИЦТВА УКРАЇНИ У БОРОТБІ З КОРУПЦІЄЮ.....	103
Пузирьов М.С. ВИКОНАННЯ ПОКАРАННЯ У ВИДІ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛИ НА ПЕВНИЙ СТРОК У ФІНЛЯНДІЇ: ОКРЕМІ АСПЕКТИ.....	107
Сохікян А.С. ЗМІСТ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНУ.....	111

СЕКЦІЯ 9**КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА;
СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ**

Бабаєва О.В. ЗАКРИТТЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ НА СТАДІЇ ПІДГОТОВЧОГО ПРОВАДЖЕННЯ.....	114
Волохова К.В. ВИКОРИСТАННЯ ДОСВІДУ ЗАРУБІЖНИХ ДЕРЖАВ У КОНТЕКСТІ РЕФОРМУВАННЯ СУДУ ПРИСЯЖНИХ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ УКРАЇНИ	118
Галагура Є.Л. РОЗСЛІДУВАННЯ УМИСНИХ ВБИВСТВ З МОТИВІВ РАСОВОЇ, НАЦІОНАЛЬНОЇ ЧИ РЕЛІГІЙНОЇ НЕТЕРПИМОСТІ: ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ТА ОПТИМІЗАЦІЇ.....	120
Давиденко С.В. АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЗАСТОСУВАННЯ ТИМЧАСОВОГО ДОСТУПУ ДО РЕЧЕЙ І ДОКУМЕНТІВ ЯК ЗАХОДУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ.....	123
Іваненко О.В. АЛБІ: ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ТА ПРИКЛАДНЕ ЗНАЧЕННЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ.....	128
Марущак Н.В. ЩОДО ПИТАННЯ МОРАЛЬНОСТІ ОСНОВОПОЛОЖНИХ ЗАСАД У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ.....	132
Нуджейдат Веам КРИМІНАЛІСТИЧНА КЛАСИФІКАЦІЯ ЗІВАЛТУВАНЬ.....	136
Павелко Ю.Р. КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗЛОЧИНІВ ЯК НЕВІД'ЄМНИЙ ЕЛЕМЕНТ МЕТОДИКИ РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ЗАРАЖЕННЯМ ВІЛ-ІНФЕКЦІЄЮ ЧИ ІНШОЮ НЕВИЛІКОВОЮ ІНФЕКЦІЙНОЮ АБО ВЕНЕРИЧНОЮ ХВОРОБОЮ.....	141
Павлійчук К.В. СУТНІСТЬ ТА ПОРЯДОК ПОВІДОМЛЕННЯ ПРО ПІДОЗРУ.....	145
Соколов О.В. КРИМІНАЛЬНІ ПРОЦЕСУАЛЬНІ РІШЕННЯ ЯК ПІДСТАВА ПРОВЕДЕННЯ НЕГЛАСНИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ.....	148
Ткаченко В.І. ОСОБА ЗЛОЧИНЦЯ ЯК ЕЛЕМЕНТ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ КОНТРАБАНДИ НАРКОТИКІВ.....	154

СЕКЦІЯ 10**СУДОУСТРІЙ; ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА**

Пипяк М.І. АНТИКОРУПЦІЙНА СУДОВА РЕФОРМА В УМОВАХ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ.....	159
--	-----

СЕКЦІЯ 11**МІЖНАРОДНЕ ПРАВО**

Панфілова Ю.М. ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ ПРАВОСУБ'ЄКТНОСТІ СТОРІН У ПРАВІ МІЖНАРОДНИХ ДОГОВОРІВ.....	163
Пилипенко В.П. РОЛЬ ПАЛАТИ ПОПЕРЕДНЬОГО ПРОВАДЖЕННЯ МІЖНАРОДНОГО КРИМІНАЛЬНОГО СУДУ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ.....	166
Чубінідзе О.О. ДО ПИТАННЯ СУТНОСТІ УНІВЕРСАЛЬНОЇ ЮРИСДИКЦІЇ.....	170

СЕКЦІЯ 12**ФІЛОСОФІЯ ПРАВА**

Бровко Н.І. ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ПРАВОВИХ ТА МОРАЛЬНИХ НОРМ У СВІДОМОСТІ УКРАЇНСЬКИХ ФЕРМЕРІВ	174
Федоренко В.В. ЕФЕКТИВНІСТЬ ВІЙСЬКОВО-ПРАВОВОГО ВИХОВАННЯ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ЯК МЕТОДОЛОГІЧНА ПРОБЛЕМА.....	178

РЕЦЕНЗІЇ

Магновський І.Й. РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ ЛЕНГЕР ЯНИ ІВАНІВНИ НА ТЕМУ «МУНІЦИПАЛЬНО-ПРАВОВІ КОЛІЗІЇ: ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ».....	183
---	-----

CONTENTS

SECTION 7

ADMINISTRATIVE LAW AND PROCESS; FINANCIAL LAW; INFORMATION LAW

Diorditsa I.V. THE CONCEPT AND CONTENT OF CYBERSECURITY.....	8
Zagorulko I.O. STATE EXECUTIVE SERVICE OF UKRAINE AS A SUBJEKT OF APPLICATION OF ADMINISTRATIVE ENFORCMENT ACTIONS.....	14
Katrich D.K. THE GOAL AND THE TASK OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE: THEORETICALLY LEGAL ASPECT.....	18
Kytsenko A.P. GENESIS OF FORMATION OF TAX LEGISLATION OF FOREST USE IN UKRAINE	22
Kubaenko A.V. THE HIGHER ECHELONS OF GOVERNMENT AS SUBJECT GUARANTEEING RIGHTS AND FREEDOMS IN THE SPHERE OF COMBATING CORRUPTION IN UKRAINE.....	26
Legeza Y.O. CONCEPT AND TYPES OF FORMS OF PUBLIC ADMINISTRATION IN THE FIELD OF USE OF NATURAL RESOURCES.....	30
Nechyporuk Y.M. CLASSIFICATION OF LEGAL OFFENCES IN THE INFORMATIONAL SECTOR.....	33
Ochkurenko S.V. DELIMITATION AND INTERACTION OF FINANCIAL LAW AND ADMINISTRATIVE LAW.....	38
Panova G.V. SOME PECULIARITIES OF THE ADMINISTRATIVE COURT'S INTERFERENCE IN THE DISCRETION OF THE SUBJECT OF PUBLIC ADMINISTRATION.....	43
Svystovych R.S. LAND AND LEGAL RESPONSIBILITY AS SPECIAL TYPE OF LEGAL RESPONSIBILITY.....	47
Selezniova O.M., Aleksandriuk M.V. ABOUT THE ISSUE OF IMPROVING THE INFORMATION POLICY OF UKRAINE AND ITS IMPLEMENTATION.....	51
Sirenko M.M. TAX CREDIT AS A FORM OF STATE LOANS.....	54
Slavko A.S. THE APPROACHES TO LEGISLATIVE DEFINITION OF CONCEPT "LEGAL REGIME".....	57
Sotska A.M. LEGAL STATUS OF THE SIGN LANGUAGE IN UKRAINE.....	61
Stasyuk O.L. THE ESSENCE OF THE HUMAN RIGHTS FUNCTION OF THE UKRAINIAN STATE: PROBLEMS OF MODERN INTERPRETATION.....	64
Fuks N.A. THEORETICAL AND LEGAL CHARACTERISTIC OF "BANK" AND "BANKING" CONCEPTS.....	68
Shatrava S.O. DEVELOPMENT AND THE CURRENT STATE OF LEGAL REGULATION OF PREVENTION OF CORRUPTION IN THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE.....	74

SECTION 8

CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY; PENAL LAW

Balon A.B. FEATURES OF METHODS OF COMMITTING CRIMES BY POLICE OFFICERS AS AN ELEMENT OF THEIR FORENSIC CHARACTERISTICS.....	79
Bunz R.O. GENERAL SOCIAL MEASURES FOR PREVENTION OF CRUES, UNDERSTANDED UNLIMITED WITH SPECIAL RISK.....	83
Volkovska A.S. CLOSE RELATIVES AND FAMILY MEMBERS AS VICTIMS OF CRIME UNDER ST. 345 OF THE PENAL CODE OF UKRAINE.....	87
Voloshin O.V. TERRORIST RISK ASSESSMENT AS THE BASIS FOR PLANNING OF ANTITERRORIST PROTECTION.....	91
Kutepov M.Y. THE SOCIAL ADAPTATION OF WOMEN, SERVING TIME IN PRISONS, AS A PART OF THEIR RESOCIALIZATION.....	95
Luluk V.A. THE BUDGET OF UKRAINE AS A SUBJECT OF ASSAULT OFFENCES, ASSOCIATED WITH THE MISUSE OF BUDGET FUNDS.....	99
Michalchenko O.M. FEATURES OF INTERNATIONAL LEGAL COOPERATION OF UKRAINE IN THE FIGHT AGAINST CORRUPTION.....	103
Puzyrov M.S. EXECUTION OF IMPRISONMENT FOR A FIXED TERM IN FINLAND: CERTAIN ASPECTS.....	107
Sokhikian A.S. THE SUBSTANCE OF CRIMINAL LAW.....	111

SECTION 9**CRIMINAL PROCESS AND FORENSIC SCIENCE;
FORENSIC EXAMINATION**

Babayeva A.V. THE TERMINATION OF CRIMINAL PROCEEDINGS AT A STAGE OF PREPARATORY TRIAL	114
Volohova K.V. USE OF EXPERIENCE OF FOREIGN COUNTRIES IN THE CONTEXT OF REFORMING OF JURY IN CRIMINAL PROCEEDING OF UKRAINE.....	118
Halahurya Ye.L. INVESTIGATION MURDER FOR REASONS OF RACE, NATIONAL OR RELIGIOUS INTOLERANCE: WAYS IMPROVEMENT AND OPTIMIZATION.....	120
Davydenko S.V. ACTUAL QUESTIONS FOR APPLICATION TEMPORARY ACCESS TO RULES AND DOCUMENTS AS A MEETING OF PROVISION OF CRIMINAL PROCEEDINGS.....	123
Ivanenko O.V. ALIBI: THEORETICAL PROBLEMS AND APPLIED IMPORTANCE IN CRIMINAL PROCEEDINGS.....	128
Marushchak N.V. THE QUESTION OF MORALITY OF BASIC BASES IN THE CRIMINAL PROCESS OF UKRAINE.....	132
Nujeidat Weam FORENSIC CLASSIFICATION OF RAPE.....	136
Pavelko Yu.R. FORENSIC DESCRIPTION OF CRIMES, AS AN INALIENABLE ELEMENT OF METHODOLOGY OF INVESTIGATION OF THE CRIMES RELATED TO THE HUMAN IMMUNODEFICIENCY VIRUS INFECTION OR OTHER INCURABLE INFECTIOUS OR VENEREAL DISEASE.....	141
Pavliichuk K.V. THE SUBSTANCE AND PROCEDURE OF NOTIFICATION OF SUSPICION.....	145
Sokolov O.V. CRIMINAL PROCEDURAL DECISION AS THE BASIS OF PERFORM SECRET INVESTIGATIVE (SEARCH) ACTIONS.....	148
Tkachenko V.I. OFFENDER'S PERSONALITY AS AN ELEMENTS OF OPERATIVE AND SEARCH CHARACTERISTICS OF SMUGGLING OF NARCOTICS.....	154

SECTION 10**JUDICATURE; PUBLIC PROSECUTION AND ADVOCACY**

Pypiak M.I. ANTI-CORRUPTION JUDICIARY REFORM IN THE CONDITIONS OF THE EUROPEAN INTEGRATION OF UKRAINE.....	159
---	-----

SECTION 11**INTERNATIONAL LAW**

Panfilova Yu.M. SOME PROBLEMS OF PARTIES LEGAL PERSONALITY IN THE LAW OF TREATIES	163
Pylypenko V.P. THE INTERNATIONAL CRIMINAL COURT PRE-TRIAL CHAMBER WAR CRIMES INVESTIGATION ROLE.....	166
Chubinidze O.O. TO THE QUESTION OF UNDERSTANDING OF UNIVERSAL JURISDICTION.....	170

SECTION 12**PHILOSOPHY OF LAW**

Brovko N.I. INTERVENTION OF LEGAL AND MORAL NORMS IN THE CONTEXT OF UKRAINIAN FARMERS.....	174
Fedorenko V.V. EFEKTIVNESS OF MILITARY LAW EDUCATION OF MILITARIES AS A METHODOLOGICAL PROBLEM	178

REVIEW

Mahnovskyi I.Y. REVIEW OF THE MONOGRAPH OF LENHER YANA IVANIVNA ON THE TOPIC "MUNICIPAL LEGAL CONFLICTS: GENERAL THEORETICAL ASPECTS".....	183
---	-----

СЕКЦІЯ 7 АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

УДК 342.9

ПОНЯТТЯ ТА ЗМІСТ КІБЕРЗЛОЧИННОСТІ

Діордіца І.В., к. ю. н., доцент,
доцент кафедри кримінального права і процесу
Національний авіаційний університет

У статті автором було проаналізовано низку дефініцій кіберзлочинності, акцентовано на відсутності уніфікованого. Визначено, що засобом для здійснення кіберзлочину є комп'ютер, а саме комп'ютерні мережі чи комп'ютерні системи. Зазначено, що суб'єктом є осудна фізична особа, яка і притягується до відповідальності. Підтверджено положення про те, що комп'ютер виступає як предмет злочину, а інформаційна безпека – об'єкта. Ці злочини вчиняються у віртуальному (кібернетичному) просторі або в межах комп'ютерних мереж. Аргументовано положення про те, що невідповідність чинного законодавства сучасним викликам та загрозам у кібернетичній сфері також створюють сприятливі умови для виникнення та розвитку кіберзлочинності.

Ключові слова: кіберзлочин, кібербезпека, кіберпростір, кібернетична сфера, інформаційне суспільство, гібридна війна.

В статті автором були проаналізовані ряд дефініцій кіберпреступності, акцент зроблено на відсутності уніфікованого. Определено, что средством осуществления киберпреступления является компьютер, а именно компьютерные сети или компьютерные системы. Отмечено, что субъектом является вменяемое физическое лицо, которое и привлекается к ответственности. Подтверждено положение о том, что компьютер выступает в качестве предмета преступления, а информационная безопасность – объектом. Эти преступления совершаются в виртуальном пространстве или в пределах компьютерных сетей. Аргументировано положение о том, что несоответствие существующего законодательства современным вызовам и угрозам в кибернетической сфере также создают благоприятные условия для возникновения и развития киберпреступности.

Ключевые слова: киберпреступление, кибербезопасность, киберпространство, кибернетическая сфера, информационное общество, гибридная война.

Diorditsa I.V. THE CONCEPT AND CONTENT OF CYBERSECURITY

It was noted that the computer is used for committing of the computer cybercrime, namely computer networks or computer systems. From a criminal point of view, it is characterized by direct intention, almost eliminating the possibility of negligence. Also it was marked that a convicted individual, who is brought to justice is the subject of the cybercrime. It was stated that this type of crime is aimed at the violating of the activity of the information and computer systems, violation of copyright and related rights, illegal actions with documents transfer, payment cards and other means of access to bank accounts, equipment for their production, etc. It was noted that the consequences of this crime affect not only the interests of individual victims, but also companies, organizations, governments and society as a whole. Cybercrimes more often endanger the vital infrastructure, which in many countries is not controlled by the public sector, and such crimes can have a destabilizing effect on all segments of society. It was argued that the computer is the subject of a crime, and the information security is the object. These crimes are committed in a virtual space or within computer networks. Cybercrimes are committed by the usage of the computer systems or by using of the computer networks and other means of accessing the virtual space, as well as against computer systems, computer networks and computer data.

Key words: cybercrime, cybersecurity, cyberspace, cybernetic sphere, information society, hybrid war.

Постановка проблеми. Нині кіберзлочинність – актуальна проблема, з якою зіштовхнулись усі країни у XXI ст. і яка перманентно експоненційно збільшується як за своїми масштабами, так і за рівнем спричиненої шкоди. Незважаючи на комплекс заходів, які вживаються окремими фізичними та юридичними особами, а також державою, кіберзлочинці успішно продовжують свою діяльність у кіберпросторі. У зв'язку із цим нині особливо важливо переглянути усі наявні заходи та ак-

тивно розробляти нові, що принесуть більшу користь та сформують надійну систему реалізації національних інтересів у кібернетичному просторі через формування надійного механізму профілактики та кіберзлочинності. Ці та інші фактори й зумовлюють актуальність теми наукової статті.

Ступінь розробленості проблеми. Під час написання статті були використані напрацювання різних науковців, зокрема: В.А. Ліпкан [1], О.О. Тихомирова [2], О.М. Пфо [3],

М.А. Погорецького, В.П. Шеломенцева [4], Н.В. Міщука [5], С.І. Марківа [6], Ю. Бельського [7] тощо.

Мета статті – дослідити поняття та зміст кіберзлочинності. Заради досягнення мети були поставлені завдання: сформулювати авторське узагальнене розуміння терміна «кіберзлочинність», проаналізувати його ознаки та виокремити види та форми прояву даного явища на сучасному етапі, а також визначити основні суб'єкти та об'єкти.

Виклад основного матеріалу. Перш за все, зауважу, що термін «кіберзлочинність» у національних офіційних нормативно-правових документах не визначений, незважаючи на те, що він вживається в окремих нормативно-правових актах, що регулюють суспільні відносини в кіберпросторі. Разом із тим саме поняття закріпилося в лексиконі правоохоронних органів розвинених держав Європи і світу. Під ним зазвичай розуміється вид злочинності у сфері комп'ютерної інформації і телекомунікацій, незаконний обіг радіоелектронних і спеціальних технічних засобів, поширення нелегального програмного забезпечення для ЕОМ, а також деякі інші види злочинності.

Зазначу, що масштаби кіберзлочинності як транснаціонального явища зумовлюють чисельні проблеми практичного і наукового характеру, вирішення яких може забезпечити нівелювання негативного впливу та мінімізацію темпів та форм його розвитку.

Нині, в умовах ведення гібридної війни РФ проти нашої держави, кіберзлочинність становить для України серйознішу небезпеку, ніж 5 років тому. Однак у рамках наукових досліджень не спостерігається адекватної наукової рефлексії на зазначені питання. Незважаючи на окремі розрізнені зусилля правоохоронних органів, які спрямовані на боротьбу з окремими кіберзлочинами, їх кількість, на жаль, не зменшується, а, навпаки, постійно збільшується. Одна з багатьох причин, на мій погляд, криється в тому, що проголошене завдання щодо створення національної системи кібербезпеки в реальному житті не реалізовано.

У 2008 р. у десятці найбільш небезпечних загроз, що зазначаються фахівцями, були мережі ботів – «цілеспрямовані» атаки на урядові сайти, приватні підприємства та кінцевих користувачів. А в 2013 р., згідно з прогнозом фахівців McAfee, на перший план вийшли загрози, пов'язані з використанням мобільного доступу в мережу.

Злочинність у кіберпросторі – одна з найгостріших проблем, з якою зіткнулося міжнародне співтовариство протягом останніх десятиліть у зв'язку з розвитком інформаційних технологій [8].

Сучасні інформаційно-комунікаційні технології запроваджуються і розвиваються набагато швидше, ніж законодавчі та правоохоронні органи можуть адекватно реагувати на їх збільшення.

Термін «кіберзлочинність» часто вживається поряд із терміном «комп'ютерна злочинність», причому нерідко ці поняття використовуються як синоніми. Дійсно, ці терміни дуже близькі один одному, але не синонімічні. Поняття «кіберзлочинність» (в англомовно-

му варіанті – *cybercrime*) ширше за поняття «комп'ютерна злочинність» (*computer crime*), і точніше відображає природу такого явища, як злочинність в інформаційному просторі.

Так, Оксфордський тлумачний словник визначає приставку “*cyber*” як компонент складного слова. Її значення – те, що відноситься до інформаційних технологій, мережі Інтернет, віртуальної реальності. Практично таке саме визначення дає Кембриджський словник. Таким чином, “*cybercrime*” – це злочинність, пов'язана як із використанням комп'ютерів, так і з використанням інформаційних технологій і глобальних мереж. Водночас термін “*computer crime*” в основному стосується злочинів, які скоєні щодо комп'ютерів або комп'ютерних даних. Ідея поділу термінів «кіберзлочинність» і «комп'ютерна злочинність» і використанню першого терміна і закріплена в міжнародному праві. Рада Європи в листопаді 2001 р. прийняла Конвенцію про кіберзлочинність, вживши саме термін “*cybercrime*”, а не “*computer crime*” [9]. Нині офіційне визначення кіберзлочинності на міжнародному рівні відсутнє.

Хоча аналіз національного законодавства України, що регулює суспільні інформаційні відносини, дає змогу стверджувати, що наша держава вживає необхідних заходів, спрямованих на профілактику та протидію комп'ютерної злочинності. Прикладом цьому може служити Указ Президента від 31 липня 2000 р. «Про заходи розвитку національної складової глобальної інформаційної мережі Internet та забезпечення широкого доступу до цієї мережі в Україні», а також Розділ 16 «Злочини у сфері використання ЕОМ, систем та комп'ютерних мереж» чинного Кримінального кодексу України. Але цього виявляється недостатньо для повного подолання кіберзлочинності в нашій країні.

Тому однією з проблем, на яких доцільно акцентувати, є проблема понятійно-категорійного апарату. Термін «кіберзлочин», яким нині у наукових колах прийнято позначати специфічні види злочинів, віднесених до так званої «кібернетичної сфери», набув на пострадянському просторі достатньо широкого вжитку, не маючи сформованого загальновибраного юридичного наповнення. Залишається невирішеною проблема не тільки встановлення співвідношення «кіберзлочину» з такими правовими категоріями, як «комп'ютерний злочин», «злочин у сфері комп'ютерної інформації», «злочин у сфері використання комп'ютерів», «злочин у сфері використання інформаційних технологій», або із законодавчим в Україні поняттям «злочин у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку», а й концептуального визначення місця «кіберзлочину» в системі протиправних діянь, передбачених національним законодавством: як окремого виду цих діянь, як специфічної форми їх скоєння, як того й іншого. Все це ставить під великий сумнів доцільність і можливість нормативного визначення кіберзлочину і впровадження його як окремого виду злочинів кримінальним правом [2, с. 189].

З метою формулювання авторського узагальненого розуміння терміна «кіберзлочинність» використано наявні доктринальні та законодавчі дефініції.

Отже, під «кіберзлочинністю» пропонується розуміти:

- незаконні дії, які здійснюються людьми, що використовують інформаційні технології зі злочинною метою [3, с. 33], це визначення є досить абстрактним та незрозумілим. Також використання терміна «людина» в юридичних науках є неприйнятним, і в цій дефініції зокрема. Людина – це, перш за все, жива істота, але не всі люди мають можливість використання інформаційних технологій. Крім того, кіборгізація суспільних відносин, подальше поширення ботів створює умови для вчинення ними тих чи інших протиправних дій;

- протиправне втручання в роботу кібернетичних систем, основною керівною ланкою яких є комп'ютер (наприклад, спотворення інформації про стан об'єкта в каналі зворотного зв'язку, спотворення керуючого сигналу й каналу зв'язку, використання шкідливого програмного забезпечення тощо), створення та використання зі злочинною метою певної кібернетичної (комп'ютерної) системи, використання зі злочинною метою наявних кібернетичних (комп'ютерних) систем (наприклад комп'ютерних чи телекомунікаційних мереж у шахрайстві, вимаганні тощо) [10, с. 85], зазначена дефініція може бути прийнята за приклад під час прийняття відповідних нормативно-правових актів;

- злочини, які вчиняються за допомогою або через комп'ютерні системи чи пов'язані саме з комп'ютерними системами, тобто із сукупністю пристроїв, з яких один чи більше відповідно до певної програми виконують автоматичну обробку даних [11];

- злочини у сфері комп'ютерної інформації [4, с. 89], тобто під час використання текстової, графічної чи будь-якої іншої інформації (даних), яка існує в електронному вигляді, зберігається на відповідних носіях і може зберюватися, змінюватися чи використовуватися за допомогою АЕОМ;

- передбачене кримінальним законом суспільно небезпечне винне діяння, що полягає у протиправному використанні інформаційних та комунікаційних технологій, відповідальність за яке встановлена законодавством про кримінальну відповідальність [12];

- сукупність злочинів, що вчинюються у віртуальному просторі за допомогою комп'ютерних систем або шляхом використання комп'ютерних мереж та інших засобів доступу до віртуального простору, в межах комп'ютерних мереж, а також проти комп'ютерних систем, мереж і даних [13, с. 267];

- злочинність у кібернетичному (віртуальному) просторі – просторі комп'ютерно-телекомунікаційних мереж [1, с. 190].

Конвенція «Про кіберзлочинність» також не дає визначення поняття «кіберзлочинність». Водночас в її преамбулі зазначено, що Конвенція є необхідною для зупинення дій, спрямованих проти конфіденційності, цілісності і доступності комп'ютерних систем, мереж і комп'ютерних даних, а також зловживан-

ня такими системами, мережами і даними, шляхом встановлення кримінальної відповідальності за таку поведінку, необхідною для зупинення дій, спрямованих проти конфіденційності, цілісності і доступності комп'ютерних систем, мереж і комп'ютерних даних, а також зловживання такими системами, мережами і даними, шляхом встановлення кримінальної відповідальності за таку поведінку, як це описано у Конвенції, надання повноважень, достатніх для ефективної боротьби з такими кримінальними правопорушеннями шляхом сприяння їхньому виявленню, розслідуванню та переслідуванню, як на внутрішньодержавному, так і на міжнародному рівнях, і укладення домовленостей щодо швидкого і надійного міжнародного співробітництва [14].

Отже, в цьому контексті **кіберзлочинність** – це дії, а саме: незаконний доступ; нелегальне перехоплення; втручання у дані або у систему; зловживання пристроями; шахрайство; правопорушення, пов'язані з дитячою порнографією; порушення авторських і суміжних прав; правопорушення, спрямовані проти конфіденційності, цілісності і доступності комп'ютерних систем, мереж і комп'ютерних даних, а також зловживання такими системами, мережами і даними, що тягнуть кримінальну відповідальність [9].

Резюмуючи вищезазначене, акцентую на тому, що, перш за все, засобом для здійснення кіберзлочину є комп'ютер, а саме комп'ютерні мережі чи комп'ютерні системи. З кримінально-правової точки зору, він характеризується прямим умислом, майже виключається можливість недбалості. Також суб'єктом виступає осудна фізична особа. Цей вид злочину спрямований на порушення діяльності інформаційних та комп'ютерних систем, порушення авторських і суміжних прав, незаконні дії з документами на переказ, платіжними картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків, обладнанням для їх виготовлення тощо.

Наслідки кіберзлочинності зачіпають не лише інтереси окремих осіб, що стали жертвами, але й компанії, організації, уряди і суспільство загалом. Кіберзлочини найчастіше ставлять під загрозу життєво важливу як інформаційну, так і взагалі критичну інфраструктуру, яка в багатьох країнах не контролюється публічним сектором, і такі злочини можуть вчиняти дестабілізуючий вплив на всі верстви суспільства. Таким чином стверджую: кіберзлочинність виступає загрозою національній безпеці в кібернетичній сфері.

Проаналізувавши теоретичні та практичні дослідження в галузі визначення поняття «кіберзлочин», можна дійти висновку, що серед сучасних українських науковців немає єдиного підходу до визначення поняття «кіберзлочин». Причому підходи досить суттєво відрізняються, що може бути причиною неправильного трактування, а це, у свою чергу, може призвести до неправильної кваліфікації злочинних дій, що створить проблеми не тільки на теоретичному, а й на практичному рівнях.

Кіберзлочини поділяють на види залежно від об'єкта, від предмета посягання, залежно від способів скоєння і т. п.

Найбільш поширена класифікація кіберзлочинів нині ґрунтується на структурі Конвенції Ради Європи про кіберзлочинність. Ця класифікація нині виступає «еталоном», оскільки наявні міжнародні та регіональні документи, а також наукова практика, використовують саме цей поділ.

1) правопорушення проти конфіденційності, цілісності та доступності комп'ютерних даних і систем:

- незаконний доступ – навмисний доступ до цілої комп'ютерної системи або її частини без права на це з метою отримання комп'ютерних даних або з іншою недобросовісною метою;

- втручання в дані, навмисне пошкодження, знищення, погіршення, зміну або приховування комп'ютерної інформації без права на це;

- втручання в систему – навмисне серйозне перешкодження функціонуванню комп'ютерної системи шляхом введення, передачі, пошкодження, знищення, погіршення, заміни або приховування комп'ютерних даних без права на це;

- зловживання пристроями, а саме їх виготовлення, продаж, придбання з метою використання, поширення або надання для використання іншим чином;

2) правопорушення, пов'язані з комп'ютерами;

3) правопорушення, пов'язані зі змістом;

4) правопорушення, пов'язані з порушенням авторських та суміжних прав [14];

5) акти расизму та ксенофобії, вчинені за допомогою комп'ютерних мереж [15].

Серед основних видів кіберзлочинності виділяють поширення шкідливих програм, злам паролів, крадіжку номерів кредитних карт і інших банківських реквізитів, а також поширення протиправної інформації через інтернет [3, с. 33].

За об'єктом посягання виділяються такі групи кіберзлочинів: злочини проти конфіденційності, цілісності та доступності комп'ютерних даних і комп'ютерних мереж, економічні комп'ютерні злочини, комп'ютерні злочини проти особистих прав і недоторканності приватної сфери, комп'ютерні злочини проти суспільних і державних інтересів. Проте варто відзначити, що багато кіберзлочинів зазіхають відразу на кілька об'єктів. Ще одна категорія злочинів, не включена окремо в Конвенцію Ради Європи (отримала поширення після прийняття Конвенції) – *identity theft*, крадіжка, передача і використання персональних даних із метою вчинення злочинів [5, с. 173].

Нині досить поширеною є така класифікація кіберзлочинів:

1) *агресивні* – кібертероризм, погроза фізичної розправи (наприклад, передана через електронну пошту), кіберпереслідування, кіберсталкінг (протиправне сексуальне домагання та переслідування іншої особи через інтернет), дитяча порнографія (створення порнографічних матеріалів, виготовлених із зображенням дітей, поширення цих матеріалів, отримання доступу до них);

2) *неагресивні* – кіберкрадіжка, кібервандалізм, кібершахрайство, кібершпигун-

ство, поширення спаму та вірусних програм [13, с. 156].

Водночас, **з урахуванням мотивації** злочинців, кіберзлочини видається можливим умовно розділити на категорії:

- кібершахрайство з метою заволодіння коштами;

- кібершахрайство з метою заволодіння інформацією (для власного користування або для подальшого продажу);

- втручання в роботу інформаційних систем із метою отримання доступу до автоматизованих систем управління (для навмисного пошкодження за винагороду або для нанесення шкоди конкурентам);

- інші злочини [3, с. 34].

Кіберзлочинністю прийнято вважати кримінально карані дії, що передбачають несанкціоноване проникнення в роботу комп'ютерних мереж, комп'ютерних систем та програм, із метою видозміни комп'ютерних даних. При цьому комп'ютер виступає як предмет злочину, а інформаційна безпека – об'єктом [3, с. 33]. Варто зауважити, що *об'єктом кіберзлочинів* є персональні дані, банківські рахунки, паролі та інша особиста інформація як фізичних осіб, так і бізнесу та державного сектору. Кіберзлочинність є загрозою не тільки на національному, а й на глобальному рівні.

Найпоширенішими видами кіберзлочинів є також: кардинг, фішинг, вішинг, онлайн-шахрайство, підратство, кард-шарінг, соціальна інженерія, молвер, протиправний контент, рефайлінг та ін. [6]

Акцентую увагу на таких **ознаках кіберзлочинності**:

1. Ці злочини вчиняються у віртуальному просторі або в межах комп'ютерних мереж. Кіберпростір – це модульований за допомогою комп'ютера кібернетичний простір, в якому містяться дані про осіб, факти, явища, процеси, представлені в математичному, символічному чи іншому вигляді. Ці відомості знаходяться у процесі руху по локальних і глобальних комп'ютерних мережах, зберігаються в пам'яті будь-якого фізичного або віртуального пристрою, спеціально призначених для їх зберігання, переробки та передачі.

2. Кіберзлочини вчиняються за допомогою комп'ютерних систем або через використання комп'ютерних мереж та інших засобів доступу до кіберпростору, а також проти комп'ютерних систем, комп'ютерних мереж і комп'ютерних даних. Таким чином, електронно-обчислювана техніка може виступати як засобом вчинення злочину, так і предметом злочину [13, с. 126].

Цікавою і ґрунтовною є думка фахівця з інформаційної тематики В.М. Бутузова, який виділив свій вичерпний перелік *ознак кіберзлочинів*:

1) ознакою віднесення певних злочинів у сфері високих інформаційних технологій до комп'ютерних є знаряддя вчинення злочину – комп'ютерна техніка. Причому об'єктом посягання є суспільні відносини у сфері автоматизованої обробки інформації;

2) ознакою віднесення злочинів у сфері високих інформаційних технологій до кіберзлочинів є специфічне середовище вчи-

нення злочинів – кіберпростір (середовище комп'ютерних систем та мереж). Причому об'єктом злочинного посягання можуть бути відносини будь-якої галузі людської діяльності, що мають свій прояв у кіберпросторі. Дослідник посилається на перелік протиправних діянь, які передбачені в Конвенції та Додатковому протоколі до неї. На його думку, тільки діяння з цього переліку можуть бути віднесені до кіберзлочинів [16, с. 119].

Відсутність законодавчо закріплених визначень породжує на теоретичному рівні певні дискусії. Нині нормативно-правове регулювання кіберзлочинності не відповідає сучасному розвитку інформаційних технологій, що загострює проблему кіберзлочинності, перетворюючи її на реальну загрозу національній безпеці України. Щодо фізичних осіб, то кіберзлочинність пов'язана з використанням піратського програмного забезпечення: зловмисники можуть отримати доступ до персональних даних користувача. Піратство також створює надзвичайно сприятливі умови для виникнення та розвитку кіберзлочинності.

В Україні до кіберзлочинів відносять порушення авторського права і суміжних прав, шахрайство, незаконні дії з документами на переказ, платіжними картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків, обладнанням для їх виготовлення; ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів), ввезення, виготовлення, збут і розповсюдження порнографічних предметів, незаконне збирання з метою використання або використання відомостей, що становлять комерційну або банківську таємницю [6].

Терміни, які вживаються в Конвенції та додатковому протоколі до неї, так і не знайшли свого визначення у вітчизняному законодавстві. Так, у Законі України «Про основи національної безпеки України» згадуються терміни «комп'ютерна злочинність» та «комп'ютерний тероризм», проте закон не дає визначення цим поняттям, також ці визначення відсутні в інших нормативних актах. Не визначено й поняття «комп'ютерний тероризм» (кібертероризм) у Законі України «Про боротьбу з тероризмом», а питання, які можуть охоплюватися цим поняттям, частково викладені як складова частина поняття «технологічний тероризм» [7, с. 414].

Варто зазначити, що в «Доктрині інформаційної безпеки України» згадувалися поняття «комп'ютерна злочинність» та «комп'ютерний тероризм», а також питання захисту інформації від «кібернетичних атак». Проте в жодному з перелічених актів так і не було відображено визначення цих понять.

Відзначу, що частина цих деліктів передбачена як злочини в КК України у Розділі XVI «Злочини у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку». Поряд із цим суспільні відносини в даній сфері регулюються низкою підзаконних нормативно-правових актів.

В Указі Президента України Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 4 березня 2016 р. «Про Концепцію розвитку сектору безпеки і оборони України» від

14 березня 2016 р. неодноразово вживаються поняття «кіберзлочин», «кіберзлочинність», «кіберзагроза», «кібербезпека», «кібершпигунство» та інші, однак не дається визначення жодному з цих понять.

4 червня 2013 р. був зареєстрований проект закону «Про кібернетичну безпеку України», однак в ньому також не міститься визначення поняття «кіберзлочинність» чи «кіберзлочин». Пізніше, у проекті закону «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» № 2126а, зареєстрованому 19.06.2015 р., під *кіберзлочин*ом визначають суспільно небезпечне винне діяння у кіберпросторі, передбачене законодавством України про кримінальну відповідальність, а під кіберзлочинністю – сукупність кіберзлочинів [9].

Нині питання кіберзлочинності є надзвичайно актуальним на державному рівні. Найчастіше кіберзлочини стосуються об'єктів критичної інфраструктури, зокрема інформаційної інфраструктури: енергетичні об'єкти, транспорт та банківський сектор.

Таким чином, протидія та попередження кіберзлочинності та рівень кібербезпеки нині є одним із найпріоритетніших напрямів у політиці нашої держави. Але заради комплексної боротьби з цією проблемою необхідні спільні зусилля держави, громадян та міжнародної спільноти загалом.

Проблема профілактики кіберзлочинності в Україні – це комплексна проблема. Нині закони мають відповідати сучасним реаліям, а не рівню розвитку чи то науки, чи то розуміння правлячої групи щодо пріоритетності тих чи інших національних інтересів. Розвиток технологій, кіборгізація та подальше впровадження штучного інтелекту в наше життя – це вже не майбутнє, а сьогоднішнє. Тому будь-які подальші рефлексії з цього питання лишень затягуватимуть час тоді, коли відносини у кіберпросторі розвиваються швидкоплинно і нелінійно.

Пріоритетним напрямом є також організація взаємодії і координація зусиль правоохоронних органів, спецслужб, судової системи, забезпечення їх не лише найсучаснішою матеріально-технічною базою, а й розвиток акмеологічних засад кібербезпекової освіти, підготовка відповідних фахівців. Жодна держава нині не в змозі самотужки протистояти кіберзлочинності. Нагальною необхідністю є активізація участі України в інтересах національної безпеки в різноманітних системах міжнародної та глобальної інформаційної безпеки, посилення співпраці з всесвітніми інформаційними гігантами: Facebook, Apple, Google із залученням широкого кола аналітичних центрів, зокрема недержавних та інститутів громадянського суспільства.

Експерти впевнені: саме хакери в недалекому майбутньому стануть загрозою номер один, змістивши тероризм. Незважаючи на віртуальність злочинів, безпосередню шкоду вони завдають у реальному світі. Яскравим прикладом стала масштабна атака вірусу Petya на українські ресурси, виведення з ладу чисельних інформаційних систем органів державної влади України.

Боротьба з кіберзлочинністю неможлива без глибокого розуміння і правових проблем регулювання інформаційних мереж. Саме аналіз взаємозв'язку між технічними характеристиками мережі і зумовленими цими характеристиками правовими і соціальними труднощами, з якими стикаються законодавці та правоохоронні органи, є першим кроком до можливого вироблення механізмів адекватного реагування на розвиток і зростання кіберзлочинності. Механізми контролю, запобігання та розслідування посягань у кіберпросторі дуже обмежені як соціально, так і технологічно.

Висновки. Відсутність уніфікованого визначення терміна «кіберзлочинність» створює сприятливі умови для виникнення та неможливості вирішення низки проблем. Невідповідність чинного законодавства сучасним загрозам та небезпекам у кібернетичній сфері також сприяють виникненню та розвитку кіберзлочинності. Суб'єктом даного виду злочинів є фізична осудна людина, об'єктом є, перш за все, кібербезпека. Кіберзлочини найчастіше ставлять під загрозу життєво важливу інфраструктуру. Кіберзлочини вчиняються за допомогою комп'ютерних систем або шляхом використання комп'ютерних мереж та інших засобів доступу до віртуального простору, а також проти комп'ютерних систем, комп'ютерних мереж і комп'ютерних даних.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Стратегічні комунікації : [словник] / Т.В. Попова, В.А. Ліпкан ; за заг. ред. доктора юридичних наук В.А. Ліпкана. – К. : ФОП Ліпкан О.С., 2016. – 416 с.
2. Тихомиров О.О. Кіберзлочин: теоретико-правові проблеми / О.О. Тихомиров // Зб. матеріалів наук.-практ. конф. «Інформаційна безпека: виклики і загрози сучасності»; 5 квітня 2013 р. – К. : Наук.-вид. центр НА СБ України. – 2013. – С. 179–182.
3. Пфо О.М. Основні поняття і класифікація кіберзлочинності / О.М. Пфо // Актуальні задачі та досягнення у галузі кібербезпеки : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., м. Кропивницький, 23–25 листоп. 2016 р. – Кропивницький : КНТУ, 2016. – С. 33–34.
4. Погорецький М.А. Кіберзлочини: до визначення поняття / М.А. Погорецький, В.П. Шеломенцев // Вісник прокуратури. – 2012. – № 8. – С. 89–96.
5. Міщук Н.В. Кіберзлочинність як загроза інформаційному суспільству / Н.В. Міщук // Вісник Львівського університету. Серія економічна. – 2014. – Випуск 51. – С. 173–179.
6. Марків С.І. Кіберзлочинність. Нова кримінальна загроза / С.І. Марків [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://gurt.org.ua/articles/34602>.
7. Бельський Ю. Щодо визначення поняття кіберзлочину / Ю. Бельський // Юридичний вісник. – 2014. – № 6. – С. 414–418.
8. Кіберзлочинність: проблеми боротьби і прогнози [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://anticyber.com.ua/article_detail.php?id=140.
9. Поняття та сутність кібернетичної злочинності [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://legalactivity.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1425%3A091216-07&catid=170%3A5-1216&Itemid=211&lang=en.
10. Словник термінів із кібербезпеки / За заг. ред. О.В. Копана, Є.Д. Скулиша. – К. : ВБ «Аванпост-Прим», 2012. – 214 с.
11. Проблеми чинної вітчизняної нормативно-правової бази у сфері боротьби із кіберзлочинністю: основні напрями реформування : Аналітична записка [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/articles/454>.
12. Стратегія забезпечення кібернетичної безпеки України (Проект) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.niss.gov.ua/public/File/2013_nauk.../kiberstrateg.pdf.
13. Голіна В.В., Головкін Б.М. Кримінологія: Загальна та Особлива частини [Навчальний посібник] / В.В. Голіна, Б.М. Головкін. – Х.: Право, 2014. – 513 с.
14. Конвенція про кіберзлочинність від 23.11.2001 р. // Офіційний вісник України. – 2007. – № 65. – Ст. 2535.
15. Додатковий протокол до Конвенції про кіберзлочинність, який стосується криміналізації дій расистського та ксенофобного характеру, вчинених через комп'ютерні системи, від 28.01.2003 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_687.
16. Бутузов В.М. Протидія комп'ютерній злочинності в Україні (системно-структурний аналіз) : [монографія] / В.М. Бутузов. – К. : КИТ, 2010. – 148 с.

УДК 342.951(477)

ОРГАНИ ДЕРЖАВНОЇ ВИКОНАВЧОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ ЯК СУБ'ЄКТ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАХОДІВ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРИМУСУ

Загорулько Є.О., здобувач

кафедри адміністративного права та адміністративної діяльності
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

У статті аналізується зміст нормативно-правових актів, що регулюють діяльність органів державної виконавчої служби України як суб'єкта застосування заходів адміністративного примусу, визначається їх місце і роль у системі органів державної влади України, система та компетенція. Автором досліджено історію, сучасний стан та можливі перспективи розвитку системи органів державної виконавчої служби України.

Ключові слова: виконавче провадження, адміністративний примус, заходи адміністративного примусу, органи державної виконавчої служби, державний виконавець.

В статье анализируется содержание нормативно-правовых актов, регулирующих деятельность органов государственной исполнительной службы Украины как субъекта применения мер административного принуждения, определяется их место и роль в системе органов государственной власти Украины, система и компетенция. Автором исследована история, современное состояние и возможные перспективы развития системы органов государственной исполнительной службы Украины.

Ключевые слова: исполнительное производство, административное принуждение, меры административного принуждения, органы государственной исполнительной службы, государственный исполнитель.

Zagorulko I.O. STATE EXECUTIVE SERVICE OF UKRAINE AS A SUBJECT OF APPLICATION OF ADMINISTRATIVE ENFORCEMENT ACTIONS

The article analyzes the content of regulations governing the activities of the state executive service of Ukraine as the subject of the application of administrative coercion, determined by their place and role in the government of Ukraine, system structure and competence. The author examines the history, current state and possible prospects for development of the state executive service of Ukraine.

Key words: enforcement proceedings, administrative enforcement, administrative enforcement actions, state executive service, bailiff.

Постановка проблеми. Як вже неодноразово нагадувалось, виконавче провадження і до сьогодні вважається надто слабкою ланкою механізму захисту прав, свобод та законних інтересів людини і громадянина, інтересів юридичних осіб та держави в цілому [1]. Це підтверджує і Європейський суд з прав людини у справах громадян проти України, який неодноразово наголошував на тому, що право на суд, захищене статтею 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, було б ілюзорним, якби національна правова система Високої Договірної Сторони дозволяла, щоб остаточне, обов'язкове для виконання судове рішення залишалось невиконаним на шкоду будь-якій зі сторін. Ефективний доступ до суду включає право на виконання судового рішення без невинуватих затримок [2].

Однією з причин такої ситуації є недосконалість правового регулювання діяльності органів державної виконавчої служби України як суб'єкта застосування заходів адміністративного примусу, їх системи та компетенції.

Чітке закріплення на законодавчому рівні системи та компетенції органів державної виконавчої служби України, пов'язаної із застосуванням заходів адміністративного примусу, матиме позитивне значення для збільшення відсотку фактично виконаних рішень судів, а також сприятиме формуванню позитивного іміджу останніх та збільшення довіри до них.

Зараз має зростати роль діяльності державної виконавчої служби, відбуватись посилення її значення у механізмі забезпечення прав людини. Сучасний аналіз виконавчого провадження є актуальним, оскільки відбувається після запровадження нового законодавства.

Ступінь розробленості проблеми. Органи державної виконавчої служби як суб'єкт застосування заходів адміністративного примусу стали предметом наукових досліджень у працях численних науковців. Серед них: В.М. Бевзенко, С.А. Борискін, Р.В. Ігонін, М.І. Смокович, С.Я. Фурса, С.В. Щербак, Б.М. Гук, В.В. Комаров, В.Б. Авер'янов, О.Ф. Андрійко, А.С. Васильєв, І.П. Голосніченко, Є.В. Додін, Р.А. Калюжний, С.В. Ківалов, Н.Р. Нижник, О.В. Петришин, А.О. Селіванов, В.С. Стефанюк, Ю.С. Шемшученко та багатьох інших учених. У той же час постійний розвиток законодавства сфери виконавчого провадження потребує сучасного наукового дослідження у цьому напрямку.

Метою наукової статті є визначення місця органів державної виконавчої служби у системі органів державної влади України, сприяння удосконаленню нормативного визначення їх системи та компетенції.

Виклад основного матеріалу. Історично виконавча служба, як орган державної влади, зазнавала суттєвих змін. На Русі першими органами виконання були пристави, у XVIII–XIX сторіччі рішення суду виконувала

поліція, на лівобережній Україні – посильний суду, а після судової реформи 1864 року – судовий пристав. Саме до Жовтневої революції виконавче провадження набуло ознак адміністративного інституту. У радянський період примусове виконання рішень покладалося на судових виконавців, що діяли при народних судах. Така ситуація склалась із прийняттям Постанови Народного Секретаріату від 4 січня 1918 р. «Про запровадження народного суду», якою було скасовано посаду судових приставів. У 1924 році було прийнято перший ЦПК УРСР, яким законодавець фактично визначив місце виконавчого провадження виключно у системі цивільного процесуального права. Лише після проголошення незалежності України з 1998 року місце виконавчого провадження у системі права зазнало докорінних змін у бік адміністративно-правового регулювання.

Виникнення органів державної виконавчої служби України обумовлено процесом ліквідації інституту судових виконавців, та створення нової системи органів з віднесенням їх до органів виконавчої влади.

За роки незалежності в Україні сформувалась власна система органів державної виконавчої служби, оскільки судова влада без належного виконання рішень суду позбавлена будь-якого сенсу. Основна роль органів державної виконавчої служби полягає у застосуванні санкціонованих державою заходів адміністративного примусу у визначеному законом процесуальному порядку. Така необхідність виникає внаслідок невиконання боржником своїх обов'язків, що зазначені у рішенні суду, іншого органу, посадової особи (далі – рішення), у добровільному порядку у випадку ініціювання виконавчого провадження стягувачем.

Відповідно до ст. 6 Закону України «Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів» систему органів примусового виконання рішень становлять Міністерство юстиції України; органи державної виконавчої служби, утворені Міністерством юстиції України в установленому законодавством порядку [3].

Державна виконавча служба діє як державний орган виконавчої влади за принципом ієрархічності.

Центральним органом виконавчої влади є Міністерство юстиції України. Одне з головних його завдань полягає у формуванні та реалізації державної правової політики у сфері організації примусового виконання рішень. Правовий статус органів державної виконавчої служби визначено Законом України «Про виконавче провадження» [4], Законом України «Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів» [3], Інструкцією з організації примусового виконання рішень, затвердженою наказом Міністерства юстиції від 02.04.2012 № 512/5 [5], іншими законами та підзаконними нормативно-правовими актами. До речі, розвитку державної виконавчої служби могло б сприяти прийняття єдиного нормативного акту, що регулює правовідносини у виконавчому провадженні, – «Кодексу примусового

виконання рішень України», усунувши при цьому більшість суперечностей та недоліків у нормативному регулюванні цієї сфери.

Завданням зазначених органів є своєчасне, повне і неупереджене виконання рішень, примусове виконання яких передбачено законом.

Ст. 1 Закону України «Про виконавче провадження» передбачає, що виконавче провадження як завершальна стадія судового провадження і примусове виконання судових рішень та рішень інших органів (посадових осіб) – сукупність дій визначених у цьому Законі органів і осіб, що спрямовані на примусове виконання рішень і проводяться на підставах, у межах повноважень та у спосіб, що визначені Конституцією України, цим Законом, іншими законами та нормативно-правовими актами, прийнятими відповідно до цього Закону, а також рішеннями, які відповідно до цього Закону підлягають примусовому виконанню [4].

Виконавче провадження – це завершальна стадія цивільного, господарського, адміністративного і кримінального процесу, що регулюється адміністративно-правовими нормами.

При цьому, станом на теперішній час питання щодо адміністративно-правової природи виконавчого провадження у більшості випадків залишається невирішеним лише на науковому рівні. На практиці таке питання вже майже не виникає.

Свою правову позицію судова палата у господарських справах Верховного Суду України висловила, зокрема у постанові від 19.08.2014 у справі № 923/945/13, відповідно до якої відносини, пов'язані з виконанням судового рішення, характеру цивільно-правових не мають [6].

Відповідно до ст. 111-28 Господарського процесуального кодексу України висновок Верховного Суду України щодо застосування норми права, викладений у його постанові, прийнятій за результатами розгляду справи з підстав, передбачених пунктами 1 і 2 частини 1 ст. 111-16 цього Кодексу, є обов'язковим для всіх суб'єктів владних повноважень, які застосовують у своїй діяльності нормативно-правовий акт, що містить відповідну норму права. Висновок щодо застосування норм права, викладений у постанові Верховного Суду України, має враховуватися іншими судами загальної юрисдикції при застосуванні таких норм права [7].

Аналогічні вимоги містяться і в інших процесуальних кодексах України, що свідчить про те, що на практиці відносини, пов'язані з виконанням судового рішення, за своїм характером визнано адміністративно-правовими.

Згідно з ч. 1 ст. 5 Закону України «Про виконавче провадження» примусове виконання рішень покладається на органи державної виконавчої служби (державних виконавців) та у передбачених цим Законом випадках на приватних виконавців, правовий статус та організація діяльності яких встановлюються Законом України «Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів» [4].

Аналогічні положення містяться у ст. 1 Законом України «Про органи та осіб, які здій-

снюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів» [3].

Інші органи (органи доходів і зборів, банки та інші фінансові установи, органи, що здійснюють казначейське обслуговування бюджетних коштів) відповідно до змісту вимог чинного законодавства не є органами примусового виконання.

Отже, Україна поступово переходить до зменшення участі держави у сфері примусового виконання рішень. Але для створення у сфері виконавчого провадження рівних конкурентних умов для державних та приватних виконавців необхідно усунути обмеження у категорії рішень, примусове виконання яких має право здійснювати приватний виконавець.

Розвитку самих же органів державної виконавчої служби приділяється недостатньо уваги.

Наприклад, ст. 21 Закону України «Про виконавче провадження» від 21.04.1999 [8] містила чітке розмежування підвідомчості виконавчих проваджень відділам примусового виконання рішень у залежності від категорії боржника та суми зобов'язання. Закон України «Про виконавче провадження» від 02.06.2016 [4] таких положень не містить. У даному випадку державні виконавці керуються виключно п. 4 розд. I Інструкції з організації примусового виконання рішень, затвердженої наказом Міністерства юстиції від 02.04.2012 № 512/5 [5]. З огляду на зміст вимог ст. 92 Конституції України [9] законність будь-яких дій та рішень відділу примусового виконання рішень Департаменту державної виконавчої служби Міністерства юстиції України, відділу примусового виконання рішень управлінні державної виконавчої служби головних територіальних управлінь юстиції Міністерства юстиції України в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі може бути поставлено під сумнів.

Органи державної виконавчої служби свою діяльність, пов'язану із застосуванням заходів адміністративного примусу, здійснюють через державних виконавців.

Відповідно до ч. 1 ст. 7 Закону України «Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів» державними виконавцями є керівники органів державної виконавчої служби, їхні заступники, головні державні виконавці, старші державні виконавці, державні виконавці органів державної виконавчої служби [4].

Можна погодитись із думкою вчених, які вважають, що начальники відповідних органів державної виконавчої служби послідовно суміщають у собі суто функції державного виконавця та управлінсько-наглядової функції у виконавчому провадженні, адже саме начальник відповідного органу державної виконавчої служби розглядає скарги на їх рішення, дії та бездіяльність, контролює своєчасність, правильність та повноту виконання виконавчих документів, вирішує питання про відвід державних виконавців. Далеко не всі із вказаних управлінсько-наглядових функцій можуть бути належно реалізовані, якщо державним виконавцем виступає безпосередньо

керівний працівник відповідного органу державної виконавчої служби.

А, отже, слід зробити висновок, що керівним працівникам органів державної виконавчої служби слід уникати безпосереднього виконання функцій державних виконавців, щоб не створювати юридично неоднозначних ситуацій та не обмежувати права учасників виконавчого провадження [10, с. 6].

Правовий статус державних виконавців можна охарактеризувати наступними ознаками:

1. державний виконавець є державним службовцем;

2. державному виконавцю видається посвідчення, зразок і порядок видачі якого затверджуються Міністерством юстиції України.

3. Державний виконавець користується правами і виконує обов'язки, передбачені законом. Компетенція державних виконавців в основному передбачена ст. 18 Закону України «Про виконавче провадження» [4].

4. Державний виконавець є представником влади, діє від імені держави і перебуває під її захистом та уповноважений державою здійснювати діяльність з примусового виконання рішень у порядку, передбаченому законом.

Слід зауважити, що чинна система соціального та правового захисту державного виконавця, система органів державної виконавчої служби, їх структура та правовий статус мають значні недоліки, які призводять до суттєвих проблем у кадровій сфері державної виконавчої служби України і відповідно зменшення відсотку фактично виконаних рішень.

Вищенаведене свідчить про потребу вжиття невідкладних комплексних заходів до покращення стану виконання судових рішень в Україні, у зв'язку з чим окремої уваги заслуговує аналіз змісту рекомендацій парламентських слухань на тему: «Про стан виконання судових рішень в Україні», що відбулись у Верховній Раді України 22.05.2013.

Так, Комітет Верховної Ради України з питань правової політики вважав першочерговим завданням запровадження якісно нових підходів до виконання судових рішень у державі. Передовсім необхідно визначити найбільш ефективне та раціональне місце Державної виконавчої служби у системі органів влади. Згідно зі світовими стандартами, процес здійснення правосуддя розпочинається з моменту звернення до суду і закінчується виконанням судового рішення. Тобто технологія судового провадження повинна мати логічно завершену структуру:

- 1) звернення до суду;
- 2) судовий розгляд;
- 3) виконання судового рішення.

Саме на такому підході до розуміння змісту права людини на справедливий суд наполягає Європейський суд з прав людини, підкреслюючи, що правосуддя не може вважатися здійсненим доти, доки не виконано судові рішення.

Обмеження функцій суду лише стадіями звернення до суду і судового розгляду значно звужує ефективність діяльності суду, оскільки провадження у судовій справі фактично поділено між двома суб'єктами, які організаційно належать до різних гілок влади – судової

та виконавчої. Відсутність дієвих механізмів контролю суду за виконанням судових рішень у силу природи суду значно знижує ефективність та соціальну цінність судової діяльності.

Комітет Верховної Ради України з питань правової політики, поділяючи зазначені твердження, виходить із норм Конституції України, які є нормами прямої дії. Так, виконання судового рішення як завершальна стадія судового процесу за своєю юридичною природою є головною стадією правосуддя. У ст. 124 Конституції України імперативно визначено компетенційність щодо здійснення правосуддя. Правосуддя в Україні здійснюється виключно судами. Делегування функцій судів, а також привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами Конституцією не допускаються. Відтак, виконання судових рішень має бути віднесено до компетенції судової гілки влади.

Отже, з метою забезпечення закінченості технологічного процесу захисту прав людини у судовому порядку логічною і доцільною видається пропозиція про повернення служби виконання судових рішень у систему органів судової влади. Відсутність справжньої незалежності служби виконання судових рішень підриває довіру громадян до державної влади, ставить під загрозу утвердження і забезпечення захисту прав і свобод людини [10].

Така позиція є досить слушною, заслуговує на увагу та, можливо, її реалізацію, оскільки у ній враховано думку осіб, що мають величезний досвід наукової та практичної діяльності. Але, на жаль, цей проект підтримано не було.

У той же час є певні сподівання на покращення стану виконання рішень, пов'язані із запровадженням інституту приватних виконавців. Ну що ж, час покаже.

Висновки. Сучасна система соціального та правового захисту державного виконавця, система органів державної виконавчої служби як суб'єкта застосування заходів адміністративного примусу, їх структура та правовий статус мають істотні недоліки. Доцільною видається пропозиція про повернення виконавчої служби у систему органів судової

влади. Проте, законодавець здійснив значний крок вперед, започаткувавши інститут приватних виконавців. Такий крок вперше в історії України створив конкуренцію у виконавчому провадженні, що безумовно сприятиме підвищенню його якості та збільшенню відсотка фактично виконаних рішень.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гук Б.М. Правоохоронна спрямованість діяльності Державної виконавчої служби України / Б.М. Гук // Форум права. – 2011. – № 3. – С. 190–195. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2011-3/11gbmvcu.pdf>.
2. Рішення Європейського суду з прав людини від 15.10.2009 по справі «Юрій Миколайович Іванов проти України» (заява № 40450/04). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/974_479.
3. Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів Закон України : від 02.06.2016 № 1403-VIII // Відомості Верховної Ради (ВВР), від 15.07.2016. – № 29, ст.535.
4. Про виконавче провадження Закон України : від 02.06.2016 № 1404-VIII // Голос України від 05.07.2016. – № 122-132.
5. Про затвердження Інструкції з організації примусового виконання рішень : наказ Міністерства юстиції України від 02.04.2012 р. №512/5. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0489-12/print1476701643325280>.
6. Постанова Верховного Суду України від 19.08.2014 у справі № 3-56гс14. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/40352211>.
7. Господарський процесуальний кодекс України від 06.11.1991 // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 6. – Ст. 56.
8. Про виконавче провадження : Закон України від 21.04.1999 № 606–XIV. В редакції Закону № 1368-VIII від 17.05.2016 // Відомості Верховної Ради України. – 2016. – № 26. – Ст. 517.
9. Конституція України від 28.06.1996 // Відомості Верховної Ради України – 1996 – № 30. – Ст.141.
10. Спасибо-Фатєєва І.В. Актуальні питання виконавчого провадження : [практичний посібник] / [І.В. Спасибо-Фатєєва, О.П. Печений, І.В. Крат та ін.]. – К. : Центр комерційного права, 2009. – 80 с.
11. Рекомендації парламентських слухань на тему: «Про стан виконання судових рішень в Україні» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://portal.rada.gov.ua/news/Novyny/Parlamentski_slukhannya/77607.html

УДК 342.95

МЕТА І ЗАВДАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Катрич Д.К., ад'юнкт

кафедри адміністративного права, процесу та адміністративної діяльності
Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

У статті надається аналіз загальнотеоретичних та адміністративно-правових учень про мету і завдання, визначення сутності та пропонується авторське бачення змісту мети і завдань Національної поліції України. Запропоновано під метою діяльності Національної поліції розуміти служіння суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, запобігання злочинності та підтримання публічної безпеки і порядку. Автор наголошує на необхідності конкретизації завдань підрозділів Національної поліції у відомчих нормативно-правових актах.

Ключові слова: Національна поліція, адміністративно-правовий статус, мета, завдання, служіння суспільству, поліцейські послуги.

В статье дается анализ общетеоретических и административно-правовых учений о цели и задачи; определение сущности и авторское виденье содержания цели и заданий Национальной полиции Украины. Предложено под целью деятельности Национальной полиции понимать служение обществу путем обеспечения охраны прав и свобод человека, противодействия преступности и поддержания публичной безопасности и порядка. Автор отмечает необходимость конкретизации заданий подразделений Национальной полиции в ведомственных нормативно-правовых актах.

Ключевые слова: Национальная полиция, административно-правовой статус, цель, задание, служение обществу, полицейские услуги.

Katrich D.K. THE GOAL AND THE TASK OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE: THEORETICALLY LEGAL ASPECT

In the article the analysis of general theoretic and legal maneuvers is given about an aim and task; determination of essence and authorial vision of maintenance of aim and tasks of the National police of Ukraine. The author proposes to understand the service of the National Police by ensuring the protection of human rights and freedoms, countering crime and maintaining public security and order. The author notes the need to specify the tasks of the units of the National Police in the normative legal acts.

Key words: National Police, administrative and legal status, goal, task, service of society, Police services.

Постановка проблеми. Під час утворення нового державного органу однією з основних задач, які стоять перед законодавцем, є визначення його адміністративно-правового статусу. Теоретичне підґрунтя адміністративно-правового статусу Національної поліції України перебуває на стадії свого становлення. Дослідження елементів такого статусу до сьогодні відбувається фрагментарно. На наш погляд, першочерговим завданням у цій діяльності є теоретичне визначення мети та завдань, які стоять перед Національною поліцією України.

Ступінь розробленості проблеми. Питання визначення мети і завдання правоохоронних органів у своїх працях опосередковано досліджували Ю.П. Битяк, І.В. Богданюк, І.К. Василенко, Ю.А. Ведерніков, І.О. Васильєв, С.Ю. Жила, Р.М. Кацуба, А.Т. Комзюк, О.В. Кузьменко, Т.П. Мінка, Р.М. Міронюк, О.В. Негодченко, С. Подкапаєв, О.С. Проневич, І.П. Чернікова.

Метою статті є дослідження на основі аналізу загальнотеоретичних та адміністративно-правових учень про мету і завдання, визначити сутність та запропонувати авторське бачення змісту мети і завдань Національної поліції.

Виклад основного матеріалу. Серед науковців відсутні єдині погляди на поняття мети та завдання. Розглядаючи мету адміністративної діяльності Національної поліції

України, слід наголосити, що поняття «мета» у цілому тлумачиться як те, до чого хтось прагне, чого хоче досягти, де слова «мета» та «ціль» використовуються як синоніми (ціль – те, чого прагнуть, чого намагаються досягти, мета) [1, с. 661, 1598].

З позиції філософії категорія «мета» також визначається неоднозначно. Наприклад, мета визначається як ідеальне відображення бажаного майбутнього результату людських дій, як усвідомлене передбачення бажаного результату діяльності, що зумовлює пошук засобів і шляхів його досягнення, або як власне кінцевий результат, на досягнення якого спрямоване функціонування системи [2, с. 13]. Або як передбачення у свідомості результату, на досягнення якого спрямовані дії, мета повинна відповідати об'єктивним законам, реальним можливостям навколишнього світу та самого суб'єкта [3, с. 343].

У наукових працях, присвячених питанням теорії управління, під метою найчастіше мають на увазі ідеальний образ (логічну модель) бажаного стану суб'єкта чи об'єкта управління, сформульованого на основі пізнання та врахування їх об'єктивних і організаційних форм, потреб і інтересів.

Без чітко визначеної мети діяльність втрачає зміст і сенс. Значущість мети підтверджується й тим, що її помилкове, науково не обґрунтоване формулювання та спроби її реалізувати найбільш негативно впливають

на ефективність діяльності. Дійсно, будь яка достовірна та своєчасна інформація, жодні найбільш досконалі засоби, методи і форми діяльності не можуть запобігти марному витраченню матеріально-технічних, фінансових та людських ресурсів, якщо діяльність здійснюється для досягнення недостатньо обґрунтованої або помилкової мети. У свою чергу правильно сформульована мета діяльності визначає раціональний варіант розвитку керуючої системи, ефективність та дієвість її впливу на керовану систему [4; 12].

У загальному розумінні слово «мета» означає заздалегідь намічене завдання, замисел, тобто мета деталізується у завданнях. У свою чергу, слово «завдання» тлумачиться я: 1) на-самперед визначений обсяг роботи, справа; 2) мета, до якої прагнуть, те, що хочуть здійснити [3, с. 378].

У посібнику «Державне управління» за загальною редакцією В.Б. Авер'янова мета діяльності управлінського апарату визначається як свідомі (мислені) уявлення про напрямки та очікувані наслідки такої діяльності [5, с. 71].

Тобто можна стверджувати, що завдання та мета мають між собою органічний зв'язок. Мета певної діяльності, процесу, явища завжди конкретизується у їх завданнях. На органічний зв'язок між завданнями та метою вказують більшість вчених правознавців, наприклад, Т.О. Коломoeць, О.М. Костенко та інші [6, с. 118].

Хоча такі поняття, як «мета» і «завдання» в етимологічному значенні є практично тотожними, різниця між ними все ж є. Мета – це підсумковий стан, кінцевий результат, заради якого робляться всі дії для його досягнення. Як правило, мета завжди чітко сформульована і має тимчасові рамки – вона може бути короткостроковою, середньостроковою і довгостроковою.

Завдання – це кожен зі способів і дій, необхідних для досягнення поставленої мети. Завдання можна вважати етапами у просуванні до необхідного результату, оскільки їх виконання або рішення саме до нього і призводить.

Вважаємо вірними думки щодо взаємозв'язку мети та завдання, а саме:

- усі завдання у більшості випадків вирішуються у перспективі найближчого часу;
- навіть у тих випадках, коли мета може бути туманною, завдання повинні мати чітку конкретику;
- мета завжди стабільна. Завдання ж можуть бути змінені, у зв'язку з обставинами;
- завдання можуть і повинні бути підлаштовані під мету [7].

З огляду на викладене вище, з'ясуємо сутність мети та завдань Національної поліції України. Завдання належать до чинників, що зумовлюють адміністративно-правовий статус поліції і визначають специфіку її організаційної побудови. У правничій літературі завдання органу державної влади визначаються як цілі, досягнення яких передбачається для отримання основного результату діяльності, складають зміст завдань, поставлених перед поліцією [8, с. 53].

Як зауважив А.Б. Аваков, основна мета поліцейської роботи – забезпечення правопо-

рядку і безпеки громадян у будь-якому місці України – від малого села до великого міста. Високий рівень довіри людей до поліції – вторинна мета, дуже важлива, що забезпечує високу якість виконання головного завдання поліцейського [9].

Водночас, відповідно до Закону України «Про Національну поліцію» Національна поліція – це центральний орган виконавчої влади, який служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку [10]. Отже, основна мета діяльності Національної поліції – служіння суспільству, яка досягається шляхом виконання поставлених перед поліцією завдань.

Термін «служіння суспільству» є новим у законодавстві України, яке регулює діяльність правоохоронних органів, зокрема Національної поліції. Проаналізуємо його зміст.

Великий тлумачий словник сучасної української мови визначає термін «служити», як працювати на користь будь-кого, в ім'я будь-чого [1, с. 1346].

Огляд сучасної наукової і навчальної юридичної літератури дає підстави зазначити, що у пошуках оптимальної моделі функціонування нової української поліції і взаємодії її з громадянським суспільством учені правознавці підтримують єдину точку зору: «модель «служіння суспільству» є найпридатнішою для демократичних держав [11, с. 104].

Як зазначає С.В. Петков, Національна поліція служить суспільству шляхом охорони прав і свобод людини, тобто виконання цього положення Конституції України (а саме гарантування державного захисту прав і свобод людини і громадянина) є одним з основних завдань Національної поліції. Також поліція служить суспільству шляхом протидії злочинності. Термін «протидія злочинності» має два аспекти: кримінально-правовий аспект становить діяльність правоохоронного органу із виявлення й розслідування злочинів, виявлення винних осіб і притягнення їх до встановленої законом відповідальності, судовий розгляд кримінальних справ і виконання покарань. Кримінологічний аспект становить діяльність правоохоронних і інших органів із виявлення наявних детермінант злочинності, їх усунення, ослаблення, нейтралізації, а також запобігання виникнення нових.

І, нарешті, Національна поліція служить суспільству шляхом підтримання публічної безпеки і порядку, тобто законодавець визнає Національну поліцію як головного організатора адміністративно-правової системи підтримання публічної безпеки і порядку [12, с. 5].

Отже, термін «служіння суспільству органами Національної поліції» означає, що враховуючи соціальну природу поліції [8, с. 255], остання забезпечує охорону прав і свобод людини, протидію злочинності, підтримання публічного порядку та безпеки лише заради людини, при цьому державні інтереси відходять на другий план. Тобто поліція захищає народ, а не державу від народу.

Ще варто доповнити, що згідно з міжнародними стандартами, основною метою діяльності поліції у демократичному суспільстві є забезпечення верховенства права. Ця діяль-

ність включає два різні, але взаємопов'язані обов'язки: забезпечувати дотримання офіційних законів, належним чином прийнятих державою, що включає забезпечення загального стану публічного спокою, та пов'язаний з цим обов'язок суворо обмежуватися власними визначеними повноваженнями, утримуючись від будь-яких свавільних дій і дотримуючись особистих прав і свобод представників громадськості.

Верховенство права передбачає не тільки, що робиться, але і те, як це робиться. При виконанні своїх обов'язків поліція повинна дотримуватись індивідуальних прав громадян, включаючи права людини і свободи людини, та не вчиняти свавільних або протиправних дій. Це є основоположним для розуміння верховенства права і, отже, для значущості і для мети діяльності поліції у демократії.

Верховенство права насамперед передбачає, що ті, хто творять, тлумачать і застосовують закон, повинні підкорятися цьому закону. Іншими словами, поліція повинна підкорятися законам, застосування яких вона забезпечує. Саме за цією ознакою можна судити про поліцію справжньої демократії: вона підкоряється тому самому закону, який вона захищає. Роль поліції у захисті і збереженні верховенства права настільки важлива, що, спостерігаючи за поведінкою поліції у демократії, можна судити про її рівень [13, с. 26].

Отже, мета діяльності Національної поліції України полягає у служінні суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності та підтримання публічної безпеки та порядку та пов'язаний з цим обов'язок суворо обмежуватися власними визначеними повноваженнями, утримуючись від будь-яких свавільних дій. При виконанні цієї мети буде досягнута другорядна мета діяльності Національної поліції – повернення довіри населення до поліцейських.

Проте визначення мети діяльності Національної поліції України ще не означає її реалізацію. Реалізація сформульованої мети передбачає утворення реальних передумов для цього. Тобто процес реалізації мети має не тільки ідеальний, а більшою мірою реальний характер, що пов'язано з деталізацією мети до такого рівня, на якому кожна загальна мета трансформується у чітко визначений обсяг робіт – завдання [2, с. 56].

Вирішення конкретних завдань Національної поліції сприяє досягненню мети її діяльності, а завдання – це те, що повинен зробити поліцейський, для досягнення цієї мети. При цьому завдання поліції повинні бути сформульовані так, щоб не виникало тавтології їх з метою діяльності поліції.

Закон України «Про Національну поліцію» чітко визначає завдання Національної поліції – надання поліцейських послуг у сферах: забезпечення публічної безпеки і порядку; охорони прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави; протидії злочинності; надання у межах, визначених законом, послуг з допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги [10].

Якщо порівнювати завдання Національної поліції та завдання міліції України, варто зазначити, що у Законі України «Про Національну поліцію» всі завдання, які покладаються на поліцію, віднесені законодавцем до категорії «поліцейські послуги».

Законодавчого визначення поняття «поліцейська послуга», як і визначення співвідношення цього терміну з поняттям «адміністративна (управлінська) послуга», сьогодні не має.

Адміністративні (управлінські) послуги є провідним засобом реалізації прав громадян у сфері виконавчої влади, адже абсолютна більшість справ, що вирішуються органами публічної адміністрації, ініціюється самими громадянами і стосуються їх суб'єктивних прав [14, с. 101].

На думку І.П. Голосніченка, під адміністративною послугою органів внутрішніх справ слід розуміти систему організаційних дій, які вчиняються органами публічної влади (у деяких випадках застосування примусу), урегульованих адміністративним правом, направлених на створення умов щодо задоволення прав, свобод і законних інтересів людини та громадянина або юридичною особою приватного права за їх заявою або за ініціативою органу публічної адміністрації (державного органу або органу місцевого самоврядування) [15, с. 196].

Крім того, Закон України «Про адміністративні послуги» визначає адміністративну послугу, як результат здійснення владних повноважень суб'єктом надання адміністративних послуг за заявою фізичної або юридичної особи, спрямований на набуття, зміну чи припинення прав та/або обов'язків такої особи відповідно до закону. Відповідно суб'єкт звернення – фізична особа, юридична особа, яка звертається за отриманням адміністративних послуг, суб'єкт надання адміністративної послуги – орган виконавчої влади, інший державний орган, орган влади Автономної Республіки Крим, орган місцевого самоврядування, їх посадові особи, уповноважені відповідно до закону надавати адміністративні послуги [16].

Ст. 9 Закону визначає порядок надання адміністративних послуг суб'єктами надання адміністративних послуг безпосередньо, через центри надання адміністративних послуг та/або через Єдиний державний портал адміністративних послуг. Закон також поділяє адміністративні послуги на платні та безоплатні (ст. 5, 11). Крім того, слід звернути увагу на те, що сфера дії вищевказаного закону не поширюється на відносини щодо: здійснення державного нагляду (контролю) (п. 1 ч. 2 ст. 2); дізнання, досудового слідства (п. 4 ч. 2 ст. 2); оперативно-розшукової діяльності (п. 5 ч. 2 ст. 2); судочинства, виконавчого провадження (п. 6 ч. 2 ст. 2); виконання покарань (п. 8 ч. 2 ст. 2) тощо.

На підставі аналізу норм Законів України «Про адміністративні послуги» та «Про Національну поліцію» можна стверджувати, що переважна більшість «поліцейських послуг», передбачених Законом України «Про Національну поліцію» ані за формою, ані за змістом не відносяться до «адміністративних (управлінських) послуг», що надаються суб'єктами

владних повноважень. Це може свідчити, як про недосконалість нормативно-правового регулювання цього питання, так і про необхідність їх виділення в окрему категорію публічних послуг, що потребує додаткової нормативно-правової регламентації [14, с. 103].

Варто погодитися з думкою І.М. Коросташова, який у своєму науковому дослідженні зазначає, що за європейськими стандартами надання поліцією допомоги і послуг суспільству, серед інших цілей (завдань) поліції, що традиційно виконується нею, є лише однією (окремою) із цілей (завдань) поліції країн – учасниць Європейського Союзу.

Крім того, вищевказані стандарти містять вказівку про те, що аспект надання поліцейських послуг (на відміну від надання поліцією допомоги) залишається розмитим і важко піддається визначенню. Його не можна плутати з деякими покладеними на поліцію завданнями (наприклад, виданням паспортів). Функція надання послуг поліцією більше пов'язана зі ставленням населення до поліції, ніж з наділенням її широкими функціями з надання послуг на додаток до її традиційних завдань [14, с. 103].

Враховуючи викладене, вважаємо, що у нормативних актах, які регулюють діяльність Національної поліції в Україні, необхідно відокремити послуги Національної поліції від інших покладених на неї завдань.

Так, основними завданнями Національної поліції є забезпечення публічної безпеки і порядку; охорона прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави; протидія злочинності; надання у межах, визначених законом, послуг з допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги [10].

Варто зазначити, що завдання Національної поліції України у законодавстві визначені у загальному вигляді та стосуються діяльності усіх підрозділів, які входять до її складу. На основі цих завдань можна конкретизувати функції кожного з підрозділів. Так, діяльність кримінальної поліції та органів досудового розслідування об'єктивно направлена на забезпечення протидії злочинності. Діяльність патрульної поліції переважно направлена на забезпечення публічної безпеки і порядку, надання у межах, визначених законом, послуг з допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги. Поліція охорони, спеціальна поліція, поліція особливого призначення є спеціальними підрозділами, які виконують вищезазначені задачі, у певних сферах правовідносин (поліція охорони), або у зв'язку із введенням особливих адміністративно-правових режимів [17, с. 118].

На даний момент законодавцем регламентована діяльність не всіх підрозділів Національної поліції, тому вважаємо за необхідне деталізувати завдання і повноваження кожного з підрозділів Національної поліції у відомчих нормативно-правових актах.

Висновки. З огляду на викладене, під метою діяльності Національної поліції пропонуємо розуміти служіння суспільству шляхом

забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності та підтримання публічної безпеки і порядку та пов'язаний з цим обов'язок суворо обмежуватися власними визначеними повноваженнями, утримуючись від будь-яких свавільних дій. При виконанні цієї мети буде досягнута другорядна мета діяльності Національної поліції – повернення довіри населення до поліцейських. Завдання Національної поліції це реалізація державної політики (тобто постійний динамічний процес), яка направлена на досягнення основної мети діяльності Національної поліції.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К. : Ірпінь ; Перун, 2002. – 1440 с.
2. Мінка Т.П. Адміністративна діяльність державної прикордонної служби України : [монографія] / Т.П. Мінка, В.М. Марченко. – Дніпропетровськ : Інновація, 2010. – 296 с.
3. Филосовский словарь / под ред. Т. Фролова. – М., 1986. – 520 с.
4. Васильев І.О. Контрольна діяльність штабів ОВС : [монографія] / І.О. Васильев, Т.П. Мінка ; рец. Д.В. Приймаченко, Л.М. Давиденко ; Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. – Дніпропетровськ : ДДУВС, 2010. – 260 с.
5. Державне управління в Україні : [навч. посіб.] / за заг. ред. В.Б. Авер'янова. – К. : Юрінком Інтер, 1999. – 266 с.
6. Шемякін О. Мета, завдання, функції як основні елементи механізму тлумачення сучасного адміністративного законодавства / О. Шемякін // Вісник прокуратури. – № 10. – 2011. – С. 116-120.
7. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://svitohlyad.com.ua/samovdoskonalennya/zyasovujemochym-vidriznyajetsya-meta-vid-zavdannya/>
8. Проневич О.С. Завдання поліції (міліції) у юридичній поліцейській / О.С. Проневич // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. – № 4 (51). – Ч. 2. – 2010. – С. 52-60.
9. Аваков А.Б. Поліція. Як це буде працювати: від найменших сіл і невеликих міст – до столиці / А.Б. Аваков // Блог Арсена Авакова. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://blogs.pravda.com.ua/authors/avakov/5631fd1e5a588/>
10. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 40-41. – С. 1970. – Ст. 379.
11. Субота С.І. Сучасні наукові уявлення щодо взаємодії громадянського суспільства і поліцейських структур / С.І. Субота // Право і безпека. – 2015. № 3 (58). – с. 103-108
12. Закон України про Національну поліцію. Науково-практичний коментар / [С.В. Петков, В.В. Грицаченко, О.Г. Комісаров та ін.] ; за заг. ред. С.В. Петкова. – 2-ге вид. – К. : Центр учбової літератури, 2016. – 292 с.
13. Статус поліції: міжнародні стандарти і зарубіжне законодавство / за заг. редакцією О.А. Банчука. – К. : Москаленко О.М., 2013. – 588 с.
14. Коросташова І.М. Поліцейські послуги в Україні: проблеми правового регулювання / І.М. Коросташова. – С. 100-103.
15. Кузьменко О.В. Завдання Національної поліції: проблеми правового регулювання / О.В. Кузьменко // Юридичний електронний журнал. – № 2. – 2016. – С. 196-197. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://er.nau.edu.ua/bitstream/NAU/21855/1/%D0%94%D0%BE%D0%BA%D1%83%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%8221.pdf>
16. Про адміністративні послуги : Закон України від 06.09.2012 № 5203-V. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5203-17>
17. Жила С.Ю. Правові та організаційні засади забезпечення громадської безпеки підрозділами Національної поліції : дис. ... канд. юр. наук : 12.00.07 / С.Ю. Жила. – Одеса : Одеський державний університет внутрішніх справ, 2016. – 222 с.

УДК 342.744

ГЕНЕЗА ФОРМУВАННЯ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО ОПОДАТКУВАННЯ ЛІСОКОРИСТУВАННЯ В УКРАЇНІ

Киценко О.П., здобувач
Науково-дослідний інститут публічного права

У статті здійснено аналіз нормативно-правових актів, які регулюють оподаткування лісокористування з початку незалежності України. У результаті аналізу визначено основні етапи становлення, змін та скасування регуляторних актів оподаткування лісокористування. Запропоновано проблемні напрями для подальших досліджень чинного податкового законодавства.

Ключові слова: лісовий дохід, лісокористування, нормативно-правовий акт, оподаткування, рентна плата, спеціальне використання лісових ресурсів.

В статье проведен анализ нормативно-правовых актов, регулирующих налогообложение лесопользования с начала независимости Украины. В результате анализа определены основные этапы становления, изменений и отмены регуляторных актов налогообложения лесопользования. Предложены проблемные направления для дальнейших исследований действующего налогового законодательства.

Ключевые слова: лесной доход, лесопользование, нормативно-правовой акт, налогообложение, рентная плата, специальное использование лесных ресурсов.

Kytsenko A.P. GENESIS OF FORMATION OF TAX LEGISLATION OF FOREST USE IN UKRAINE

The article analyzes the regulations governing the taxation of forest management since the beginning of Ukraine's independence. An analysis of the basic stages of formation, change and cancellation of tax regulations forest. A problem areas for further research of current tax laws.

Key words: forest revenue, forest management, legal act, tax, rent payment, special use of forest resources.

Постановка проблеми. Сучасний період правового забезпечення формування бюджетних доходів в Україні розпочався після проголошення її незалежності та характеризується створенням нових фінансових відносин у сфері оподаткування. У сучасному податковому законодавстві визначено поняття «податок» як обов'язковий, безумовний платіж до відповідного бюджету, що справляється з платника податку [1], а також визначено предмет оподаткування як різновид предметів матеріального світу, з якими законодавець пов'язує виникнення податкового обов'язку. Поряд з такими предметами матеріального світу як майно, прибуток, дохід, споживання законодавець визначив і використання природних ресурсів [2, с. 80]. Дослідження основних етапів становлення та розвитку нормативно-правового регулювання оподаткування використання лісових ресурсів, як одного з важливих елементів природних ресурсів, викликає інтерес автора.

Ступінь розробленості проблеми. Дослідження особливостей оподаткування у сучасній правовій науці здійснено у значній кількості наукових монографій та статей такими відомими вітчизняними науковцями як Л.К. Воронова, Е.С. Дмитренко, А.Т. Ковальчук, І.Є. Криницький, В.І. Курило, М.П. Кучерявенко, В.В. Левкович, О.А. Музика-Стефанчук, В.В. Мушенюк, П.С. Пацурківський, В.П. Печуляк, В.Д. Чернадчук та ін.

Однак, у переважній більшості, у працях вищезазначених науковців здійснено дослідження оподаткування природних ресурсів і окремо лісових ресурсів у контексті дослідження особливостей усієї системи оподаткування, або дослідження присвячені проблемам правового регулювання та управління лісовими ресурсами в Україні. Зазначаємо, що на сьо-

годні у фінансово-правовій науці практично відсутні спеціальні дослідження, предметом яких є аналіз особливостей нормативно-правового регулювання оподаткування у сфері лісового господарства за період незалежності нашої держави, що і сформувало авторську зацікавленість до даної проблематики.

Метою статті є здійснення поетапного аналізу основних нормативно-правових актів податкового та іншого законодавства сучасного періоду незалежності нашої держави щодо оподаткування використання лісових ресурсів, визначення особливостей кожного етапу та проблемних напрямів для подальших досліджень чинного податкового законодавства.

Виклад основного матеріалу. Характеризуючи процес становлення нормативно-правової системи незалежної України щодо забезпечення доходів бюджетів усіх рівнів шляхом оподаткування використання лісових ресурсів, необхідно зазначити, що правове регулювання відповідних суспільних відносин здійснюється у сучасних умовах, переважним чином, нормами податкового та бюджетного законодавства України, яке, у певній мірі, доповнювалось чи приймалося у розвиток норм екологічного та природоресурсного законодавства.

Законодавчу основу започаткування першого етапу розвитку законодавства про оподаткування лісових ресурсів склали Закони Української РСР 1990–1991 років «Про економічну самостійність Української РСР» [3], «Про бюджетну систему Української РСР» [4], «Про систему оподаткування» [5], «Про охорону навколишнього природного середовища» [6] тощо.

Зокрема, Законом УРСР «Про економічну самостійність Української РСР» було встанов-

лено, що Українська РСР самостійно здійснює фінансово-бюджетну політику (ст. 1), формування доходної бази республіканського та місцевих бюджетів ґрунтується на податковій політиці, що визначається законодавством Української РСР і проводиться у республіці самостійно (ст. 5) [3]. Правові засади бюджетної системи незалежної України вперше були закладені Законом УРСР «Про бюджетну систему Української РСР» [4], який діяв до прийняття Бюджетного кодексу України 2001 року. У складі бюджетної системи України, яку заведено вважати регульованою нормами права, сукупність Державного бюджету та місцевих бюджетів, що побудована з урахуванням економічних відносин, державного та адміністративно-територіального устрою, самостійне місце вищезазначений закон відводив бюджетним доходам, формування яких здійснювалося за різними напрямками. Особливістю даного закону є факт направлення лісового доходу та інших природоресурсних платежів до місцевих бюджетів [4].

Закон УРСР «Про систему оподаткування» містив ст. 17 «Лісовий дохід», згідно з якою лісовий дохід, як обов'язковий платіж, що сплачувався як плата за деревину, яка відпускається на пні лісокористувачами та плата за інші лісові користування у лісах державного значення за таксами, затверджуваними Кабінетом Міністрів Української РСР. Плата за другорядні лісові матеріали, а також за побічні лісові користування у лісах державного значення справлялася за таксами, затверджуваними місцевими Радами народних депутатів. Лісовий дохід зараховується до бюджету адміністративно-територіальної одиниці базового рівня місцевого самоврядування [5].

Необхідно звернути увагу, що Закон УРСР «Про систему оподаткування», поряд із лісовим доходом, містив ще один вид податкового платежу ресурсного характеру – плата за використання природних ресурсів. Такий платіж сплачували всі підприємства, об'єднання і організації та громадяни, які одержали їх у встановленому порядку у володіння, користування або оренду для здійснення виробничої та іншої діяльності, і яка зараховується до бюджету адміністративно-територіальної одиниці базового рівня місцевого самоврядування (ст. 15) [5].

Тобто, вище вказаний закон визнавав платниками зазначеного платежу фактично необмежене коло суб'єктів, які на різних титулах могли використовувати природні ресурси для здійснення не тільки виробничої, а й будь-якої іншої діяльності. Встановлення ж нормативів, порядку визначення лімітів і розмірів плати за використання природних ресурсів законодавцем було віднесено до компетенції КМ України. Кошти від плати за використання природних ресурсів надходили до бюджету конкретної адміністративно-територіальної одиниці базового рівня місцевого самоврядування, тобто зазначена плата мала суттєво поповнювати місцеві бюджети [5].

Характеризуючи фінансово-правові акти першого етапу формування системи законодавства про оподаткування використання лісових ресурсів, неможливо не

звернутися до Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», у ст. 48 «Стимулювання у системі охорони навколишнього природного середовища» якого була визначена економічна стратегія, щодо здійснення в Україні стимулювання раціонального використання природних ресурсів, охорони навколишнього природного середовища шляхом:

- надання пільг при оподаткуванні суб'єктів у разі реалізації ними заходів щодо раціонального використання природних ресурсів та охорони довкілля, при переході на мало-відходні, ресурсо- і енергозберігаючі технології, організації виробництва та впровадженні очисного обладнання і устаткування для утилізації та знешкодження відходів, а також приладів контролю за станом довкілля та джерелами викидів і скидів забруднюючих речовин, виконанні інших заходів, спрямованих на поліпшення охорони навколишнього природного середовища;

- встановлення підвищених норм амортизації основних виробничих природоохоронних фондів та звільнення від оподаткування фондів охорони навколишнього природного середовища;

- передачі частини коштів фондів охорони навколишнього природного середовища на договірних умовах суб'єктам на заходи для гарантованого зниження викидів і скидів забруднюючих речовин і зменшення шкідливих фізичних, хімічних та біологічних впливів на стан довкілля, на розвиток екологічно безпечних технологій та виробництв [6].

Перший етап розвитку законодавства про оподаткування лісових ресурсів, на нашу думку, сформувався у період початку переходу до ринкових відносин та формування державою стабільних джерел поповнення надходженнями бюджетів, а також створення відповідних фінансово-економічних, зокрема податкових, важелів стимулювання охорони і відтворення природоресурсного потенціалу країни. Новий самостійний вид платежу, визначений ст. 90 Земельного кодексу України (у редакції 1992 р.), сутністю якого стало відшкодування втрат лісгосподарського виробництва. Тобто, зазначені втрати відшкодувалися юридичними особами, яким відводилися лісові угіддя, що вилучалися для потреб, не пов'язаних із веденням лісового господарства, а також тими суб'єктами, навколо об'єктів яких встановлювалися охоронні, санітарні та захисні зони з виключенням з обороту лісових угідь або переведенням їх до менш цінних угідь [7].

Визначення на першому етапі формування законодавства про оподаткування лісокористування, зокрема у законах України «Про систему оподаткування», «Про охорону навколишнього природного середовища» та інших принципів платності використання природних ресурсів, на нашу думку, можна вважати необхідним підґрунтям для забезпечення стабільності бюджетних доходів, а також стимулювання власників і користувачів лісових ресурсів щодо їх охорони та раціонального використання.

Характеризуючи особливості законодавчого закріплення обов'язкових платежів

податкового характеру, пов'язаних з використанням природних ресурсів, необхідно зазначити, що законодавець на той час проявив і певну непослідовність. Так, поряд із платою за використання природних ресурсів, як формою бюджетних доходів, самостійне закріплення отримав лісовий дохід. На нашу думку, законодавець чітко не визначив співвідношення плати за використання природних ресурсів як загальної форми оподаткування з платою за спеціальне використання лісових ресурсів як специфічної форми оподаткування.

Утворені на першому етапі формування законодавства про оподаткування спеціального лісокористування неузгодженості та недоліки Закону України «Про систему оподаткування» 1991 року щодо обов'язкових платежів податкового характеру, пов'язаних з природокористуванням, були усунені у зв'язку з прийняттям другої редакції Закону України «Про систему оподаткування» від 2 лютого 1994 р., яка передбачала, зокрема, суб'єктно-об'єктний склад оподаткування [8].

На нашу думку, відповідні зміни започаткували другий етап розвитку системи оподаткування спеціального лісокористування. Особливістю цього етапу стало визначення у новій редакції Закону України «Про систему оподаткування» плати за спеціальне використання природних ресурсів як комплексної категорії, у складі якої містився спеціальний платіж – збір за спеціальне використання лісових ресурсів та користування земельними ділянками лісового фонду для потреб мисливського господарства, культурно-оздоровчих, рекреаційних, спортивних і туристичних цілей та проведення науково-дослідних робіт. Така плата справлялася за встановленими таксами або у вигляді орендної плати чи доходу, одержаного від реалізації лісових ресурсів на конкурсних умовах. Розмір цього збору встановлювався, виходячи з лімітів їх використання і такс на лісову продукцію та послуги, з урахуванням якості і доступності [8]. Порядок справляння збору за спеціальне використання лісових ресурсів та користування земельними ділянками лісового фонду був визначений постановою КМ України [9].

Охарактеризуємо особливості правового механізму оподаткування суб'єктів лісового господарства. На нашу думку, слід відзначити, що:

- розмір орендної плати, яка вносилася орендарем при оренді земельних ділянок лісового фонду, визначалася за угодою сторін у договорі оренди, але не нижче від встановлених такс на лісові ресурси;

- місцеві ради у межах своєї компетенції могли встановлювати пільги щодо справляння зборів, передбачених лісовим законодавством;

- збори за спеціальне використання лісових ресурсів державного значення в розмірі 80 відсотків зараховуються до Державного бюджету і 20 відсотків – відповідно до місцевих бюджетів;

- збір за використання лісових ресурсів місцевого значення і користування земельними ділянками лісового фонду для потреб

мисливського господарства, культурно-оздоровчих, рекреаційних та інших цілей зараховувався до місцевих бюджетів;

- розрахунки збору, базовий податковий (звітний) період для якого дорівнює календарному кварталу, подавались платниками органам протягом 40 днів, наступних за останнім календарним днем звітного (податкового) кварталу, за місцем розташування земельних ділянок лісового фонду [8].

Слід зазначити, що кошти таких зборів спрямовувались на виконання робіт з відтворення лісів, проведення лісогосподарських заходів та утримання лісів у належному санітарному стані, що, на нашу думку, забезпечувало не фіскальну, а компенсаційну та стимулюючу функції оподаткування користувачів природних ресурсів.

Третій етап розвитку нормативно-правового регулювання оподаткування суб'єктів лісогосподарської діяльності безперечно пов'язаний із проведенням у 2011 році податкової реформи та запровадженням Податкового кодексу України (надалі – ПК України) як акту, що почав регулювати відносини у сфері справляння податків і зборів, визначав вичерпний перелік податків і зборів, що справляються в Україні та порядок їх адміністрування, платників податків і зборів, їх права та обов'язки, компетенцію контролюючих органів, повноваження і обов'язки їх посадових осіб під час здійснення податкового контролю, а також відповідальність за порушення податкового законодавства [1].

На нашу думку, у ПК України не містилося змін, які б суттєво вплинули на оподаткування користувачів лісовими ресурсами. Так розділ XVII «Збір за спеціальне використання лісових ресурсів» [1] містив записаний із редакції 1994 року (зі змінами та доповненнями) Закону України «Про систему оподаткування» [8] механізм оподаткування користувачів лісовими ресурсами.

Четвертим і на даний час останнім етапом формування законодавства про оподаткування використання лісових ресурсів слід вважати внесення з 01 січня 2015 року змін до ст. 251 «Склад рентної плати» ПК України щодо включення збору за спеціальне використання лісових ресурсів (поряд з іншими ресурсними зборами) до складу рентної плати [10].

У відповідності до п. 14 ч. 1 ст. 217 ПК України, рентна плата – загальнодержавний податок, який справляється за спеціальне використання лісових ресурсів [1] (поряд з використанням інших видів природних ресурсів, визначених у ПК України). Платниками рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів є лісокористувачі – суб'єкти підприємницької діяльності усіх організаційно-правових форм, які здійснюють спеціальне використання лісових ресурсів на підставі спеціального дозволу або згідно з умовами договору довгострокового тимчасового користування лісами.

Об'єктом оподаткування рентною платою за спеціальне використання лісових ресурсів є: деревина, заготовлена у порядку рубок головного користування; деревина, заготовлена під час проведення заходів поліпшення

якісного складу лісів, їх оздоровлення, посилення захисних властивостей та розчищення лісових ділянок, у зв'язку з будівництвом тощо; другорядні лісові матеріали; побічні лісові користування; використання корисних властивостей лісів для культурно-оздоровчих, рекреаційних, спортивних та інших цілей та проведення науково-дослідних робіт. Ставки рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів встановлюються у відповідності до цінності деревини та визначаються у ПК України [1].

Додатково слід зазначити, що ПК України містить також окрему ст. 273, яка регулює правовий механізм оподаткування земельних ділянок, наданих на землях лісогосподарського призначення (незалежно від місцеперебування), земельним податком. Податок за лісові землі справляється як складова рентної плати, що визначається податковим законодавством. Ставки податку за один гектар нелісових земель, які надані у встановленому порядку та використовуються для потреб лісового господарства, встановлюються відповідно до ст. 274 ПК України [1].

Особливістю четвертого етапу розвитку законодавства про оподаткування використання лісових ресурсів, на нашу думку, є зміна з 1 січня 2017 року порядку сплати рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів. Зокрема, така плата здійснюється лісокористувачами щокварталу рівними частинами від суми рентної плати, зазначеної у спеціальних дозволах, виданих у відповідному календарному році [11]. Крім того, збільшено ставки рентної плати, які застосовуються при обчисленні податкових зобов'язань з рентної плати за результатами господарської діяльності у 2017 році [12].

Висновки. Правова регламентація порядку нарахування та сплати податкових платежів, пов'язаних з лісокористуванням, за весь період незалежності нашої держави, здійснювалася переважно актами податкового та бюджетного законодавства, хоча певна роль належить окремим екологічним та природоресурсним актам. Саме тому суспільні відносини з приводу встановлення і сплати платежів, пов'язаних із лісокористуванням, складають предмет регулювання фінансового права та саме фінансово-правовими, а не еколого-правовими нормативними актами слід віддавати пріоритет при дослідженні даної проблематики.

Аналіз формування і розвитку законодавства України щодо оподаткування лісокористування, дозволяє підсумувати, що таке законодавство почало формуватися з початку проголошення незалежності нашої держави. Перший етап пов'язаний з прийняттям Україною податкових та неподаткових законів, які заклали основу податкової системи держави. Протягом другого-четвертого етапів формування нормативно-правової бази оподаткування лісових ресурсів законодавець намагається удосконалювати правовий режим як оплатного лісокористування, так і кількісних та якісних параметрів усієї податкової системи, зокрема шляхом прийняття кодифікованого регуляторного

акту – Податкового кодексу України, зменшення кількості податків та зборів, трансформації зборів у рентні плати, збільшення ставок тощо. На нашу думку, на сьогодні у чинних нормативних актах не сформована оптимальна модель оподаткування чи платності лісокористування. Адже в основу сучасного розуміння рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів покладена еквівалентність відносин платника з державою. Вона проявляється у наявності взаємних зобов'язань як у власника природних ресурсів, що отримує грошові суми за їх спеціальне використання, так і платників, яким лісові ресурси надаються у володіння та користування. Рентною платою за спеціальне використання лісових ресурсів можна також вважати обов'язковий платіж компенсаційного характеру, сплата якого платниками виступає однією з обов'язкових та головних умов здійснення ними спеціального використання лісових ресурсів, що перебувають у державній чи комунальній власності. Дана нормативно-правова невизначеність є підставою для здійснення подальших наукових досліджень даної проблематики.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Податковий кодекс України : Закон України від 02.12.2010 р., № 2755-VI. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/2010>.
2. Податкове право : [навч. посіб.] / за ред. проф. М.П. Кучерявенка. – К. : Юринком Інтер, 2003. – 400 с.
3. Про економічну самостійність Української РСР : Закон УРСР від 03.08.1990 № 142-XII. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/142-12>.
4. Про бюджетну систему Української РСР : Закон УРСР від 05.12.1990 р. № 513-XII. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/513-12>.
5. Про систему оподаткування : Закон УРСР від 25.06.1991 р. № 1251-XII. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1251-12>.
6. Про охорону навколишнього природного середовища : Закон УРСР від 25.06.1991 р. № 1264-XII. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1264-12>.
7. Земельний кодекс України : Закон України від 18.12.1990 р. № 561-XII. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/561-12>.
8. Про внесення змін і доповнень до Закону Української РСР «Про систему оподаткування» : Закон України від 02.02.1994 р. № 3904-XII. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3904-12>.
9. Про затвердження Порядку справляння збору за спеціальне використання лісових ресурсів та користування земельними ділянками лісового фонду : Постанова Кабінету міністрів України від 06.07.1998 р. № 1012. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1012-98-%D0%BF>.
10. Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких інших законодавчих актів України : Закон України від 31.07.2014 р. № 1621-VII. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1621-18>.
11. Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо покращення інвестиційного клімату в Україні : Закон України від 21.12.2016 р. № 1797-VIII. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1797-19>.
12. Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо забезпечення збалансованості бюджетних надходжень : Закону України від 20.12.2016 р. № 1791-VIII. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1791-19>.

УДК 342.9.07:343.35 (477)

ВИЩІ ОРГАНИ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ ЯК СУБ'ЄКТИ ГАРАНТУВАННЯ ПРАВ І СВОБОД ГРОМАДЯН У СФЕРІ ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ В УКРАЇНІ

Кубаєнко А.В., к. ю. н.,
доцент кафедри адміністративної діяльності органів внутрішніх справ
та економічної безпеки
Одеський державний університет внутрішніх справ

У статті розглядається діяльність вищих органів державної влади України, визначається їх роль, місце та повноваження як суб'єктів гарантування прав і свобод громадян у сфері запобігання та протидії корупції.

Ключові слова: державна влада, вищі органи державної влади, державні органи, антикорупційна політика.

В статье рассматривается деятельность высших органов государственной власти Украины, определяется их роль, место и полномочия как субъектов гарантирования прав и свобод граждан в сфере предотвращения и противодействия коррупции.

Ключевые слова: государственная власть, высшие органы государственной власти, государственные органы, антикоррупционная политика.

Kubaienko A.V. THE HIGHER ECHELONS OF GOVERNMENT AS SUBJECT GUARANTEEING RIGHTS AND FREEDOMS IN THE SPHERE OF COMBATING CORRUPTION IN UKRAINE

The article deals with the activities of the higher authorities of Ukraine determined their role, place and authority of both entities guarantee the rights and freedoms of citizens in preventing and combating corruption.

Key words: state power, highest state authorities, public authorities, anti-corruption policy.

Постановка проблеми. Демократичні перетворення, що нині відбуваються в Українській державі, супроводжуються складними процесами реформування політичних, економічних і правових відносин. Однією з найважливіших складових цього вкрай непростого процесу є запобігання та протидія корупції. Важливе місце в механізмі гарантування прав і свобод громадян у сфері запобігання корупції належить вищим органам державної влади.

Ступінь розробленості проблеми. Сучасна громадськість і наука приділяють проблемі подолання корупції дедалі більше уваги. У цьому контексті актуальними для дослідження України є праці сучасних українських науковців І.І. Зозулі, А.І. Комарової, В.А. Кулікова, О.Я. Прохоренка та інших, у яких тією чи іншою мірою розглядаються питання протидії корупційним проявам у системі державного управління на досвіді інших країн. Серед зарубіжних авторів, які вивчали проблеми протидії корупції у системі державного управління, варто виділити Р. Андерсона, Ф. Вільямса, С. Беркмана, Д. Лойда, Роберта С. Лейкена, К. Мішель, Дж. Пікареллі. Зазначені автори присвятили свої дослідження різним аспектам організації протидії корупційним проявам в органах державної влади. Водночас на сьогодні недостатньо уваги приділяється такому напрямку досліджень, як правові гарантії забезпечення прав і свобод громадян у сфері запобігання та протидії корупції. Багато питань у цій сфері ще залишаються невирішеними. А тому вищезазначене підтверджує актуальність статті.

Мета статті полягає у визначенні місця вищих органів державної влади в механізмі гарантування прав і свобод громадян у сфері запобігання корупції.

Виклад основного матеріалу. Державна влада визначається як система юридичних державно-владних повноважень державних органів і посадових осіб, розподілених за вертикаллю та горизонталлю, спрямованих на реалізацію завдань і функцій держави. Ознаками державної влади, на думку В.А. Шатіло, є публічність, універсальність і територіальність, суверенність, єдність, неподільність, зв'язок із правом, організованість, легітимність, реалізація через владні відносини, право на застосування легального примусу [1, с. 18].

Для здійснення державної влади та для виконання державних функцій створюється державний апарат – система органів і осіб, яких наділяють певними правами й обов'язками щодо реалізації державної влади. Як зазначає О.І. Ющик, державна влада належить народові і здійснюється від його імені державним апаратом [2, с. 257].

У Конституції України здебільшого вживається термін «орган державної влади», при цьому у ст. 59 Конституції України вжито термін «державний орган», а у ч. 2 ст. 5 Конституції України йдеться про орган держави [3].

Л.Р. Наливайко дійшла обґрунтованого висновку, що синтезуючи результати наукових досліджень, можна стверджувати, що терміни «державний орган» і «орган держави» є синонімічними і вживаються в юридичній літературі для позначення однакових явищ. Тому доцільно використовувати ці терміни як рівнозначні, тотожні [4, с. 475].

За обсягом владних повноважень органи держави поділяються на центральні (вищі – А.К.) та місцеві. В Україні більш поширеним є не вищі, а центральні органи влади. Їх статут визначається Законом України «Про центральні органи виконавчої влади» [5]. Згідно зі

ст. 1 цього законодавчого акту, систему центральних органів виконавчої влади складають міністерства України й інші центральні органи виконавчої влади. Система центральних органів виконавчої влади є складовою системою органів виконавчої влади, вищим органом якої є Кабінет Міністрів України. У ст. 16 Закону зазначається, що центральні органи виконавчої влади утворюються для виконання окремих функцій із реалізації державної політики як служби, агентства, інспекції. Згідно зі ст. 17 Закону, основними завданнями центральних органів виконавчої влади є:

- 1) надання адміністративних послуг;
- 2) здійснення державного нагляду (контролю);
- 3) управління об'єктами державної власності;
- 4) внесення пропозицій щодо забезпечення формування державної політики на розгляд міністрів, які спрямовують і координують діяльність органів влади;
- 5) здійснення інших завдань, визначених законами України [5].

Однак необхідно зауважити, що поняття «орган державної влади» є більш широким ніж «орган виконавчої влади». Згідно зі ст. 6 Основного закону державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову.

У контексті нашого дослідження зазначимо, що поняття «вищі органи державної влади» необхідно відмежовувати від поняття «правоохоронні органи», перелік яких надається в законі України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів»: органи прокуратури, Національної поліції, Служби безпеки, Військової служби правопорядку у Збройних Силах України, Національне антикорупційне бюро України, органи охорони державного кордону, органи доходів і зборів, органи і установи виконання покарань, слідчі ізолятори, органи державного фінансового контролю, рибоохорони, державної лісової охорони, інші органи, які здійснюють правозастосовні або правоохоронні функції [6].

Отже, вищими державними органами як суб'єктами гарантування прав і свобод громадян у сфері запобігання та протидії корупції в Україні пропонується вважати Верховну Раду України, Президента України, Кабінет Міністрів України, міністерства, служби, агентства, інспекції (за виключенням тих, які належать до правоохоронних органів в контексті нашого дослідження – А. К.) і судові органи.

Я.Ю. Пилип до вищих державних органів як суб'єктів гарантування прав і свобод громадян у сфері запобігання та протидії корупції відносить лише Верховну Раду України, Президента України і Кабінет Міністрів України [7, с. 67]. Однак з огляду на те що служби, агентства, інспекції за чинним вітчизняним законодавством належать до центральних органів влади, їх також доцільно відносити до вищих.

Верховна Рада України ухвалює закони у сфері запобігання і протидії корупції. У цьому полягає її найважливіша роль як суб'єкта гарантування прав і свобод громадян. Зо-

крема, Закон України «Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014–2017 рр.» від 14 жовтня 2014 р. [8], а також відповідні кодекси, зокрема: Кримінальний кодекс [9], Кодекс України про адміністративні правопорушення [10], Кодекс адміністративного судочинства України [11].

У структурі Верховної Ради України є відповідний Комітет з питань боротьби з організованою злочинністю та корупцією, якому доручено: формування і реалізація антикорупційної експертизи законопроектів, поданих суб'єктами права законодавчої ініціативи; державний захист осіб, які надають допомогу в запобіганні та протидії корупції; фінансовий контроль осіб, уповноважених виконувати функції держави та місцевого самоврядування; відповідальність за вчинення корупційних правопорушень та правопорушень, пов'язаних із корупцією, та інші повноваження [12]. Він не рідше одного разу на рік проводить відкриті для громадськості слухання на тему діяльності Національного антикорупційного бюро України, виконання доручених йому завдань, додержання ним законодавства, прав і свобод осіб.

Уповноважений Верховної Ради України з прав людини – омбудсмен, який теж здійснює практичну діяльність у сфері запобігання та протидії корупції. Він діє на підставі Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» [13] від 23 грудня 1997 р., у ст. 1 якого зазначено, що такий Уповноважений здійснює парламентський контроль за додержанням конституційних прав і свобод людини і громадянина, та захист прав кожного на території України і в межах її юрисдикції на постійній основі.

Важливе значення як суб'єкт гарантування забезпечення прав і свобод громадян у сфері запобігання та протидії корупції в Україні має Президент, який видає Укази у сфері запобігання та протидії корупції. Зокрема, Указ Президента України «Про Національну антикорупційну стратегію на 2011–2015 рр.» від 21 жовтня 2011 р. № 1001/2011 [14].

У такому контексті варто згадати Національну раду з питань антикорупційної політики. Відповідно до Указу Президента України «Про Національну раду з питань антикорупційної політики» [15] від 14 жовтня 2014 р. № 808/2014 утворено Національну раду з питань антикорупційної політики як консультативно-дорадчий орган при Президентові України, та ліквідовано Національний антикорупційний комітет. Відповідно до Положення Про Національну раду з питань антикорупційної політики Основними її завданнями є:

- підготовка і подання Президентові України пропозицій щодо визначення, актуалізації та вдосконалення антикорупційної стратегії;
- здійснення системного аналізу стану запобігання і протидії корупції в Україні, ефективності реалізації антикорупційної стратегії, заходів із запобігання та протидії корупції;
- підготовка і надання Президентові України узгоджених пропозицій щодо поліпшення координації та взаємодії між суб'єктами, які

здійснюють заходи у сфері запобігання і протидії корупції;

- оцінка стану та сприяння реалізації рекомендацій Групи держав проти корупції (GRECO), Організації економічної співпраці і розвитку (ОЕСР), інших провідних міжнародних організацій запобігання і протидії корупції, підвищення ефективності міжнародного співробітництва України у цій сфері;

- сприяння науково-методичному забезпеченню з питань запобігання і протидії корупції [15].

Особливо важливу роль як суб'єкт гарантування забезпечення прав і свобод громадян у сфері запобігання та протидії корупції відіграє Кабінет Міністрів України.

Так, наприклад, Кабінет Міністрів України ухвалив Постанову «Про затвердження Порядку проведення спеціальної перевірки стосовно осіб, які претендують на зайняття посад, які передбачають зайняття відповідального або особливо відповідального становища, та посад з підвищеним корупційним ризиком, і внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України» [16] від 25 березня 2015 р. № 171. Відповідно до Постанови спеціальна перевірка проводиться стосовно осіб, які претендують на ключові відповідальні посади, і посади з підвищеним корупційним ризиком (крім випадків, передбачених законодавством – А. В.), включаючи відомості, подані особисто. Також важливою у даній сфері є Постанова Кабінету Міністрів України [17] від 16 листопада 2011 р. № 1195, якою затверджено Порядок передачі дарунків, одержаних як подарунки державі, Автономній Республіці Крим, територіальній громаді, державним або комунальним установам чи організаціям.

Досить цікавим був досвід уряду щодо запровадження посади Урядового уповноваженого з питань антикорупційної політики – посадової особи Кабінету Міністрів України, яка забезпечувала підготовку і подання пропозицій зі спрямування та координації роботи органів виконавчої влади із запобігання і протидії корупції тощо. До 2011 р. діяльність Урядового уповноваженого забезпечував його апарат, який був структурним підрозділом Секретаріату Кабінету Міністрів України. Керівник і співробітники апарату Урядового уповноваженого призначалися на посаду і звільнялися з посади Міністром Кабінету Міністрів України за поданням Урядового уповноваженого. З 2013 р. забезпечення діяльності Урядового уповноваженого здійснюється відповідним структурним підрозділом Секретаріату Кабінету Міністрів України.

Важливою є також діяльність Міністерства юстиції України у сфері запобігання та протидії корупції, яке ухвалило «Положення про Єдиний державний реєстр осіб, які вчинили корупційні правопорушення» [18], а також відповідне «Роз'яснення про порядок надання відомостей з Єдиного державного реєстру осіб, які вчинили корупційні правопорушення» [19].

Важливе значення має Національне агентство з питань запобігання корупції – центральний орган виконавчої влади України зі спеціальним статусом, який забезпечує

формування та реалізацію державної антикорупційної політики. Приписи Національного агентства з питань запобігання корупції є обов'язковими для виконання.

Науковці у сфері досліджень боротьби з корупцією виділяють основні функції спеціалізованих інститутів:

- розробка політики, аналітичні дослідження, моніторинг і координація. Ця діяльність передбачає вивчення тенденцій і рівня поширення корупції, а також оцінку ефективності антикорупційних заходів. Для цього визначається стратегія і складаються плани дій боротьби з корупцією, а також здійснюється моніторинг розвитку подій і оцінка ефективності вжитих заходів;

- попередження корупції у структурах влади – вироблення конкретних норм і обмежень, що стосуються державних службовців, а також застосування дисциплінарної відповідальності за їх недотримання. До цієї функції належить перевірка майнових декларацій посадових осіб і забезпечення відкритого доступу громадськості до цих відомостей;

- освітня і просвітницька функції. У межах яких здійснюють розробку та запровадження освітніх програм для населення і державних службовців. Організують кампанії з інформування громадськості про роботу з подолання корупції разом із засобами масової інформації, неурядовими організаціями, бізнес-спільнотою та населенням;

- розслідування та кримінальне переслідування випадків корупції. Ця діяльність сконцентрована на вдосконаленні законодавства, розробці стримуючих санкцій за будь-які прояви корупції, та реалізації законодавства на всіх стадіях процесу – оперативно-розшукові заходи, кримінальне розслідування, пред'явлення звинувачення та винесення рішення по справі [20].

Реалізація вищезазначених функцій відбувається через компетенцію органу з боротьби з корупцією, яка регламентується законодавством.

Важливою ланкою в системі суб'єктів, уповноважених забезпечувати гарантії прав і свобод громадян у сфері запобігання та протидії корупції в Україні є суди.

Високий статус і незалежність суддів, надані їм у більшості країн світу, сприяє запобіганню корупції. У конституціях більшості демократичних країн визначається незалежність судової системи, яка є «незалежною від виконавчої та законодавчої влади». Завдяки неупередженості та незалежності, судді можуть здійснювати розгляд справ за фактами корупції з метою покарання винних, вносячи вагомий вклад у послідовну судову практику.

Слід зазначити, що для кожної людини проблеми справедливості та несправедливості є одними з головних питань, що супроводжують її все життя, а віра у можливість торжества справедливості завжди була рушійною силою у боротьбі людей за свої права та свободи. Будь-яка економічна діяльність, що побудована на несправедливості, приречена на невдачу. Рано чи пізно накопичення соціальної несправедливості у суспільстві досягає «критичної» маси і тоді соціальні потреби неминучі.

Реалізація вимог до соціальної справедливості у суспільстві тісно пов'язана з проблемами ефективності економічних, політичних, правових, етичних, соціальних і моральних норм, що регулюють життя суспільства. Неналежає реагування органів влади на необхідність вирішення життєво важливих для людей питань призводить до соціального загострення і поширення різних корупційних схем незаконного збагачення посадових осіб.

Висновки. У процесі дослідження вищих органів державної влади як суб'єктів гарантування прав і свобод громадян у сфері запобігання та протидії корупції в Україні було встановлено, що в Україні до таких органів слід віднести Верховну Раду України як найвищий законодавчий орган, що формує правове поле гарантій; Президента України, який своїми Указами заповнює прогалини та формує напрямки розвитку системи гарантій; Кабінет Міністрів України, міністерства та інші центральні органи, які реалізують державну політику у сфері запобігання та протидії корупції. Особливе місце серед суб'єктів гарантування забезпечення прав і свобод громадян у сфері запобігання та протидії корупції належить Національному агентству з питань запобігання корупції, яке формує і реалізує державну антикорупційну політику.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Шатіло В. А. Уряд та центральні органи виконавчої влади у структурі конституційного механізму державної влади / В. А. Шатіло // Юридична наука. – 2011. – № 6. – С. 17–23.
2. Конституційне право України. Академічний курс : підручник : у 2 т. / заг. ред. Ю.С. Шемшученко ; НАН України, Інститут держави і права ім. В.М. Корецького. - К. : Юридична думка, 2006. - Т. 2. - 2008. - 800 с.
3. Конституція України: Основний Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
4. Наливайко Л.Р. Державний лад України: теоретико-правова модель / Л.Р. Наливайко. - Харків : Право, 2009. – 596 с.
5. Про центральні органи виконавчої влади: Закон України від 17.03.2011 № 3166-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 3. – Ст. 385.
6. Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів (зі змінами та доповненнями): Закон України від 23.12.1993 № 3781-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 11. – Ст. 50.
7. Пилип Я. Ю. Інституційні гарантії забезпечення прав і свобод у сфері запобігання та протидії корупції : дис. канд.

юр. наук : 12.00.07 / Пилип Ярослав Юрійович – Ужгород, 2016. – 204 с.

8. Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014-2017 роки: Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1699-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1699-18>

9. Кримінальний кодекс України: Закон від 05.04.2001 № 2341-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – N 25-26. – Ст. 131.

10. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 № 8073-X [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>

11. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 06.07.2005 № 2747-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2747-15>

12. Предмети відання комітетів Верховної Ради України восьмого скликання: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://crimcor.rada.gov.ua/komzloch/control/uk/publish/article?art_id=45266&cat_id=45263

13. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини: Закон України від 23.12.1997 № 776/97-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/776/97-%D0%B2%D1%80>

14. Про Національну антикорупційну стратегію на 2011-2015 роки: Указ Президента України від 21.10.2011 № 1001/2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1001/2011>

15. Про Національну раду з питань антикорупційної політики: Указ Президента України від 14.10.2014 № 808/2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/808/2014>

16. Про затвердження Порядку проведення спеціальної перевірки стосовно осіб, які претендують на зайняття посад, які передбачають зайняття відповідального або особливо відповідального становища, та посад з підвищеним корупційним ризиком, і внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України: Постанова КМУ від 25.03.2015 №171/2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/171-2015-%D0%BF>

17. Про затвердження Порядку передачі дарунків, одержаних як подарунки державі, Автономній Республіці Крим, територіальній громаді, державним або комунальним установам чи організаціям: Постанова Кабінету Міністрів України від 16 листопада 2011 р. № 1195 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1195-2011-%D0%BF>

18. Положення про Єдиний державний реєстр осіб, які вчинили корупційні правопорушення: затверджено Наказом Міністерства юстиції України 11 січня 2012 року № 39/5 // Офіційний вісник України. – 2012. – № 6. – Ст. 223.

19. Роз'яснення про порядок надання відомостей з Єдиного державного реєстру осіб, які вчинили корупційні правопорушення: ухвалене Міністерством юстиції від 08.02.2012 р. [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/n0003323-12>

20. Клеменчич Г. Специализированные институты по борьбе с коррупцией: обзор моделей [Электронный ресурс] / Г. Клеменчич, Я. Стусек. – Режим доступа : <http://www.oecd.org/corruption/acn/39972100.pdf>

УДК 342.9+349.6+553.3/9

ПОНЯТТЯ ТА ВИДИ ФОРМ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ У СФЕРІ ВИКОРИСТАННЯ ПРИРОДНИХ РЕСУРСІВ

Легеца Ю.О., к. ю. н., доцент,
доцент кафедри цивільного, господарського та екологічного права
Національний гірничий університет

Стаття присвячена характеристиці поняття та форм публічного управління у сфері використання природних ресурсів, визначенню напрямів їх подальшого розвитку в умовах європейської інтеграції.

Ключові слова: адміністративний акт, адміністративний договір, дозвіл, використання природних ресурсів, форми публічного управління.

Статья посвящена характеристике понятия и форм публичного управления в сфере использования природных ресурсов, определению направлений их дальнейшего развития в условиях европейской интеграции.

Ключевые слова: административный акт, административный договор, разрешение, использование природных ресурсов, формы публичного управления.

Legeza Y.O. CONCEPT AND TYPES OF FORMS OF PUBLIC ADMINISTRATION IN THE FIELD OF USE OF NATURAL RESOURCES

The article is devoted to the description of the concept and forms of public administration in the sphere of the use of natural resources, to determine the directions for their further development in the conditions of European integration.

Key words: administrative act, administrative contract, permit, use of natural resources, forms of public administration.

Постановка проблеми. Публічне управління у сфері використання природних ресурсів здійснюється у різних формах: процедури з забезпечення доступу до публічної екологічної інформації; дозвільно-ліцензійні процедури з надання адміністративних послуг; контрольне провадження; попередження та припинення адміністративних правопорушень (деліктне провадження).

Ступінь розробленості проблеми. У юридичній літературі з адміністративного права розкриті певні підходи до розуміння форм діяльності суб'єктів публічного управління. Науковий підхід до визначення форм публічного управління, запропонований О.М. Бандуркою, зводиться до характеристики зовнішніх проявів управлінської діяльності та характеристики способу вираження її змісту в конкретних умовах, тобто та чи інша управлінська дія, що має зовнішній вияв (О.М. Бандурка) [1, с.185]. Форми публічного управління визначають як зовнішню форму діяльності органу, в межах якої реалізуються його функції, такі вчені, як В.В. Галуцько [2, с. 225], Ю.П. Битяк [3, с. 115], В.К. Колпаков [4, с. 119].

Мета статті – визначення та характеристика форм публічного управління у сфері використання природних ресурсів.

Виклад основного матеріалу. Слід погодитися з трактування поняття управлінської діяльності, запропонованим Т.О. Коломоєць, як волевиявлення виконавчо-розпорядчого органу, посадової особи, здійснене у рамках режиму законності та компетенції для досягнення адміністративно-правової мети, вираження у зовнішньому вигляді конкретних дій суб'єктів публічного адміністрування, які здійснюються у процесі їхньої діяльності, та спрямованості на реалізацію адміністративних функцій [5, с. 54].

А.С. Гук наполягає, що природа публічного управління («врядування») розкривається через специфічні форми і методи реалізації представницької влади, при цьому власне «публічне врядування» ним розглядається як система адміністративних інститутів, існуючих у взаємозв'язку, здатних забезпечити реалізацію механізму відповідальності за прийняття управлінських рішень «зверху донизу» [6, с. 78].

Змістовна характеристика форм публічного управління є можливою через визначення сутності відповідних форм адміністративної діяльності.

Заслугове на увагу думка таких вчених, як В.В. Галуцько, В.І. Олефір, Ю.В. Гридасов, С.О. Короєд, щодо класифікації форм діяльності суб'єктів публічного управління, які поділяються на: 1) видання адміністративних актів: а) видання підзаконних нормативно-правових актів; б) видання індивідуальних адміністративних актів; 2) укладення адміністративних договорів; 3) вчинення інших юридично значущих адміністративних дій; 4) здійснення матеріально-технічних операцій [2, с. 227]. Отже, для класифікації форм публічного управління застосовується концепція державного управління та види діяльності суб'єктів владних повноважень [7, с. 101–107]. Як зазначає Д.В. Лазаренко, суб'єкти владних повноважень у сфері використання природних ресурсів застосовують такі форми адміністративної діяльності: укладення адміністративних договорів, вчинення інших юридично значущих адміністративних дій, здійснення матеріально-технічних операцій [8, с. 92].

За критерієм правових наслідків форми публічного управління поділяються на правові та неправові [9, с. 43–50].

З критикою таких підходів виступає І.В. Пательо, який на підставі аналізу досвіду за-

рубіжних країн (Федеративної Республіки Німеччини, Французької Республіки), визначає доцільність відмови від категорій «форми публічного управління», «форми державного управління», «форми управлінської діяльності», «правові та неправові форми діяльності», впроваджуючи категорію «інструментів публічної адміністрації», або ж «інструментів адміністративної діяльності» [10, с. 95]. Вченим інструменти діяльності публічної адміністрації визначаються як «сукупність засобів (приймів), які використовуються суб'єктами публічної адміністрації для регулювання суспільних відносин, що виникають у сфері публічного управління» [10, с. 288]. З такою позицією науковця, в цілому, можна погодитися, однак щодо деяких запропонованих ним положень вбачається за доцільне провести критичний аналіз. Так, І.В. Патерило, визначаючи ознаки інструментів діяльності публічної адміністрації, фактично говорить про ознаки відносин у сфері публічного управління (публічно-правовий характер, мають певні наслідки, імперативний чи диспозитивний характер, що залежить від «інструменту» діяльності публічної адміністрації) [10, с. 95].

Укладення договорів як форма здійснення управління у сфері природоресурсних відносин визначається і Н.Р. Кобецькою [11]. Водночас нею обґрунтовується доцільність збереження дозвільно-ліцензійних адміністративних процедур для встановлення спеціального правового режиму використання окремих видів природних ресурсів (надр, об'єктів природо-заповідного фонду).

Відповідно до законодавства України, виділяються такі договірні конструкції публічно-правового та приватно-правового характеру, як: договір оренди земельної ділянки, передбачений ст. 93 Земельного кодексу України [12] (спеціальні норми, які встановлюють особливості правового регулювання, містяться у Законі України «Про оренду землі» [13] – Ю.Л.); договір оренди водного об'єкта (ст. 51 Водного кодексу України [14]); угоди про розподіл продукції, які регулюються Законом України «Про угоди про розподіл продукції» [15]; угоди про умови використання надр відповідно до Порядку надання у 2009 р. спеціальних дозволів на користування надрами, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 17.06.2009 р. № 608 [16]; договори у відносинах користування мисливськими угіддями, які визначаються у Законі України «Про мисливське господарство та полювання» [17].

Відносини з управління у сфері укладення адміністративних договорів з використання природних ресурсів належать переважно до сфери адміністративно-екологічного регулювання, тому що взаємодія учасників таких договірних відносин базується, передусім, на засадах субординації та підпорядкування, а не координації та юридичної рівності. На думку прихильників теорії публічно-правових договорів, їх застосування є особливо актуальним для природоресурсного права, предметна чистота та галузева самостійність якого базується на інститутах, які акумулюють у собі одночасно публічні і приватні елементи [18, с. 47–55].

Застосування конструкції адміністративного договору дозволяє вирішити проблему забезпечення домінування публічного інтересу над приватним. Для адміністративних договорів характерна участь суб'єкта владних повноважень як однієї зі сторін правовідносин (публічно-правовий характер), а також збереження добровільної згоди іншої сторони на укладення такого договору (приватно-правовий характер).

Застосування адміністративних договорів пов'язується з впровадженням державою їх типової форми, що передусім захищає від бюрократизації процесу укладення договору, а також є одним із способів мінімізації корупційних ризиків, що виникають у сфері публічного управління з використання природних ресурсів. Так, відповідно до законодавства України, встановлено типові форми договору оренди землі [19], договору оренди водних об'єктів [20]. До того ж законодавством встановлюється і спеціальний порядок укладення таких договорів. Наприклад, наказом Міністерства екології та природних ресурсів України від 05.02.2013 р. № 40 визначено порядок реєстрації проектів угоди про розподіл продукції та державної реєстрації угоди про розподіл продукції, що застосовується у сфері надрокористування [21].

Використання конструкції адміністративного договору ускладнюється через відсутність єдиного комплексного наукового та практичного підходу до визначення його сутності, особливостей реалізації, критеріїв відмежування від цивільно-правових договорів з використання природних ресурсів.

Адміністративний договір може розглядатися як юридичний факт, правовідношення, документ, вид договору, джерело права, засіб індивідуального регулювання, форма, результат, акт державного управління. Відповідно до п. 14 ст. 3 Кодексу адміністративного судочинства України адміністративний договір – це дво- або багатостороння угода, зміст якої складають права і обов'язки сторін, що впливають із владних управлінських функцій суб'єкта владних повноважень, який є однією зі сторін угоди [22].

Головним критерієм відмежування адміністративних договорів від цивільно-правових має бути мета їх укладання. Метою адміністративного договору є досягнення суспільно значущих результатів.

Адміністративні договори у сфері використання природних ресурсів виникають на підставі попередньо отриманих дозвільних документів [8, с. 97].

Фундаментальний підхід до вирішення проблем договірного регулювання у сфері використання природних ресурсів запропоновано у докторській дисертації Н.Р. Кобецької [11]. Вона, в межах проведеного дослідження, дійшла висновку про наявність особливої правової конструкції – природоресурсний договір адміністративного характеру. У такому варіанті можна представляти договори оренди водних об'єктів, договори довгострокового тимчасового користування лісами, угоди про розподіл продукції природоресурсними договорами з переважанням цивільно-право-

вих елементів, а, наприклад, угоду про умови користування надрами – як природоресурсний договір адміністративного характеру, який виступає «формою регулювання відносин використання природних ресурсів, у яких поєднані приватні і публічні елементи, зумовлені необхідністю захисту публічних екологічних інтересів, а також норм різної галузевої належності на основі природоресурсної специфіки» [11, с. 331].

Примірні угоди про умови користування надрами затверджуються Міністерством екології та природних ресурсів України. Наприклад у 2015 р. (наказ Державної служби геології та надр України від 13.02.2015 р. № 16) було затверджено вісім таких примірних угод про умови користування надрами: 1) для будівництва та експлуатація підземних споруд, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин, і споруд для підземного зберігання нафти, газу та інших речовин і матеріалів, захоронення шкідливих речовин і відходів виробництва, скидання стічних вод; 2) для видобування вуглеводнів; 3) для видобування корисних копалин; 4) з метою геологічного вивчення родовищ корисних копалин; 5) для геологічного вивчення і дослідно-промислової розробки родовищ корисних копалин; 6) для геологічного вивчення та дослідно-промислової розробки вуглеводнів; 7) для створення геологічних територій і об'єктів, що мають важливе наукове, культурне, санітарно-оздоровче значення (наукові полігони, геологічні заповідники, заказники, пам'ятки природи, лікувальні, оздоровчі заклади тощо); 8) для геологічного вивчення і дослідно-промислової розробки родовищ, з подальшим видобуванням нафти, газу (промислова розробка родовищ) [23]. Угоду про умови користування надрами Р.С. Кіриним відносить до документів дозвільного характеру, тобто до видів адміністративних актів [24, с. 280].

Д.В. Лазаренко визначає адміністративні договори у сфері використання природних ресурсів як правозастосовчий акт органів публічної адміністрації у сфері використання природних ресурсів, розмежуванні та фіксуванні прав і обов'язків сторін користування природними ресурсами [8, с. 98–99].

Розглянуті форми управління є характерними, передусім, для державного управління у сфері використання природних ресурсів. Поступовий перехід від державного до публічного управління вимагає переосмислення форм його здійснення. Публічне управління за своєю сутністю є залученням до управлінської діяльності представників широкої громадськості й окремих організацій.

Західноєвропейська адміністративно-правова наука виходить з розуміння публічного управління як врегульованого законодавством пошуку найкращого способу використання адміністративних ресурсів задля досягнення пріоритетних цілей державної політики [25]. А.Ф. Мельник визначає публічне управління як управління, зорієнтоване на реалізацію публічних (спільних) інтересів, і поєднує такі складові, як державне управління (суб'єктом є органи державної влади) і громадське управління (суб'єктом є громадські інституції)

[26]. Така трансформація вимагає впровадження новітніх форм управління, однією з яких є електронне урядування, яке дозволяє підвищити ефективність реалізації функцій громадського управління в цілому і, зокрема, функції громадського контролю.

Зважаючи на вищезазначене, сьогодні особливої актуальності набуває питання реалізації таких форм публічного управління у сфері використання природних ресурсів, як: 1) надання доступу до публічної інформації з питань природокористування; 2) надання адміністративних послуг у сфері екології та природних ресурсів; 3) надання публічних екологічних послуг (ландшафтного проектування та будівництва, вивозу сміття тощо); 4) сприяння впровадженню й активації громадських проектів у сфері охорони довкілля.

Висновки. Отже, публічне управління у сфері використання природних ресурсів в Україні має реалізовуватися з урахуванням положень Концепції публічного урядування в Україні [27], сприяти забезпеченню відкритості влади й співучасті громадян в управлінні, забезпеченню високої якості публічних послуг; постійному розвитку системи управління громадою тощо. Це стає можливим завдяки інтенсифікації процесу впровадження форм електронного урядування, реформуванню механізму надання адміністративних послуг у сфері екології та природних ресурсів, впровадженню ландшафтного підходу до вирішення регіональних природоресурсних проблем.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Адміністративне право України : [підручник] / [О.М. Бандурка, К.Л. Бугайчук, А.А. Гуменюк, Г.В. Джагунов та ін.] ; за ред. О.М. Бандурки. – Х. : Вид-во Національного університету внутрішніх справ, 2004. – 432 с.
2. Адміністративне право України : [підручник] / В.В. Галунько, В.І. Олефір, Ю.В. Гридасов, С.О. Короед. – Херсон : ХМД, 2013. – 396 с.
3. Адміністративне право України : [підручник] / [Ю.П. Битяк, В.В. Богуцький та ін.] ; за ред. Ю.П. Битяка. – Х. : Право, 2001. – 528 с.
4. Колпаков В.К. Адміністративне право України : [навч. посіб.] / В.К. Колпаков, О.В. Кузьменко. – К. : Юрінком Інтер, 2003. – 544 с.
5. Адміністративне право України : [навчальний посібник] / [В.К. Шкарупа, Т.О. Коломоець, Г.Ю. Гулевська та ін.] ; за ред. Т.О. Коломоець, Г.Ю. Гулевської. – К. : Істина, 2007. – 342 с.
6. Гук А.С. Адміністративні форми та методи публічного урядування / А.С. Гук // Актуальні проблеми державного управління. – 2013. – №1. – С. 78–83.
7. Васильев Р.Ф. Акты управления (значение, проблема исследований, понятие) : [монографія] / Р.Ф. Васильев. – М. : Издательство Московского университета, 1987. – 142 с.
8. Лазаренко Д. В. Адміністративно-правове регулювання використання природних ресурсів : дис. ... канд. юрид. наук. : спец. 12.00.07 «Теорія управління; адміністративне право і процес; фінансове право» / Д.В. Лазаренко. – К. : Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна», 2014. – 233 с.
9. Колпаков В.К. Поняття форм публічного адміністрування / В. К. Колпаков // Адміністративне право і процес. – 2012. – № 2 (2). – С. 43–51.
10. Патерило І.В. Проблеми сучасного розуміння інструментів діяльності публічної адміністрації / І.В. Патерило // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція». – 2014. – №12. – Т. 1. – С. 93–96.

11. Кобецька Н. Р. Дозвільне та договірне регулювання використання природних ресурсів в Україні: дис. ... д.ю.н. 12.00.06 / Н. Р. Кобецька. – К., 2016. – 424 с.
12. Земельний кодекс України від 25 жовтня 2001 р. №2768-III // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 3-4. – Ст. 27.
13. Про оренду землі : Закон України від 6 жовтня 1998 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 46. – стаття 280.
14. Водний Кодекс України від 6 червня 1995 р. № 213 // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 24. – Ст. 189.
15. Про угоди про розподіл продукції : Закон України від 14 вересня 1999 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 44. – стаття 391.
16. Про затвердження порядку надання у 2009 році спеціальних дозволів на користування надрами: Постанова Кабінету Міністрів України від 17 червня 2009 р. №608 // Офіційний вісник України. – 2009. – № 45. – стор. 45. – стаття 1519.
17. Про мисливське господарство та полювання : Закон України від 22 лютого 2000 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 18. – стаття 132.
18. Хаустов Д.В. Публично-правовий договір в природоресурсном праві: отличительные признаки / Д. В. Хаустов // Вестн. Моск. ун-та. – сер. 11. – Право. – 2006. – № 1. – С. 45–61.
19. Про затвердження Типового договору оренди землі : Постанова Кабінету Міністрів України від 03.03.2004 № 220 // Офіційний вісник України 2004 р., № 9, стор. 30, стаття 527.
20. Про затвердження Типового договору оренди водних об'єктів : Постанова Кабінету Міністрів України від 29 травня 2013 р. № 420 // Офіційний вісник України 2013 р., № 47, стор. 31, стаття 1692.
21. Про затвердження Порядку реєстрації проектів угоди про розподіл продукції та державної реєстрації угоди про розподіл продукції : Наказ Міністерства екології та природних ресурсів України від 05.02.2013 № 40 // Офіційний вісник України 2013 р., № 18, стор. 55, стаття 622.
22. Кодекс адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 р. № // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 35–36, № 37. – Ст. 446.
23. Наказ Держгеонадр України від 13.02.2015 р. № 16 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://geo.gov.ua/storinka/nakazy-derzhgeonadr>
24. Кірін Р. С. Кодифікація законодавства про надра : дис. ... д.ю.н. 12.00.06 / Р. С. Кірін. – К. : НАН України; Інститут економіко-правових досліджень, 2016. – 438 с.
25. Keeling D. Management in Government [Text] / D. Keeling. – London: Allen & Unwin, 1972.
26. Мельник А. Ф. Державне управління [Текст] : підручник / А. Ф. Мельник. – К. : Знання, 2009. – 582 с.
27. Public Governance [Text] : Four-Volume Set / ed. by Mark Bevir. – [s. n.] : Sage Publications, 2007. – 1736 p.

УДК 342.9:001.1 (477)

КЛАСИФІКАЦІЯ ПРАВОПОРУШЕНЬ В ІНФОРМАЦІЙНІЙ СФЕРІ

Нечипорук Ю.М., к. ю. н., доцент,

доцент кафедри конституційного та адміністративного права

Навчально-науковий інститут «Юридичний інститут ДВНЗ

Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана»

Стаття присвячена дослідженню питання класифікації складів правопорушень в інформаційній сфері.

Ключові слова: інформаційні правопорушення, склад правопорушення в інформаційній сфері, інформаційна безпека, інформація як предмет правопорушення.

Статья посвящена исследованию вопроса о классификации составов правонарушений в информационной сфере.

Ключевые слова: информационные правонарушения, состав правонарушения в информационной сфере, информационная безопасность, информация как предмет правонарушения.

Nechyporuk Y.M. CLASSIFICATION OF LEGAL OFFENCES IN THE INFORMATIONAL SECTOR

The article is devoted to the study of the question of the classification of offenses in the information sector.

Key words: information violations, structure of offense in information sphere, information security, information as object of offense.

Сучасний розвиток громадянського суспільства призвів до зміни інформаційних засобів передачі самої інформації та переходу до нового рівня розвитку інформаційного суспільства.

З одного боку, глобальна інформатизація та впровадження в життя однієї зі складової задекларованих прав людини – права на доступ до широкого спектра інформації, а з іншого боку – виникнення основної проблеми: скоєння значної кількості адміністративних правопорушень в інформаційній сфері.

Взагалі, особливості регулювання обороту інформації та притягнення до відповідальності за порушення в інформаційній сфері досліджували такі науковці: І.В. Арістова, К.І. Беляков, Б.А. Кормич, А.І. Марущак, О.В. Кохановська, Р.А. Калюжний, В.С. Ци-

мбалука. Але питанню класифікації складів правопорушень в інформаційній сфері не приділялося достатньої уваги.

Кодекс України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП) містить значний перелік правопорушень у різних сферах регулювання. На жаль, на сьогоднішній день, у КУпАП немає окремого розділу, в якому можна було б побачити повний перелік правопорушень в інформаційній сфері. На нашу думку, інформаційне правопорушення – це протиправне, суспільно шкідливе (небезпечне), винне (умисне або з необережності) діяння (дія або бездіяльність) деліктоздатного суб'єкта, яке посягає на відносини, що виникають в процесі одержання, використання, поширення, зберігання та захисту інформації, тобто в процесі її обігу.

Отже, відповідно до аналізу нормативно-правової бази в інформаційній сфері (зважаючи на КУпАП та інші нормативні акти) правопорушення за сферою поширення вважаємо за доцільне поділити на такі групи:

1). У сфері інформаційної безпеки держави. Відповідно до ст. 39 Закону України «Про державну таємницю» [1] склади правопорушень в інформаційній сфері представлені такими статтями як 188–31, 212–2, 212–5 КУпАП. Такі правопорушення об'єднані в одну групу через важливість предмета (інформації, яка є власністю держави і має ключове значення для безпеки держави). Суб'єктами, винними у вчиненні порушення норм закону, в якому зазначені відомості про державну таємницю є посадові особи та громадяни.

2). У сфері надання послуг зв'язку і телекомунікацій. Сфера надання послуг зв'язку так само має складну внутрішню будову (у статті до групи надання послуг зв'язку включаємо такі складові: надання послуг у сфері інформатизації, у сфері телекомунікацій, у сфері поштового зв'язку і у сфері користування радіочастотним ресурсом України).

Відносини у сфері телекомунікацій регулюються значною кількістю нормативно-правових актів (основним з них є Закон України «Про телекомунікації» та низка інших). Як зазначає О.О. Леонідова, характерною рисою адміністративних проступків у сфері телекомунікацій, що вирізняє їх серед інших правопорушень, є заподіяння шкоди встановленому порядку надання й отримання телекомунікаційних послуг, що підпадають під охорону адміністративно-правових норм [3, с. 94]. Отже, відмінним є саме їх об'єкт (суспільні відносини в галузі зв'язку та у сфері власності).

Такі правопорушення передбачені статтями: 144, 145, 146, 147, 148–1, 148–2, 148–3, 148–4, 148–5, 188–7 КУпАП. Об'єктивний бік цієї групи порушень полягає у неналежному (за відсутності необхідної реєстрації або дозволу; у порушенні умов і правил, які передбачені ліцензіями та дозволами; у порушенні правил реалізації відповідної техніки) виконанні обов'язків, що чітко передбачені нормативно-правовими актами.

Згідно з КУпАП, винними у порушеннях є особи, які відповідно до законодавства, мають право надавати телекомунікаційні послуги, тобто мають відповідну ліцензію або дозвіл. Вчиняючи протиправні діяння, особа усвідомлює та передбачає настання негативних наслідків спричинених порушенням встановлених правил [4, с. 548]. Предметом адміністративних правопорушень виступають різні технічні засоби й обладнання, що використовуються в мережах зв'язку. Родовим об'єктом виступають суспільні відносини у сфері надання телекомунікаційних послуг. Більшість порушень мають умисну форму вини.

На думку А.В. Стрельникова, в деяких випадках нормативна база обмежується лише переліком конкретних діянь і санкцій за їх вчинення, не розкриваючи такі важливі питання як строки застосування заходів відповідальності, обставини, що виключають відповідальність і порядок накладання стягнень на юридичних осіб тощо [5, с. 132]. До того ж,

додає ускладнень той факт, що законодавчі акти встановлюють особливий порядок притягнення до відповідальності, який відрізняється від передбаченого в КУпАП.

Отже, аналізуючи нормативно-правові акти в інформаційній сфері, ми дійшли висновку про необхідність доповнення КУпАП низкою статей, що визначали б правопорушення у відповідних сферах і встановлювали відповідальність за їх вчинення.

Закон України «Про телебачення і радіомовлення» регулює відносини, що виникають у сфері телевізійного та радіомовлення в нашій країні. Він поширюється на відносини між суб'єктами діяльності в галузі телебачення і радіомовлення незалежно від їхньої форми власності, мети створення, виду статутної діяльності, способу розповсюдження телерадіоопрограм і передач, розрахованих на масове приймання споживачами [6]. Наведений акт визначає значну кількість дій, що є порушеннями закону.

Тому пропонуємо доповнити КУпАП статтею 148–6 «Порушення правил надання та отримання програмних послуг», і викласти її у такій редакції: «Порушення порядку поширення інформації, що не відповідає дійсності та щодо якої законодавством встановлені особливі режими на її розповсюдження, навмисне створення перешкод у передачі та прийманні програм інших телеорганізацій та недотримання вимог державних стандартів і технічних параметрів телерадіомовлення». Об'єктом зазначеного порушення є суспільні відносини у сфері надання програмних послуг. Суб'єктами є особи, які, відповідно до законодавства, мають право надавати програмні послуги. Суб'єктивна сторона характеризується умисною формою вини. Склад даного проступку є формальними, тобто настання негативних наслідків не є обов'язковою юридичною ознакою складу правопорушення.

3). У сфері надання рекламних послуг. КУпАП не містить складів порушень у сфері рекламних послуг. Це питання регулюється Законом України «Про рекламу», що визначає відносини з виробництва, розповсюдження та споживання реклами на території України. Але, це і ускладнює процес притягнення до відповідальності винних осіб. Тому що підстави притягнення до відповідальності зазначені в єдиній статті та не мають зв'язку з санкціями. Отже, більш доречним було б викладення підстав відповідальності в такий спосіб, за якого кожній диспозиції відповідає певна санкція [7]. Розглянути акт містить значний перелік порушень закону, називає низку правопорушників і встановлює різні види юридичної відповідальності (дисциплінарну, цивільно-правову, адміністративну та кримінальну). Тому, для уникнення плутанини та суперечностей, вважаємо за доцільне доповнити КУпАП статтею, яка передбачатиме відповідальність за порушення рекламного законодавства.

Викласти статтю 186–7 «Порушення рекламного законодавства» у такій редакції: «Здійснення рекламодавцем замовлення, виробництва, розповсюдження продукції рекла-

ми, що не відповідають вимогам законодавства та недотримання вимог щодо змісту реклами». Об'єктом зазначеного правопорушення є відносини, які виникають у сфері рекламної діяльності (при її замовленні, виготовленні та розміщенні). Винними особами (суб'єктами правопорушення) можуть бути як рекламодавці, розповсюджувачі реклами, так і виробники реклами. Об'єктивну сторону правопорушень у сфері рекламної діяльності складають неправомірні дії, які вчиняються при замовленні реклами, при виготовленні та її розміщенні. Законодавча конструкція більшості складів правопорушень в цій сфері має формальний склад. Правопорушення має формальний склад і характеризується умисною формою вини.

4). У сфері захисту авторського та суміжного права. Ця група представлена статтею 51-2 «Порушення правил на об'єкт права інтелектуальної власності». Об'єктом порушення є майнові та немайнові права суб'єктів прав інтелектуальної власності. Адміністративна відповідальність настає в тому випадку, коли зазначені дії не спричинили матеріальної шкоди у великому розмірі. Тобто, великий розмір шкоди має перевищувати 100 нмдг, і в такому разі відповідальність встановлюється Кримінальним кодексом України. Суб'єктами порушення є посадові особи підприємства, установ, організацій усіх форм власності та громадяни.

Також, до цієї групи порушень вважаємо за доцільне додати порушення у сфері кінематографії. Це пояснюємо тим, що фільми та їх примірники, аудіовізуальні твори, фонограми, відеограми, комп'ютерні програми, бази даних є авторським винаходом певної особи або колективу. Отже, ці порушення закріплені статтями: 164-6, 164-7, 164-8, 164-9, 164-13 КУпАП.

Об'єктом порушень у сфері кінематографії є суспільні відносини, що пов'язані з виробництвом, розповсюдженням, зберіганням і демонструванням фільмів. А суб'єктами порушень можуть бути: посадові особи суб'єктів кінематографії; особи, які не мають державного посвідчення на право розповсюдження та демонстрування фільмів; посадова особа суб'єкта підприємницької діяльності або фізична особа, якій видано державне посвідчення на право розповсюдження та демонстрування фільмів. Із суб'єктивної сторони такі порушення можуть бути вчинені у формі умислу і необережності [4].

На нашу думку, доцільно внести до КУпАП статтю, що визначала б склад порушення у видавничій справі. Оскільки Закон України про «Видавничу справу» має неабияке значення для розвитку інформаційної сфери. Наведений нормативно-правовий акт визначає загальні засади видавничої справи, регулює порядок організації та провадження видавничої діяльності, розповсюдження видавничої продукції, умови взаємодій і функціонування суб'єктів видавничої справи. Закон покликаний сприяти цивільно-культурному розвитку українського народу, громадян інших національностей, утвердженню загальнолюдських цінностей у державі [8].

Викласти статтю 92-2 КУпАП «Порушення законодавства у видавничій справі» у такій

редакції: «Виготовлення, розповсюдження та оприлюднення інформації, що заборонена законодавством України суб'єктами, що здійснюють видавничу діяльність. Ті самі дії, вчиненні повторно протягом року після накладання адміністративного стягнення, передбачені ч. 1 цієї ст.».

Це бланкетна норма, оскільки відсилає до іншого нормативно-правового акту Закону України «Про видавничу діяльність». Об'єктом є суспільні відносини, які виникають у видавничій сфері. Суб'єктами даного порушення є видавництва, видавничі організації та виробники видавничої продукції. До забороненої інформації у цій нормі відносимо ту, що суперечить інтересам держави (інформація, що спрямована на зміну конституційного ладу, пропаганду війни та інше); інформацію, яка віднесена до недобросовісної реклами, рекламу з використанням шаржування державних символів України у будь-якому вигляді; абияку інформацію, спроможну спричинити шкоду громадянам, підприємствам, установам, організаціям і державі; продукцію порнографічного характеру і таку, що пропагує культ насильства та жорстокості, проповідє релігійні віровчення, які загрожують життю та моралі громадян. Суб'єктивна сторона характеризується умисною формою вини.

5). У сфері архівної справи (ст. 92-1 «Порушення законодавства про Національний архівний фонд та архівні установи» КУпАП). Винними у вчиненні правопорушень є працівники архівних установ, користувачі архівних документів, в тому числі документів Національного архівного фонду; інші особи, які недбало зберігають, псують, незаконно знищують, приховують, незаконно передають іншій особі архівні документи, а також порушують порядок доступу до них. Із суб'єктивної сторони може бути вчинене з необережності (недбале зберігання документів) та умисно (незаконний доступ до документів).

6). У сфері порушення порядку використання інформації спеціальними особами. Ця група порушень є найбільшою за кількістю. Це пояснюється тим, що в адміністративній (відповідно і в інформаційній) сфері особа зобов'язана діяти згідно з нормативно встановленими правилами поведінки. Невиконання чітко встановлених приписів законів тягне за собою накладення адміністративних санкцій.

Для більш зручного аналізу порушень у цій групі, пропонуємо останні поділити на декілька підгруп.

А). Порушення норм виборчого законодавства (212-8, 212-9, 212-10, 212-11, 212-13, 212-14, 212-20 КУпАП). Родовим об'єктом правопорушень норм виборчого законодавства є суспільні відносини у сфері охорони конституційного ладу України та виборчого процесу. Порядок проведення виборів і референдумів регулюється значною кількістю нормативно-правових актів.

Б). Порушення, що призводять до зміни інформації (41-3, 53-2, 82-3, 91-4, 166-6 КУпАП). Спільною ознакою порушень цієї підгрупи є те, що в результаті вчинення різноманітних дій (ненадання інформації; перекручення або приховування; відмова від надання;

порушення порядку подання) інша сторона не в змозі отримати необхідну, повну, достовірну інформацію.

В). Порушення, що полягають у невиконанні умов і правил встановлених законодавством. Це порушення передбачено такими статтями: 116–3 «Порушення правил реєстрації торговельних суден» (вимоги до реєстрації торговельних суден визначені у Порядку ведення Державного судового реєстру України та Судової книги, затвердженої постановою КМУ № 1069 від 26 листопада 1997 р.); 156–1 «Порушення законодавства про захист прав споживачів» (основним нормативно-правовим актом, який регулює взаємовідносини між споживачами, виробниками, виконавцями, продавцями всіх форм власності є Закон України «Про захист прав споживачів»); 172–8 «Незаконне використання інформації, що стала відома особі у зв'язку з виконанням службових повноважень» (особливістю складу порушення є те, що суб'єктом можуть бути лише особи, які зазначені у п. 1 ч.1 ст. 4 Закону України «Про засади запобігання і протидії корупції» (а саме, особи, уповноважені виконувати функції держави або місцевого самоврядування); 185–11 «Розголошення відомостей про заходи безпеки щодо особи, взятої під захист» (правові засади застосування заходів безпеки зазначених осіб встановлено Законом України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» від 23 грудня 1993 р. № 782–XII і ст. ст. 52–1–52–5 Кримінально-процесуального кодексу України).

Ст. 212–1 «Повідомлення неправдивих відомостей державним органам реєстрації актів цивільного стану та несвоєчасна реєстрація народження дитини», 212–3 «Порушення права на інформацію» (вільний доступ усіх громадян до інформації, яка стосується їх особисто, крім інформації з обмеженим доступом та державної таємниці забезпечується відповідно до Закону України «Про інформацію») [9].

Г). Порушення, які вчиняються на фондовому ринку, а саме: приховування інформації про діяльність емітента (ст.163–5); ненадання документів, що підтверджують право власності на цінні папери (ст. 163–6); незаконне використання інсайдерської інформації (ст.163–9); порушення порядку розкриття інформації на фондовому ринку (ст.163–11). Спільним для даної групи порушень є те, що вони посягають на встановлений порядок функціонування фондового ринку та вчиняються умисно особами, на яких законодавством покладені певні обов'язки.

Д). Порушення порядку подання інформації та виконання рішень Антимонопольного комітету України та його територіальних відділень (ст. 166–4). Згідно з законодавством України, уповноважені особи Антимонопольного комітету України та його територіальних відділень мають право здійснювати перевірки (планові або позапланові) та вимагати від порушників (посадових осіб суб'єктів господарювання; осіб, які займаються підприємницькою діяльністю) надання необхідної інформації, навіть з обмеженим доступом.

Причому представники комітету мають право вимагати інформацію незалежно від її місцезнаходження.

Е). Порушення у сфері захисту прав дітей (ст.184–2): недотримання порядку або строків подання інформації про дітей-сиріт і дітей, які залишилися без опіки (піклування) батьків. Зазначену інформацію зобов'язані подавати протягом семи днів посадові особи відповідних закладів для ведення централізованого обліку.

Є). Порушення у сфері правильного введення військового обліку (ст. ст. 211, 211–2, 211–4, 211–5, 211–6 КУпАП). Регулювання військового обліку здійснюється відповідно до Закону України «Про загальний військовий облік і військову службу».

Об'єктом цієї групи правопорушень є встановлений порядок здійснення військового обліку. Протиправними діяннями вважаємо: умисне пошкодження, недбале зберігання документів, що містять відомості про військовозобов'язаних; неподання своєчасно відповідної інформації; незабезпечення та несповіщення про виклик до військового комісаріату.

7). У сфері діяльності засобів масової інформації. Порушення в даній сфері предствалені в КУпАП ст.186–6 «Порушення законодавства про друковані засоби масової інформації», об'єктивну сторону якого складають такі дії: виготовлення, випуск або розповсюдження продукції друкованого засобу масової інформації після припинення його діяльності; ухилення від ререєстрації; неповідомлення реєструючого органу про зміну виду видання, юридичної адреси засновника, місцезнаходження редакції.

Об'єктом даного порушення є відносини у сфері діяльності засобів масової інформації. Чільне місце у регулюванні цієї діяльності посідають такі нормативно-правові акти: Закони України «Про інформацію», «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні». Обов'язковою умовою діяльності засобів масової інформації є їх належна реєстрація. Взагалі, припинити випуск видання має право засновник на умовах, що зазначені в установчому договорі, статуті редакції або на підставі договору, що укладений між засновником і редакцією. А у разі поширення відомостей, що заборонені законодавством, припинити випуск видання має право і суд.

8). У сфері незаконного доступу до інформації. Правопорушення, передбачене статтею 212–6 «Здійснення незаконного доступу до інформації в інформаційних (автоматизованих системах, незаконне виготовлення чи розповсюдження копій баз даних інформаційних (автоматизованих) систем» може бути вчинене будь-якою особою з 16 років. Відповідно до ст. 195–5 «Незаконне зберігання спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації» суб'єктом є посадова особа або громадяни, які вчиняють зазначені дії умисно. Також, до даної групи віднесемо і порушення, яке передбачене статтею 173–1 «Поширення неправдивих чуток», оскільки неправдиві чулки – це будь-яка інформація, що не відповідає дійсності і

є незаконною. Ст. 148 «Пошкодження таксофонів» передбачає вчинення будь-якою особою з 16 років різноманітних активних дій, внаслідок яких телефон втрачає свої функціональні властивості.

9). У сфері статистики (ст. 186–3 «Порушення порядку подання або використання даних державних статистичних спостережень»). Винними вважаються посадові особи, громадяни, суб'єкти підприємницької діяльності у неподанні або поданні недостовірних, не в повному обсязі, не за встановленою формою даних для проведення державних статистичних спостережень органам державної статистики; у порушенні порядку ведення Єдиного державного реєстру підприємств і організацій України.

Отже, досягнення ефективного розв'язання проблеми протидії правопорушенням в інформаційній сфері неможливе без всебічного наукового роз'яснення різних її аспектів. Проблеми в цій сфері необхідно розглядати в трьох аспектах: правовому (вдосконалення чинної нормативної бази), технічному (розвиток засобів передачі та збереження інформації) та ідеологічному (виховання поваги та свідомості осіб до охоронюваних законом суспільних відносин).

ЛІТЕРАТУРА:

1. Про державну таємницю : Закон України від 21.01.1994 р. № 3855–ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 16. – Ст. 93.
2. Про державну підтримку книговидавничої справи України : Закон України від 06.03.2003 № 601-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 24. – Ст. 162.
3. Леонідова О.О. Адміністративна відповідальність за проступки в інформаційній сфері: дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Теорія управління; адміністративне право і процес; фінансове право» / О.О. Леонідова. – Х., 2010. – 190 с.
4. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Науково-практичний коментар / Р.А. Калюжний, А.Т. Комзюк, О.О. Погрібний та ін.. –К.: Всеукраїнська асоціація видавців «Правова єдність», 2008. – 781 с.
5. Стрельников А.В. Адміністративна відповідальність за порушення законодавства про рекламу: дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Теорія управління; адміністративне право і процес; фінансове право» / А.В. Стрельников. – К., 2004. – 200 с.
6. Про телебачення і радіомовлення : Закон України від 21.12.1993 р. № 3760–ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 10. – Ст. 44.
7. Про рекламу : Закон України від 03.07.1996 р. № 271/96–ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 39. – Ст. 181.
8. Про Державне агентство України з питань кіно : Указ Президента України від 06.04.2011 р. № 404/2011 // Офіційний вісник України. – 2011. – № 29. – Ст. 371.
9. Колпаков В.К. Адміністративно-деліктивний правовий феномен / В.К. Колпаков. – К.: Юрінком Інтер, 2004. – 528 с.

УДК 347.73:342.9

РОЗМЕЖУВАННЯ ТА ВЗАЄМОДІЯ ФІНАНСОВОГО Й АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА

Очкуренко С.В., к. ю. н., доцент,
докторант кафедри фінансового права юридичного факультету
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Стаття присвячена обґрунтуванню розмежування окремих сфер регулювання фінансового й адміністративного права, а також виділенню сфер найбільш тісної взаємодії цих галузей права. У статті уточнюється зміст відмітних ознак та особливостей фінансового права. Ці особливості автор використовує з метою визначення галузевої належності конкретних правовідносин та розмежування предметів регулювання фінансового й адміністративного права.

Ключові слова: фінансове право, адміністративне право, владні відносини, майнові відносини, грошові відносини, немайнові відносини, публічні фонди грошових коштів.

Статья посвящена обоснованию разграничения отдельных сфер регулирования финансового и административного права, а также выделению сфер наиболее тесного взаимодействия этих отраслей права. В статье уточняется содержание отличительных признаков и особенностей финансового права. Эти особенности автор использует для определения отраслевой принадлежности конкретных правоотношений и разграничения предметов регулирования финансового права и административного права.

Ключевые слова: финансовое право, административное право, властные отношения, имущественные отношения, денежные отношения, неимущественные отношения, публичные фонды денежных средств.

Ochkurenko S.V. DELIMITATION AND INTERACTION OF FINANCIAL LAW AND ADMINISTRATIVE LAW

The article is devoted to substantiating the delineation of certain spheres of financial and administrative regulations, as well as to identify areas of the closest interaction of these legal branches. The article clarifies the content of distinctive features and characteristics of financial law. These features are used by the author to determine the branch belonging to specific legal relations and the delineation of financial law and administrative law subjects. A special attention is drawn to the areas of the closest interaction of these legal branches.

Key words: financial law, administrative law, authority relations, property relations, monetary relations, non-property relations, public monetary funds.

Постановка проблеми. Актуальність наукових завдань дослідження розмежування та взаємодії фінансового й адміністративного права, є наочною та безсумнівною. Вона зумовлена, в першу чергу, теоретичними проблемами, які пов'язані з недостатньою визначеністю кола суспільних відносин, що належать до предметів цих галузей права. У зв'язку з цим галузева належність багатьох правових інститутів залишається дискусійною в юридичній науці, їх вивчення дублюється або необґрунтовано виключається з курсів відповідних правових дисциплін. Невирішеність питань розмежування предметів фінансового й адміністративного права та механізмів взаємодії цих галузей тягне не лише науково-теоретичні та навчально-методичні проблеми, але й проблеми правозастосування. Одним з яскравих прикладів практичної необхідності розмежування сфер фінансово-правового та адміністративно-правового регулювання є розгляд Конституційним Судом справи про відповідальність юридичних осіб [1].

Ступінь розробленості проблеми. Наукова дискусія про історію виникнення фінансового права та його співвідношення з адміністративним правом активно велася ще в середині минулого століття і триває досі (Р.О. Халфіна, М.І. Піскотін, С.Д. Ципкін, В.В. Бесчеревних, М.В. Карасева, Н.І. Петрікіна, М.П. Кучерявенко, Ю.П. Битяк та інші). Результатом цієї дискусії є переважно визнан-

ня самостійності фінансового права як галузі права. При цьому одні вчені підтримують позицію, згідно з якою фінансове право виокремилось частково з конституційного (державного) права, а в основному – з адміністративного права. Інші вчені наполягають на первісній самостійності фінансового права та його виникненні одночасно з іншими галузями публічного права. На жаль, у процесі зазначеної дискусії не було вироблено єдиних підходів до розмежування сфер регулювання названих галузей права. Ще менш дослідженими залишаються питання взаємодії адміністративного і фінансового права у процесі регулювання суспільних відносин.

Мета статті – обґрунтувати розмежування окремих сфер регулювання фінансового й адміністративного права, а також виділити сфери найбільш тісної взаємодії зазначених галузей права.

Виклад основного матеріалу. Вихідною тезою, що характеризує співвідношення адміністративного і фінансового права, варто визнати положення про те, що ці дві галузі права є самостійними. Її необхідність зумовлена тим, що хоча загалом у науці й визнається той факт, що фінансове право, принаймні, вже відокремилось від адміністративного права [2, с. 173], С. В. Запольський, наприклад, вбачає ієрархічну залежність інститутів фінансового права від адміністративного права, оскільки «існує залежність

бюджетного устрою від адміністративного устрою» [3, с. 27]. Але юридична ієрархія залежність навряд чи є можливою, коли йдеться про самостійні правові явища одного рівня, якими є галузі права.

Викладене робить цілком передбачуваним те, що досі не отримали задовільного вирішення й питання про предмети обох галузей права. З одного боку, загальновизначним є розуміння адміністративного права як профілюючої (фундаментальної) галузі права [2, с. 247, 252], поряд із конституційним, цивільним, кримінальним [4, с. 242]. Адміністративне право позначається навіть як основна галузь права [5, с. 299]. З іншого боку, як стверджує Ю.П. Битяк, предмет адміністративного права, по-перше, є надзвичайно широким, неоднорідним за змістом і структурою, що зумовлює відсутність чіткого взаємозв'язку між інститутами цієї галузі [2, с. 171], а по-друге, адміністративне право «фактично не має своїх меж правового регулювання», хоча «їх, безумовно, необхідно визначати» [2, с. 171–172].

Бракує визначеності і в питанні про предмет фінансового права. Н.Ю. Пришва з цього приводу пише: «Відсутність чіткої відповіді щодо складових частин предмета галузі (фінансового права – С.О.) та їх обґрунтування призводить до того, що представники інших галузей права пропонують розглядати податкове право як інститут, зокрема, адміністративного права [6, с. 19].

Отже, постає завдання відокремити фінансове право (галузь права з недостатньою визначеністю предмета правового регулювання) від адміністративного права – галузі права, яка, за висловом Ю. П. Битюка, «фактично не має своїх меж правового регулювання».

М.П. Кучерявенко і М.В. Терняков висловили думку про те, що розмежування фінансових й адміністративних правовідносин має здійснюватися «з позиції владно-майнових відносин»: адміністративні правовідносини є владними, а фінансові – владно-майновими [7, с. 55]. Але ж адміністративні правовідносини нерідко мають не тільки владний, а й майновий характер. Так, згідно із Законом «Про управління об'єктами державної власності» Кабінет Міністрів України та інші уповноважені органи здійснюють управління державним майном, зокрема, з використанням владних повноважень щодо інших суб'єктів. Ці повноваження здійснюються в межах відповідних владно-майнових відносин. Як і майнові фінансові відносини, вони мають владно-майновий характер. Тому розмежування фінансового й адміністративного права лише за критерієм майнового та немайнового характеру суспільних відносин, що регулюються цими галузями права, навряд чи є можливим. Потребує уточнення й думка М.П. Кучерявенка про те, що відмежування фінансового права від адміністративного і цивільного права має здійснюватися за критерієм владно-майнових відносин (адміністративне право регулює владні відносини, цивільне право – майнові, а фінансове право – владно-майнові) [8, с. 13], оскільки адмі-

ністративне право також здатне регулювати владно-майнові відносини.

Таким уточненням може бути вказівка на те, що фінансове право регулює владно-грошові відносини, тобто відносини, матеріальним об'єктом яких є грошові кошти і в окремих випадках – також інші фінансові інструменти (банківські метали, цінні папери), а не які-небудь інші види майна. Фінансове право регулює також владні немайнові відносини, але тільки ті, які обслуговують та забезпечують належну реалізацію основних майнових відносин у процесі функціонування публічних фондів коштів. Наприклад, допоміжними немайновими фінансовими відносинами є відносини щодо контролю за сплатою податків. Нині їх фактичне значення майже відповідає значенню основних грошових відносин щодо сплати податків, але гіпотетично сплата податків може відбуватися за відсутності контролю з боку держави (наприклад, за умови фантастично високого рівня свідомості громадян), а відповідні контрольні відносини не можуть існувати за відсутності відносин щодо сплати податків. Владні немайнові фінансові правовідносини також обслуговують цивільні відносини, що виникають у процесі функціонування публічних фондів коштів (наприклад, контроль за цільовим витрачанням бюджетних коштів під час здійснення публічних закупівель). За таких умов матеріальним об'єктом основних товарно-грошових відносин можуть бути не лише гроші, а й інше майно, але фінансове право в цих випадках не регулює основні відносини, а лише впливає на них.

Однак і ці уточнення не є універсальним засобом для галузевого розмежування конкретних правовідносин. Наприклад, зазначеним ознакам відповідає стягнення адміністративного штрафу.

Не може бути використаний з метою розмежування цих двох галузей права і метод правового регулювання, бо він у них є єдиним. У науці фінансового права виділяють характерні риси методу фінансового права, зокрема, вказують, що його специфіка полягає «у конкретному змісті, в колі органів, що уповноважені державою на владні дії» [8, с. 14].

При цьому відзначається категоричність фінансових приписів за відсутності оперативної підпорядкованості підвладного суб'єкта суб'єкту, наділеному владними повноваженнями. Проте в межах владних адміністративних відносин також діють органи міжгалузевої (функціональної) компетенції, і ступінь владності адміністративних відносин часто можна охарактеризувати як категоричну. Не заперечуючи перспективність дослідження специфіки способів регулювання фінансових відносин, варто зазначити, що галузі публічного права використовують єдиний імперативний метод правового регулювання, та виявленої специфіки реалізації цього методу в різних галузях права недостатньо, щоб розмежувати конкретні фінансові та адміністративні відносини.

Зазначимо, що, з огляду на єдність методу і подібність регульованих відносин, фінансове право раніше розглядалось як підгалузь адмі-

ністративного права. Ця думка певною мірою погоджується з науковим положенням, згідно з яким фінансова діяльність держави за своїм змістом, межами і формами є різновидом виконавчо-розпорядчої управлінської діяльності, що здійснюється органами державного управління [9, с. 52] або «органами всіх гілок влади» [10, с. 8], хоча зазначене положення формулювалось й уточнювалось прихильниками повної самостійності фінансового права. При цьому мається на увазі, що фінансову діяльність здійснюють не тільки органи виконавчої влади, а й Національний банк України, який виведений за межі системи органів виконавчої влади і є окремим органом державного управління (ст. 2, 51 Закону України «Про Національний банк України»), Рахункова палата, що здійснює контроль за використанням коштів Державного бюджету від імені Верховної Ради (ст. 98 Конституції). Зрештою органи всіх гілок влади здійснюють фінансову діяльність, розпоряджаючись бюджетними коштами, що виділені на їх утримання.

Втім, немає достатніх підстав перебільшувати труднощі у визначенні відносин, що регулюються фінансовим правом.

Обґрунтування їх фінансово-правової природи вимагає комплексного підходу, що враховує як вищевказані ознаки, так і інші особливості фінансового права та фінансових правовідносин. На нашу думку, особливу увагу варто приділяти цілям фінансово-правового регулювання, до яких у сучасний період належить не лише забезпечення видатків держави і територіальних громад, а також забезпечення належного функціонування грошово-кредитної системи держави. Остання мета обґрунтовує включення до предмету фінансового права емісійних відносин, відносин щодо організації грошового обігу, а також частини відносин із приводу діяльності банків та інших фінансових установ, що виникають у зв'язку з використанням цими суб'єктами публічних фондів коштів [11, с. 53–61].

Так, безумовно регулюються фінансовим правом відносини щодо сплати податків і зборів. Ці відносини разом із майновими бюджетними відносинами утворюють ядро майнових фінансових відносин.

Що стосується відносин зі сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, питання про їх галузеву належність має вирішуватись, зважаючи на певні моменти. По-перше, ці відносини є владно-грошовими відносинами. У межах цих відносин формуються централізовані публічні цільові фонди, які є засобом виконання державою її соціальної функції. Додатковим підтвердженням їх належності до фінансового права є адміністрування єдиного внеску органами Державної фіскальної служби. Отже, не матиме жодного сенсу виведення за межі предмета фінансового права відносин щодо сплати (стягнення) єдиного внеску та віднесення цих відносин до предмета адміністративного права. На нашу думку, єдність адміністрування податків і зборів і єдиного внеску є передумовою уніфікації відповідних законодавчих положень. Положення Податкового кодексу при цьому могли б розглядатись

як базові, узгодити з якими доцільно було положення Закону «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування», хоча не можна виключати і зворотного напрямку уніфікації відповідних законодавчих положень. Зокрема, викликає серйозні сумніви доцільність положень ч. 16 ст. 25 названого Закону, згідно з яким строк давності щодо нарахування, застосування та стягнення сум недоїмки, штрафів та нарахованої пені не застосовується.

Належними до предмета фінансового права варто визнати й відносини щодо здійснення платежів до Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, звичайно, з урахуванням майнового і публічного характеру цих відносин, а головне, з урахуванням яскраво вираженої фінансово-правової мети цих відносин – створити умови для того, щоб фізичні особи зберігали свої грошові накопичення в банках. У рамках цих відносин здійснюється сплата початкових, регулярних і спеціальних зборів до Фонду, а також пені. Виникають також і відносини щодо накладення Фондом адміністративних штрафів на керівників банків. Але адміністративні штрафи накладаються відповідно до Кодексу про адміністративні правопорушення (ч. 3 ст. 24 Закону «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб»). Отже, кваліфікацію цих відносин як адміністративних дав сам законодавець: владно-майнові відносини, сторонами яких є особа, що припустилась адміністративного правопорушення, з одного боку, і держава, з іншого, не можуть бути визнані предметом фінансового права.

Бюджетні відносини, що також є владно-майновими і належать до предмета фінансового права, легко відмежовуються від адміністративних відносин, оскільки з приводу витрачання бюджетних коштів адміністративні відносини взагалі не виникають.

Фінансове право, як і адміністративне, регулює широке коло немайнових відносин. Тому виникає потреба у визначенні кола тих немайнових відносин, які відокремились з адміністративного права і разом із деякими майновими відносинами утворили предмет фінансового права. Звернемо увагу на зручність їх виокремлення й на наявність гострої потреби у структуруванні предмета фінансового права і виділенні в ньому, крім майнових відносин, пов'язаних із ними немайнових відносин. Таке виокремлення здійснює, зокрема, Ю.А. Крохіна [12, с. 4]. Відповідно, мають виокремлюватись і фінансово-правові норми, які регулюють майнові і немайнові фінансові відносини.

Немайнові відносини, що належать до предмета фінансового права, є різноманітними, і їх можна поділити на організаційні, інформаційні, контрольні, процесуальні (процедурні). Ці немайнові відносини мають бути допоміжними стосовно владно-грошових фінансових відносин. Немайнові фінансові відносини виникають також із приводу організації грошового обігу та забезпечення належного руху коштів у процесі функціонування фондів коштів банків та інших фінансових посередників. Майнові відносини щодо обігу

таких коштів реалізуються переважно в цивільно-правових формах, але забезпечення належного руху цих коштів об'єктивно потребує фінансово-правового регулювання.

Л.М. Касьяненко звернула увагу на недостатню дослідженість немайнових фінансових процесуальних відносин, що зумовлює визнання їх адміністративними [13, с. 4]. Видається доцільним у фінансовому праві ставити питання про процесуальні (процедурні) норми у двох випадках. Перший із них – застосовування термінів «процесуальні (процедурні) норми» стосовно норм фінансового права, які регулюють процедуру застосування матеріальних норм фінансового права, що встановлюють фінансово-правову відповідальність (платників податків, зборів, єдиного внеску на соціальне страхування; учасників бюджетного процесу; суб'єктів господарювання і інших осіб, що порушили правила обігу готівки чи правила проведення розрахунків; суб'єктів господарювання, що надають фінансові послуги; учасників ринку цінних паперів; суб'єктів, що порушили законодавство про виробництво й обіг спирту, алкогольних напоїв, тютюнових виробів тощо).

Друга група правових норм, що можуть бути названі процедурними, – це норми, що регулюють порядок прийняття правозастосовних рішень, не пов'язаних із застосуванням фінансових санкцій, зокрема рішень, що приймаються за заявами і скаргами у позасудовому порядку.

Потребує вирішення й проблема розмежування організаційних відносин, які є предметом регулювання адміністративного права, з одного боку, і фінансового права, з іншого. М.П. Кучерявенко справедливо зауважив, що в систему фінансового права варто включити норми публічного характеру, що регулюють банківську діяльність. «Однак, – зауважує науковець, і з ними, очевидно, не все є абсолютно однозначним, оскільки не можна забувати адміністративно-правовий аспект регулювання того ж статусу Національного банку України» [8, с. 16]. Доцільно було б визнати, що державні органи, які здійснюють фінансову діяльність, створюються, реорганізуються, їх повноваження визначаються в межах конституційних (Кабінет Міністрів, Рахункова палата тощо) або адміністративних (Міністерство фінансів, Державна фіскальна служба, Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг тощо) правовідносин. А уже зі встановленими повноваженнями ці органи здійснюють фінансову діяльність і вступають у відносини, що є предметом фінансового права.

До організаційних відносин, що регулюються фінансовим правом, належать відносини щодо обліку та реєстрації платників податків. До предмети фінансового права варто також віднести весь комплекс організаційних відносин, пов'язаних із веденням Єдиного реєстру місць зберігання, що здійснюється органами Державної фіскальної служби, призначенням представника цієї служби на акцизному складі, веденням Єдиного реєстру обладнання для промислового виробництва

сигарет та цигарок, замовленням, зберіганням марок акцизного збору тощо.

Допоміжними щодо владно-майнових фінансових відносин, що є предметом фінансового права, є інформаційні відносини, які виникають у численних випадках, передбачених Податковим кодексом України, Бюджетним кодексом України та іншими законодавчими актами. Так, на платників податків покладається обов'язок вести в установленому порядку облік доходів і витрат, складати звітність, що стосується обчислення, сплати податків і зборів (ст. 16 Податкового кодексу України); встановлені вимоги до змісту податкових декларацій, порядку і строку їх подання, внесення змін до них (ст.ст. 46–51 Податкового кодексу). У межах фінансових правовідносин також надаються податкові консультації (ст.ст. 52–53 Податкового кодексу). Інформаційні фінансові відносини також виникають у процесі організації грошового обігу і з приводу діяльності банків та інших фінансових установ.

Відносини щодо контролю є фінансовими, перш за все, тоді, коли вони безпосередньо обслуговують потреби грошових фінансових відносин, зокрема потреби забезпечення повної і своєчасної сплати податків, зборів, єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, а також потреби цільового використання бюджетних коштів. Варто враховувати, що науковці-фахівці у галузі адміністративного права не можуть змиритися з тим, що ці відносини стали предметом фінансового права: у підручнику з адміністративного права виокремлюється спеціальний § 3 «Фінансовий контроль» глави 31 «Управління фінансами», де йдеться про фінансовий контроль, повноваження Рахункової палати, Державної контрольно-ревізійної служби (на цей час – Державна фінансова інспекція), Державної податкової служби (на цей час – Державна фіскальна служба) тощо [14, с. 373–393].

Фінансово-правові контрольні відносини виникають також із приводу організації грошового обігу. Зокрема, на Державну фіскальну службу покладається здійснення контролю за додержанням суб'єктами господарювання порядку проведення готівкових розрахунків за товари (роботи, послуги). Відносини, що виникають під час здійснення такого контролю, мають визнаватись фінансовими (а не адміністративними) з огляду на таке: 1) найближча мета запровадження такого контролю – це фіскальна мета не допустити уникнення оподаткування доходів, отриманих суб'єктами господарювання; 2) метою контролю є також упорядкування готівкового і безготівкового грошового обігу, що є однією з основних задач фінансового права; 3) здійснення контролю покладено на органи Державної фіскальної служби і Національний банк України, тобто на органи, що здійснюють державну фінансову діяльність; 4) контроль здійснюється відповідно до Податкового кодексу; 5) заходи відповідальності, що застосовуються за порушення вимог Закону України «Про застосування реєстраторів розрахункових операцій у сфері торгівлі, гро-

мадського харчування та послуг», визнаються фінансовими санкціями; б) стягнення сум фінансових санкцій за порушення вказаного Закону здійснюється органами Державної фіскальної служби. Отже, немає підстав для твердження про те, що відносини контролю, про який тут ідеться, регулюються нормами адміністративного права.

Національний банк і Державна фіскальна служба здійснюють контроль за додержанням порядку розрахунків під час здійснення операцій із купівлі-продажу іноземної валюти. Переважно фінансово-правовими є також відносини, що виникають у процесі здійснення нагляду за діяльністю банків та інших фінансових установ.

Розмежування адміністративного і фінансового права не виключає їх зв'язку. Адміністративне право здатне істотно впливати на фінансове право через законодавчий процес. Під час розроблення і прийняття законів про Державний бюджет України, рішень про місцеві бюджети враховується наявні адміністративно-територіальний поділ і структура державних органів, органів місцевого самоврядування.

Істотним є й правоохоронний вплив норм адміністративного права, що встановлюють адміністративну відповідальність посадових осіб за порушення норм фінансового права. За такі порушення відповідальність у вигляді фінансових санкцій несуть відповідні юридичні особи, а їх працівники, які безпосередньо припустилися правопорушень, можуть нести адміністративну відповідальність. Так, фінансові санкції застосовуються до суб'єктів господарювання за порушення правил, що встановлені Законом «Про застосування реєстраторів розрахункових операцій в сфері торгівлі, громадського харчування та послуг» (розділ V зазначеного закону). Посадові особи зазначених суб'єктів господарювання несуть адміністративну відповідальність, що передбачена ч. 1 та 2 ст. 1551 Кодексу про адміністративні правопорушення. Заходи адміністративної відповідальності забезпечують також охорону значної частини інших регулятивних фінансових правовідносин, що взагалі є нормальним явищем. Однак, з урахуванням розвитку конструкції фінансово-правової відповідальності, виникають і певні проблеми щодо розмежування та застосування різних охоронних норм. Зокрема, у разі порушення порядку утримання та перерахування податку на доходи фізичних осіб законодавець не врахував, що громадяни-суб'єкти підприємницької діяльності за такі порушення несуть фінансову відповідальність, що передбачена ст. 127 Податкового кодексу України, і додатково за такі самі порушення встановив адміністративну відповідальність (ст. 1634 Кодексу про адміністративні правопорушення).

Вплив фінансового права на сферу дії адміністративного права особливо виразно проявляється у виділенні коштів на утримання органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування відповідно до Закону «Про Державний бюджет України», рішень про місцеві бюджети, у забезпеченні надходження бюджетних коштів до відповідних

органів через систему фінансових правовідносин.

Висновки. Викладене дає підстави для висновку про те, що, попри думки, які висловлювались у науці адміністративного та фінансового права, існують все необхідні засоби для кваліфікації тих чи інших суспільних відносин як адміністративних або фінансових, що виключає визнання об'єктованими тверджень про безмежність предмета першої та невизначеність предмета іншої із названих галузей права.

Подальше дослідження проблем розмежування предметів адміністративного і фінансового права могло би піти шляхом заглиблення в аналіз правової сутності відповідних суспільних відносин. Зокрема, йдеться про завдання визначення галузевої належності відносин щодо ліцензування підприємницької діяльності, ліцензування діяльності банків, інших фінансових установ, учасників ринків цінних паперів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Рішення Конституційного суду України у справі за конституційним зверненням відкритого акціонерного товариства «Всеукраїнський Акціонерний Банк» щодо офіційного тлумачення положень пункту 22 частини першої статті 92 Конституції України, частин першої, третьої статті 2, частини першої статті 38 Кодексу України про адміністративні правопорушення (справа про відповідальність юридичних осіб) : рішення Конституційного суду України від 30 травня 2001 року № 7-рп/2001 // Офіційний вісник України. – 2001. – № 24 (29.06.2001). – Ст. 1076.
2. Битяк Ю.П. Наука адміністративного права України: поняття, предмет, методологія дослідження (адміністративних) правовідносин / Ю.П. Битяк // *Правова доктрина України*: у 5 т. / За ред. Ю.П. Битяка. – Х.: Право. – Том 2. Публічно-правова доктрина України. – 2013. – С. 161–186.
3. Запольский С.В. Дискуссионные вопросы теории финансового права / С.В. Запольский. – М.: Эксмо, 2008. – 160 с.
4. Алексеев С.С. Общая теория права. В 2-х т. / С.С. Алексеев. – М.: Юридическая литература. – Том I. – 1981. – 360 с.
5. Введение в украинское право / Под ред. С.В. Кивалова, Ю.Н. Оборотова. – Одесса: Юридическая литература, 2009. – 768 с.
6. Пришва Н.Ю. Проблемні питання предмета та системи фінансового права / Н.Ю. Пришва // *Фінансове право*. – 2007. – № 1. – С. 16–20.
7. *Фінансове право України* / За ред. Л.К. Воронової. – К.: Правова єдність, 2010. – 395 с.
8. Кучерявенко М.П. Целостность и системность финансового права / М.П. Кучерявенко // *Финансовое право*. – 2003. – № 2. – С. 12–17.
9. Бесчеревных В.В. Управление в области финансов и кредита: учебное пособие / В.В. Бесчеревных. – М.: Госюриздат, 1958. – 72 с.
10. Ніщимна С.О. Фінансова діяльність держави – базова категорія фінансового права / С.О. Ніщимна // *Фінансове право*. – 2009. – № 1 (17). – С. 4–9.
11. Очкуренко С.В. Мета фінансового права як критерій його виділення в системі права України / С.В. Очкуренко // *Часопис Академії адвокатури України*. – 2014. – Т. 7. – № 2. – С. 53–61 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Chaa_u_2014_7_2_8.pdf.
12. Крохина Ю.А. Современные вопросы предмета финансового права / Ю.А. Крохина // *Финансовое право*. – 2012. – № 1 (19). – С. 4–8.
13. Касьяненко Л.М. Процесуальні норми у фінансово-правовому регулюванні / Л.М. Касьяненко // *Финансовое право*. – 2011. – № 4 (18). – С. 4–7.
14. *Адміністративне право України: Підручник* / [Ю.П. Битяк, В.М. Гаращук, О.В. Дьяченко та ін.] ; За ред. Ю.П. Битяка. – К.: Юрінком Інтер, 2007. – 544 с.

УДК 342.922 : 347.994 (477)

ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ ВТРУЧАННЯ АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДУ В РОЗСУД СУБ'ЄКТА ПУБЛІЧНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ

Панова Г.В., здобувач
кафедри адміністративного та господарського права
Запорізький національний університет

Процесуальний розсуд адміністративного суду не є самодостатнім інститутом адміністративного процесуального права, оскільки обов'язково має «продовження», яке проявляється в можливій зміні рішенням адміністративного суду рішення, дії, бездіяльності суб'єкта публічної адміністрації чи спонукання цього суб'єкта до інших дій. Адміністративне процесуальне законодавство безпосередньо не містить поняття «втручання адміністративного суду», але на підставі аналізу судової практики в адміністративних справах ми можемо констатувати об'єктивне існування такого явища, яке притаманне сучасній практиці національного адміністративного судочинства. Зауважимо, що хоча й різного виду та змісту, але втручання в розсуд суб'єкта публічної адміністрації об'єктивно притаманне для адміністративних судів усіх інстанцій – першої, апеляційної та касаційної; адміністративний розсуд суб'єкта публічної адміністрації є постійним предметом оцінки й дослідження адміністративного суду.

Ключові слова: втручання, адміністративний суд, адміністративне судочинство, адміністративний процес, розсуд, розсуд суб'єкта публічної адміністрації.

Процессуальное усмотрение административного суда не является самодостаточным институтом административного процессуального права, поскольку обязательно имеет «продолжение», которое проявляется в возможном изменении решением административного суда решения, действия, бездействия субъекта публичной администрации или побуждения этого субъекта к другим действиям. Административное процессуальное законодательство непосредственно не содержит понятия «вмешательство административного суда», но на основании анализа судебной практики по административным делам мы можем констатировать объективное существование такого явления, которое присуще современной практике национального административного судопроизводства. Заметим, что хотя и разного вида и содержания, но вмешательство в усмотрение субъекта публичной администрации объективно присуще для административных судов всех инстанций – первой, апелляционной и кассационной; административное усмотрение субъекта публичной администрации является постоянным предметом оценки и исследования административного суда.

Ключевые слова: вмешательство, административный суд, административное судопроизводство, административный процесс, усмотрение, усмотрение субъекта публичной администрации.

Panova G.V. SOME PECULIARITIES OF THE ADMINISTRATIVE COURT'S INTERFERENCE IN THE DISCRETION OF THE SUBJECT OF PUBLIC ADMINISTRATION

The procedural discretion of the administrative court is not a self-sufficient institution of administrative procedural law, since it necessarily has a «continuation», which manifests itself in a possible change in the decisions of the administrative court of the decision, actions, inaction of the subject of public administration or the inducement of this subject to other actions. Administrative procedural law does not directly contain the notion of «intervention of an administrative court», but based on the analysis of judicial practice in administrative cases, we can state the objective existence of such a phenomenon that is inherent in modern practice of national administrative justice. Note that although it is of a different type and content, but the interference, at the discretion of the subject of public administration, is objective in the administrative courts of all, without exception, instances – the first, appellate and cassation; The administrative discretion of the subject of public administration is a constant subject of appraisal and investigation of an administrative court.

Key words: interference, administrative court, administrative proceeding, administrative process, discretion, discretion of the subject of public administration.

Постановка проблеми. Адміністративний суд є не лише суб'єктом, який спостерігає, оцінює та співставляє факти (обставини) й відповідні їм норми права, які мали місце в спірних адміністративно-правових відносинах за участю суб'єкта публічної адміністрації. Як і не обмежується діяльність адміністративного суду лише висновком про те, наскільки законним і обґрунтованим є рішення, дія, бездіяльність суб'єкта публічної адміністрації, які оскаржуються. Безсумнівно, що адміністративний суд у сучасному суспільстві є суб'єктом контролю за законністю й обґрунтованістю функціонування суб'єктів публічної адміністрації, перевіркою реалізації ним

їх компетенції. Однак адміністративний суд на власний розсуд також вправі впливати на розсуд суб'єкта публічної адміністрації.

Ступінь розробленості проблеми. Традиційно вважається, що засобом обмеження порушення законодавства суб'єктами публічної адміністрації, ігнорування ними суб'єктивних прав, свобод, інтересів є інститут адміністративної юстиції, який в Україні реалізується через систему адміністративних судів [1; 2, с. 1; 3].

Визнано, що саме створення та існування адміністративних судів може вважатися одним із найбільш видатних досягнень держави, заснованого на верховенстві закону, зокре-

ма тому, що юрисдикція цих судів виносити рішення про дії адміністративних органів не було здобуто без боротьби [4].

Водночас роль адміністративного суду в суспільстві не може зводитися лише до функції контролю за суб'єктами публічної адміністрації, на нього також покладається обов'язок активно захищати права, свободи та інтереси фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб у сфері публічно-правових відносин від порушень суб'єктів публічної адміністрації (ст. 125 Конституції України, ч. 1 ст. 2 КАС України 2005 року) [5; 6].

Мета статті. Зважаючи на ці законодавчі приписи, науково обґрунтовану ідею та практику здійснення адміністративного судочинства, із впевненістю ми можемо говорити про такі завдання національних адміністративних судів: 1) оцінка та контроль за реалізацією суб'єктами публічної адміністрації їх адміністративної компетенції (за рішеннями, діями, бездіяльністю) (реалізація адміністративним судом контролюючої функції); 2) захист суб'єктивних прав, свобод, інтересів від порушень суб'єктів публічної адміністрації (захисна функція); 3) відновлення порушених прав, свобод, інтересів (реституційна функція).

В який же саме спосіб адміністративний суд має можливість захистити та відновити порушені суб'єктивні права, свободи та інтереси? Відповідь на це запитання безпосередньо знаходиться в площині дослідження сутності та особливостей процесуального розсуду адміністративного суду.

Варто наголосити, що процесуальний розсуд адміністративного суду не є самодостатнім інститутом адміністративного процесуального права, оскільки обов'язково має «продовження», яке проявляється в можливій зміні рішенням адміністративного суду рішення, дії, бездіяльності суб'єкта публічної адміністрації чи спонукання цього суб'єкта до інших дій.

Зрештою, можемо зробити висновок, що ухваливши рішення в результаті реалізації процесуального розсуду, адміністративний суд може втрутитися в розсуд суб'єкта публічної адміністрації. У чому саме природа, мета такого втручання та його прояв, – нам і належить з'ясувати. Зауважимо, що адміністративне процесуальне законодавство безпосередньо не містить поняття «втручання адміністративного суду», але на підставі аналізу судової практики в адміністративних справах ми можемо констатувати об'єктивне існування такого явища, яке притаманне сучасній практиці національного адміністративного судочинства. Зауважимо, що хоча й різного виду та змісту, але втручання в розсуд суб'єкта публічної адміністрації об'єктивно притаманне для адміністративних судів усіх без винятку інстанцій – першої, апеляційної та касаційної; адміністративний розсуд суб'єкта публічної адміністрації є постійним предметом оцінки й дослідження адміністративного суду.

Виклад основного матеріалу дослідження. В адміністративній справі про визначення бездіяльності суб'єкта владних повноважень та зобов'язання його вчинити певні дії адмі-

ністративний суд дійшов висновку, що рішення суду є зрозумілим та чітким і не потребує роз'яснень. Водночас суд звернув увагу на те, що районна адміністрація під час виконання рішення суду має керуватися чинними нормативно-правовими актами та діяти в межах наданих їй повноважень. Втручання суду у внутрішню діяльність районної адміністрації є неприпустимим [7; 8].

Відмовляючи в задоволенні позову, суд першої інстанції зазначив, що за наявності підстав для арешту коштів та відсутності доказів погашення позивачем свого боргу перед стягувачами зняття судом арешту з рахунків позивача у виконавчому провадженні є неможливим, а задоволення позову в спосіб, в який просить позивач, буде втручанням суду в законну процедуру примусового виконання судових рішень та звільненням активів позивача від заходів примусового виконання рішень, що, у свою чергу, буде втручанням в право стягувачів у такому виконавчому провадженні [9].

Вищий адміністративний суд України, переглядаючи за касаційною скаргою адміністративну справу за позовом до селищної ради про скасування рішення та зобов'язання вчинити певні дії, констатував, зокрема, що позовні вимоги не можуть бути задоволені, оскільки є втручанням суду в дискреційні повноваження відповідача [10].

Численними є й інші адміністративні справи, де предметом оцінки й дослідження адміністративного суду був розсуд суб'єкта публічної адміністрації [11].

Втручання адміністративного суду в розсуд суб'єкта публічної адміністрації відбуватиметься якщо:

1) суб'єкт публічної адміністрації діяв поза межами свого розсуду, і є потреба змусити його повернутися в ці межі. Адміністративний суд у такому разі зобов'язує суб'єкт публічної адміністрації вже в межах його розсуду діяти відповідно до обставин справи та приписів законодавства;

2) суб'єкт публічної адміністрації хоча і діяв у межах свого адміністративного розсуду, але обрані ним форми реалізації адміністративної компетенції частково або повністю не відповідають фактичним обставинам та/або приписам законодавства.

Предметом дослідження, оцінки та перевірки адміністративного суду є адміністративна процедура застосування (реалізації, ухвалення, прийняття) рішень, дій, бездіяльності суб'єкта публічної адміністрації, власні ці рішення, дії, бездіяльність та адміністративний розсуд суб'єкта публічної адміністрації, в межах якого реалізовувалася процедура застосування (реалізації, ухвалення, прийняття) рішення, дія, бездіяльність. Відповідно, втручання суду може здійснюватися щодо цих трьох категорій – адміністративної процедури застосування (реалізації, ухвалення, прийняття) рішень, дій, бездіяльності суб'єкта публічної адміністрації, власне цих рішень, дій, бездіяльності та адміністративного розсуду суб'єкта публічної адміністрації.

Оскільки всі три категорії виникають у зв'язку з безпосередньою реалізацією суб'єктом

публічної адміністрації його адміністративної компетенції, то адміністративний суд не безпосередньо втручається в адміністративну процедуру застосування (реалізацію, ухвалення, прийняття) рішень, дій, бездіяльності суб'єкта публічної адміністрації, власне ці рішення, дії, бездіяльність та адміністративний розсуд суб'єкта публічної адміністрації, а впливає на суб'єкта публічної адміністрації через його права та обов'язки.

Тож можемо зробити висновок, що саме з такими адміністративною процедурою, рішенням, дією, бездіяльністю та адміністративним розсудом і пов'язане втручання адміністративного суду. Дійсно, адже саме до певної адміністративної процедури, рішення, дії чи бездіяльності адміністративний суд може зобов'язати суб'єкта публічної адміністрації, змушуючи його реалізувати право чи дотримуватися обов'язку. Втручання адміністративного суду в розсуд суб'єкта публічної адміністрації полягає в зобов'язанні цього суб'єкта до реалізації його повноважень щодо здійснення адміністративної процедури або щодо ухвалення рішення, вчинення дії, утримання від рішення чи дії.

Обов'язки суб'єкта публічної адміністрації своїм процесуальним рішенням, на підставі процесуального розсуду, спонукає цього суб'єкта публічної адміністрації до такої поведінки, яка відповідає фактичним обставинам та приписам законодавства. Обсяг зобов'язань, покладених адміністративним судом на суб'єкта публічної адміністрації, може бути різним і залежатиме від численних обставин: виду, змісту правовідносин, з яких виник спір, поведінки учасників правовідносин, відповідності функціонування суб'єкта публічної адміністрації фактичним обставинам та приписам законодавства, яке регулює спірні відносини.

Здійснивши аналіз практичної реалізації суб'єктами публічної адміністрації їх рішень, дій, бездіяльності, слід зробити висновок, що втручання адміністративного суду в розсуд суб'єкта публічної адміністрації слід характеризувати й оцінювати диференційовано, а саме:

- втручання адміністративного суду може стосуватися адміністративної процедури ухвалення рішення, вчинення дії і полягати у визнанні такої процедури незаконною, необґрунтованою або нечинною, зобов'язанні суб'єкта публічної адміністрації провести таку процедуру повторно або утриматися від подальшої реалізації такої процедури;

- втручання адміністративного суду може стосуватися активного прояву реалізації компетенції суб'єкта публічної адміністрації (ухвалення рішення, вчинення дії) й полягати у визнанні такого рішення, дії незаконними, необґрунтованими або нечинними, встановленні заборони на подальшу реалізацію ухваленого рішення чи продовженні вчиненні дій;

- втручання адміністративного суду може стосуватися бездіяльності суб'єкта публічної адміністрації й полягати у визнанні такої бездіяльності незаконною, необґрунтованою або нечинною, зобов'язанні суб'єкта публічної адміністрації до ухвалення рішення, вчинення дії.

У Кодексі адміністративного судочинства України 2005 року лише в деяких статтях передбачені загальні положення щодо втручання адміністративного суду в розсуд суб'єкта публічної адміністрації, а саме – ст.ст. 11, 105, 117, 162, 195, 198, 199, 220, 223 [6].

Втручання адміністративного суду в розсуд суб'єкта публічної адміністрації залежно від часу його застосування може бути таких видів:

- 1) поточне втручання – здійснюється адміністративним судом під час розгляду та вирішення адміністративної справи до ухвалення постанови в справі. Таке втручання здійснюється за ухвалою суду, який розглядає та вирішує адміністративну справу й має тимчасовий характер. Як це передбачено ч.ч. 3, 4 ст. 117 КАС України 2005 року, предметом втручання адміністративного суду в такому випадку можуть бути рішення суб'єкта владних повноважень (суб'єкта публічної адміністрації) або його дії [6]. Зважаючи на об'єктивне існування різноманітних й численних учасників адміністративно-правових відносин, наділених публічними повноваженнями та здійснення ними компетенції в різноманітних формах (проявах), пропонуємо:

- визнавати, крім відповідача-суб'єкта владних повноважень (суб'єкта публічної адміністрації), ще і будь-якого іншого носія публічних повноважень, зокрема організації самоврядних (саморегульвних) професій, органи суддівського самоврядування, фонди публічного права, тимчасові колективні утворення без статусу юридичної особи;

- передбачити в Кодексі адміністративного судочинства України предметом оскарження не загальне позначення реалізації компетенції суб'єкта владних повноважень – рішення, дії, бездіяльність, а цілком конкретизовані її прояви – нормативний акт, адміністративний акт, адміністративний договір, акт планування, акт дія, приватно-правові інструменти діяльності публічної адміністрації. Нами ці інструменти діяльності публічної адміністрації пропонуються закріпити в Кодексі адміністративного судочинства України, оскільки кожен із них передбачає дотримання відповідних спеціальних вимог, недотримання яких і може слугувати окремою спеціальною підставою для ухвалення рішення про втручання суду в розсуд суб'єкта публічної адміністрації.

Поточне втручання адміністративного суду в розсуд суб'єкта публічної адміністрації – інструмент тимчасового захисту прав, свобод, інтересів в адміністративному судочинстві, рекомендований Комітетом Міністрів Ради Європи. У Рекомендації № R (89) 8 державам-членам щодо тимчасового судового захисту в адміністративних справах роз'яснено, що у випадку, коли в розпорядженні суду є скарга на адміністративний акт і цей суд ще не виніс стосовно неї свого рішення, заявник може вимагати від цього суду або іншого правоможного органу вжити заходів з тимчасового захисту стосовно цього адміністративного акту. Таке саме право вимагати від правоможного суду заходів із тимчасового захисту має особа, яка ще не звернулася з оскарженням такого акту відповідно до поло-

жень першого абзацу, у випадку, коли справа є невідкладною або коли адміністративну скаргу, звернення з якою саме по собі не має суспензивної (відкладальної) дії, вже подано проти цього адміністративного акту, але рішення по ній ще не прийняте [12];

2) втручання за підсумками розгляду та вирішення адміністративної справи (наступне втручання). Таке втручання має місце за результатами розгляду й вирішення адміністративної справи судом, який приймає постанову щодо оскаржуваних рішень, дій, бездіяльності. Воно здійснюється на підставі приписів статті 162 КАС України 2005 року. На відміну від Кодексу адміністративного судочинства ФРН, у § 44а якого зроблене спеціальне застереження щодо можливості диференційованого (роздільного) втручання адміністративного суду в адміністративну процедуру та ухвалені (вчиненні або допущені) за її результатами рішення, дії, бездіяльність, положення національного адміністративного процесуального законодавства (положення КАС України) передбачає (допускає) можливість оскарження і рішень, дій, бездіяльності суб'єктів публічної адміністрації, і адміністративної процедури їх ухвалення (вчинення або допущення) [13, с. 9, 122].

Так, як правило, громадянин не може відразу звертатися до адміністративного суду лише у зв'язку з формальною або процедурною помилкою, не враховуючи саме рішення по суті справи. Він має дочекатися цього рішення і потім використувати надані Кодексом адміністративного судочинства можливості щодо оскарження рішень адміністративних органів. Засоби правового захисту проти процедурних дій суб'єктів публічної адміністрації можуть застосовуватися лише одночасно з допустимими засобами правового захисту проти рішень по суті справи [13, с. 9, 122].

Переконані, що такий законодавчий «фільтр» можливості оскарження адміністративних процедур в адміністративному суді є виправданим законодавчим заходом, позаяк запобігає безпідставному зверненню із позовною заявою до адміністративного суду, зволіканню із розглядом та вирішенням адміністративним справ, дієвістю та обґрунтованістю захисту суб'єктивних прав, свобод, інтересів.

Натомість у ч. 2 ст. 2 КАС України передбачено, що «до адміністративних судів можуть бути оскаржені будь-які рішення, дії чи бездіяльність суб'єктів владних повноважень...» [6]. Як бачимо, для фізичних, юридичних осіб передбачені доволі широкі й недостатньо раціональні й обґрунтовані повноваження для оскарження адміністративної процедури, яка необов'язково закінчилася ухваленням рішення (адміністративного акту). Присутність у згаданій нормі іменника «дії» може сформувати помилкове уявлення про те, що зацікавлені особи можуть оскаржувати в адміністративному суді і адміністративну процедуру. Втім, усвідомлюючи об'єктивне існування актів-дій суб'єктів публічної адміністрації, варто вказати, що в ч. 2 ст. 2 КАС України передбачена можливість оскарження саме таких актів-дій, а не будь-яких процедурних дій, які не

викликають у фізичних, юридичних осіб жодних прав чи обов'язків. Оскарження винятково адміністративної процедури не дозволяє адміністративному суду застосувати такий спосіб судового захисту, який би насправді сприяв би захисту, відновленню суб'єктивних прав, свобод, інтересів. Зважаючи на таку об'єктивно існуючу особливість адміністративного процесуального регулювання практичного оскарження в адміністративному суді рішень, дій, бездіяльності суб'єктів публічної адміністрації та процедури їх ухвалення (вчинення або допущення), судову практику оскарження цих рішень, дій, бездіяльності суб'єктів публічної адміністрації та їх процедури, за необхідне вважаємо передбачити в Кодексі адміністративного судочинства України спеціальну статтю-запобіжник. Такою статтею має обмежуватися право на оскарження в адміністративному суді адміністративної процедури, без підсумкового рішення (адміністративного акту).

Висновки. Оскільки втручання адміністративного суду може проявлятися в зобов'язанні суб'єкта публічної адміністрації до прийняття адміністративного акту, іншого рішення або зобов'язанні цього суб'єкта утриматися від певної поведінки, доцільно вести мову також і про втручання адміністративного суду, спрямоване на зобов'язання суб'єкта публічної адміністрації до активної реалізації його адміністративної компетенції або до пасивного утримання від такої реалізації.

Така класифікація втручання адміністративного суду в розсуд суб'єкта публічної адміністрації зумовлена процесуальними повноваженнями, якими адміністративний суд наділений Кодексом адміністративного судочинства України, приписами адміністративного законодавства, фактичними обставинами адміністративної справи та розсудом суб'єкта публічної адміністрації.

Втручання адміністративного суду в розсуд суб'єкта публічної адміністрації ми можемо визначити як ухвалення ним процесуального рішення про спонукання (зобов'язання) суб'єкта публічної адміністрації до прийняття або до утримання від прийняття рішення, вчинення дії або реалізації адміністративної процедури, які б (тобто рішення, дії та процедура) повністю відповідали адміністративному розсуду суб'єкта публічної адміністрації.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Куйбіда Р.О., Тимошук В.П. Розвиток адміністративної юстиції в країнах колишнього Радянського союзу / Р.О. Куйбіда. – К. : Книги для бізнесу, 2010. – 144 с.
2. Лемайєр Карль. Адміністративная юстиция: понятие охраны субъективных публичных прав в связи с развитием воззрений на государство / Пер. с нѣм. барона А.Э. Нольде / Карль Лемайєр. – СПб. : Сенатская типография, 1905. – 206 с.
3. Педько Ю.С. Становлення адміністративної юстиції в Україні: монографія / Ю.С. Педько. – К. : Ін-т держави і права ім. В.М. Корещького НАН України, 2003. – 208 с.
4. Case of Kress v. France (Application no. 39594/98). – Judgment. – Strasbourg. – 7 June 2001 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-59511>.
5. Конституція України від 28 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

6. Кодекс адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 року № 2747-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 35-36, № 37. – Ст. 446.

7. Ухвала Малиновського районного суду міста Одеси від 25 вересня 2014 року [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/40702244>.

8. Ухвала Миколаївського окружного адміністративного суду про відмову в забезпечення адміністративного позову від 14 листопада 2012 року № 2а-5784/12/1470 [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/27561877>.

9. Ухвала Дніпропетровського апеляційного адміністративного суду від 9 листопада 2016 року адміністративна справа № П/811/1111/16 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/62610334>.

10. Постанова Вищого адміністративного суду України від 17 грудня 2015 року адміністративна справа К/800/33217/15 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/27642093>.

11. Ухвала Вищого адміністративного суду України від 16 березня 2010 року адміністративна справа К-3716/09 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/9887297>.

12. Постанова Вищого адміністративного суду України від 13 серпня 2014 року адміністративна справа К/9991/74396/12 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/40203638>.

13. Ухвала Вищого адміністративного суду України від 11 червня 2015 року адміністративна справа К/800/56938/14 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/45349541>.

14. Постанова Вищого адміністративного суду України від 13 квітня 2016 року адміністративна справа К/800/24488/15 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/57344280>.

15. Recommendation № R (89) 8 of the Committee of Ministers to member states on provisional court protection in administrative matters: Adopted by the Committee of Ministers on 13 September 1989 at the 428th meeting of the Ministers' Deputies [Електронний ресурс] – Режим доступу : <https://wcd.coe.int/com.instranet.InstraServlet?command=com.instranet.CmdBlobGet&InstranetImage=2011090&SecMode=1&DocId=702300&Usage=2>.

16. Адміністративні процедури і адміністративне судочинство в Німеччині: Збірник матеріалів № 2. – Київ, 2009. – 180 с.

УДК 342. 9 : 349.4

ЗЕМЕЛЬНО-ПРАВОВА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЯК СПЕЦІАЛЬНИЙ ВИД ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Свистович Р.С., к. ю. н.,
завідувач кафедри права
Житомирський інститут
Міжрегіональної академії управління персоналом

Стаття присвячена аналізу основних питань земельно-правової відповідальності як спеціального виду юридичної відповідальності. Звертається увага на невідповідність положень різних галузей права, недостатнє правове розроблення механізму застосування та притягнення до адміністративної відповідальності винної особи.

Ключові слова: земельне законодавство, земельно-правова відповідальність, юридична та адміністративна відповідальність.

Статья посвящена анализу основных вопросов земельно-правовой ответственности как специального вида юридической ответственности. Обращается внимание на несоответствие положений различных отраслей права, недостаточную правовую разработку механизма применения и привлечения к административной ответственности виновного лица.

Ключевые слова: земельное законодательство, земельно-правовая ответственность, юридическая и административная ответственность.

Svystovych R.S. LAND AND LEGAL RESPONSIBILITY AS SPECIAL TYPE OF LEGAL RESPONSIBILITY

The article deals with the analyze the main issues of land and legal responsibility as a special type of legal responsibility. The attention is drawn to the non-compliance of the provisions of various branches of law, the lack of legal development of the mechanism of application and bringing to administrative responsibility of the guilty person.

Key words: land law, land and legal responsibility, legal and administrative responsibility.

Постановка проблеми. Конституцією України проголошено, що земля є основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави. Тепер, на жаль, земля стала ще й головним об'єктом конфліктів і непорозумінь, що спричиняє зловживання у цій сфері. Ця проблема – загальнонаціональна. Її захист є одним із першочергових завдань правоохоронних органів, органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Невідповідність положень різних галузей права, недостатнє право-

ве розроблення механізму застосування та притягнення до юридичної відповідальності за порушення земельного законодавства негативно впливає на її ефективність. Залежно від виду правопорушення земельного законодавства, відсутності чи нанесенні майнового збитку, завданого правопорушенням, а також ступеня державної безпеки, до порушника можуть застосовуватися різні види юридичної відповідальності.

Розглядаючи питання юридичної відповідальності за порушення земельного

законодавства, треба зазначити, що поширеною є класифікація юридичної відповідальності залежно від об'єкта належності правової норми, що порушена. На цій підставі у теорії права розрізняють такі види юридичної відповідальності, як кримінальна, адміністративна, цивільно-правова, дисциплінарна відповідальність. Зазначені види юридичної відповідальності є загально визначеними, в межах вказаних видів винні особи за порушення земельного законодавства притягуються до юридичної відповідальності.

Ступінь розробленості проблеми. Питання визначення та застосування земельно-правової відповідальності як спеціального виду юридичної відповідальності за порушення земельного законодавства досліджували науковці різних галузевих наук, зокрема, такі вчені: І.І. Каракаш, В.І. Курило, А.М. Мірошніченко, О.С. Мірошніченко, О.О. Погрібний, О.П. Світличний, М.В. Шульга, проте в юридичній літературі щодо визначення найменування цього виду відповідальності відсутня єдність.

Мета статті – дослідити визначення та застосування земельно-правової відповідальності як спеціального виду юридичної відповідальності за порушення земельного законодавства.

Виклад основного матеріалу. Питання юридичної відповідальності за порушення земельного законодавства є досить складним і суперечливим як із наукової, так і з практичної точки зору. За час проведення земельної реформи в Україні, яка триває нині, Верховною Радою України, органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування прийнято низку законів та нормативно-правових актів, що регулюють земельні правовідносини. Загалом у складі земельного законодавства налічується понад 100 законодавчих та нормативно-правових актів, які певною мірою регулюють ці відносини. Крім того, земельне законодавство містить низку самостійних заходів впливу на порушників земельного законодавства, що й дало підстави науковцям наряду із загально визначеними видами юридичної відповідальності (кримінальна, цивільно-правова, адміністративна, дисциплінарна) визнати такий самостійний галузевий вид, як земельно-правова відповідальність [1, с. 47], або спеціальна відповідальність [2, с. 328].

Юридична відповідальність є одним із найважливіших правових явищ у будь-якій правовій системі, і через це проблемам юридичної відповідальності відводиться належне місце як у загальній теорії права, так і в галузевих юридичних науках. Останнім часом найбільш гострі суперечки виникають серед вчених-правознавців із приводу класифікації юридичної відповідальності, особливо під час спроб віднести ту чи іншу передбачену законами відповідальність до загально визначених видів або виділити новий, окремий її вид [3, с. 30].

Оскільки земельне право за своєю природою є комплексною галуззю права, для неї характерним є застосування за земельне правопорушення різних видів юридичної відповідальності. У межах нашого дослідження зосе-

редимо увагу на юридичній відповідальності за порушення земельного законодавства.

Однак адміністративна відповідальність за порушення земельного законодавства є найбільш поширеним видом юридичної відповідальності, тому ми погоджуємося з думкою О.П. Світличного, який наголошує, що роль адміністративної відповідальності у боротьбі з правопорушенням у галузі земельного законодавства постійно зростає, проте невідповідність положень різних галузей права, недостатнє правове розроблення механізму застосування та притягнення винних осіб до адміністративної відповідальності за порушення земельного законодавства негативно впливає не тільки на її ефективність, але й функціонування усіх ланок державного апарату [4, с. 217].

Аналіз Земельного кодексу України та Кодексу України про адміністративні правопорушення, інших нормативно-правових актів дає змогу зазначити, що земельно-правова відповідальність за своєю правовою природою, цілями, умовами застосування та порядком притягнення до відповідальності, відрізняється від адміністративної відповідальності, що говорить про розмежування адміністративних правовідносин із земельними правовідносинами, проте водночас необхідно зазначити про тісний зв'язок адміністративного і земельного права. Цей зв'язок проявляється, перш за все, у застосуванні імперативних методів у галузі управління використання і охорони земель.

Відзначаючи наявність зв'язків адміністративних відносин із земельними відносинами можна констатувати про подвійну правову природу цих відносин. Найбільший прояв подвійної правової природи адміністративного і земельного права проявляється в інституті адміністративної відповідальності за порушення земельного законодавства [5, с. 217].

Із цього приводу варто погодитися з думкою В.І. Курило, на думку якого, особливості та характер правових норм, які складають підінститут адміністративної відповідальності за земельні правопорушення, дають усі підстави відносити його і до галузі земельного права як комплексної правової галузі, у складі інституту юридичної відповідальності за земельні правопорушення, оскільки норми цього підінституту містяться як в адміністративно-правових, так і в земельно-правових актах, і, відповідно, врегульовують і адміністративно-правові, і земельно-правові відносини [6, с. 26].

Цікавою також є думка Д.М. Лук'янця, який зауважує, що подальший поділ може відбутись у межах зазначених видів юридичної відповідальності, але в будь-якому випадку варто звертати увагу на підстави класифікації, дотримуючись положення про те, що наукова класифікація має бути природною. Таким чином, підставами подальшої класифікації можуть бути, наприклад, вид суб'єкта, що притягується до відповідальності, сфера відносин, які охороняються за допомогою цього виду відповідальності (об'єкт відносин відповідальності), а також особливості порядку реалізації відповідальності [7, с. 47].

Характеризуючи відповідальність за порушення земельного законодавства, варто зазначити, що юридична відповідальність за порушення у цій галузі є неоднорідною, і, згідно зі ст. 211 Земельного кодексу України, проявляється у формі цивільної, адміністративної та кримінальної відповідальності [8]. Ч. 1 ст. 211 ЗК закріплено перелік видів порушень земельного законодавства. Зазначений перелік видів порушень не є остаточним, і законом може бути встановлена відповідальність і за інші порушення земельного законодавства.

У ч. 1 описані різні порушення земельного законодавства, проте дана «норма» жодного регулятивного та охоронного значення не має – нікого не можна притягти до відповідальності на підставі ч. 1 ст. 211 ЗК. Відповідальність може настати за нормами цивільного, адміністративного, кримінального та іншого законодавства, які встановлюють конкретні санкції за описані правопорушення. При цьому застосування таких санкцій не вимагає посилання на ч. 1 ст. 211 Земельного кодексу України [9, с. 455].

Це повною мірою стосується й норм іншого земельного законодавства, зокрема законів України «Про охорону земель», «Про державний контроль за використанням та охороною земель» тощо [10–11]. Однак земельне законодавство не містить усього арсеналу правових заходів і санкцій, розрахованих на всебічний вплив на суб'єктів земельних правопорушень. Тому з метою ефективного впливу на них земельне право користується тими заходами і санкціями, що містяться в інших галузях права, зокрема цивільній, адміністративній, кримінальній, трудовій та інших правових галузях.

Наприклад, якщо в результаті порушення норм земельного законодавства особами, винними в невиконанні трудових обов'язків у процесі трудової діяльності, буде заподіяна матеріальна шкода земельним ресурсам, настає матеріальна відповідальність цих осіб. Вона полягає в покладанні на працівників і посадових осіб підприємства, які перебувають у трудових відносинах із цими підприємствами і вчинили порушення земельного законодавства, обов'язку відшкодувати цю шкоду чи компенсувати заподіяні збитки у встановленому порядку [12, с. 342].

Проте для застосування інших галузевих санкцій необхідно, щоб земельне правопорушення мало ознаки порушення правових норм відповідної галузі права. У правовій літературі досить поширеною є точка зору, відповідно до якої земельне правопорушення може слугувати підставою для застосування заходів кримінальної, адміністративної, цивільно-правової чи дисциплінарної відповідальності, якщо вона одночасно є кримінальним злочином, адміністративним чи дисциплінарним проступком, цивільним правопорушенням [12, с. 559].

Водночас, на відміну від норм адміністративного та кримінального закону, ст. 211 ЗК визнає суб'єктами земельних правопорушень юридичних осіб. Однієї з підстав притягнення до відповідальності юридичних осіб, визначених ст. 21 ЗК, є порушення порядку встанов-

лення та зміни цільового призначення земель. Ст.ст. 154–155 ЗК також передбачена відповідальність у сфері земельних відносин такими суб'єктами відносин, як органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування. Що стосується відшкодування збитків (ст.ст. 156–157 ЗК), відшкодування збитків здійснюється на підставі загальних положень цивільного та господарського законодавства, зокрема ст.ст. 1166–1194, 1209–1211 Цивільного кодексу України [13], ст. ст. 224–229 Господарського кодексу України [14].

Таким чином, формулюючи проміжний висновок, варто наголосити, що у разі порушення земельного законодавства особою можна притягнути до одного з видів юридичної відповідальності за нормами цивільного, господарського, адміністративного та кримінального законодавства. Так, нормами Кодексу України про адміністративні правопорушення передбачена адміністративна відповідальність за порушення земельного законодавства за: псування і забруднення сільськогосподарських та інших земель; порушення правил використання земель; самовільне зайняття земельної ділянки; перекручення або приховування даних державного земельного кадастру; зняття та перенесення ґрунтового покриву земельних ділянок без спеціального дозволу; порушення строків повернення тимчасово зайнятих земель або неприведення їх у стан, придатний для використання за призначенням; самовільне відхилення від проектів землеустрою; знищення межових знаків (ст.ст. 52–56), а також за: порушення вимог законодавства, будівельних норм, державних стандартів і правил під час будівництва (ст. 96); порушення законодавства під час планування і забудови територій (ст. 96–1); потрава посівів, зіпсування або знищення зібраного врожаю сільськогосподарських культур, пошкодження насаджень колективних сільськогосподарських підприємств, інших державних і громадських чи фермерських господарств (ст. 104) [15].

Також ст. 188-5 КУпАП встановлена адміністративна відповідальність за невиконання законних розпоряджень чи приписів посадових осіб органів, які здійснюють державний контроль у галузі охорони навколишнього природного середовища, використання природних ресурсів, радіаційної безпеки або охорону природних ресурсів.

Крім Кодексу України про адміністративні правопорушення, відповідальність за порушення вимог земельного законодавства передбачена й нормами Кримінального кодексу України за: самовільне зайняття земельної ділянки та самовільне будівництво (ст. 197-1); забруднення або псування земель (ст. 239); безгосподарське використання земель (ст. 239) КК [16]. Проте традиційним критерієм розмежування адміністративної та кримінальної відповідальності була і залишається ступінь суспільної небезпеки вчиненого правопорушення. Так, відповідно до ст. 197-1 кримінального кодексу, шкода, передбачена ч. 1 цієї статті, визнається значною, якщо вона у сто і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян.

Висновки. Проведений аналіз земельного та іншого вітчизняного законодавства дає змогу констатувати, що відповідальність за порушення земельного законодавства є міжгалузевим інститутом, що підтверджується наявністю нормативно-правових норм, які містяться не лише в земельному, але й у нормативно-правових актах інших галузей права. Наявність фактичної підстави юридичної відповідальності, тобто самого правопорушення, викликає формування правовідносин відповідальності, яка передбачена іншим галузевим законодавством.

Перелік статей земельного, цивільного, господарського, адміністративного та кримінального кодексів та інших вітчизняних нормативно-правових актів вказує, що земля належить до найважливіших об'єктів матеріального світу, відіграє надзвичайно важливу роль для існування всього людства і є предметом правового регулювання багатьох галузей права, необхідною підставою для застосування заходів примусового впливу, що застосовують уповноважені органи виконавчої влади, їх посадові особи та суд із метою притягнення особи до юридичної відповідальності за порушення земельного законодавства є вчинення нею земельного правопорушення.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Анисимов А.П. Земельно-правовая ответственность за нарушение правового режима земель поселений / А.П. Анисимов // Журнал российского права. – 2004. – № 2. – С. 46–51.
2. Земельне право: підручник / М.В. Шульга, Н.О. Багай, В.І. Гордєєв та ін.; за ред. М.В. Шульги. – Х. : «Право», 2013. – 520 с.
3. Лук'янець Д.М. Інститут адміністративної відповідальності: проблеми розвитку: [Монографія] / Д.М. Лук'янець. – К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. 2001. – 220 с.
4. Світличний О.П. Правовий аналіз визначення та застосування земельно-правової відповідальності як спеціального виду юридичної відповідальності за порушення земельного законодавства / О.П. Світличний // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2010. – № 4–5. – С. 139–145.
5. Світличний О.П. Адміністративні правовідносини у сфері земельних ресурсів України: проблеми теорії та практики правозастосування: [Монографія] / О.П. Світличний. – Донецьк: Державне видавництво «Донбас», 2011. – 410 с.
6. Курило В.І. Адміністративні правочини у сільському господарстві України: сучасна парадигма: [Монографія] / В.І. Курило; За заг. ред. В.К. Шкарупи. – К.: Магістр – XXI сторіччя, 2007. – 312 с.
7. Лук'янець Д.М. Адміністративно-деліктні відносини в Україні: Теорія та практика правового регулювання: Університетська книга: [Монографія] / Д.М. Лук'янець. – Суми, 2006. – 367 с.
8. Земельний кодекс України від 25 жовтня 2001 р. // ВВР України. – 2002. – № 3-4. – Ст. 27.
9. Мірошніченко А.М., Марусенко Р.І. Науково-практичний коментар Земельного кодексу України / А.М. Мірошніченко, Р.І. Марусенко. – К. : «Правова єдність», 2009. – 496 с.
10. Про охорону земель : Закон України від 19 червня 2003 р. // Відомості Верховної Ради. – 2003. – № 39. – Ст. 349.
11. Про державний контроль за використанням та охороною земель : Закон України від 19 червня 2003 р. // Відомості Верховної Ради. – 2003. – № 39. – Ст. 350.
12. Земельне право України : підручник / За ред. О.О. Погрібного, І.І. Каракаша. – К. : «Істина», 2009. – 600 с.
13. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. // Відомості Верховної Ради. – 2003. – № 40–44. – Ст. 356.
14. Господарський кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 р. // Відомості Верховної Ради. – 2003. – № 18–22. – Ст. 144.
15. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 р. // Відомості Верховної Ради Української РСР. – 1984. – № 51. – Ст. 1122.
16. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квітня 2001 р. // Відомості Верховної Ради. – 2001. – № 25–26. – Ст. 131.

УДК 659.4(075.8)

ДО ПИТАННЯ ПРО УДОСКОНАЛЕННЯ ЗДІЙСНЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ

Селезньова О.М., д. ю. н., доцент,
завідувач кафедри професійних та спеціальних правових дисциплін
ПВНЗ «Буковинський університет»

Александрюк М.В., магістрант
юридичного факультету
ПВНЗ «Буковинський університет»

У статті проаналізовано основні способи здійснення державної інформаційної політики і напрями щодо її здійснення на сучасному етапі розвитку України, запропоновано деякі ідеї для створення єдиного інформаційного простору нашої держави з урахуванням особливостей сучасного досвіду у цій галузі.

Ключові слова: інформація, інформаційна політика, інформаційне суспільство, інформаційно-комп'ютерні технології, інформаційне законодавство.

В статье проанализированы основные способы осуществления государственной информационной политики и направления по ее осуществлению на современном этапе развития Украины, предложены некоторые идеи для создания единого информационного пространства нашего государства с учетом особенностей современного опыта в этой области.

Ключевые слова: информация, информационная политика, информационное общество, информационно-компьютерные технологии, информационное законодательство.

Selezniova O.M., Aleksandriuk M.V. ABOUT THE ISSUE OF IMPROVING THE INFORMATION POLICY OF UKRAINE AND ITS IMPLEMENTATION

The body of the article goes on to discuss the main ways of implementing the state informational policy and directions of its realization on the current stage of development of Ukraine. Also, there are presented the ideas for creation of the unitary mass media sphere in our state taking into account the special features of the today's experience in this field.

Key words: information, information policy, information society, information and computer technologies, information legislation.

Постановка проблеми. На сьогодні наша держава поступово перейшла в своєму розвитку з індустріального в інформаційне суспільство. Сучасний етап інформаційної політики України здійснюється в умовах, коли концепція інформаційного суверенітету перебуває лише на стадії свого формування. Водночас тема інформаційної політики є однією з найактуальніших, адже інформаційна галузь належить до стратегічних інтересів будь-якої країни й потребує особливої уваги. В усьому світі майже кожна держава на розвиток і захист свого інформаційного середовища та створення позитивного іміджу у сфері інформаційних технологій виділяє чималу суму коштів. В Україні ця галузь фактично перебуває на периферії суспільного розвитку. Нині, як ніколи раніше, доцільно досліджувати інформаційну галузь України з різних аспектів, вживати певних конкретних заходів для повного відновлення сектору інформації і, зрештою, зумовити переведення національного законодавства на більш рівний ступень, порівняно зі світовим.

Ступінь розробленості проблеми. На даному етапі сучасних вітчизняних дослідженнях окремі теоретичні та практичні аспекти формування і реалізації інформаційної політики розглянуті такими науковцями, як: І. Арістовою, В. Брижком, В. Гавловським, Л. Губерським, Ю. Іванченком, В. Івановим, Є. Камінським, Р. Калюжним, О. Литвиненком,

Є. Макаренко, А. Марущаком, А. Москаленком, А. Новицьким, О. Олійником, Г. Почепцовим, І. Сопілком, С. Чукут, Ю. Шемчушенком, О. Юрченком та деякими іншими вченими. Проте деякі аспекти розуміння інформаційної політики все-таки дальшого вивчення.

Мета статті – проаналізувати основні способи здійснення державної інформаційної політики і напрями щодо її здійснення на сучасному етапі розвитку України.

Виклад основного матеріалу. Закон України «Про інформацію» [1] визначає державну інформаційну політику сукупністю основних напрямів і способів діяльності держави з одержання, використання, поширення та зберігання інформації. Згідно із цим законом, основними способами та напрями здійснення державної інформаційної політики є:

- забезпечення доступу громадянам до інформації;
- створення національних систем і мереж інформації;
- зміцнення матеріально-технічних, фінансових, організаційних, правових і наукових основ інформаційної діяльності;
- забезпечення ефективного використання інформації;
- сприяння постійному оновленню, збагаченню та зберіганню національних інформаційних ресурсів;
- створення загальної системи охорони інформації;

– сприяння міжнародному співробітництву в галузі інформації і гарантування інформаційного суверенітету України.

Зазначимо, що сучасні умови розвитку суспільства (формування інформаційного суспільства, яке певною мірою сприяє розширенню процесів глобалізації та усунення комунікаційних бар'єрів як на міждержавному рівні, так і на рівні окремих громадян) мають враховуватись під час визначення основних напрямів державної інформаційної політики. Саме ці аспекти несуть в собі уточнення щодо основного завдання інформаційної політики в державній сфері, адже ними не є процеси збирання, обробки чи зберігання інформації, а насамперед, активна участь України у процесі створення та донесення інформації на світовий рівень, метою якої є певна протидія інформаційним впливам на зовнішню політику держави, унеможливлення факторів ведення сучасних інформаційних війн, зокрема й вироблення ефективних й контрольованих механізмів поширення інформації зсередини. Іншими словами, мати місце в самій державі між її громадянами, щоб врешті-решт наша батьківщина могла виступати гідною державою на міжнародній арені.

Проаналізувавши наукову літературу [2, с. 52], можна виокремити головні напрями щодо здійснення інформаційної політики на сучасному етапі розвитку держави:

- забезпечення свободи слова;
- забезпечення та сприяння вільному доступу до суспільно значущої інформації;
- збереження суспільної моралі, захист честі і гідності особистості;
- сприяння конкуренції у сфері засобів масової інформації та інформаційно-комп'ютерних технологій (зокрема за допомогою регулювання концентрації засобів масової інформації, їх державної підтримки тощо);
- залучення інвестицій у розвиток інформаційно-комп'ютерних технологій та їх пільгове оподаткування;
- сприяння відкритості та прозорості органів державної влади та місцевого самоврядування (наприклад, розроблення і впровадження електронного уряду);
- захист культурної і мовної самобутності; переведення культурної спадщини у цифровий формат;
- захист інтересів найбільш вразливих громадян (неповнолітніх, непрацевдатних, національних меншин) в інформаційній сфері;
- боротьба з неналежним використанням сучасних інформаційних технологій;
- забезпечення інформаційної безпеки;
- захист персональних даних;
- охорона недоторканності приватного життя;
- формування позитивного іміджу держави та державних органів та деякі інші.

Державну інформаційну політику розробляють і здійснюють органи державної влади загальної компетенції, а також відповідні органи спеціальної компетенції. Усі громадяни України, юридичні особи та державні органи мають право на інформацію, що передбачає можливість вільного одержання, використання, поширення та зберігання відомостей,

необхідних їм для реалізації своїх прав, свобод і законних інтересів, здійснення завдань і функцій. Реалізація права на інформацію громадянами, юридичними особами і державою не має порушувати громадські, політичні, економічні, соціальні, духовні, екологічні та інші права, свободи і законні інтереси інших громадян, права та інтереси юридичних осіб. Кожному громадянину забезпечується вільний доступ до інформації, яка стосується його особисто, крім випадків, передбачених законами України.

Що стосується особливостей державної інформаційної політики України, слухними вважаємо пропозиції І.В. Арістової [3], яка зазначає, що для більш повної реалізації державних інтересів саме в інформаційній сфері варто ретельно переглянути всі пріоритети державної політики, також розробити концептуальні підходи для врегулювання ринку інформаційно-комунікаційних технологій як інформаційної та інвестиційної політики, так і розвитку інформаційного законодавства і забезпечення інформаційної безпеки. Заради вирішення поставленої мети доцільно враховувати певні моменти:

- створення умов для зростання інформаційної індустрії – підтримка розвитку комплексу галузей, які виробляють різноманітні інформаційні продукти та надають послуги в інформаційній сфері шляхом залучення інвестицій приватного сектору, створення збалансованого конкурентного середовища і розвитку інформаційної інфраструктури українського ринку інформаційно-комунікаційних технологій;
- покращення доступу населення до інформаційної інфраструктури та мережевих послуг шляхом розвитку бібліотечної мережі, покращення довідково-інформаційного обслуговування населення та створення відповідних соціально сприятливих умов для використання інформаційно-комп'ютерних технологій;
- створення умов для розвитку базових навичок щодо використання можливостей, які надаються інформаційним суспільством, через забезпечення використання мережевих технологій у бібліотеках, вузах, школах, сприяння підвищенню комп'ютерної грамотності населення, його поінформованості щодо можливостей та ресурсів інтернету, засвоєння переваг інформаційного обміну у всіх сферах діяльності людини та суспільства;
- підтримка наукових досліджень та соціально значущих застосувань інформаційно-комп'ютерних технологій шляхом підтримки перспективних вітчизняних досліджень та розробок у галузі інформаційно-комп'ютерних технологій, стимулювання інноваційних застосувань інформаційно-комп'ютерних технологій у всі сфери життя, покращення доступу до ризикового фінансування, реформування структури наукових організацій і формування дослідницьких центрів світового класу;
- розвиток інформаційно-телекомунікаційних систем та формування інформаційних ресурсів в інтересах державного управління шляхом покращення доступу до державної інформації, удосконалення процедур надання

послуг, підтримки державних інформаційних центрів, розвитку електронної взаємодії між органами державної влади на центральному, регіональному, місцевому рівнях і створення інтегрованої, орієнтованої на користувача, системи державних інформаційних послуг на основі інформаційно-телекомунікаційної системи державних структур, тобто забезпечення доступності комп'ютерної інформації через комп'ютерні мережі, створення загальнодоступних сайтів та підключення до мережі відкритих суспільно-значущих державних інформаційних ресурсів [3, с. 43].

Беручи до уваги довгострокову стратегічну ціль державної інформаційної політики, правова основа єдиного інформаційного простору має регулювати відносини між виробниками і споживачами інформації, гарантувати всім суб'єктам інформаційного права відповідну координацію дій органів державної влади в єдиному інформаційному просторі і забезпечувати дотримання конституційних прав і свобод громадян та організацій.

Відповідно до зазначеного, законодавче забезпечення формування та розвитку єдиного інформаційного простору, а саме інформаційне законодавство, має за необхідності регулювати цілий комплекс суспільних відносин, які пов'язані з інформацією, її виробництвом, поширенням і використанням.

Станом на сьогодні ключовими нормативно-правовими актами, що регламентують відносини інформаційної політики, можна вважати:

- Закон України «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні»;
- Закон України «Про телебачення і радіомовлення»;
- Закон України «Про видавничу справу»;
- Закон України «Про інформацію»;
- Закон України «Про порядок висвітлення діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування в Україні засобами масової інформації»;
- Закон України «Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів»;
- Закон України «Про інформаційні агентства»;
- Закон України «Про державну підтримку книговидавничої справи в Україні»;
- Закон України «Про реформування державних і комунальних друкованих засобів масової інформації»;
- Закон України «Про обов'язковий примірник документів»;
- Указ Президента України «Про деякі питання державної підтримки книговидавничої справи»;
- Указ Президента України «Про деякі заходи з розвитку книговидавничої справи в Україні»;

– Указ Президента України «Про деякі заходи щодо державної підтримки книговидавничої справи і популяризації читання в Україні»;

– Постанова Кабінету Міністрів України «Про підтримку діяльності творчих спілок та книговидавничої справи»;

– Постанова Кабінету Міністрів України «Про порядок доставляння обов'язкових примірників документів»;

– Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку ведення Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції» та деякі інші документи.

Висновки. Інформація – один із найважливіших формуючих компонентів держави, від неї прямим чином залежить майбутнє та сьогодення. Заради успішного розвитку та вдалого функціонування потрібно нею володіти, а також формувати правильність, точність та результативність її сприйняття як щодо внутрішньої, так і зовнішньої політики.

Нині найперше завдання інформаційної політики проявляється у закладанні основ для вирішення завдань розвитку нашого соціуму, перспективною ціллю якого має бути створення єдиного інформаційного простору України та поступове входження до світового інформаційного суспільства.

Доцільними пропозиціями щодо успішної інформаційної політики можна вважати приділення значної уваги орієнтованій масовій свідомості, яка базуватиметься на демократичному інформаційному орієнтирі; удосконалення (створення) норм регламентації нових інформаційних відносин, що виникають із розвитком інформаційно-комп'ютерних технологій; регулювання на законодавчому рівні більшості відносин, пов'язаних зі створенням, одержанням, поширенням, накопиченням та використанням інформації.

Таким чином, можна з упевненістю констатувати, що головним завданням наукової та нормотворчої спільноти на даний момент має виступати формування чіткої та комплексної нормативно-правової бази, адже це і буде основна засада для реалізації державної інформаційної політики, яка слугуватиме посиленню безпеки України в багатьох сферах її діяльності, а також підсилить національну безпеку з боку зовнішніх факторів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Про інформацію : в редакції закону України від 13 січня 2011 року № 2938-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2657-12>.
2. Почепцов Г.Г. Інформаційна політика : [навч. посіб.] / Г.Г. Почепцов, С.А. Чукут. – К. : Знання, 2008. – 663 с.
3. Арістова І.В. Державна інформаційна політика: організаційно-правові аспекти : [монографія] / І.В. Арістова ; за заг. ред. О.М. Бандурки. – Харків : Вид-во Ун-ту внутр. справ, 2000. – 368 с.

УДК 342.9

ПОДАТКОВИЙ КРЕДИТ ЯК РІЗНОВИД ДЕРЖАВНОГО КРЕДИТУ

Сіренко М.М., здобувач
кафедри фінансового права
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Стаття присвячена аналізу податкового кредиту як різновиду державного кредиту. Для цього з'ясовано складові визначення поняття податкового кредиту. Автор дійшов висновку, що природа податкового кредиту обумовлює його місце у системі елементів правового механізму податку як факультативного елемента, який може деталізувати та уточнювати засоби реалізації додаткових елементів податкового механізму (податкової пільги чи сплати податку).

Ключові слова: податковий кредит, державний кредит, муніципальний кредит, оподаткування.

Статья посвящена анализу налогового кредита как разновидности государственного кредита. Для этого установлены составляющие определения понятия налогового кредита. Автор пришел к выводу, что природа налогового кредита обуславливает его место в системе элементов правового механизма налога в качестве факультативного элемента, который может детализировать и уточнять средства реализации дополнительных элементов налогового механизма (налоговой льготы или уплаты налога).

Ключевые слова: налоговый кредит, государственный кредит, муниципальный кредит, налогообложение.

Sirenko M.M. TAX CREDIT AS A FORM OF STATE LOANS

The article is devoted to the analysis of the tax credit as a variety of state credit. For this, the constituent definition of the concept of a tax credit has been established. The author came to the conclusion that the nature of the tax credit determines its place in the system of elements of the legal mechanism of tax as an optional element that can detail and refine the means for the implementation of additional elements of the tax mechanism (tax relief or tax payment).

Key words: tax credit, state credit, municipal credit, taxation.

Постановка проблеми. Безумовна публічна природа державного та муніципального кредиту не виключає і наявності дискусійних питань реалізації їх механізмів, перед усім пов'язаних з використанням у даному випадку цивільно-правових категорій та інструментів.

Метою статті є аналіз податкового кредиту як різновиду державного кредиту, для чого з'ясовано складові визначення поняття податкового кредиту.

Виклад основного матеріалу. У російській фінансово-правовій науці застосування норм цивільного права до бюджетного кредиту [1, с. 349] ґрунтується на п. 1 ст. 76 Бюджетного кодексу Російської Федерації. У цьому випадку законодавець визначає, що бюджетний кредит може бути наданий юридичній особі, що не є державним або муніципальним унітарним підприємством, на підставі договору, укладеного відповідно до цивільного законодавства Російської Федерації з урахуванням положень Бюджетного кодексу Російської Федерації та інших нормативних правових актів [2].

Навряд чи на підставі цього положення можна зробити висновок про приватноправову природу або навіть комплексність подібної конструкції. Безумовно, суб'єктами відносин публічного кредиту можуть бути юридичні особи, засновані на різних формах власності. Принципово важливо при цьому – яким чином, якими способами будуть регулюватися подібні відносини. А у цьому випадку, на наш погляд, висновок безперечний – методом влади та підпорядкування. На договір бюджетного кредиту відповідно до російського

законодавства поширюються лише правила про висновок цивільно-правового договору [3] у частині, що не суперечить бюджетному законодавству. Більше того, проблема комплексності у цьому випадку, взаємопроникнення норм може ставитися тільки щодо законодавства, але не правових галузей.

Публічний (державний, муніципальний) кредит можна визначити як урегульовані правовими нормами відносини по акумуляції публічно-територіальними утвореннями тимчасово вільних коштів юридичних і фізичних осіб на принципах добровільності, терміновості, відплатності і поверненості з метою покриття бюджетного дефіциту, фінансування інших публічних інтересів, завдань і функцій держави й територіальних утворень. Дійсно, передумовою публічного кредиту є бюджетний дефіцит, що не виключає фінансування коштом його інвестиційних програм, витрат, пов'язаних з капітальним будівництвом і розвитком регіонів [4, с. 281-282].

Поняття державного кредиту як різновиду публічного припускає й деталізацію його. У сучасних умовах у законодавстві Російської Федерації використовуються поняття державного фінансового кредиту й державного експортного кредиту як двох самостійних форм бюджетного кредиту. Навряд чи можна безумовно погодитися з такою інтерпретацією. По-перше, проблематичне використання самого терміну фінансового кредиту через знеособленість і розмитість поняття фінансів, у той час, як кредит надається переважно грошима, тим більше, що він направляєється на подолання грошових розривів, які утворюються при бюджетному дефіциті. По-друге,

виділення експортного кредиту не змінює його форми, а тільки деталізує напрямок використання або утворення коштів.

При виділенні державного фінансового кредиту Російська Федерація надає грошові кошти іноземному позичальникові в обсязі і на умовах, передбачених відповідною угодою між Урядом Російської Федерації і урядом іноземної держави. У випадку державного експортного кредиту за рахунок бюджетних коштів здійснюється оплата товарів і послуг, експортованих на користь іноземного позичальника – імпортера товарів і послуг. Правда і у цьому випадку виділення коштів здійснюються в обсязі та на умовах, передбачених угодою між Урядом РФ і урядом іноземної держави або відповідним договором між банком – агентом Уряду РФ іноземним позичальником – імпортером товарів і послуг або його банком-кредитором. У цьому випадку обов'язкова наявність державної гарантії іноземної держави по поверненню цього кредиту, платежі й погашення й обслуговування якого здійснюються на користь Російської Федерації [5, с. 73-75].

Відносини публічного кредиту, незалежно від того, на якому рівні вони проявляються (державному або муніципальному) являють собою систему грошових відносин, що виникають у зв'язку із залученням державою та муніципальними утвореннями на добровільних засадах для тимчасового використання вільних коштів юридичних і фізичних осіб. Особливість характеристики даного поняття додає не просто наявність держави у цих відносинах, а саме її роль. Якщо при банківському кредитуванні передача платіжних коштів кредитором позичальникові здійснюється на підставі договірних відносин, то публічний кредит обумовлює залучення (на імперативних початках) державі тимчасово вільних коштів юридичних і фізичних осіб. Ці кошти направляються на загальнодержавні цілі, реалізацію публічного інтересу або перерозподіляються між підприємствами й іншими господарюючими суб'єктами.

Правовідносини державного кредиту, маючи державно-владний характер, принципово відрізняються від цивільно-правових відносин кредитування не тільки тим, що держава є позичальником і одним з основних суб'єктів, що беруть участь у них. Специфіку публічним відносинам кредитування надає і особлива роль держави. Попри те, що воно є позичальником, за ним закріплене право в односторонньому порядку встановлювати умови – строк, рівень процентної ставки, гарантії, види, підстави їхнього припинення й зміни. Варто погодитися з О.В. Покачаловою, що на відміну від цивільно-правового договору приєднання, де сторона (визначаюча умови договору) не вправі змінювати його умови, держава у державних боргових відносинах має право на реструктуризацію боргу. Вона може реалізовувати право повної (часткової) заміни одних умов на інші умови, змінювати підстави і форми обслуговування та погашення боргових зобов'язань і навіть із частковим списанням (скороченням) суми основного боргу [6, с. 28-30].

Сутність категорії кредиту означає передачу платіжних коштів кредитором позичальникові для використання їх на засадах поверненості, платності, терміновості у власних інтересах. Причому це характерно як для державного, так і муніципального кредиту. В обох випадках тимчасово вільні кошти юридичних і фізичних осіб акумулюються на принципах кредитування і використовуються позичальниками як позиковий капітал. Реалізуючи функції позикового капіталу, кошти, які зібрані у режимі публічного кредитування, беруть участь у вторинному розподілі вартості валового внутрішнього продукту і частини національного продукту. Власник коштів, фактично, передає тільки право на тимчасове їх використання. Гарантії повернення коштів забезпечуються державою, причому незалежно від того, у якій ролі виступає держава у цих відносинах. Чи виступає вона винятково як позичальник або дає гарантії та поруку третім особам, сутність відносин у сфері державного кредиту зводиться до того, що зобов'язання, по яких береться виконати в остаточному підсумку, не хто інший як держава.

Треба враховувати, що безумовним чином узгоджуються між собою система державних боргових зобов'язань та різновидів державного кредиту. Перші обумовлюють існування в Україні специфічного боргу держави перед населенням; заборгованості держави перед публічними органами за виконання агентських послуг держави та інших. Законодавче регулювання різних видів публічного кредиту не завжди узгоджується з нормами Бюджетного кодексу, який є одним із головних законодавчих актів, що регулює відносини публічного боргу. Так, згідно з Бюджетним кодексом України усі зобов'язання повинні виникати на кредитній основі, у той же час, коли Бюджетна класифікація у відповідному розділі передбачає статті, у яких визначено публічні органи та фонди, перед якими держава має борг [7].

З'ясувавши одну зі складових визначення поняття податкового кредиту, що стосується відносин кредитування, треба зупинитись і на деяких аспектах того його сенсу, який надають цьому поняттю відносини, що пов'язані зі справлянням податків та зборів. Відносини оподаткування теж мають міжгалузевий аспект. Але таке їх кордонне положення здійснюється не зовсім так, як при характеристиці відносин кредитування. Тобто, якщо досліджуючи проблеми кредитних відносин ми намагалися виокремити саме публічно-правові аспекти у регулюванні цього явища, визначити межу між окремими галузями права, підкреслити саме фінансово-правову специфіку у регулюванні цих відносин, то стосовно податкових відносин навряд чи це робити доцільно. Регулювання відносин оподаткування здійснюється у рамках єдиної галузі – фінансово-правової, окремим її інститутом – податковим правом. Жодна інша галузь права не торкається проблем оподаткування, тому тут і немає комплексного правового впливу на забезпечення відповідної поведінки учасників відносин. Про певну комплексність відносин з оподаткування може йтися лише на межі де-

кількох галузей наукових знань (насамперед, безумовно, правових та економічних). Саме тому визначення такої межі і необхідне при поєднанні поглядів, уявлень представників правової та економічної науки.

Оподаткування у широкому сенсі охоплює цілу низку напрямків діяльності, які характеризують і встановлення податків і зборів, що опосередковують умову виникнення податкового обов'язку взагалі. У цьому сенсі оподаткування може пов'язуватись із відповідними процедурами, що гарантують народження певної законодавчої норми (законодавчої процедури) та різними аспектами реалізації й розмежування компетенції відповідних органів щодо встановлення податків та зборів на відповідній території.

Крім того, оподаткування охоплює і сукупність відносин, пов'язаних зі справлянням податків та зборів, відносин, що забезпечують надходження коштів від їх сплати до доходних частин бюджетів. Безумовно, встановлення податків та зборів на відповідній території не є єдиною метою, їх поява як законодавчого припису повинна гарантувати фінансово-забезпечену можливість виконання державою та територіальними громадами відповідних завдань та функцій. Виходячи з цього, і можна вважати, що головний сенс у визначенні такої категорії, як оподаткування, саме і пов'язаний з забезпеченням формування централізованих грошових фондів.

І, нарешті, правовий аспект змісту категорії оподаткування, на наш погляд, у більшому сенсі пов'язаний із впливом на поведінку учасників податкових відносин. Тобто, при цьому йдеться не лише про встановлення обов'язку, а своєчасне і повне його виконання. Таким чином, оподаткування необхідно пов'язувати зі всіма складовими виконання податкового обов'язку (обліком, сплатою та звітністю) за конкретними видами платежів. Останнє ж можливо лише при чіткому законодавчому закріпленні всіх елементів правового механізму відповідного податку чи збору.

Таким чином, сукупність елементів правового механізму податку, яка деталізує видовий прояв конкретного платежу і забезпечує можливість його справляння. Яким чином впливає кожний із цих елементів на забезпечення справляння податку чи збору – може стати предметом окремого дослідження. Що ж стосується податкового кредиту як різновиду подібного елемента, то хотілося б наголосити на певних специфічних рисах його положень. Одностайно можна стверджувати лише те, що він відноситься до типу факультативних елементів податкового механізму. Причому такий висновок спирається на досить специфічний його вплив на регулювання податкового обов'язку, який впливає із двох моментів.

По-перше, мабуть, лише податковий кредит як елемент правового механізму податку може переміщуватись у вигляді факультативного доповнення від одного елемента до іншого. Йдеться про його орієнтацію як до

податкових пільг, так і до строків виконання обов'язку. Дійсно, на початку появи механізму податкового кредиту він розглядався як форма податкової пільги, у деяких випадках такі погляди залишились і на сьогодні. Трохи пізніше законодавець вже почав пов'язувати його з терміном сплати податку, а точніше зі зміною строків виконання обов'язку зі сплати податку. Таким чином, податковий кредит може існувати як факультативний прояв або доповнення двох додаткових елементів правового механізму податку: податкової пільги чи сплати податку.

По-друге, факультативність податковому кредиту додає і те, що він застосовується лише по деяких видах податків (податок на додану вартість, податок на прибуток підприємств, податок з доходів фізичних осіб). Чи може він набути узагальнюючої форми – тобто застосовуватись по будь-якому платежу, що законодавець включив до сукупності податків та зборів (обов'язкових платежів)? Теоретично – мабуть, але на практиці навряд чи можна чекати того, що конструкція механізму податкового кредиту стане загальною. Справа у тому, що певна частка платежів, що входить до системи оподаткування, взагалі має разовий характер і за природою нагадує певні форми плати за послуги тощо. У цих умовах навряд чи можливо застосування конструкції податкового кредиту на рівні чітко визначеної загальної законодавчої норми.

Висновки. Таким чином, природа податкового кредиту обумовлює його місце у системі елементів правового механізму податку як факультативного елемента, який може деталізувати та уточнювати засоби реалізації додаткових елементів податкового механізму (податкової пільги чи сплати податку).

ЛІТЕРАТУРА:

1. Нечаев К.А. Кредит по налоговому и бюджетному праву. Актуальные проблемы финансового права Республики Беларусь, России, Украины / Отв. ред. д-р. юрид. наук, проф. УрГЮА Д.В. Винницкий. – СПб : Издательский Дом СПбГУ, Издательство юридического факультета СПбГУ, 2006. – 376 с.
2. Бюджетный кодекс Российской Федерации от 31 июля 1998 г. №145-ФЗ // Собрание законодательства Российской Федерации. – 1998. – №31. – Ст. 3823.
3. Гражданский Кодекс Российской Федерации // Собрание законодательства Российской Федерации. – 2006. – №52. – Ст. 5496.
4. Зайцева Н.А. Державний кредит як ланка фінансової системи / Н.А. Зайцева // Актуальні питання науки фінансового права : [монографія] / за ред. М.П. Кучерявенка. – Харків : Право, 2010. – С. 281-282.
5. Покачалова Е.В. Публичный долг в Российской Федерации: вопросы теории финансового права / Е.В. Покачалова ; под ред. Н.И. Химичевой. – Саратов : Изд-во ГОУ ВПО «Саратовская государственная академия права», 2007. – С. 73-75.
6. Покачалова Е.В. Становление и развитие публичного долга и его формы (финансово-правовые аспекты) / Е.В. Покачалова ; под ред. Н.И. Химичевой. – Саратов : Изд-во ГОУ ВПО «Саратовская государственная академия права», 2007. – С. 28-30.
7. Про бюджетну класифікацію України та її запровадження : Наказ Міністерства фінансів України від 27 грудня 2001 р. // Бюлетень законодавства і юридичної практики України. Бюджетне законодавство. – 2002. – № 2.

УДК 342.924

ПІДХОДИ ДО ЗАКОНОДАВЧОГО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «ПРАВОВИЙ РЕЖИМ»

Славко А.С., асистент
кафедри міжнародного, європейського та екологічного права
Сумський державний університет

Робота присвячена аналізу різноманітних підходів до змісту поняття «правовий режим». Автор аналізує та систематизує як визначення, запропоновані науковцями, так і визначення, які містяться у вітчизняному законодавстві. У результаті автор виділяє кілька підходів до розуміння правового режиму і коротко характеризує кожен із них.

Ключові слова: правовий режим, визначення, законодавча термінологія, аналіз, правове регулювання.

Робота посвящена аналізу різних підходів до визначення поняття «правовий режим». Автор аналізує та систематизує як визначення, запропоновані ученими, так і визначення, що містяться в українському законодавстві. В результаті автор виділяє декілька підходів до розуміння правового режиму і коротко характеризує кожен із них.

Ключевые слова: правовой режим, определение, законодательная терминология, анализ, правовое регулирование.

Slavko A.S. THE APPROACHES TO LEGISLATIVE DEFINITION OF CONCEPT "LEGAL REGIME"

The article is devoted to the analysis of various approaches to the content of the concept of "legal regime". The author analyzes and systematizes both the definitions proposed by scholars and the definitions contained in the ukrainian legislation. As a result, the author highlights several approaches to understanding of term "legal regime" and briefly characterizes each of them.

Key words: legal regime, definition, legislative terminology, analyses, legal regulation.

Постановка проблеми. Терміном «правовий режим» доволі часто послуговуються як теоретики, так і практики юридичної науки. При цьому йдеться про широкий спектр понять – від «правового режиму воєнного стану» до «режиму рибальства», від «режиму секретності» до «митного режиму», від «режиму проведення антитерористичної операції» до «правового режиму території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи». Тим не менш, незважаючи на активне використання вищезазначеного терміна, поняття та конструкція як правового режиму загалом, так і адміністративно-правового режиму зокрема залишаються недостатньо дослідженими. Ще на початку цього століття вітчизняні та зарубіжні науковці наголошували на відсутності цілісної концепції адміністративно-правового режиму [1, с. 12], але упродовж останніх кількох десяти років ситуація практично не змінилась.

Ступінь розробленості проблеми. Останнім часом поняття «адміністративно-правовий режим» було об'єктом дослідження чималої кількості вчених. Зокрема, окремим аспектам цієї тематики як у загальнотеоретичному розрізі, так і в контексті окремих галузей права присвятили свої роботи Т. Мінка, А. Стрекалов, В. Бєлєвцева, Г. Смелянець, І. Гайдамака. Вже класичними вважаються праці С. Алексеєва, Н. Матузова та А. Малька, В. Ісакова. Попри це, у вітчизняній правовій науці й досі не досягнуто консенсусу ані з приводу загального розуміння сутності адміністративно-правового режиму, ані з приводу його складових частин. Позиція законодавця у такому разі не вносить ясності, адже різноманітні нормативно-правові акти трактують поняття «режим» по-різному.

Мета статті – встановити сутність та характерні риси адміністративно-правово-

го режиму з огляду на аналіз вітчизняного законодавства.

Виклад основного матеріалу. Варто зауважити, що термін «режим» запозичено з латинської мови (лат. «regimen» – управління). Тлумачний словник української мови дає такі загальноприйняті визначення поняття «режим»: 1) державний лад, спосіб правління; 2) точно встановлений розпорядок життя, праці, відпочинку і т. ін.; 3) система заходів, правил, запроваджуваних для досягнення певної мети; 4) певні умови, необхідні для забезпечення роботи, функціонування, існування чого-небудь [2].

Поняття «правовий (юридичний) режим» найбільш повно було розроблено С. Алексеєвим, який під цим терміном розумів особливу, цілісну систему регулятивного впливу, яка характеризується специфічними прийомами регулювання – особливим порядком виникнення і формування змісту прав і обов'язків, їх здійснення, специфікою санкцій, способів їх реалізації, а також дією єдиних принципів, загальних положень, що поширюються на дану сукупність норм [3, с. 244]. Д. Коссе пропонує розглядати правовий режим як особливий порядок правового регулювання, встановлений державою у вигляді правових норм та забезпечений державним примусом [4, с. 27]. Визначальними рисами правового режиму Д. Коссе називає особливий суб'єктивний склад, особливий склад об'єктів права, особливі методи взаємодії конкретних видів суб'єктів з об'єктами права, особливу систему правових гарантій (юридична відповідальність за порушення особливого статусу), особливі механізми правового регулювання (норми, юридичні факти, правовідносини, правозастосування, акти реалізації прав та обов'язків) тощо.

Г. Бєляєва наголошує, що правовий режим доцільно розглядати як порядок, систему ме-

тодів правового регулювання [5, с. 23]. Такої позиції дотримується й Ю. Новікова, яка наголошує, що під правовим режимом варто розуміти порядок правового регулювання, який компонує комплекс заходів [6, с. 132]. Найбільш схильні розглядати правовий режим як певний порядок В. Романовська та В. Пужачев [7, с. 179]. Водночас І. Соколова вважає, що під правовим режимом варто розуміти засновану на загальних засадах регулювання сукупність взаємопов'язаних між собою правових засобів, які забезпечують стійке нормативне впорядкування певної сфери суспільних відносин, виражають ступінь жорсткості юридичного регулювання, сприятливості чи несприятливості для задоволення інтересів суб'єктів права, припустимий рівень їх активності [8, с. 14].

М. Рассолов визначав правовий режим як сукупність всіх позитивно-правових приписів, що містяться в імперативних і диспозитивних нормах, і заснованих на них (або таких, що їм не суперечать) суб'єктивно-правових вимог, які існують і дійсні з точки зору права і у відповідних випадках визначають права, обов'язки, дозволи, заборони та приписи абсолютно всіх осіб (або щодо абсолютно всіх осіб) із приводу того предмета (явища), щодо якого вони встановлені [9, с. 140]. М. Султигов розглядає правовий режим як встановлюваний і підтримуваний за допомогою державно-правових засобів (зокрема за допомогою засобів примусу) оптимальний порядок функціонування соціуму [10, с. 49].

Крім того, правовий режим пропонують визначити як соціальний режим деякого об'єкта, закріпленій правовими нормами і забезпечений сукупністю юридичних засобів [11, с. 246], або як результат регулятивного впливу на суспільні відносини системи юридичних засобів, властивих конкретній галузі права і таких, що забезпечують нормальне функціонування даного комплексу суспільних відносин [12, с. 25]. Близьким до останньої позиції є О. Яковлев, який висловлює думку про те, що правовий режим виражає результат впливу законодавця на певні суспільні відносини, є станом їх нормативної урегульованості, який виникає внаслідок використання у процесі законотворчості специфічного поєднання способів, методів і типів правового регулювання. Правовий режим охоплює собою об'єкт, на який спрямований нормативний вплив, права (повноваження) і зміст регулювання – законні інтереси та обов'язки суб'єктів права (фізичних і юридичних осіб, органів публічної влади та їх посадових осіб, територіальних громад, держави загалом) [13, с. 82].

Отже, підсумовуючи, можна акцентувати на існуванні таких основних теоретичних підходів до визначення поняття «правовий режим»:

- 1) правовий режим – це особливий порядок певної діяльності;
- 2) правовий режим – це сукупність засобів регуляторного впливу;
- 3) правовий режим – це сукупність приписів і правових норм;
- 4) правовий режим – це результат регуляторного впливу на суспільні відносини.

Не оцінюючи на даному етапі роботи жодну з цих позицій, вважаємо за необхідне проаналізувати ті значення, які вкладає у термін «правовий режим» вітчизняний законодавець.

Зокрема, поняття «митний режим» визначається як *комплекс взаємопов'язаних правових норм*, що, відповідно до заявленої мети переміщення товарів через митний кордон України, визначають митну процедуру щодо цих товарів, їх правовий статус, умови оподаткування і зумовлюють їх використання після митного оформлення [14]. Положення про загін відомчої охорони судноплавних шлюзів та Запорізького району гідротехнічних споруд тлумачить поняття «режим» вже ширше, вказуючи, що режим – це *система правових, організаційних, технічних заходів* щодо здійснення охорони шлюзів та Запорізького району гідротехнічних споруд і підтримання в них відповідного порядку перебування, проходження громадян, заїзду транспортних засобів, унесення (внесення) та ввезення (вивезення) майна, враховуючи особливості кожного об'єкта [15]. При цьому, в деяких актах йдеться не тільки про правові норми як регулятори суспільних відносин. Наприклад, ЗУ «Про природно-заповідний фонд» пропонує розуміти під режимом територій та об'єктів природно-заповідного фонду сукупність *науково-обґрунтованих екологічних вимог, норм і правил*, які визначають правовий статус, призначення цих територій та об'єктів, характер допустимої діяльності в них, порядок охорони, використання і відтворення їх природних комплексів [16]. У Наказі «Про затвердження Тимчасового положення про тимчасову зону митного контролю в місці прибуття автотранспорту» визначається, що режим тимчасової зони митного контролю – це встановлені законодавством України з питань митної справи *приписи, заборони та обмеження* щодо перебування товарів, транспортних засобів та громадян, умови розташування будівель та споруд, а також проведення господарських робіт у зоні митного контролю [17].

Відповідно до Порядку забезпечення безпеки посадових осіб, щодо яких здійснюється державна охорона у місцях постійного та тимчасового перебування, режим – *сукупність правил*, що визначають відповідний порядок проходження, перебування та поведінки громадян, проїзду транспортних засобів, руху безпілотних повітряних суден, пронесення й провезення речей у місця постійного та тимчасового перебування посадових осіб, щодо яких здійснюється державна охорона, а також *заходи щодо реалізації зазначених правил* [18]. Такі положення можна знайти і в міжнародних договорах. Зокрема, Угода між урядом України та урядом Італійської Республіки про взаємну охорону секретної інформації розглядає режим секретності як *сукупність норм та правил*, чинних в Україні та Італійській Республіці, а також *сукупність заходів і дій* щодо їх застосування, що мають обов'язковий характер і регулюють доступ до секретної інформації та спрямовані на виключення несанкціонованого доступу до них [19].

Як *порядок перетинання* (тобто порядок здійснення певної діяльності) державно-

го кордону України, плавання і перебування українських та іноземних невійськових суден і військових кораблів у територіальному морі та внутрішніх водах України, заходження іноземних невійськових суден і військових кораблів у внутрішні води і порти України та перебування в них, утримання державного кордону України, провадження різних робіт, промислової та іншої діяльності на державному кордоні України розглядається поняття «режим державного кордону» в ЗУ «Про державний кордон» [20].

У деяких нормативних актах розглядають режим як безпосередню діяльність. Зокрема, до таких належить Наказ «Про удосконалення функціонування системи індикації біологічних патогенних агентів», відповідно до якого режим підвищеної готовності – це функціонування за умови суттєвого погіршення виробничо-промислової, радіаційної, хімічної, біологічної (бактеріологічної), сейсмічної, гідрологічної і гідрометеорологічної обстановки, за умови одержання прогнозу щодо можливості виникнення надзвичайної ситуації [21]. Деякі акти взагалі надають доволі оригінальні тлумачення поняття «режим». Наприклад, відповідно до Інструкції про порядок спеціального використання риби та інших водних живих ресурсів, режим рибальства – документ, що уточнює положення правил промислового рибальства протягом певного періоду в певній водоймі [22].

Можна дійти висновку, що, послуговуючись поняттям «правовий режим», законодавець зазвичай вкладає у нього три основних розуміння. По-перше, йдеться про сукупність правил, призначенням яких є досягнення певної мети, наприклад, визначення статусу певного об'єкта, врегулювання порядку певної діяльності, визначення певної процедури тощо. При цьому, може йтися не тільки про норми права, а й про «екологічні норми», «організаційні заходи», «вимоги виробничої безпеки». У такому розрізі з метою встановлення певного режиму достатньо ухвалити відповідні норми на рівні закону чи підзаконного нормативно-правового акта.

Друга модель – це такий підхід до правового режиму, коли він розглядається виключно як порядок певної діяльності. Отже, всі норми, які стосуються правового режиму, мають встановлювати виключно процедури, що значно звужує сферу дії правових режимів порівняно з першим підходом. Крім того, у такому разі поза фокусом уваги знову залишаються конкретні заходи з реалізації норм, визначених у таких порядках і процедурах.

Третя модель включає до правового режиму як сукупність норм, які врегульовують певну сферу суспільних відносин, так і заходи реалізації таких норм. Відповідно до цього підходу, встановити норми недостатньо, а для того, щоб говорити про наявність правового режиму, варто вжити заходів щодо їх реалізації. Таким чином, у даному випадку законодавець цікавиться результатом, якого можна досягти шляхом встановлення певних норм.

Отже, практично кожен із підходів, запропонованих науковцями, так чи інакше корелює із законодавчими нормами. Напри-

клад, модель, відповідно до якої правовий режим – це порядок певної діяльності, знаходить пряме і безпосереднє закріплення у нормах деяких законодавчих актів (режим – це «порядок використання», «порядок функціонування», «порядок перетинання» тощо). Позиція, яка передбачає, що правовий режим – це сукупність засобів регуляторного впливу або ж сукупність приписів і правових норм, відповідає нормам законодавства, які визначають режим як «сукупність науково-обґрунтованих екологічних вимог, норм і правил» або ж як «приписи, заборони та обмеження». Якщо ж розглядати правовий режим як результат регуляторного впливу на суспільні відносини, він включає як сукупність правових норм, так і заходи щодо їх реалізації.

Як бачимо, таке різноманіття підходів як у науковому середовищі, так і безпосередньо у законодавстві не сприяє уніфікованому розумінню змісту правового режиму. Отже, це призводить до проблем як у законотворчості, так і в правозастосуванні.

Вбачається, що метою правового регулювання як такого має бути не просто встановлення певних норм права, а і їх реальна реалізація. Говорити про встановлення правового режиму без системи заходів щодо безпосередньої реалізації норм права, на думку автора, недоцільно. Отже, можна сказати, що правовий режим – це сукупність правовідносин щодо реалізації норм права, які визначають правовий статус певного об'єкта, порядок певної діяльності тощо.

Висновки. Існує велика кількість підходів до розуміння змісту поняття «правовий режим». Автор, розглядаючи їх у двох розрізах – академічно-науковому та законодавчому, – доходить висновку про те, що такі підходи можуть бути узагальнені у вигляді кількох моделей.

Аналіз наукової літератури вказує на наявність чотирьох основних моделей, які розглядають правовий режим, відповідно, як особливий порядок певної діяльності, сукупність засобів регуляторного впливу, сукупність приписів і правових норм, результат регуляторного впливу на суспільні відносини.

Наукові підходи, в принципі, корелюють із законодавчими визначеннями режимів, які визначають правовий режим переважно або як сукупність правових норм, або як порядок здійснення певної діяльності, або як сукупність норм права та заходів з їх реалізації. Саме останній підхід видається автору найбільш прийнятним. Тим не менш, відсутність єдиного підходу до розуміння поняття «правовий режим» у вітчизняному законодавстві відкриває у майбутньому широкі перспективи наукових досліджень, спрямованих на уніфікацію моделей правового режиму у нормативно-правових актах.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Маилян С.С. Административно-правовые режимы в теории административного права и практике государственного управления правоохранительной деятельностью : дис. ... докт. юр. наук : 12.00.14 / С.С. Маилян. – Москва, 2002. – 284 с.

2. Словник української мови: в 11 т. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І.К. Білодіда. – К.: Наукова думка, 1970–1980 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://sum.in.ua>.
3. Алексеев С.С. Общая теория права: В 2-х т. / С.С. Алексеев. – Т. I. – М.: «Юридическая литература», 1981. – 450 с.
4. Коссе Д.Д. Значення і сутність правового режиму у правовій системі України / Д.Д. Коссе // Часопис Київського університету права. – 2010. – № 2. – С. 25–29.
5. Беляева Г.С. К вопросу о разграничении правового режима и иных смежных правовых категорий / Г.С. Беляева // Государственный советник. – 2013. – № 4. – С. 22–24.
6. Новикова Ю.С. Правовое состояние и правовой режим: вопросы соотношения понятий / Ю.С. Новикова // Вестник ЮУрГУ, Серия «Право». – 2006. – № 13. – С. 131–135.
7. Романовская В.Б. Правовой режим как общетеоретическая категория: проблемные аспекты понимания / В.Б. Романовская, В.В. Пужаев // Вестник КГУ им. Н.А. Некрасова. – 2014. – № 4. – С. 178–181.
8. Соколова І.О. Правовий режим: поняття, особливості, різновиди : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / І.О. Соколова ; Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». – Х., 2011. – 22 с.
9. Рассолов М.М. Проблемы теории государства и права / М.М. Рассолов. – М.: ЮНИТИ, 2007. – 431 с.
10. Султыгов М.М. Конституционно-правовой режим ограничения государственной власти : дис. ... д-ра юрид. наук / М.М. Султыгов. – СПб., 2005. – 389 с.
11. Исаков В.Б. Механизм правового регулирования и правовые режимы // Проблемы теории государства и права / В.Б. Исаков ; под ред. С.С. Алексеева. – М., 1987. – С. 245–267.
12. Морозова Л.А. Конституционное регулирование в СССР / Л.А. Морозова. – М.: Юрид. лит., 1985. – 144 с.
13. Яковлев О.А. Правовий режим»: підходи до визначення поняття / О.А. Яковлев // Право та інновації. – 2015. – № 2. – С. 80–85.
14. Митний кодекс України від 13.03.2012 р. № 4495-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4495-17>.
15. Наказ Міністерства транспорту «Про затвердження Положення про загін відомчої охорони судноплавних шлюзів та Запорізького району гідротехнічних споруд» від от 16.02.2004 р. № 89 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/ru/z0268-04>.
16. Про природно-заповідний фонд : Закон України від 16.06.1992 р. № 2456-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2456-12/para0136#o136>.
17. Про затвердження Тимчасового положення про тимчасову зону митного контролю в місці прибуття автотранспорту : Наказ Державної митної служби від 09.02.2010 р. № 94 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.zakon-i-normativ.info/index.php/component/lica/?href=0&view=text&base=1&id=599445&menu=744194>.
18. Про затвердження Порядку забезпечення безпеки посадкових осіб, щодо яких здійснюється державна охорона у місцях постійного та тимчасового перебування : Наказ Управління державної охорони України від 27.05.2011 р. № 210 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0700-11>.
19. Угода між урядом України та урядом Італійської Республіки про взаємну охорону секретної інформації від 06.06.2001 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/380_021.
20. Про державний кордон : Закон України від 04.11.1991р. №1777-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1777-12>.
21. Про удосконалення функціонування системи індикації біологічних патогенних агентів : Наказ Міністерства охорони здоров'я від 21.03.2003 р. № 127/27 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MOZ2448.html.
22. Про затвердження інструкції про порядок спеціального використання риби та інших водних живих ресурсів : Наказ Міністерства аграрної політики України та Міністерства охорони навколишнього природного середовища України від 11.11.2005 р. № 623/404 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1458-05>.

УДК 354.84:368.416

ПРАВОВИЙ СТАТУС ЖЕСТОВОЇ МОВИ В УКРАЇНІ

Соцька А.М., к. ю. н.,
заступник завідувача

*Відділ забезпечення діяльності Уповноваженого Президента України
з прав людей з інвалідністю Адміністрації Президента України*

Стаття присвячена розкриттю теоретико-правових та практичних особливостей природи правового статусу жестової мови в Україні. З цією метою здійснено аналіз понятійного апарату за темою дослідження, сформульовано авторські дефініції деяких понять, розглянуто стан законодавчої визначеності статусу жестової мови, проблеми її застосування і ймовірні шляхи їх вирішення.

Ключові слова: людина з порушеннями слуху, жестова мова, спілкування, державна мовна політика, правовий статус жестової мови.

Статья посвящена раскрытию теоретико-правовых и практических особенностей природы правового статуса жестового языка в Украине. Для этого осуществлен анализ понятийного аппарата по теме исследования, сформулированы авторские дефиниции некоторых понятий, рассмотрены состояние законодательной определенности статуса жестовой языка, проблемы ее использования и возможные пути их решения.

Ключевые слова: человек с нарушениями слуха, жестовый язык, общение, государственная языковая политика, правовой статус жестового языка.

Sotska A.M. LEGAL STATUS OF THE SIGN LANGUAGE IN UKRAINE

The article is devoted the disclosure of the theoretical and legal and practical peculiarities of the nature of the legal status of sign language in Ukraine. For this the author analyzed the conceptual apparatus on the topic of the study, formulated the author's definitions of certain concepts, considered the state of legal definition of the status of the sign language and the problems of its application and the probable ways of their solution.

Key words: people with hearing impairments, sign language, communication, state language policy, legal status of sign language.

Постановка проблеми. Передумовою виникнення звукової мови, на думку багатьох учених і філософів [9; 10; 19], була жестова мова, яка з прадавніх часів існувала як засіб спілкування за допомогою рухів тіла, міміки та окремих звуків.

В Україні жестова мова в розумінні її як мови спілкування людей із порушеннями слуху існує понад двісті років. За час свого становлення на теренах нашої держави сприйняття жестової мови еволюціонувало від розуміння її як засобу побутового спілкування до прийняття як самостійної мови людей із порушеннями слуху.

Проте з 1991 р. й дотепер усупереч численним дорученням Глави держави, Парламенту та Уряду питання унормування положеннями законодавства у сфері державної мовної політики статусу жестової мови і механізму її використання залишається невирішеним. Крім того, не регламентовано питання моніторингу та збору статистичних даних у цій сфері, що унеможливує формування адекватного й достовірного уявлення про рівень проблемності використання (чи невикористання) жестової мови тощо. Крім того, увага науковців у правовій сфері до питання особливостей жестової мови є вкрай недостатньою.

Ступінь розробленості проблеми. Окремих аспектів питання забезпечення прав та законних інтересів людей із порушеннями слуху, зокрема забезпечення їх права на спілкування за допомогою жестової мови, торкалися у своїх наукових працях І. Гейльман, Т. Єжова, Г. Зайцева, В. Засенко, Є. Зуєва, С. Кульбіда,

О. Таранченко, Р. Фрадкіна, І. Чепчина та ін. Однак відповідні напрацювання є недостатніми в контексті законодавчо-діяльнісних аспектів природи цього засобу спілкування, зокрема крізь призму адміністрування.

Мета статті – розглянути стан законодавчої визначеності статусу жестової мови, проблеми її застосування і ймовірні шляхи їх вирішення.

Виклад основного матеріалу. Критичність ситуації з науковим розумінням та законодавчою регламентацією інституту жестової мови зумовлює потребу в детальному науковому дослідженні теми правового статусу жестової мови в Україні в частині понятійного апарату, законодавчого визначення та практичних аспектів застосування.

У цьому контексті варто зауважити, що першоосновою існування соціуму, беззаперечно, є спілкування, без якого людина жити не може. Однак людське різноманіття досить часто викликає необхідність у додаткових засобах його здійснення окремими людьми. Зокрема, з 7 млрд. населення Землі 1,5% є повністю глухими людьми чи людьми з важкими втратами слуху. За офіційними даними Державної служби статистики, станом на 1 січня 2016 р. в Україні хвороби вуха було зафіксовано в 1 013 140 осіб, зокрема в 298 376 дітей [2, с. 14]. Серед них особи зі зниженим слухом або ті, що слабо чують, глухі та сліпоглухі.

Ще в 1835 р. відомий сурдоперекладач В. Флері висловився в одній зі своїх наукових праць, що «глухоніма» людина, говорячи відверто, не гірша і не краща за інших людей.

Вона має однакові задатки можливостей, володіє однаковими стихіями вдосконалення; «всі відмінності, які в неї помітні, можна віднести до обставин, що оточують її» [18, с. 83].

Усупереч особливостям здоров'я, зумовленим порушеннями слуху, ці люди є рівноправними членами суспільства та наділені правом на включення їх у соціум засобами інклюзії. Такий їх статус впливає з міжнародного та національного законодавства. Окрім іншого, вони мають право на створення умов для спілкування з оточуючими, зокрема із застосуванням жестової мови.

Науковцями та практиками пропонується досить велика кількість дефініцій поняття «жестова мова», серед яких такі:

– специфічна лінгвістична система, що має усі ознаки повноцінної мови [5, с. 29]. Жестова мова характеризується своєрідністю морфології, синтаксису, семантики [1, с. 38]. При цьому не існує єдиної жестової мови. Кожна спільнота, яку складають особи, що безпосередньо спілкуються й проживають локально, упродовж кількох поколінь формує власну знакову систему, яка забезпечує відповідні комунікативні потреби [3, с. 126]. Отже, цілком доречно є висновок стосовно того, що кожна національна жестова мова є лінгвістично довершеною саме мовою, а не системою спілкування, та абсолютно не співвідноситься з національною мовою, якою спілкується населення країни, що чує [5, с. 37]. Із зазначеного випливає ключова ознака жестової мови, яка зводиться до ідентифікації її як самостійної мови;

– розвинута, складно-структурована, природна візуально-комунікативна знакова система, яка використовується її носіями для комунікації (у тих самих значеннях, що й словесна мова для тих, хто чує) [7, с. 9]. Отже, на думку автора цього визначення, жестова мова є засобом комунікації;

– природна візуально-просторова мова, яка використовується під час комунікації в спільнотах, де є ті, хто не чує та слабко чує [8, с. 211].

У цьому контексті варто зазначити, що в словниковій літературі мову загалом визначено як історично сформовану систему звукових, словарних і граматичних засобів, які об'єктивують роботу мислення і засіб спілкування, обміну думками та взаємного розуміння людей у суспільстві [11];

– комунікативна система, висловлювання якої побудовані не на звуковій, а на жестикуляційно-мімічній основі (жести рук, артикуляція губ, міміка та емоції). Отже, у жестовій мові інформація кодується рухами рук, тіла, мімікою обличчя і сприймається зорово [8];

– система умовних знаків, які утворюються рухами рук, мімікою обличчя, рухами тіла, та додатковий засіб спілкування, що зазвичай комбінується з усним мовленням [17, с. 493]. Цінним у цьому визначенні є відзначення невзаємовиключеності звукової та жестової мов, які є рівноцінними та незалежними одна від одної;

– візуально-кінетична знакова система, що сформувалась у природних умовах безпосередніх стосунків, склалась історично та нале-

жить до культурних надбань спільноти глухих [4, с. 242].

Розглядаючи зміст поняття «жестова мова», необхідно зазначити про її значущість не лише для людей із порушеннями слуху, але й для людей, які постійно з ними контактують, особливо з огляду на те, що менше 5% дітей із порушеннями слуху мають батьків із такими самими особливостями розвитку.

Вищезазначене дає підстави вважати жестову мову історично сформованою самостійною мовою спілкування людей із порушеннями слуху засобами руху рук, тіла та міміки обличчя.

Переходячи до розгляду питання статусу жестової мови, спочатку варто визначитися з тим, чим є статус будь-якого суспільного явища.

За загальним правилом, зазначена категорія означає положення, позицію, ранг у будь-якій ієрархії, структурі, системі [16].

Поділяємо думку С. Сівкова, який стверджує, що в разі визначення статусу в юридичних нормах (іншими словами, фіксації в юридичній формі), він характеризується як правовий [15, с. 44].

Водночас, інтерпретуючи визначення правового статусу, запропоноване цим науковцем, вважаємо, що у разі з жестовою мовою її правовий статус варто розуміти як сукупність законодавчо визначених особливостей жестової мови та механізму її використання.

Аналіз національного законодавства у сфері державної мовної політики та практики його реалізації засвідчує відсутність в Україні належної регламентації правового статусу жестової мови, а отже, й умов для участі людей із порушеннями слуху в освітніх, трудових та інших видах правовідносин.

Такий стан справ зумовлює проблеми, пов'язані з низькою самооцінкою людей із порушеннями слуху, нечіткими життєвими планами, загрозою соціалізації та небезпекою ізоляції цієї категорії населення, обмеженням їх комунікаційних можливостей та неможливістю розвитку серед цих людей грамоти тощо.

У контексті масштабності проблеми відсутності належного рівня комунікації людей із порушеннями слуху з оточенням міжнародне законодавство [6; 13; 14] установлює необхідність здійснення на державному рівні низки заходів, зокрема щодо: 1) визнання, підтримки, заохочення та сприяння використанню і засвоєнню жестових мов; 2) сприяння заохоченню мовної самобутності глухих; 3) стимулювання всіх можливостей мистецтва рук і жестів; 4) розроблення стратегій щодо забезпечення доступності інформаційних послуг та документів для людей із порушеннями слуху; 5) представлення інформації про діагностику, права, послуги та програми людям з інвалідністю, їх сім'ям та захисникам їхніх прав у доступній для них формі; 6) забезпечення надання людям із порушеннями слуху послуг із сурдоперекладу; 7) застосування мови жестів для навчання глухих дітей в їх сім'ях та громадах; 8) залучення до роботи учителів з інвалідністю, які володіють жестовою мовою.

Зі свого боку Україна, усвідомлюючи проблемність інтеграції зазначеної категорії гро-

мадян у соціум, забезпечила визначення у ст. 23 Закону України «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні» статусу жестової мови як мови людей із порушеннями слуху, яка є засобом спілкування та навчання і захищається державою.

Водночас положеннями цієї статті передбачено, що органи державної влади та органи місцевого самоврядування: 1) сприяють поширенню жестової мови та заохоченню мовної самобутності осіб із вадами слуху; 2) гарантують збереження, вивчення і всебічний розвиток жестової мови, її використання як засобу виховання, навчання, викладання, спілкування і творчості; 3) забезпечують можливість комунікації людей з інвалідністю з порушеннями слуху в органах, установах та закладах соціального захисту населення, правоохоронних органах, органах пожежної безпеки, аварійно-рятувальних службах, закладах охорони здоров'я, навчальних закладах тощо; 4) сприяють наданню послуг перекладачів жестової мови громадянам України з порушеннями слуху, які користуються жестовою мовою; 5) створюють умови для наукового вивчення жестової мови; 6) сприяють використанню жестової мови в офіційних відносинах. У свою чергу, телерадіоорганізації (незалежно від форми власності та відомчого підпорядкування) забезпечують субтитрування або переклад на жестову мову офіційних повідомлень, кіно-, відеофільмів, передач і програм [12].

Висновки. Отже, на сьогодні в Україні має бути забезпечено підготовку та прийняття законодавства, яке чітко визначатиме статус жестової мови, а також неухильне практичне виконання вимог нормативно-правових актів у частині її застосування.

Вищезазначене дає підстави для висновку стосовно того, що відсутність чіткого механізму використання жестової мови є причиною порушення конституційних прав громадян із порушеннями слуху. Водночас варто зазначити, що останнім часом представників цієї категорії населення дедалі частіше можна зустріти на вулицях, у магазинах, громадському транспорті, в навчальних закладах тощо. Це свідчить про певні зрушення в напрямі забезпечення їх активної участі в житті суспільства. У цьому контексті є значні сподівання і на належний рівень розвитку жестової мови.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Зайцева Г.Л. Жестовая речь. Дактилология : Учеб. для студ. высш. учеб. заведений. – М. : ВЛАДОС, 2000. – 192 с.

2. Заклади охорони здоров'я та захворюваність населення України у 2015 році. Статистичний бюлетень // Державна служба статистики України. – К., 2016. – 92 с.

3. Замша А.В. До проблеми визначення ролі мови у формуванні абстрактного мислення підлітків з порушеннями слуху / А.В. Замша // Зб. наук. праць Київського міжнародного університету, Інституту соціальної та політичної психології НАПН України : Психологічні науки : Проблеми і здобутки. – № 4. – 2013. – С.118–133.

4. Замша А.В. Роль жестової мови у розвитку особистості нечуючої дитини / А.В. Замша // Жестова мова й сучасність. – К. : Наукова думка, 2010. – № 5. – С. 238–247.

5. Кобель І.Г., Кобель М.Т. Навчання глухих та інклюзія : мовний виклик. Україна і міжнародний досвід / Кобель І.Г., Кобель М.Т. // Жестова мова й сучасність. : Зб. наук. пр. № 5 / Ін-т спец. педагогіки АПН України ; [ред. кол. : В. І. Бондар та ін.]. – К., 2010. – С. 28–46.

6. Конвенція про права осіб з інвалідністю : [підписана 13 груд. 2006 р.] // Офіційний вісник України. – № 17. – Ст. 799.

7. Концепція білінгвального навчання осіб з порушеннями слуху / [С.В. Кульбіда, І.І. Чепчина, Н.Б. Адамюк, А.В. Замша, Н.А. Зборовська, Н.В. Іванюшева, О.М. Лещенко]. – К. : УТОГ, 2011. – 53 с.

8. Крак Ю.В. Математичні методи та прикладні інформаційні технології моделювання, перекладу та навчання для української жестової мови / Ю.В. Крак, О.В. Лозинська, В.В. Пасічник, А.С. Тернов, Д.В. Шкільнюк // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Інформаційні системи та мережі. – 2016. – № 854. – С. 210–227. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/VNULPICM_2016_854_22.

9. Кульбіда С.В. Українська жестова мова як природна знакова система. Жестова мова й сучасність : збірник наукових праць / С.В. Кульбіда // К. : Центродрук. – 2009. – С. 218–239.

10. Марр Н. Избранные работы. – В 5 т. – Т. 1. – Ленинград, ГАИМК, 1933 г. – 437 с.

11. Ожегов С.И. Толковый словарь Ожегова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://slovarozhegova.ru/>

12. Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні : Закон України від 21 берез. 1991 р. № 875-ХІІ // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 21. – Ст. 252.

13. Резолюція 48/96 Генеральної Асамблеї ООН «Стандартні правила забезпечення рівних можливостей для осіб з інвалідністю» від 20 груд. 1993 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_306.

14. Рекомендація про участь і вклад народних мас в культурне життя від 26 листоп. 1976 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_574.

15. Сівков С.В. Адміністративно-правовий статус Міністерства соціальної політики України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Сівков Сергій Віталійович. – К., 2013. – 216 с.

16. Словopedia [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://slovpedia.org.ua/30/53396/26174.html>.

17. Украинский Советский Энциклопедический Словарь / Редкол. : А.В. Кудрицкий и др. – В 3 т. – Т. 1. – К. : Главная редакция Украинской советской энциклопедии, 1988. – 2 296 с.

18. Флери В.И. Глухонемые, рассматриваемые в отношении к их способам образования самым свойственным их природе / В. Флери. – Санкт-Петербург : Иипография А. Плюшара, 1835. – 306 с.

19. Чикобава А.С. Введение в языкознание : учеб. пособ. для гос. ун-тов и пед. ин-тов. / А. С. Чикобава. – Ч. 1. – М. : Учпедгиз, 1952. – 243 с.

УДК 342.9

СУТНІСТЬ ПРАВОЗАХИСНОЇ ФУНКЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ: ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОЇ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ

Стасюк О.Л., к. ю. н.,
здобувач

Державний науково-дослідний інститут Міністерства внутрішніх справ України

Стаття присвячена дослідженню сутності правозахисної функції держави. Розкрито проблеми, наявні в юридичній науці та законодавстві в контексті реалізації правозахисної функції в Україні. Запропоновано авторське розуміння правозахисної функції держави. Сформульовано висновок, що правозахисна функція – це самостійна, пріоритетна та постійна функція сучасної України, що реалізується в усіх сферах суспільного життя як усередині, так і за межами країни.

Ключові слова: *правозахисна функція, права та свободи людини і громадянина, правовий захист, держава, компетентні суб'єкти.*

Статья посвящена исследованию сущности правозащитной функции государства. Раскрыты проблемы, существующие в юридической науке и законодательстве в контексте реализации правозащитной функции в Украине. Предложено авторское понимание правозащитной функции государства. Сделан вывод, что правозащитная функция – это самостоятельная, приоритетная и постоянная функция современной Украины, которая реализуется во всех сферах общественной жизни как внутри, так и за пределами страны.

Ключевые слова: *правозащитная функция, права и свободы человека и гражданина, правовая защита, государство, компетентные субъекты.*

Stasyuk O.L. THE ESSENCE OF THE HUMAN RIGHTS FUNCTION OF THE UKRAINIAN STATE: PROBLEMS OF MODERN INTERPRETATION

The article is devoted to the study of the essence of the human rights protection function of the state. The existing problems in legal science and legislation in the context of realization of human rights functions in Ukraine are revealed. Author's understanding of the human rights function of the state is proposed. It is concluded that the human rights function is an independent, priority and permanent function of modern Ukraine, which is realized in all spheres of social life both in the middle and outside the country.

Key words: *human rights function, rights and freedoms of man and citizen, legal protection, state, competent subjects.*

Постановка проблеми. Зміни, що відбуваються останнім часом в Україні, значною мірою відбиваються на системі й змісті функцій держави та сприяють появі нових пріоритетних напрямів у її діяльності. Однією з визначальних тенденцій сьогодення є ефективне функціонування інституту захисту прав та свобод людини і громадянина, який пов'язується з виокремленням правозахисної функції сучасної держави. Зміст взаємовідносин індивіда і держави визначається не тільки обсягом задекларованих конституційних прав і свобод, але й рівнем їх забезпечення і захисту. Тому надзвичайно важливим у нинішніх умовах є питання наукового осмислення сутності правозахисної функції української держави.

Ступінь розробленості проблеми. Проблематиці виокремлення, становлення та формування правозахисної функції держави присвячені праці таких вчених, як М.Р. Аракелян, М.О. Беспалова, В.І. Вишковська, В.М. Горшенков, О.О. Джураєва, В.В. Лазарев, В.С. Нерсесянц, А.В. Чурилов. Проте через недостатню розробленість теоретико-методологічних засад та достатню кількість дискусійних питань у сфері реалізації правозахисної функції держави, зміну умов та потреб нинішніх реалій, означена тематика залишається актуальною.

Мета статті – з'ясувати сутності правозахисної функції, виокремити проблемні аспекти та формування основних напрямів, які сприятимуть її розвитку в Україні.

Виклад основного матеріалу. Відсутність єдиного підходу щодо універсальної класифікації функцій держави. В юридичній науці питання кількості функцій держави та їх класифікації є дискусійними. Це зумовлено різноманітністю критеріїв, за допомогою яких виокремлюються державні функції. Типологізація функцій держави здійснюється за такими критеріями, як сфера суспільного життя, тривалість дії, характер функцій, територіальний масштаб, соціальна значущість, принцип поділу влади тощо. При цьому неможливо виділити якийсь один, найбільш вірний критерій, оскільки державні функції використовуються з різною метою і не можуть замінити одна одну. Відповідно, одна й та сама функція може фігурувати у будь-якій класифікації. Варто також враховувати, що залежно від обраного критерію класифікації державні функції поділяють на окремі види, які охоплюють конкретні функції, властиві державі. Якраз найгостріша полеміка серед науковців перебуває стосовно переліку функцій держави залежно від того чи іншого критерію їх класифікації.

Так, вчені пропонують різні варіації внутрішніх і зовнішніх функцій за критерієм політичної спрямованості діяльності держави [1, с. 90; 2, с. 107–108; 3, с. 74–80; 4, с. 150–161; 5, с. 134]. Деякі дослідники вважають, що за таким критерієм, крім внутрішніх і зовнішніх функцій, доцільно також виділяти комплексні (універсальні) функції, які можуть реалізувати

ватися як у внутрішній, так і зовнішній сфері державної діяльності [6, с. 8]. У зв'язку з тим, що нині багатьом внутрішнім функціям властивий зовнішній характер, навпаки, є твердження про виокремлення глобальних функцій [4, с. 150] або існування однієї функції держави – генеральної [7, с. 47; 8, с. 107–111]. Немає одноманітності в науковому суспільстві і у найбільш обґрунтованій у сучасних умовах класифікації функцій держави за сферами суспільного життя. З огляду на тематику нашого дослідження, насамперед, варто зазначити той факт, що з-поміж наявних наукових позицій щодо класифікацій державних функцій та їх найменування, не всі правники зазначають про таку функцію держави як правозахисна [4, с. 146–147; 9, с. 101; 10, с. 47–49; 11, с. 37–40]. Отже, відсутність єдиного підходу щодо універсальної класифікації функцій держави призводить до невизначеності їх кількості, найменування окремих функцій, розуміння їх змісту, значення, відмінностей та взаємозв'язку між ними на сучасному етапі розвитку української держави.

Незважаючи на наведені вище неузгодженості у науковій спільноті, досить поширеною є думка про виокремлення правозахисної функції як самостійної функції держави [12, с. 258; 13; 14]. З цього приводу М.О. Беспалова зазначає, що в умовах сучасної конституційної стратегії розвитку суспільства і держави результативне функціонування демократичного інституту захисту прав та свобод людини і громадянина пов'язують із виділенням правозахисної функції держави. Означена державна функція, опосередкована конституційним обов'язком захищати права та свободи людини і громадянина, не збігається з охоронною функцією держави і є самостійною щодо неї, активно взаємодіє з правозахисною діяльністю, здійснюється структурними елементами громадянського суспільства. На користь самостійного розвитку правозахисної функції держави свідчить поява останнім часом багатьох нових публичних інститутів захисту прав людини і громадянина, а також можливість застосування до держав санкцій міжнародних правозахисних органів за вадю внутрішньодержавного правозахисного механізму [15, с. 110].

На наш погляд, нині правозахисна функція – це самостійна, пріоритетна та постійна функція сучасної України, що реалізується в усіх сферах суспільного життя як усередині, так і за межами країни. Підтвердженням цього є такі фактори: 1) захист прав та свобод людини і громадянина є головним обов'язком України; 2) міжнародні зобов'язання України в частині захисту прав та свобод людини і громадянина; 3) визнання Україною юрисдикції міжнародних правозахисних інституцій.

Відсутність єдиного підходу до розуміння юридичного змісту правозахисної та правоохоронної функцій держави. Співвідношення правозахисної та правоохоронної функцій держави нині є надзвичайно складною науковою проблемою. Це пояснюється відсутністю чіткого окреслення цих функцій як в юридичній науці, так і в чинному законодавстві України. Крім цього, варто враховувати те,

що за радянських часів панувала догма щодо примату держави над особою, тобто пріоритет надавався охороні й захисту державних інтересів, а не правам та свободам людини і громадянина. Тому визначальним у вирішенні цього питання є відмежування таких категорій, як «захист» та «охорона», оскільки саме вони застосовуються в одному значенні правозахисної та правоохоронної функцій держави.

У тлумачних словниках поняття «захист» і «охорона» є близькими. Значення слова «захист» охоплює термін «охорона» [16, с. 432], а визначення дефініції «охорона» вміщує категорію «захист» [17, с. 370]. Іншими словами, етимологія і значення термінів «захист» й «охорона» не є принципово різними і не сприяють розмежуванню правозахисної та правоохоронної функцій держави. Натомість, в юридичній літературі існують різноманітні підходи щодо співвідношення таких понять, як «захист» і «охорона».

На думку М.В. Вітрука, Л.Д. Воєводіна та В.І. Тимченка, «захист» й «охорона» – це тотожні поняття [18, с. 217–225; 19, с. 34–37; 20, с. 63]. Інші вчені вважають, що термін «захист» є складовою частиною більш об'ємного поняття «охорона». Прихильники такої позиції стверджують, що права охороняються постійно, а захищаються тільки тоді, коли порушуються, тобто захист є моментом охорони, однією з її форм [21, с. 130–131; 22, с. 68]. Те, що основою розмежування дефініції «захист» й «охорона» є критерії наявності чи відсутності порушеного права та його відновлення, зазначає С.М. Тараненко [23, с. 6–7]. У контексті державного примусу розглядають категорії «захист» і «охорона» С.С. Алексєєв [24, с. 280] та В.Д. Ардашкін [25, с. 9]. У свою чергу, З.В. Макарова трактує поняття «захист» ширше за термін «охорона», пояснюючи це тим, що охорона прав включає заходи щодо недопущення їх порушення, в той час, як захист прав направлений не тільки на недопущення порушення норм права, а й на оборону в разі посягання на ці права, і поновлення та відшкодування завданих збитків – у разі порушення прав [26, с. 219].

Є також науковці, які наполягають на тому, що «захист» і «охорона» – це два явища з різним змістом. Зокрема, С.Н. Кожевников наголошує, що під охороною варто розуміти встановлення загального правового режиму, а захист охоплює ті заходи, які застосовуються у випадках, коли права порушені або оспорювані [27, с. 4–5]. На відмінності цих категорій звертає увагу і В.М. Капіцин. На його думку, захист прав означає дію щодо поновлення порушеного права, забезпечення компенсації фізичної, моральної, матеріальної і професійної шкоди. Натомість, під охороною прав варто розуміти систему законодавства, органів влади і організацій, що намагаються виключити або зменшити порушення прав [28, с. 140]. На необхідності їх розмежування акцентує Є.О. Гада, який вважає, що охорона включає заходи, що застосовуються до моменту порушення прав людини, а захист – після вчинення правопорушення [29, с. 140]. Змістовно виокремимо за трьома критеріями поняття «охорона» і «захист» як такі, що не

охоплюють один одне за змістом, О.М. Миколенко, а саме: 1) факт порушення норм права; 2) приналежність цих понять до «права в об'єктивному розумінні» чи «права в суб'єктивному розумінні»; 3) прив'язка зазначених понять до норм матеріального чи норм процесуального (процедурного) права [30, с. 81].

Ми поділяємо твердження тих вчених, які стверджують, що «захист» і «охорона» – це різні поняття. Відповідно, правозахисна та правоохоронна функції держави – це дві окремі державні функції. По-перше, правозахисна функція – це і правозастосовна, і правотворча діяльність, а правоохоронна функція – це тільки правозастосовна діяльність. По-друге, правозахисна функція – це не тільки охорона і захист прав, але це ще й юридична допомога людині, яка надається як приватними, так публічними суб'єктами. По-третє, якщо правозахисна функція діє на всіх стадіях проявлення права – загального стану, володіння і користування (безпосередньої реалізації), то правоохоронна функція діє тільки на стадії користування правом. По-четверте, правозахисна функція, на відміну від правоохоронної функції, охоплює всі елементи правового статусу людини. По-п'яте, правозахисна функція, з одного боку, і правоохоронна функція, з іншого, мають різні цілі: перша – забезпечити правову захищеність людини загалом, друга – захистити від порушення або відновити порушене конкретне суб'єктивне право [31, с. 29–30].

Відсутність усталеного поняття «правозахисна функція» в юридичній науці та законодавстві. В юридичній науці дискутується питання визначення правозахисної функції держави. Так, М.О. Беспалова визначає правозахисну функцію держави як сутнісний напрям діяльності держави, зміст якого виражається у припиненні порушення і відновленні порушеного права за допомогою адекватних заходів, що вживаються від імені держави публічними суб'єктами з урахуванням спеціальних механізмів та інстанцій відповідальності [13, с. 11]. Натомість, В.А. Карташкін вважає, що правозахисна функція держави і пов'язана з нею система захисту прав людини включає судовий захист, несудовий захист і діяльність неурядових правозахисних організацій [32, с. 6]. На думку В.С. Нерсисянц, правозахисна функція держави – це діяльність держави, спрямована на захист прав та свобод людини і громадянина, утвердження законності і правопорядку в усіх сферах суспільного та політичного життя [12, с. 258]. У свою чергу, А.В. Чурилов розглядає правозахисну функцію з погляду обов'язку держави забезпечити захист проголошених нею прав і свобод як право кожного самостійно захищати свої права і свободи, як обов'язок міжнародних, спеціально для цього створених організацій [33, с. 16–17]. А.І. Земскова під правозахисною функцією держави розуміє зумовлену природньо-соціальними потребами особи і сутністю правової держави її здатність до правозахисної діяльності компетентних суб'єктів щодо усунення перешкод на шляху здійснення прав людини, відновлення порушених прав і покарання винних у їх порушенні, а також реалізація цієї здатності

сукупністю нормативних, індивідуально-правових, організаційно-правових і міжнародно-правових засобів забезпечення захищеності прав людини [34, с. 16–17].

У результаті аналізу наведених підходів щодо визначення правозахисної функції держави можна дійти висновку, що в юридичній науці й досі не сформовано усталене поняття цієї важливої функції. Таким чином, вважаємо за можливе з урахуванням поданих вище поглядів щодо змісту правозахисної функції держави навести узагальнююче визначення поняття «правозахисна функція держави». На наш погляд, правозахисна функція держави – це самостійний, комплексний напрям діяльності держави, який реалізується системою компетентних суб'єктів, що уповноважені забезпечити захист прав та свобод людини і громадянина.

Відсутність неналежного законодавчого регулювання правозахисної функції. У чинному законодавстві України правозахисна функція держави знайшла своє відображення щодо юридичного обов'язку держави в частині гарантування нормативно закріплених прав та свобод людини і громадянина, що забезпечують функціонування суспільства, а також щодо інституційної гарантії забезпечення проголошених прав, які полягають у можливості особи звертатися до компетентних суб'єктів за захистом своїх прав і свобод.

Водночас варто констатувати, що нині відсутній ефективний механізм організаційно-правового забезпечення реалізації правозахисної функції в Україні. У зв'язку з цим правозахисна функція сучасної української держави потребує реформування з урахуванням наявної правозахисної практики, досвіду зарубіжних країн та встановлених міжнародних стандартів. Тому належна законодавча регламентація правозахисної функції України нині має бути першочерговим напрямом державної політики.

Висновки. Правозахисна функція – це самостійна та пріоритетна функція держави, яка спрямована на захист прав та свобод індивіда. Головною її ознакою є те, що захист прав та свобод людини і громадянина, крім визнання і дотримання, є єдиним обов'язком Української держави, прямо зафіксованим у Конституції України. Враховуючи комплексний характер правозахисної функції, вважаємо, що її необхідно диференціювати залежно від галузей права, які регулюють правозахисні відносини. Це сприятиме чіткому розумінню найбільш важливих для особи питань, пов'язаних із реалізацією правозахисної функції нашої держави, а також буде підґрунтям створення ефективної моделі захисту прав та свобод людини і громадянина.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Лазарев В.В. Теория государства и права. Актуальные проблемы / В.В. Лазарев. – М.: Акад. МВД РФ, 1992. – 153 с.
2. Морозова Л.А. Функции Российского государства на современном этапе / Л.А. Морозова // Государство и право. – 1993. – № 6. – С. 95–105.
3. Теория государства и права: Учебник для вузов / Отв. ред. д. ю. н., проф. В.Д. Перевалов. – 3-изд., перераб. и доп. – М.: Норма, 2006. – 496 с.

4. Теория государства и права: Учебник / [Пиголкин А.С., Головистикова А.Н., Дмитриев Ю.А., Саидов А.Х.]; Под ред. А.С. Пиголкина. – М.: Юрайт-Издат, 2006. – 613 с.
5. Скакун О.Ф. Теория держави і права: підручник / О.Ф. Скакун. – 2-ге вид., доповнене і перероблене. – К.: Правова єдність, 2010. – 520 с.
6. Жимиров В.Н., Тищенко А.Г., Колокольцев В.А. Некоторые теоретические вопросы классификации функций современного государства / В.Н. Жимиров, А.Г. Тищенко, В.А. Колокольцев // Вестник Санкт-Петербургского университета МВД России. – 2005. – № 1 (25). – С. 6–13.
7. Спиридонов Л.И. Теория государства и права: Учебник / Л.И. Спиридонов. – М.: ПБОЮЛ Захаров М.А., 2001. – 304 с.
8. Джураева О.О. Генеральна функція держави / О.О. Джураева // Актуальні проблеми держави і права: зб. наук. праць. – 2004. – Вип. 22. – С. 107–111.
9. Чиркин В.Е. Государствоведение: Учебник. / В.Е. Чиркин. – М.: Юристъ, 1999. – 400 с.
10. Скакун О.Ф. Теория держави і права: Підручник / О.Ф. Скакун. – Харків: Консум, 2006. – 656 с.
11. Кириченко В.М., Куракін О.М. Теория держави і права: модульний курс: [Навч. посіб.] / В.М. Кириченко, О.М. Куракін. – К.: Центр учбової літератури, 2010. – 264 с.
12. Нерсесянц В.С. Общая теория права и государства: Учебник для юридических вузов и факультетов. / В.С. Нерсесянц. – М.: Издательская группа НОРМА-ИНФРА, 1999. – 552 с.
13. Беспалова М.А. Становление правозащитной функции Российского государства в условиях современного конституционного строительства: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02 / М.А. Беспалова. – Белгород, 2011. – 25 с.
14. Аракелян М.Р. Нова парадигма правозахисної функції сучасної демократичної держави / М.Р. Аракелян // Право України. – 2012. – № 11–12. – С. 252–258.
15. Беспалова М.А. Доктрина защиты прав человека в контексте правозащитной функции государства / М.А. Беспалова // Научные ведомости. – 2010. – № 14 (85). – С. 110–116.
16. Бусел В.Т. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
17. Українсько-російський словник складної лексики. – К.: Вид. центр «Академія», 1998. – 712 с.
18. Витрук Н.В. Основы теории правового положения личности в социалистическом обществе / Н.В. Витрук. – М.: Наука, 1979. – 230 с.
19. Воеводин Л.Д. Юридические гарантии конституционных прав и свобод в социалистическом обществе / Л.Д. Воеводин. – М.: Изд-во МГУ, 1987. – 343 с.
20. Тимченко В.І. Особливості юридичного змісту термінів «захист» та «охорона» у механізмі забезпечення прав людини / В.І. Тимченко // Вісник Академії управління МВС. – 2007. – № 2–3. – С. 58–65.
21. Матузов Н.И. Правовая система и личность / Н.И. Матузов. – Изд-во Саратовского ун-та, 1987. – 293 с.
22. Ведяхин В.М., Шубина Т.Б. Защита права как правовая категория / В.М. Ведяхин, Т.Б. Шубина // Правоведение. – 1998. – № 1. – С. 67–69.
23. Тараненко С.М. Захист прав і свобод громадян у провадженні в справах про адміністративні правопорушення та їх забезпечення в діяльності міліції: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / С.М. Тараненко; НАН України. Інститут держави і права ім. В.М. Корецького. – К., 2000. – 20 с.
24. Алексеев С.С. Общая теория права. Курс в 2-х томах. Том 1 / С.С. Алексеев. – М.: Юрид. лит., 1981. – 360 с.
25. Ардашкин В.Д. Правоохранительный механизм: понятие, научный инструментарий / В.Д. Ардашкин // Охранительный механизм в правовой системе социализма. – Красноярск, 1989. – С. 7–18.
26. Макарова З.В. Защита в российском уголовном процессе: понятие, виды, предмет и пределы / З.В. Макарова // Правоведение. – 2000. – № 3. – С. 215–227.
27. Кожевников С.Н. Меры защиты в советском праве: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 710 / С.Н. Кожевников. – Свердловск, 1968. – 20 с.
28. Капыцин В.М. Права человека и механизмы их защиты: [учебное пособие] / В.М. Капыцин. – М.: Юркнига, 2003. – 288 с.
29. Гіда Є.О. Міжнародна поліцейська енциклопедія: у 10-ти томах. Том 2 (Права людини у контексті поліцейської діяльності) / Є.О. Гіда. – К.: Ін Юре, 2005. – 1224 с.
30. Миколенко О.М. Сучасний погляд на класифікацію функцій адміністративного права / О.М. Миколенко // Правова держава. – 2017. – № 25. – С. 78–82.
31. Стремоухов А.В. Правовая защита человека: теоретический аспект: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.01 / А.В. Стремоухов. – Санкт-Петербург, 1996. – 423 с.
32. Карташкин В.А. Механизмы защиты прав человека / В.А. Карташкин // Журнал российского права. – 1999. – № 3–4. – С. 3–11.
33. Чурилов А.В. Защита прав и свобод человека и гражданина средствами прокурорского надзора / А.В. Чурилов. – М.: Норма, 1999. – 342 с.
34. Земскова А.И. К вопросу о сущности правозащитной функции государства / А.И. Земскова // Общество и право. – 2009. – № 3 (25). – С. 21–27.

УДК 336.01:336.711

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ПОНЯТЬ «БАНК» І «БАНКІВСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ»

Фукс Н.А., к. е. н., доцент,
доцент кафедри фінансового права
Навчально-науковий інститут «Юридичний інститут
ДВНЗ Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»

У статті проаналізовано тенденції модернізації розуміння особливостей змісту понять «банк» і «банківська діяльність» у законодавстві України впродовж сучасного історичного періоду. Обґрунтовані пропозиції щодо удосконалення чинного банківського законодавства.

Ключові слова: банк, банківська діяльність, види банківської діяльності, банківські операції, банківські послуги, Закон України «Про банки і банківську діяльність».

В статье проанализированы тенденции модернизации понимания особенностей содержания понятий «банк» и «банковская деятельность» в законодательстве Украины в течение современного исторического периода. Обоснованы предложения по усовершенствованию действующего банковского законодательства.

Ключевые слова: банк, банковская деятельность, виды банковской деятельности, банковские операции, банковские услуги, Закон Украины «О банках и банковской деятельности».

Fuks N.A. THEORETICAL AND LEGAL CHARACTERISTIC OF “BANK” AND “BANKING” CONCEPTS

Modernization tendencies in understanding of content peculiarities of “bank” and “banking” concepts in legislation of Ukraine within contemporary historical period are analyzed in this article. Propositions on improvement of current banking legislation are rationalized.

Key words: bank, banking, types of banking, banking operations, banking services, Law of Ukraine “On Banks and Banking”.

Постановка проблеми. Питання розуміння сутності понять «банк» і «банківська діяльність» набули актуальності зі становленням економіки незалежної України на початку 90-х рр. ХХ ст. Цьому є пояснення, яке має об'єктивну природу: будь-яка держава спирається на власну економіку, а остання – на банківську систему, яка має особливе призначення, оскільки є ланкою, що з'єднує макроекономічні і мікроекономічні процеси, забезпечуючи на постійній і безперервній основі внутрішньо- і міжгалузевий та внутрішньо- й міжрегіональний перерозподіл коштів шляхом надання фінансово-кредитної підтримки суб'єктам господарювання, обслуговування розрахунків та ін. Розуміння значення банківської системи для розвитку національної економіки простежується вже у Декларації про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р. № 55-XII [1], де в абз. 7 Розділу VI «Економічна самостійність» зазначається, що Україна самостійно створює банкову (включаючи зовнішньоекономічний банк) систему. Керуючись Декларацією про державний суверенітет України, в ч. 1 ст. 6 Закону Української РСР «Про економічну самостійність Української РСР» від 3 серпня 1990 р. № 142-XII [2] встановлено, що Україна на своїй території самостійно організує банківську справу і грошовий обіг. Як відомо, основу сутності банківської системи складають дефініції таких понять, як «банк» і «банківська діяльність». Останні вже неодноразово змінювалися на законодавчому рівні, що пояснюється необхідністю модернізації розуміння їх змісту, зважаючи на динамічність сучасної економіки, розвиток вітчизняної науки та європейський досвід. Нині банківська систе-

ма України переживає найскладніший етап за свою 26-річну історію, що, у свою чергу, посилює інтерес до питань визначення сутності понять «банк» і «банківська діяльність» та їх осучаснення.

Ступінь розробленості проблеми. Питанням функціонування національної банківської системи, що передбачає, насамперед, з'ясування сутності понять «банк» і «банківська діяльність», присвячено чимало наукових робіт вітчизняних фахівців – і юристів, і економістів. Зокрема, варто зазначити таких авторів, як Є.О. Алісов, О.І. Барановський, І.А. Безклубий, О.В. Васюренко, Л.К. Воронова, О.В. Дзюблюк, І.Б. Заверуха, І.Б. Івасів, Є.В. Карманов, В.В. Коваленко, А.Т. Ковальчук, О.А. Костюченко, Т.А. Латковська, Б.Л. Луців, І.О. Лютий, А.М. Мороз, О.П. Орлюк, Л.О. Примостка, М.І. Савлук, Т.С. Смовженко, С.А. Циганов, Н.М. Шелудько. Однак, незважаючи на широкий інтерес до вивчення банківської проблематики, на наш погляд, в умовах трансформацій, які відбуваються всередині вітчизняної банківської системи, потребує глибокого аналізу генеза законодавчого розуміння понять «банк» і «банківська діяльність» як таких, що визначають особливості банківської системи, що, у свою чергу, зумовлює ефективність банківського регулювання та банківського нагляду.

Мета статті – розкрити теоретико-правову характеристику понять «банк» і «банківська діяльність» у контексті розвитку вітчизняного банківського законодавства, наукової думки, національної економіки, а також обґрунтувати пропозиції щодо удосконалення законодавчих засад визначення сфери діяльності банків.

Виклад основного матеріалу. Вперше дефініція поняття «банк» була закріплена в

Законі України «Про банки і банківську діяльність» від 20 березня 1991 р. № 872-XII [3], який набув чинності 1 травня 1991 р. (втратив чинність на підставі Закону України «Про банки і банківську діяльність» від 7 грудня 2000 р. № 2121-III). Так, відповідно до ч. 1 ст. 2 згаданого закону, банки – це установи, функцією яких є кредитування суб'єктів господарської діяльності та громадян шляхом залучення коштів підприємств, установ, організацій, населення та інших кредитних ресурсів, касове та розрахункове обслуговування народного господарства, виконання валютних та інших банківських операцій, передбачених цим законом. Поняття «банківська діяльність» у Законі України «Про банки і банківську діяльність» 1991 р. не розкривалося, тому діяльність банків розглядалася як сукупність банківських операцій, перелік яких містився в ч. 1 ст. 3 даного закону і спочатку був невичерпним – останній пункт (п. 16) передбачав здійснення інших банківських операцій і таким чином зумовив потребу в більш чіткому законодавчому визначенні сфери діяльності банків. З цією метою Декретом Кабінету Міністрів України «Про внесення змін і доповнень до Закону України «Про банки і банківську діяльність» від 26 квітня 1993 р. № 38-93 [4] (втратив чинність на підставі Закону України «Про банки і банківську діяльність» від 7 грудня 2000 р. № 2121-III) до ст. 3 Закону України «Про банки і банківську діяльність» 1991 р. було внесено низку змін і доповнень. Зокрема, стосовно переліку банківських операцій у першому реченні ч. 1 ст. 3 було уточнено, що банки можуть виконувати лише наведені у цій статті операції, при цьому у п. 16 даного переліку в редакції ст. 3, зі змінами і доповненнями від 26 квітня 1993 р., лишлася для банків можливість здійснювати інші операції, але вже з дозволу Національного банку України. Також ст. 3 було доповнено ч. 5, відповідно до якої здійснення операцій, передбачених п. п. 1, 2, 3, 11 ч. 1 цієї статті (а це: 1) залучення і розміщення грошових вкладів та кредитів; 2) здійснення розрахунків за дорученням клієнтів, банків-кореспондентів та їх касове обслуговування; 3) ведення рахунків клієнтів і банків-кореспондентів; 11) купівля і продаж в Україні і за кордоном монетарних металів – прим. авт.), крім банків, іншими юридичними особами заборонялося, за винятком випадків, визначених законодавчими актами України.

Отже, банківське законодавство України 90-х рр. ХХ ст. не визначало сутності поняття «банківська діяльність». Це призвело до того, що банківська діяльність розглядалася як сукупність операцій, які здійснюються банками згідно з переліком, встановленим Законом України «Про банки і банківську діяльність» 1991 р. Законодавче закріплення такого переліку є обов'язковим, оскільки банківські операції належать до сфери фінансового ринку, а засади його створення та функціонування встановлюються виключно законами (п. 1. ч. 2 ст. 92 Конституції України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР, набула чинності 13 травня 1997 р.) [5]. Однак ця норма тривалий час повною мірою на рівні спеціального банківського законодавства не вико-

нувалася, оскільки ч. 1 ст. 3 Закону України «Про банки і банківську діяльність» 1991 р., який діяв до 17 січня 2001 р., містила перелік операцій, які визнавалися банківськими, проте, як уже зазначалося, і в останній редакції наведений перелік не був вичерпним, хоча із законодавчого визначення поняття «банк» виходило, що банк виконує банківські операції, передбачені цим законом.

На основі викладеного можна дійти висновку, що використовуваний у Законі України «Про банки і банківську діяльність» 1991 р. підхід до визначення поняття «банк» і «банківська діяльність» не мав необхідно інструментарію для розкриття їх сутності та особливостей, а, отже, для ідентифікації банків з-поміж фінансових установ. Зважаючи на недостатню конкретизацію дефініції поняття «банк» в Законі України «Про банки і банківську діяльність» 1991 р. у 1999 р. була здійснена чергова спроба визначення даного поняття на законодавчому рівні в Законі України «Про Національний банк України» від 20 травня 1999 р. № 679-XIV [6] (набув чинності 22 червня 1999 р.), що зумовлювалося необхідністю окреслення сфери регуляторної та наглядової діяльності Національного банку України як центрального банку держави. У контексті даного закону банком називалася юридична особа, яка на підставі ліцензії Національного банку України здійснює діяльність із залучення вкладів від фізичних та юридичних осіб, ведення рахунків і надання кредитів на власних умовах (абз. 2 ст. 1 Закону України «Про Національний банк України» в першій редакції, який згодом було виключено на підставі Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Закону України «Про банки і банківську діяльність» від 10 січня 2002 р. № 2922-III [7], що набув чинності з 20 лютого 2002 р.). Таким чином, упродовж нетривалого періоду (друга половина 1999 р. – перша половина січня 2001 р.) дефініції поняття «банк», відмінні за змістом, мали місце в двох законах, які на той час складали основу спеціального банківського законодавства, – законах України «Про банки і банківську діяльність» 1991 р. (вживалася з 1 травня 1991 р. до 17 січня 2001 р.) та «Про Національний банк України» (використовувалася з 22 червня 1999 р. до 20 лютого 2002 р.).

7 грудня 2000 р. Верховна Рада України прийняла Закон України «Про банки і банківську діяльність» за № 2121-III у новій редакції [8] (набув чинності 17 січня 2001 р.), який спершу визначав банк як юридичну особу, яка має виключне право на підставі ліцензії Національного банку України здійснювати у сукупності такі операції: залучення у вклади грошових коштів фізичних і юридичних осіб та розміщення зазначених коштів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик, відкриття і ведення банківських рахунків фізичних та юридичних осіб (абз. 4 ст. 2). Фактично, за основу була взята дефініція зі ст. 1 чинної на той час редакції Закону України «Про Національний банк України», однак її зміст було доповнено двома важливими словосполученнями: «має виключне право» і «здійснювати

у сукупності». Таким чином, дефініції поняття «банк», наведені в перших редакціях Законів України «Про Національний банк України» та «Про банки і банківську діяльність» 2000 р., ґрунтувалися на так званих базових банківських операціях, проте у другому визначенні нарешті були враховані особливості банківської діяльності: 1) у сукупності такі операції можуть здійснювати лише банки; 2) залучення банками грошових коштів у вклади передбачає подальше їх розміщення.

Варто зазначити, що в Законі України «Про банки і банківську діяльність» 2000 р. вперше було визначено поняття «банківська діяльність» як сукупність операцій із залучення у вклади грошових коштів фізичних і юридичних осіб та розміщення зазначених коштів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик, відкриття і ведення банківських рахунків фізичних та юридичних осіб (абз. 6 ст. 2), що кореспондує з вищенаведеною дефініцією поняття «банк». Перелік цих же банківських операцій як таких, що здійснюються банками на підставі банківської ліцензії, був наведений із деталізацією їх сутності також у ч. 1 ст. 47 цього самого закону. Викликає інтерес у даній дефініції, як і у визначенні поняття «банк», акцент на тому, що банки розміщують залучені у вклади від фізичних і юридичних осіб грошові кошти від свого імені, на власних умовах та на власний ризик. У такий спосіб підкреслюється особливість банківської діяльності, яка полягає у здійсненні фінансового посередництва (згодом у ч. 3 ст. 333 Господарського кодексу України від 16 січня 2003 р. № 436-IV [9] фінансове посередництво буде визначено як діяльність, пов'язана з отриманням та перерозподілом фінансових коштів, яка здійснюється установами банків та іншими фінансово-кредитними організаціями, – *Ф.Н.*), насамперед, шляхом залучення грошових коштів у вклади з подальшим їх розміщенням. Отже, залучені банками кошти значною мірою мають депозитну природу, що, у свою чергу, їх відрізняє від інших фінансових установ. Однак варто враховувати обмеження, яке закладено в ст. 48 Закону України «Про банки і банківську діяльність» 2000 р. щодо залучення у вклади грошових коштів від фізичних осіб для спеціалізованих банків, крім ощадного, – їх обсяг не має перевищувати 5% капіталу банку.

Таким чином, дефініції понять «банк» і «банківська діяльність» (абз. абз. 4, 6 ст. 2 Закону України «Про банки і банківську діяльність» 2000 р.) у поєднанні з ч. ч. 1, 3 ст. 47 цього ж закону в першій редакції дали змогу виокремити банки з-поміж фінансових установ шляхом визначення виключно банківських операцій (тобто операцій виключної банківської компетенції – *Ф.Н.*), здійснювати які у сукупності закон дозволяє лише юридичним особам, які мають банківську ліцензію, розкриття особливості фінансового посередництва, здійснюваного банками, насамперед, шляхом залучення грошових коштів у вклади з подальшим їх розміщенням, та віднесення приймання вкладів від юридичних і фізичних осіб виключно до сфери діяльності банків. У контексті зазначеного варто підкреслити,

що інші юридичні особи мали право здійснювати другу і третю банківські операції, визначені ч. 1 ст. 47 даного закону (тобто за винятком приймання вкладів від юридичних і фізичних осіб – *Ф.Н.*), на підставі ліцензії Національного банку України на здійснення окремих банківських операцій, а інші операції та угоди, передбачені ст. 47, – у порядку, визначеному законами України.

Доречно, на наш погляд, також зазначити, що дефініція поняття «банківська діяльність», наведена в абз. 6 ст. 2 Закону України «Про банки і банківську діяльність» 2000 р. у першій редакції, на той час фактично сприймалася як розуміння банківської діяльності у вузькому значенні. Адже у ст. 47 зазначеного закону, яка спершу мала назву «Банківські операції», визначався перелік операцій, які банки мали право здійснювати на підставі банківської ліцензії, тобто мова йшла про так звані базові операції, які становлять специфічний зміст банківської діяльності, включені до дефініції поняття «банківська діяльність» (абз. 6 ст. 2) й у сукупності можуть здійснюватися лише банками (виключно банківські операції), інших операцій та угод, а також операцій, виконання яких передбачало отримання письмового дозволу Національного банку України. Такий підхід можна розглядати як широке трактування поняття «банківська діяльність».

З 1 січня 2004 р. по 16 червня 2011 р. у законодавстві вдруге спостерігалася ситуація співіснування двох дефініцій поняття «банк» схожого змісту (вперше мала місце у 2001 р.). Із прийняттям Господарського кодексу України, у контексті визначення у Главі 35 особливостей правового регулювання фінансової, зокрема й банківської, діяльності (ч. 2 ст. 334) міститься визначення поняття «банк», яке співзвучне дефініції даного поняття, наведеній у спеціальному законі – Законі України «Про банки і банківську діяльність» 2000 р. у чинній на той час редакції, – й досі залишається незмінним, а саме: банки – це фінансові установи (згідно з п. 1 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» від 12 липня 2001 р. № 2664-III [10] – *Ф.Н.*), функціями яких є залучення у вклади грошових коштів громадян і юридичних осіб та розміщення зазначених коштів від свого імені, на власних умовах і на власний ризик, відкриття та ведення банківських рахунків громадян та юридичних осіб (хоча в Законі України «Про банки і банківську діяльність» 2000 р. йдеться про фізичних осіб – *Ф.Н.*).

Нині в абз. 4 ст. 2 Закону України «Про банки і банківську діяльність» 2000 р. зі змінами, внесеними Законом України «Про внесення змін до деяких законів України щодо регулювання діяльності банків» від 15 лютого 2011 р. № 3024-VI [11] (набув чинності з 16 червня 2011 р.), банк визначається як юридична особа, яка на підставі банківської ліцензії має виключне право надавати банківські послуги, відомості про яку внесені до Державного реєстру банків. Важливим є використання в даній дефініції поняття «банківські послуги» (їх перелік міститься в ч. 3 ст. 47 цього ж закону), що кореспондує з термінологією,

яка вживається в Законі України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг». Так, відповідно до ч. 2 ст. 47 Закону України «Про банки і банківську діяльність» 2000 р. у нинішній редакції банк має право здійснювати банківську діяльність на підставі банківської ліцензії шляхом надання банківських послуг, а згідно з ч. 4 цієї статті банківські послуги дозволяється надавати виключно банкам. При цьому банківськими послугами вважаються: 1) залучення у вклади коштів та банківських металів від необмеженого кола юридичних і фізичних осіб; 2) відкриття та ведення поточних (кореспондентських) рахунків клієнтів, зокрема у банківських металах, та рахунків умовного зберігання (ескроу); 3) розміщення залучених у вклади, зокрема на поточні рахунки, коштів та банківських металів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик (ч. 3 ст. 47 Закону України «Про банки і банківську діяльність» 2000 р.). А оскільки банківська послуга із розміщення залучених у вклади, зокрема на поточні рахунки, коштів та банківських металів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик, відповідно до ч. 1 ст. 49 Закону України «Про банки і банківську діяльність» 2000 р., розглядається як кредитна операція, то зважаючи на ч. 3 ст. 5 та п. 2 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг», банк є кредитною установою.

У контексті визначення ролі банків у сфері фінансового посередництва із залученням коштів фізичних осіб, на наш погляд, варто звернути увагу на обмеження, яке встановлено в абз. 2 ч. 2 ст. 5 Закону України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» на підставі Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо відшкодування фізичним особам через систему гарантування вкладів фізичних осіб шкоди, завданої зловживаннями у сфері банківських та інших фінансових послуг» від 15 листопада 2016 р. № 1736-VIII [12] (чинний з 19 листопада 2016 р.) із метою запобігання зловживанням у цій сфері і може прогнозовано забезпечити конкурентні переваги оновленій після кризи банківській системі. Мова йде про заборону фінансовим установам залучати кошти фізичних осіб (крім учасників такої установи) із зобов'язанням щодо їх повернення, у тому числі шляхом отримання позики, у разі якщо це прямо не передбачено законом про діяльність відповідної фінансової установи.

Введення до Закону України «Про банки і банківську діяльність» 2000 р. поняття «банківська послуга», про що вже вище йшлося, зумовило, на наш погляд, внесення змін на підставі Закону України «Про внесення змін до ст. 4 Закону України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» щодо видів фінансових послуг» від 10 жовтня 2013 р. № 643-VII [13] (набув чинності 8 лютого 2014 р.) до переліку фінансових послуг, визначених у ч. 1 ст. 4 Закону України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг», й доповнення його п. 14 «Банківські та інші

фінансові послуги, що надаються відповідно до Закону України «Про банки і банківську діяльність» 2000 р., що фактично виокремило послуги, які надаються банками, з-поміж фінансових послуг загалом. Подібні зміни можна розглядати як результат реалізації вимоги ч. 2 ст. 4 Закону України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг», відповідно до якої фінансові послуги, надання яких передбачається іншими законами, підлягають включенню до переліку, визначеного ч. 1 ст. 4 цього закону, а надання фінансових послуг, не включених до зазначеного переліку, забороняється. Водночас ст. 47 Закону України «Про банки і банківську діяльність» 2000 р. лише вказує, що банки можуть надавати інші фінансові послуги (крім послуг у сфері страхування), проте їх переліку не містить, оскільки з метою з'ясування даного питання варто керуватися ч. 1 ст. 4 Закону України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг». Це підтверджує п. 2.2 Глави 2 Розділу III Положення про порядок реєстрації та ліцензування банків, відкриття відокремлених підрозділів, затвердженого Постановою Правління Національного банку України 8 вересня 2011 р. № 306 [14], відповідно до якого банки мають право надавати в національній валюті банківські послуги на підставі банківської ліцензії, здійснювати іншу діяльність, визначену ст. 47 Закону України «Про банки і банківську діяльність» 2000 р., а також надавати інші фінансові послуги згідно зі ст. 4 Закону України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг».

Отже, з 16 червня 2011 р. у чинному законодавстві наявні дві дефініції поняття «банк» (в Законі України «Про банки і банківську діяльність» 2000 р. та Господарському кодексу України), побудовані за одним підходом до визначення сутності банку – через сукупність здійснюваних ним функцій (або операцій). Такий підхід притаманний національним законодавствам країн, які належать до континентальної системи права [15, с. 6]. Визначення поняття «банківська діяльність» із моменту прийняття Закону України «Про банки і банківську діяльність» 2000 р. лишається незмінним, однак розуміння змісту банківської діяльності модифікується залежно від того, в якій редакції береться до уваги ст. 47 даного закону – до 16 червня 2011 р. чи після. Так, зважаючи на дефініцію поняття «банківська діяльність» (абз. 16 ст. 2 Закону України «Про банки і банківську діяльність» 2000 р.) та з урахуванням ч.ч. 2, 3, 4 ст. 47 цього ж закону, можна дійти висновку, що нині законодавець визначає банківську діяльність як сукупність банківських послуг, надавати які має право лише фінансова установа – банк. При цьому банк може надавати й інші фінансові послуги (крім послуг у сфері страхування) відповідно до ч. 1 ст. 47 Закону України «Про банки і банківську діяльність» 2000 р., які визначені ч. 1 ст. 4 Закону України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг», а також здійснювати іншу діяльність, види якої визначені в ст. 47 Закону України «Про банки і банківську діяльність» 2000 р., яка

тепер має назву «Види діяльності банку». Тобто фактично банк у своїй діяльності виходить за межі надання виключно банківських послуг.

Гене́за розуміння сутності понять «банк» і «банківська діяльність» у вітчизняному законодавстві упродовж 1991–2017 рр. представлена в табл. 1.

Водночас, нині Закон України «Про банки і банківську діяльність» 2000 р., як і в першій редакції, передбачає, що окремі банківські операції можуть здійснювати й інші юридичні особи. Так, у ч. 4. ст. 47 даного закону зазначається, що провадити окремі банківські операції на підставі ліцензії на здійснення окремих банківських операцій, що видається Національним банком України, має право Центральний депозитарій цінних паперів. Однак право на провадження окремих банківських операцій надано не лише Центральному депозитарію цінних паперів, проте цього не видно зі ст. 47 Закону України «Про банки і банківську діяльність» 2000 р. Зокрема, згід-

но з ч. 1 ст. 19-2 Закону України «Про цінні папери та фондовий ринок» від 23 лютого 2006 р. № 3480-IV [16] право на провадження окремих банківських операцій на підставі ліцензії Національного банку України надається кліринговим установам. На наш погляд, встановлення права на здійснення окремих банківських операцій іншими законами, ніж Закон України «Про банки і банківську діяльність» 2000 р., суперечить абз. 1 ч. 2 ст. 5 Закону України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг», відповідно до якого виключне право або інші обмеження щодо надання окремих фінансових послуг встановлюються законами про діяльність відповідної фінансової установи. Тобто, якщо мова йде про виключне право надання банківських послуг або обмеження щодо провадження банківських операцій, то основним джерелом їх встановлення має бути Закон України «Про банки і банківську діяльність» 2000 р.

Таблиця 1

Гене́за законодавчого розуміння сутності понять «банк» і «банківська діяльність»

Етапи	Період	Назва законодавчого акта	Визначення поняття «банк»	Визначення поняття «банківська діяльність»
I	01.05.1991 р. – 17.01.2001 р.	Закон України «Про банки і банківську діяльність» від 20.03.1991 р. № 872-XII (втратив чинність)	Банки – це установи, функцією яких є кредитування суб'єктів господарської діяльності та громадян шляхом залучення коштів підприємств, установ, організацій, населення та інших кредитних ресурсів, касове та розрахункове обслуговування народного господарства, виконання валютних та інших банківських операцій, передбачених цим законом (ч. 1 ст. 2).	Поняття «банківська діяльність» у Законі України «Про банки і банківську діяльність» 1991 р. не розкривалося. Банківська діяльність загалом визначалася через сукупність банківських операцій, які могли виконувати банки відповідно до ч. 1 ст. 3 закону, однак їх перелік не був вичерпним, що суперечило визначенню поняття «банк», а згодом і п. 1 ч. 2 ст. 92 Конституції України.
	22.06.1999 р. – 20.02.2002 р.	Закон України «Про Національний банк України» від 20.05.1999 р. № 679-XIV в першій редакції	Банк – юридична особа, яка на підставі ліцензії Національного банку України здійснює діяльність із залучення вкладів від фізичних та юридичних осіб, ведення рахунків і надання кредитів на власних умовах (абз. 2 ст. 1, нині виключений).	
II	17.01.2001 р. – 16.06.2011 р.	Закон України «Про банки і банківську діяльність» від 07.12.2000 р. № 2121-III в першій редакції	Банк – юридична особа, яка має виключне право на підставі ліцензії Національного банку України здійснювати у сукупності такі операції: залучення у вклади грошових коштів фізичних і юридичних осіб та розміщення зазначених коштів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик, відкриття і ведення банківських рахунків фізичних та юридичних осіб (абз. 4 ст. 2).	Закон України «Про банки і банківську діяльність» 2000 р. вперше визначив поняття « банківська діяльність » як залучення у вклади грошових коштів фізичних і юридичних осіб та розміщення зазначених коштів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик, відкриття і ведення банківських рахунків фізичних та юридичних осіб (абз. 6 ст. 2 в першій редакції). <i>Мало місце розуміння банківської діяльності у вузькому та широкому значеннях (ст.ст. 2, 47 закону).</i>
	01.01.2004 р. – до нині	Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. № 436-IV	Банки – це фінансові установи, функціями яких є залучення у вклади грошових коштів громадян і юридичних осіб та розміщення зазначених коштів від свого імені, на власних умовах і на власний ризик, відкриття та ведення банківських рахунків громадян та юридичних осіб (ч. 2 ст. 334).	Визначення поняття « банківська діяльність » у законі не змінилося, однак, по суті, банківська діяльність нині розглядається як сукупність банківських послуг, надавати які має право лише фінансова установа – банк (абз. 16 ст. 2, ч.ч. 2–4 ст. 47).
III	16.06.2011 р. – до нині	Закон України «Про банки і банківську діяльність» від 07.12.2000 р. № 2121-III, зі змінами в чинній редакції	Банк – юридична особа, яка на підставі банківської ліцензії має виключне право надавати банківські послуги, відомості про яку внесені до Державного реєстру банків (абз. 4 ст. 2).	

Висновки. За результатами проведеного дослідження нами сформульовані такі висновки: 1) визначення сутності поняття «банк» у вітчизняному законодавстві зазнало суттєвої модернізації у напрямі наближення до законодавства континентальної Європи й на сьогодні, з урахуванням дефініції поняття «банківська діяльність», є придатним для ідентифікації банків із-поміж фінансових установ; 2) ст. 47 Закону України «Про банки і банківську діяльність» 2000 р. має бути основним джерелом встановлення права на провадження окремих банківських операцій іншими юридичними особами, ніж банки, відповідно до абз. 1 ч. 2 ст. 5 Закону України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг».

ЛІТЕРАТУРА:

1. Декларація про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р. № 55-XII // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1990. – № 31. – Ст. 429.
2. Про економічну самостійність Української РСР : Закон Української РСР від 03 серпня 1990 р. № 142-XII // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1990. – № 34. – Ст. 499.
3. Про банки і банківську діяльність : Закон України від 20 березня 1991 р. № 872-XII // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 25. – Ст. 281 (втратив чинність на підставі Закону України «Про банки і банківську діяльність» від 07 грудня 2000 р. № 2121-III).
4. Про внесення змін і доповнень до Закону України «Про банки і банківську діяльність» : Декрет Кабінету Міністрів України від 26 квітня 1993 р. № 38-93 // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 24. – Ст. 272 (втратив чинність на підставі Закону України «Про банки і банківську діяльність» від 07 грудня 2000 р. № 2121-III).
5. Конституція України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
6. Про Національний банк України : Закон України від 20 травня 1999 р. № 679-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 29. – Ст. 238 (в першій редакції, абз. 2 ст. 1 виключений на підставі Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Закону України «Про банки і банківську діяльність» від 10 січня 2002 р. № 2922-III).
7. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Закону України «Про банки і банківську діяльність» : Закон України від 10 січня 2002 р. № 2922-III // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 17. – Ст. 117.
8. Про банки і банківську діяльність : Закон України від 07 грудня 2000 р. № 2121-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 5. – Ст. 30 (в першій редакції).
9. Господарський кодекс України від 16 січня 2003 р. № 436-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 18. – Ст. 144.
10. Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг : Закон України від 12 липня 2001 р. № 2664-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2664-14>.
11. Про внесення змін до деяких законів України щодо регулювання діяльності банків : Закон України від 15 лютого 2011 р. № 3024-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 36. – Ст. 362.
12. Про внесення змін до деяких законів України щодо відшкодування фізичним особам через систему гарантування вкладів фізичних осіб шкоди, завданої зловживаннями у сфері банківських та інших фінансових послуг : Закон України від 15 листопада 2016 р. № 1736-VIII // Відомості Верховної Ради України. – 2016. – № 48. – Ст. 816.
13. Про внесення змін до статті 4 Закону України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» щодо видів фінансових послуг : Закон України від 10 жовтня 2013 р. № 643-VII // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 22. – Ст. 774.
14. Положення про порядок реєстрації та ліцензування банків, відкриття відокремлених підрозділів, затверджене Постановою Правління Національного банку України 08 вересня 2011 р. № 306 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1203-11/page>.
15. Орлюк О.П. Банківська система України: правові засади організації: [монографія] / О.П. Орлюк. – К.: Юрінком Інтер, 2003. – 240 с.
16. Закон України «Про цінні папери та фондовий ринок» від 23 лютого 2006 р. № 3480-IV: [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3480-15>

УДК 351.743 (477)

РОЗВИТОК ТА СУЧАСНИЙ СТАН ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗАПОБІГАННЯ КОРУПЦІЇ В ОРГАНАХ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

Шатрава С.О., к. ю. н., доцент,
професор кафедри адміністративної діяльності поліції
Харківський національний університет внутрішніх справ

У статті проаналізовано правові позиції вчених щодо розуміння правового регулювання. Виокремлено та досліджено групи нормативно-правових актів, які спрямовані на запобігання корупції в органах Національної поліції. Наголошено на важливості відомчих нормативних актів щодо запобігання корупції в діяльності органів поліції, та виокремлено пріоритетні напрями реалізації антикорупційної політики в органах поліції.

Ключові слова: антикорупційна політика, корупція, корупційний ризик, органи публічної адміністрації, органи Національної поліції.

В статье проанализированы правовые позиции учёных относительно понимания правового регулирования. Выделены и исследованы группы нормативно-правовых актов, направленных на предотвращение коррупции в органах Национальной полиции. Подчеркнута важность ведомственных нормативных актов по предотвращению коррупции в деятельности органов полиции, и выделены приоритетные направления реализации антикоррупционной политики в органах полиции.

Ключевые слова: антикоррупционная политика, коррупция, коррупционный риск, органы публичной администрации, органы Национальной полиции.

Shatrava S.O. DEVELOPMENT AND THE CURRENT STATE OF LEGAL REGULATION OF PREVENTION OF CORRUPTION IN THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE

The article analyzes the legal positions of scientists regarding the understanding of legal regulation. The groups of normative legal acts aimed at preventing corruption in the bodies of the National Police are isolated and investigated. The importance of departmental regulations on the prevention of corruption in the activities of the police bodies was emphasized and the priority directions for the implementation of anti-corruption policy in the police bodies were identified.

Key words: anti corruption policy, corruption, corruption risk, public administration bodies, bodies of the National Police.

Постановка проблеми. В умовах соціально-економічних реформ, які нині здійснюються в державі, пріоритетними напрямками антикорупційної політики мають стати виявлення та усунення умов, що сприяють або можуть сприяти виникненню корупції, а також запобігання спробам їх створити. Тому зменшення рівня корупції в Україні має відбуватись шляхом усунення передумов її виникнення через упровадження превентивних заходів, зміцнення режиму законності, а також формування у суспільстві нетерпимого, негативного ставлення до корупції як суспільно небезпечного явища за допомогою спільних зусиль державних та громадських структур, за участю міжнародних організацій [1].

Ступінь розробленості проблеми. На важливість дослідження правового регулювання запобігання корупції в діяльності органів публічної адміністрації, зокрема органів Національної поліції, звертали увагу у своїх працях вчені С.М. Алфьоров, О.М. Бандурка, М.Ю. Бездольний, К.В. Берднікова, О.Г. Боднарчук, О.І. Добровольський, О.В. Джафарова, І.А. Дьомін, Д.Г. Заброта, В.А. Завгородній, Д.І. Йосифович, М.І. Мельник, О.П. Мусієнко, Є.В. Невмержицький, О.М. Охотнікова, Я.Ю. Пилип, О.Я. Прохоренко, С.В. Рівчаченко, С.С. Рогульський, С.С. Серьогін, М.М. Тищенко, О.В. Ткаченко, І.І. Яцків тощо.

Мета статті – на основі аналізу теорії адміністративного права та практики діяльності органів Національної поліції дослідити право-

ве регулювання щодо запобігання корупції в їх діяльності.

Виклад основного матеріалу. Представники теорії держави та права під категорією «правове регулювання» переважно розуміють здійснюване державою за допомогою права та сукупності правових засобів упорядкування суспільних відносин, їх юридичне закріплення, охорона і розвиток [2, с. 529]. На думку С.С. Алексеева, поняття «механізм правового регулювання» полягає у «взятій в єдності системі правових засобів (юридичних норм, правовідносин, актів реалізації норм права), за допомогою яких здійснюється результативний правовий вплив на відносини суспільства». Логіка дії механізму правового регулювання полягає у тому, що: 1) механізм правового регулювання містить правові норми; 2) реалізація правових норм відбувається у межах певних правовідносин; 3) правові відносини набувають своєї сутності за наявності певних юридичних фактів (життєвих обставин або підстав для здійснення певних вчинків); 4) юридичні факти закріплені у гіпотезі правових норм [3, с. 364]. Як бачимо, невід'ємним елементом механізму правового регулювання виступають «норми права». Непересічність юридичних норм у такому механізмі полягає в тому, що вони є нормативною основою, його головним елементом [2, с. 541].

У науковій літературі норми права визначають як загальнообов'язкові, формально визначені правила поведінки, які встановлені

або санкціоновані державою та забезпечені її примусовою силою [4, с. 216]. Норми права містяться головним чином у нормативних актах – офіційних документах органів державної законодавчої або виконавчої влади правотворчого характеру. У цьому контексті маємо зазначити, що правове регулювання запобігання корупції в органах публічної адміністрації здійснюється певною системою законодавства, яка складається зі значної кількості нормативних актів, які відрізняються один від одного багатьма ознаками: назвою, юридичною силою, порядком прийняття тощо. До речі, «право під певним кутом зору може бути охарактеризоване як «система норм», що поширюється на всі випадки цього роду, і відповідно до яких має будуватися поведінка усіх осіб, що потрапили до відповідної нормативно регламентованої ситуації» [5, с. 86].

Отже, під правовим регулюванням у відповідній сфері діяльності органів публічної адміністрації варто розуміти комплекс правових засобів, що знаходять своє закріплення в нормах права, за допомогою яких держава визначає права й обов'язки учасників відповідних правовідносин, а також порядок їх реалізації [6, с. 127; 7, с. 46].

Нині в Україні діє чимало нормативних актів, які містять норми права, що регулюють питання запобігання корупції в діяльності органів публічної адміністрації, зокрема органів Національної поліції України. Це положення Конституції України, міжнародні договори, закони України, а також підзаконні нормативні акти. Певна кількість норм адміністративного права зосереджена також і в неформалізованих джерелах права.

На підставі зазначеного вважаємо за необхідне детальніше дослідити правове регулювання у досліджуваній сфері.

1. *Конституція України як основний документ держави.* Конституція України має найвищу юридичну силу, а її норми є нормами прямої дії (ст. 8 Конституції України). Основний Закон держави гарантує суверенітет України, її територіальну цілісність, права і свободи людини і громадянина, неприпустимість їх скасування або звуження змісту та обсягу, забезпечення правового порядку в Україні, відповідно до якого органи державної влади, органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України (с.ст. 2, 19, 21, 22) [7, с. 46]. У рішенні Конституційного Суду України від 02.11.2004 № 15-рп/2004 зазначено, що верховенство права – це панування права в суспільстві. Верховенство права вимагає від держави його втілення у правотворчу та правозастосовну діяльність, зокрема у закони [8]. На нашу думку, ці положення створюють сприятливі умови та закладають фундамент для розвитку нормативного правового регулювання запобігання корупції в діяльності органів публічної адміністрації, зокрема органів Національної поліції.

2. *Стратегічні нормативно-правові акти (доктрини, програми, концепції).* У такому разі варто назвати Антикорупційну стратегію

на 2014–2017 рр. [9]. Особливість Антикорупційної стратегії на 2014–2017 рр. полягає у тому, що, на відміну від Національної антикорупційної стратегії на 2011–2015 рр., Антикорупційна стратегія на 2014–2017 рр. затверджена Законом, а не Указом Президента. Це свідчить про визнання з боку держави регламентації у Стратегії найбільш важливих суспільних питань; дотримання вимоги відповідності їй усіх прийнятих підзаконних нормативно-правових актів та відсутності суперечностей за змістом; жоден з органів, крім Верховної Ради, не може вносити зміни до неї; текст Стратегії розроблявся з урахуванням аналізу офіційних даних, результатів окремих соціологічних досліджень, досліджень міжнародних організацій щодо оцінки рівня корупції в Україні; враховано попередній позитивний і негативний досвід у сфері запобігання корупції, встановлено зв'язок з отриманими раніше результатами та вироблено ключові напрями діяльності держави з метою недопущення прорахунків у майбутньому; в документі відсутні декларативні положення і «мертві» норми; це комплексний документ, який включає низку концептуальних організаційно-правових заходів, спрямованих на вирішення конкретних проблем і на досягнення визначених цілей, містить чіткі індикатори оцінки ефективності та механізм моніторингу [10, с. 50–51].

На виконання заходів, передбачених Антикорупційною стратегією на 2014–2017 рр., Уряд 29 квітня 2015 р. затвердив Державну програму щодо реалізації засад державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційної стратегії) на 2015–2017 рр. [11].

Варто звернути увагу, що прийняття Державної програми щодо реалізації засад державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційної стратегії) на 2015–2017 рр. покликане забезпечити досягнення поставлених цілей, серед яких: створення системи запобігання корупційним проявам на основі нових засад формування та реалізації антикорупційної політики, періодичний перегляд та забезпечення відповідності актуальним корупційним викликам і загрозам; забезпечення доброчесності законодавчої, виконавчої та судової гілок влади шляхом впровадження ефективних антикорупційних стандартів (етичні стандарти, запобігання конфлікту інтересів, декларування майна, доходів, видатків та зобов'язань фінансового характеру, антикорупційні програми, викриття корупції, доступ до інформації тощо) та створення інституціонального забезпечення їх дотримання; ефективне виявлення та розслідування корупційних злочинів, конфіскація майна, яке було предметом злочинної діяльності або набуто внаслідок такої діяльності, забезпечення невідворотності покарання за вчинення корупційних злочинів; формування в суспільстві ідеї нетерпимості до корупції, перетворення громадян на ключового носія політичної волі у сфері подолання корупції [10, с. 53; 11].

3. *Законодавчі акти, що регулюють питання запобігання корупції.* До цієї групи нормативно-правових актів, які регламентують питання протидії корупції, варто віднести

закони України «Про запобігання корупції», «Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014–2017 рр.», «Про Національне антикорупційне бюро України», «Про Державне бюро розслідувань», «Про публічні закупівлі», «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запобігання і протидії політичній корупції», «Про державну службу», «Про службу в органах місцевого самоврядування» тощо.

Водночас прийняття «антикорупційних» законів, як правило, не є результатом продуманої антикорупційної політики і не ґрунтується на антикорупційних дослідженнях. Переважно вони мають інтуїтивний характер та відображають думки окремих суб'єктів (окремих народних депутатів чи їх груп, членів уряду, найбільш впливових громадських організацій, представників ЄС в Україні тощо). Яскравим прикладом таких змін є низка законів, які начебто спрямовані на так звану «візову лібералізацію з ЄС». Деякі з них суперечать базовим положенням конституційного, кримінального, кримінально-процесуального та іншого законодавства, необґрунтовано обмежують права людини і здатні суттєво погіршити ситуацію у сфері боротьби з корупцією [10, с. 43].

4. *Міжнародні і міждержавні договори, ратифіковані вищим законодавчим органом.* Звернення до нормативно-правових актів, які регламентують питання запобігання корупції, дає можливість дійти висновку, що визначення рівня імплементації міжнародних стандартів має здійснюватись за такими індикаторами: по-перше, виконання рекомендацій для України, наданих Групою держав проти корупції (GRECO), а також рекомендацій, наданих у рамках моніторингу Стамбульського плану дій із питань боротьби з корупцією Антикорупційної мережі для Східної Європи та Центральної Азії Організації економічної співпраці та розвитку, імплементація Плану дій із лібералізації візового режиму з ЄС у частині запобігання і протидії корупції та плану дій у рамках Ініціативи «Партнерство «Відкритий Уряд»; по-друге, покращення значення Індексу сприйняття корупції, опублікованого міжнародною неурядовою організацією Transparency International; по-третє, досягнення високого рівня відповідності стандартам міжнародних ініціатив (ініціатив із прозорості видобувних галузей, будівельного сектору, Індексу відкритості бюджету) [9].

Україна є повноцінним учасником важливих антикорупційних міжнародно-правових інструментів, зокрема, ратифікувала: 18.10.2006 р. Конвенцію ООН проти корупції, яка набула чинності для України 01.01.2010 р. (Україна здала на зберігання Генеральному секретарю ООН свій документ про ратифікацію 02.12.2009 р.), та 18.10.2006 р. і 16.03.2005 р. – відповідно, Кримінальну й Цивільну конвенції про боротьбу з корупцією, які набули чинності для України 01.03.2010 р. (разом із додатковим протоколом) та 01.01.2006 р..

Відповідно до ст. 9 Конституції України, після ратифікації ці Конвенції стали невід'ємною частиною національного законодавства і мали

переважну силу перед будь-якими іншим положеннями внутрішнього законодавства, що суперечать цим Конвенціям.

У зв'язку з набуттям для України чинності Цивільної конвенції Ради Європи про боротьбу з корупцією Україна стала членом ГРЕКО. Приєднавшись до ГРЕКО, Україна стала учасником моніторингу виконання рекомендації ГРЕКО щодо запобігання і протидії корупції і зобов'язалась брати участь у процесі взаємної оцінки в рамках Групи. З іншого боку, Україна також є учасником таких міжнародних ініціатив із подолання корупції як Механізм огляду стану імплементації Конвенції ООН проти корупції; Стамбульський антикорупційний план дій Антикорупційної мережі для Східної Європи та Центральної Азії Організації економічного співробітництва та розвитку [10, с. 242].

5. *Акти Президента України.* У 1997–2013 рр. ключовим носієм політичної волі у сфері запобігання та боротьби з корупцією був Президент України, який брав на себе роль визначення головних пріоритетів в антикорупційній сфері. З цього приводу варто назвати акти Президента України, які були спрямовані на запобігання та поширення корупції: «Про заходи щодо активізації боротьби з корупцією і організованою злочинністю» від 10.02.1995 р. № 35/95-рп; «Про Національну програму боротьби з корупцією» від 10.04.1997 № 319/97; «Про Концепцію боротьби з корупцією на 1998–2005 рр.» від 24.04.1998 р. № 367/98; «Про вдосконалення координації діяльності правоохоронних органів по боротьбі з корупцією та організованою злочинністю» від 12.02.2000 р. № 229/2000; «Про систему заходів щодо усунення причин та умов, які сприяють злочинним проявам і корупції» від 09.02.2004 № 175/2004; «Про першочергові заходи щодо детінізації економіки та протидії корупції» від 18.11.2005 р. № 1615/2005; «Про Концепцію подолання корупції в Україні «На шляху до доброчесності» від 11.09.2006 р. № 742/200; «Про деякі заходи щодо запобігання корупції в судах та правоохоронних органах» від 11.04.2008 р. № 328/2008; «Про Національну антикорупційну стратегію на 2011–2015 рр.» від 21.10.2011 р. № 1001/2011.

6. *Постанови та розпорядження Кабінету Міністрів України* визначають пріоритети державної антикорупційної політики, реалізація яких створює основу для подальших реформ у цій сфері, зокрема, дасть змогу усунути одну з основних причин незадовільного стану справ у сфері антикорупційної політики в Україні, якою є фрагментарність і недосконалість законодавчої та інституційної антикорупційної інфраструктури [11]. Серед них варто назвати постанови Кабінету Міністрів України від 18.03.2015 р. № 118 «Про утворення Національного агентства з питань запобігання корупції», «Питання запобігання та виявлення корупції» від 04.09.2013 р. № 706, «Про затвердження Державної програми щодо реалізації засад державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційної стратегії) на 2015–2017 рр.» від 29.04.2015 р. № 265; розпорядження Кабінету Міністрів України від 05.04.2017 р. № 231-р «Про утворення Про-

мадської ради при Національному агентстві з питань запобігання корупції та затвердження її складу», «Питання Громадської ради при Національному агентстві з питань запобігання корупції» від 18.01.2017 р. № 34-р, «Про затвердження плану першочергових заходів із подолання корупції» від 02.07.2014 р. № 647-р.

Звернення до розпорядження Кабінету Міністрів України від 05.10.2016 р. № 803-р «Деякі питання запобігання корупції в міністерствах, інших центральних органах виконавчої влади» дає можливість виокремити заходи, які спрямовані на усунення корупційних проявів у діяльності МВС України, а саме: аналіз актів Кабінету Міністрів України, які регламентують діяльність МВС, та нормативно-правових актів МВС із метою виявлення в них можливих корупціогенних факторів; залучення громадськості до здійснення антикорупційних заходів та моніторингу діяльності МВС; запровадження системного навчання працівників апарату, закладів, установ, організацій, що належать до сфери управління МВС, із питань, пов'язаних із запобіганням корупції; залучення громадськості до запуску та моніторингу діяльності сервісних центрів нового зразка; запобігання проявам зловживання владою та службовим положенням під час складання іспитів на отримання посвідчень водія [12].

7. Відомчі нормативно-правові акти МВС України та Національної поліції України. Варто звернути увагу, що МВС України з метою формування в поліцейських почуття відповідальності стосовно дотримання професійно-етичних норм поведінки під час виконання службових обов'язків, а також сприяння посиленню авторитету та довіри громадян до Національної поліції, прийняло відповідні накази, а саме: «Про затвердження Правил етичної поведінки поліцейських» від 09.11.2016 р. № 1179 [13] та «Про затвердження Правил етичної поведінки працівників апарату Міністерства внутрішніх справ України, територіальних органів, закладів, установ і підприємств, що належать до сфери управління МВС» від 28.04.2016 р. № 326 [14], які прийнято у відповідність до ст. 37 Закону України «Про запобігання корупції». Ці правила є узагальненим зібранням професійно-етичних вимог щодо правил поведінки поліцейських та спрямовані на забезпечення служіння поліції суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку на засадах етики та загальнолюдських цінностей.

Важливими є відомчі накази МВС України та Національної поліції, які спрямовані на здійснення заходів, передбачених Державною програмою щодо реалізації засад державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційної стратегії) на 2015–2017 рр., а саме наказ МВС України від 28.02.2017 р. № 169 «Антикорупційна програма Міністерства внутрішніх справ України на 2017 р.» та Наказ Національної поліції України від 24.02.2017 р. № 176 «Антикорупційна програма Національної поліції України на 2017 р.». Варто зверну-

ти увагу, що антикорупційні програми спрямовані на створення ефективної системи запобігання і протидії корупції в апараті МВС, апараті центрального органу управління поліцією, територіальних, міжрегіональних територіальних органах, державних установах, а також територіальних органах, закладах, установах і на підприємствах, що належать до сфери управління МВС. Крім того, на подальше впровадження механізмів прозорості, доброчесності, зниження корупційних ризиків у діяльності Головного управління Національної гвардії України, Національної поліції України, Адміністрації Державної прикордонної служби України, Державної служби України з надзвичайних ситуацій, Державної міграційної служби України та підвищення рівня довіри громадян.

Висновки. На підставі проведеного дослідження сучасного стану правового регулювання запобігання корупції в діяльності органів Національної поліції України уможливило такі висновки: 1) визнання корупції загрозою для суспільства та держави, формування і реалізація державної антикорупційної політики, заснованої на взаємодії з профільними міжнародними організаціями й іншими державами світу; 2) масштабна мобілізація громадянського суспільства та його інститутів, а також соціально активних громадян до боротьби з корупцією; 3) створення досконалих законодавчих й організаційно-правових механізмів запобігання корупції, запровадження правил етичної поведінки поліцейського; 4) запровадження електронних декларацій про доходи і видатки посадових осіб, уповноважених на реалізацію функцій держави, а також державних службовців, посадових осіб місцевого самоврядування та службовців органів місцевого самоврядування; 5) створення спеціалізованих і незалежних у своїй діяльності органів щодо запобігання та протидії корупції; 6) активізація просвітницької та освітньої діяльності у сфері боротьби з корупцією, утвердження нетерпимості в суспільстві до будь-яких проявів корупції [15, с. 106; 16, с. 184].

Варто наголосити на тому, що реалізація антикорупційної політики Національної поліції у рамках виконання Антикорупційної програми Національної поліції має бути зорієнтована на пріоритетних напрямках: створення ефективного механізму запобігання і протидії корупції; реалізація антикорупційної політики у кадровому менеджменті, забезпечення доброчесності працівників Національної поліції України, запобігання та врегулювання конфлікту інтересів; дотримання вимог фінансового контролю; виявлення та усунення корупціогенних ризиків у діяльності Національної поліції України; мінімізація рівня корупції у сфері державних закупівель; взаємодія з громадськістю з питань реалізації антикорупційних заходів.

Дослідження сучасного правового регулювання запобігання корупції в діяльності органів Національної поліції України має здійснюватися на трьох рівнях: доктринальному; правотворчому; правозастосовному, що і становить предмет подальшого дослідження.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Про Національну антикорупційну стратегію на 2011–2015 рр. : Указ Президента України від 21.10.2011 р. № 1001/2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/go/1001/2011>.
2. Скакун О.Ф. Теорія государства и права : учебник / О.Ф. Скакун. – Х. : Консум, 2000. – 704 с.
3. Алексеев С.С. Право : азбука – теория – философия. Опыт комплексного исследования / С.С. Алексеев. – М. : Статут, 1999. – 712 с.
4. Фаткулин Ф.Н. Проблемы теории государства и права курс лекцій / Ф.Н. Фаткулин. – Казань : Изд-во Казанск. унта, 1987. – 336 с.
5. Алексеев С.С. Теория права / С.С. Алексеев. – Х. : Изд-во БЕК 1994. – 220 с.
6. Джафарова О.В. Дозвільна діяльність органів публічної адміністрації в Україні: адміністративно-правові засади : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07 / О.В. Джафарова. – Х., 2015. – 496 с.
7. Джафарова О.В. Правове регулювання дозвільної діяльності органів публічної адміністрації в Україні / О.В. Джафарова // Науковий вісник Херсонського державного університету. – 2015. – Сер. : Юридичні науки. – Вип. 6. – Т. 2. – С. 45–49.
8. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) : рішення Конституційного суду України; Окрема думка від 02.11.2004р. №15-рп/2004[Електроннийресурс].–Режимдоступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-04>.
9. Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014-2017 роки : Закон України від 14.10.2014 р. № 1699-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1699-18>.
10. Альтернативний звіт з оцінки ефективності впровадження державної антикорупційної політики / [М.І. Хавронюк, І.Б. Коліушко, В.П. Тимошук та ін.]; за заг. ред. М.І. Хавронюка. – К., 2017. – 445 с.
11. Про затвердження Державної програми щодо реалізації засад державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційної стратегії) на 2015–2017 рр. : Постанова Кабінету Міністрів України від 29.04.2015 р. № 265 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/265-2015-%D0%BF>.
12. Деякі питання запобігання корупції в міністерствах, інших центральних органах виконавчої влади : розпорядження Кабінету Міністрів України від 05.10.2016 р. № 803-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/803-2016-%D1%80>.
13. Про затвердження Правил етичної поведінки поліцейських : наказ МВС України, від 09.11.2016 р. № 1179 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/z1576-16>.
14. Про затвердження Правил етичної поведінки працівників апарату Міністерства внутрішніх справ України, територіальних органів, закладів, установ і підприємств, що належать до сфери управління МВС : наказ МВС України від 28.04.2016 р. № 326 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/z0778-16>.
15. Державна антикорупційна політика і запобігання та протидія корупції на публічній службі в органах державної влади і місцевого самоврядування : [моногр.] / за ред. Ю.В. Ковбасюка і В.Л. Федоренка. – К. : Ліра-К, НАДУ, 2016. – 524 с.
16. Шатрава С.О. Деякі питання правового регулювання запобігання корупції в органах Національної поліції : міжнародно-правовий аспект / С.О. Шатрава // Сучасні проблеми правового, економічного та соціального розвитку держави : матеріали V міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 18 листоп. 2016 р.). – Х. : ХНУВС, 2016. – С. 182–184.

СЕКЦІЯ 8 КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК 343.9

ОСОБЛИВОСТІ СПОСОБІВ ВЧИНЕННЯ ЗЛОЧИНІВ СПІВРОБІТНИКАМИ ПОЛІЦІЇ ЯК ЕЛЕМЕНТУ ЇХ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ

Балонь А. Б., к. ю. н.

Статтю присвячено особливостям способів вчинення злочинів співробітниками поліції.

Ключові слова: співробітники поліції, криміналістична характеристика, спосіб вчинення злочинів, спосіб приховування злочинів.

Статья посвящена особенностям способов совершения преступлений сотрудниками полиции.

Ключевые слова: сотрудники полиции, криминалистическая характеристика, способ совершения преступления, способ сокрытия преступления.

Balon A.B. FEATURES OF METHODS OF COMMITTING CRIMES BY POLICE OFFICERS AS AN ELEMENT OF THEIR FORENSIC CHARACTERISTICS

The article is devoted to the peculiarities of the method of committing crimes by police officers.

Key words: police officers, forensic characteristics, way of committing crimes, way of concealing crimes.

Розвиток України як демократичної, правої держави вимагає ефективного вдосконалення правоохоронних органів, важливе місце серед яких посідає Національна поліція. Проблема вдосконалення діяльності Національної поліції полягає в непоодиноких випадках вчинення злочинів її співробітниками.

Слушною вважаємо позицію, згідно з якою частково саме ігнорування справжніх причин, що породжують порушення прав людини, призвело до спалаху насильства на Майдані та після нього. Керівництво поліції вирішує проблеми з незаконним насильством як і раніше – через притягнення працівників до дисциплінарної відповідальності або караючи в інший спосіб [1].

Важливе місце серед елементів криміналістичної характеристики вказаних злочинів посідає спосіб їх вчинення.

Питання способу вчинення злочинів співробітниками міліції тим чи іншим чином раніше вже були предметом досліджень вітчизняних і зарубіжних учених, зокрема таких, як А.Ф. Бантишев, В.А. Владіміров, А.В. Галяхова, М.А. Клименко, М.И. Коржанський, М.Д. Лисов, В.Г. Лукашевич, М.І. Мельник, О.Я. Светлов, В.М. Стратонов, М.І. Хавронюк.

Однак низка питань досліджувались лише фрагментарно, а деякі досі залишаються дискусійними. Звичайно, для цього є як об'єктивні, так і суб'єктивні чинники, які пояснюють таке недоопрацювання. Способам вчинення злочинів співробітниками поліції, на жаль, не приділяється достатня увага. Тому розглядувана проблематика є актуальною.

На нашу думку, варто погодитись із позицією В.Ю. Шепітька, згідно з якою спосіб злочину – це спосіб дії злочинця, який виражається в певній взаємозалежній системі операцій і прийомів підготування, вчинення та приховування злочину [2, с. 208].

Також слушною є позиція Р.С. Белкіна, який зазначає, що спосіб вчинення злочинів складається не лише з опису дій, за допомогою яких досягаються цілі злочинного посягання, а й з опису типових наслідків застосування того чи іншого способу, тобто залишених слідів його застосування та місць, де ці сліди найвірогідніше можуть бути знайдені [3, с. 57–71].

Дослідження питань, пов'язаних із способами вчинення злочинів співробітниками поліції, відіграє важливу роль у вдосконаленні методики їх розслідування. Адже, на слушну думку М.В. Даньшина, у криміналістиці спосіб вчинення злочину та інформація про нього є основою для об'єднання окремих видів злочинів і виявлення зв'язку між структурними елементами характеристики, для розроблення особливостей тактики проведення слідчих дій, прогнозування механізму вчинення конкретного виду злочинів, розмежування схожих складів злочину [4, с. 84].

Способи вчинення злочинів досліджуваного виду можуть формуватись як окремо, так і в сукупності, у різноманітних кількісних та якісних комбінаціях, створюючи при цьому комбіновані способи. У криміналістичній літературі трапляється термін «змішані способи вчинення злочинів», який у цьому разі є недостатньо точним, тому що «змішаний» означає «утворений шляхом змішування». Під час розгляду злочинів цього виду більш доцільно використовувати поняття «комбінований» – «утворений шляхом об'єднання, складання в яку-небудь комбінацію».

Відомості про спосіб вчинення злочину у свою чергу дадуть змогу отримати інформацію про об'єкт, предмет злочину, а також час, місце, обстановку й засоби вчинення злочину, які істотно впливають на формування способу вчинення, виступають його детермінанта-

ми, тобто визначають відповідний спосіб дій, зумовлюють порядок, методи, послідовність прийомів, які використовує особа під час вчинення злочину.

Ю.П. Гармаєв слушно пропонує в ході розслідування кримінальних справ про службові злочини в митних органах приділяти особливу увагу встановленню так званої нормативної моделі професійної діяльності службової особи шляхом з'ясування характеру, виду й конкретних положень нормативного характеру, які були порушені під час вчинення злочину. Після цього необхідно з'ясувати, які конкретно діяння з порушенням зазначеної моделі вчинила службова особа правоохоронного органу, тобто сформулювати фактичну модель професійної діяльності. Подальший етап кваліфікації злочину – порівняння нормативної та фактичної моделей, що дає змогу, на думку вченого, зробити висновок про наявність чи відсутність у діянні службової особи порушення службових повноважень усупереч інтересам служби. Тому для працівників поліції також під час вирішення питання про наявність чи відсутність у діях співробітника поліції складу злочину необхідно провести ретельний аналіз службових повноважень особи, щодо якої вирішується відповідне питання.

З огляду на викладене слушною вважаємо позицію вченого-криміналіста П.С. Яні, який обґрунтовано наполягає на тому, що в постанові про притягнення як обвинуваченого (згідно із чинним Кримінальним процесуальним кодексом України (далі – КПК України) у повідомленні про підозру та обвинувальному акті) повинно бути посилання на правові акти, у силу яких службова особа наділена тими чи іншими повноваженнями, а також конкретні обов'язки й права, якими вона зловживала.

Відповідно до ст. 23 Закону України «Про національну поліцію» поліція відповідно до покладених на неї завдань виконує такі функції:

1) здійснює превентивну й профілактичну діяльність, спрямовану на запобігання вчиненню правопорушень;

2) виявляє причини та умови, що сприяють вчиненню кримінальних та адміністративних правопорушень, вживає в межах своєї компетенції заходи для їх усунення;

3) вживає заходи з метою виявлення кримінальних, адміністративних правопорушень; припиняє виявлені кримінальні й адміністративні правопорушення;

4) вживає заходи, спрямовані на усунення загроз життю та здоров'ю фізичних осіб і публічній безпеці, що виникли внаслідок учинення кримінального, адміністративного правопорушення;

5) здійснює своєчасне реагування на заяви та повідомлення про кримінальні, адміністративні правопорушення або події;

6) здійснює досудове розслідування кримінальних правопорушень у межах визначеної підслідності;

7) розшукує осіб, які переховуються від органів досудового розслідування, слідчого судді, суду, ухиляються від виконання кримінального покарання, пропали безвісти, та інших осіб у випадках, визначених законом;

8) у випадках, визначених законом, здійснює провадження в справах про адміністративні правопорушення, приймає рішення про застосування адміністративних стягнень та забезпечує їх виконання;

9) доставляє у випадках і в порядку, визначених законом, затриманих осіб, підозрюваних у вчиненні кримінального правопорушення та осіб, які вчинили адміністративне правопорушення;

10) вживає заходи для забезпечення публічної безпеки й порядку на вулицях, площах, у парках, скверах, на стадіонах, вокзалах, в аеропортах, морських і річкових портах, інших публічних місцях;

11) регулює дорожній рух та здійснює контроль за дотриманням Правил дорожнього руху його учасниками, а також за правомірністю експлуатації транспортних засобів на вулично-дорожній мережі;

12) здійснює супроводження транспортних засобів у випадках, визначених законом;

13) видає відповідно до закону дозволу на рух окремих категорій транспортних засобів; у випадках, визначених законом, видає та погоджує дозвільні документи у сфері безпеки дорожнього руху;

14) вживає всіх можливих заходів для надання невідкладної, зокрема домедичної та медичної, допомоги особам, які постраждали внаслідок кримінальних чи адміністративних правопорушень, нещасних випадків, а також особам, які опинились у ситуації, небезпечній для їхнього життя чи здоров'я;

15) вживає заходи для визначення осіб, які не здатні через стан здоров'я, вік або інші обставини повідомити інформацію про себе; встановлює особу за невідомим трупом;

16) забезпечує безпеку взятих під захист осіб на підставах і в порядку, визначених законом;

17) у межах своєї компетенції, визначеної законом, здійснює контроль за дотриманням вимог законів та інших нормативно-правових актів щодо опіки, піклування над дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування, вживає заходи щодо запобігання дитячій бездоглядності, правопорушенням серед дітей, а також заходи соціального патронажу щодо дітей, які відбували покарання у вигляді позбавлення волі;

18) вживає заходи для запобігання та припинення насильства в сім'ї;

19) здійснює охорону об'єктів права державної власності у випадках і в порядку, визначених законом та іншими нормативно-правовими актами, а також бере участь у здійсненні державної охорони;

20) здійснює на договірних засадах охорону фізичних осіб та об'єктів права приватної й комунальної власності тощо [5].

Таким чином, згідно з п. 5 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про перевищення влади або службових повноважень» від 26 грудня 2003 р. № 15 під перевищенням влади або службових повноважень необхідно розуміти такі дії: а) вчинення дій, які є компетенцією вищої за ієрархією службової особи цього відомства чи службової особи іншого відомства;

б) вчинення дій, виконання яких дозволяється тільки в особливих випадках, або з особливого дозволу, або з додержанням особливого порядку, – за відсутності цих умов; в) вчинення одноособово дій, які могли бути вчинені лише колегіально; г) вчинення дій, які ніхто не має права виконувати або дозволяти [6].

З позиції мотивації ці злочини розподіляються на такі, що характеризуються корисливими спонуканнями, та ті, що визначаються мотивами іншого плану (кар'єрними, в інтересах третіх осіб, бажанням підтримати дружні відносини, надання послуг тощо).

Нерідко порушення службових обов'язків працівником правоохоронного органу заподіює шкоду інтересам іншої установи, підприємства чи організації. Тому, як правильно зазначають Ю.П. Касаткін, О.О. Дудоров та інші науковці, під інтересами служби, всупереч яким діє службова особа, варто розуміти не лише інтереси установи, де працює винний, а й законні інтереси інших юридичних осіб та громадян.

Найбільш розповсюдженими способами вчинення злочинів співробітниками Національної поліції є службовий підлог, тортури над особами, які затримані в порядку ст. 208 КПК України й доставлені до органів і підрозділів поліції, проведення слідчих дій неуповноваженими на те особами, незаконні методи проведення слідства, незаконне застосування спецзасобів, незаконне адміністративне затримання та незаконне притягнення до адміністративної відповідальності, незаконний арешт та незаконне притягнення до кримінальної відповідальності. Розглянемо вказані способи докладніше.

Непоодинокими є факти **фальсифікації співробітниками поліції службових документів**, зокрема протоколів слідчих дій, які проводяться в межах кримінальних проваджень. Так, до протоколів слідчих дій слідчими заносяться неправдиві дані щодо часу (з метою «заощадження часу» фактично особу допитують до внесення до Єдиного реєстру досудових розслідувань інформації про вчинений злочин, що категорично забороняється ч. 3 ст. 214 КПК України, згідно з якою «здійснення досудового розслідування до внесення відомостей до реєстру або без такого внесення не допускається і тягне за собою відповідальність, встановлену законом» [7], одночасно з прийняттям заяви про вчинення злочину, а в протоколі зазначають, що слідчу дію було проведено вже після внесення відповідних відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань; у такому випадку необхідно звернути увагу на те, що час проведення слідчої дії внесено до протоколу іншою пастою та іншим почерком, ніж інші відомості, і звернути увагу на час проведення слідчої дії, який зазначено в реєстрі матеріалів досудового розслідування) та **місця проведення слідчої дії** (наприклад, фактично особу допитують за місцем її проживання, а в протоколі зазначають, що слідчу дію проведено в адміністративній будівлі органу Національної поліції; у такому випадку слушною є перевірка факту наявності в журналі відвідувачів органу поліції запису про його відвідування

певною особою), її **учасників** (до протоколу як поняті, яких зазвичай важко знайти, «вписуються» знайомі, родичі, друзі слідчого; у таких випадках під час допиту понятих як свідків варто поставити такій особі питання щодо подробиць проведення саме цієї слідчої дії та звернути увагу на факт наявності запису про відвідування правоохоронного органу таких осіб у журналі обліку відвідувачів), **змісту отриманих свідчень** (наприклад, за умови важкості складення протоколу проведення слідчої дії за місцем її фактичного проведення (зокрема, слідчого експерименту) протокол проведення слідчої дії заповнюється слідчим до початку проведення слідчої дії або ж під час проведення слідчої дії як засіб фіксації ходу й результатів її проведення застосовується відеозапис, учасникам слідчої дії для підпису надається порожній бланк протоколу, який потім заповнюється слідчим після перегляду відповідного відеозапису; у першому випадку доцільно звернути увагу на факт розбіжностей між змістом протоколу та змістом відеозапису, а в другому – на явно вигадані дані щодо місця проживання понятих).

Інший спосіб вчинення злочинів співробітниками Національної поліції – **тортури над особами**, які затримані в порядку ст. 208 КПК України та доставлені до органів і підрозділів поліції.

Тиск на особу, затриману за підозрою у вчиненні злочину, як правило, здійснюється шляхом завдання цій особі болю та страждань способом, який унеможливує утворення відповідних слідів на тілі цієї особи. Особі заважають нормально дихати, сідають на неї зверху тощо. Зазначені дії, як правило, вчиняються впродовж перших годин після затримання, до моменту прибуття до підрозділу поліції захисника, який обов'язково надається затриманій особі. Особу часто затримують вранці, доставляють до відповідного підрозділу та, не записуючи до журналу затриманих, заводять до кабінету співробітника сектору кримінальної поліції, який здійснює оперативне супроводження відповідного кримінального провадження. Після цього особі пропонують піти на співробітництво з правоохоронними органами, визнати вину в інкримінованому їй кримінальному правопорушенні. У разі відмови особи до неї застосовують тортури. Серед найрозповсюдженіших способів приховування вказаного злочину є умисне вимкнення співробітниками поліції камер відеоспостереження, які обов'язково мають працювати в адмінбудівлі органу поліції; тиск на особу, яку після затримання й до поміщення в ізолятор тимчасового тримання обов'язково оглядає лікар, з метою примусити особу не повідомляти лікарю про наявні тілесні ушкодження; несвоєчасне повідомлення про факт затримання особи до центру з надання безоплатної вторинної правової допомоги (таке повідомлення, як правило, здійснюється після проведення за участю затриманої особи слідчих дій (наприклад, пред'явлення для впізнання) та отримання від затриманої особи «визнавальних» показань). За таких випадків слушними є якомога швидший медичний огляд особи на предмет наявності в неї тілес-

них ушкоджень, огляд медичної документації з метою запобігання її подальшої фальсифікації, допит потерпілого про прикмети співробітників поліції, які спричинили йому тілесні ушкодження, та подальше пред'явлення йому відповідних осіб для впізнання.

Варто звернути увагу на те, що тортури щодо затриманих осіб застосовуються в тих випадках, коли отримання зізнання у вчиненні інкримінованих кримінальних правопорушень має принципове значення для отримання стороною обвинувачення доказів вини затриманої особи (наприклад, коли на певному етапі розслідування не зібрано достатньо доказів для обґрунтованості підозри та, як наслідок, для задоволення слідчим суддею клопотання слідчого про застосування щодо підозрюваного запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою; коли, на думку слідчого чи оперативних співробітників, без отримання «визнавальних» показань підозрюваного неможливо отримати інші докази його винуватості). У разі, коли показання підозрюваного не відіграють вирішальної ролі для доведення його винуватості (наприклад, коли особу підозрюють у незаконному виробництві, виготовленні, придбанні, зберіганні, перевезенні, пересиланні чи збуті наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (ст. 307 Кримінального кодексу України), де основним доказом винуватості є матеріали негласних слідчих розшукових дій та висновок експерта; коли особу підозрюють у незаконному виробництві, виготовленні, придбанні, зберіганні, перевезенні чи пересиланні наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів без мети збуту (ст. 309 Кримінального кодексу України), де основним доказом винуватості є протокол огляду, обшуку та висновок експерта), тортури до осіб, затриманих за підозрою у вчиненні кримінальних правопорушень, майже не застосовуються.

Розглянемо такий спосіб вчинення злочинів співробітниками Національної поліції, як **проведення слідчих дій неуповноваженими на те особами**. Згідно з п. 1 ч. 2 ст. 39 КПК України керівник органу досудового розслідування уповноважений визначати слідчого (слідчих), який здійснюватиме досудове розслідування, а у випадках здійснення досудового розслідування слідчою групою – визначати старшого слідчої групи, який керуватиме діями інших слідчих [7].

Співробітники поліції, які проводять слідчі дії в кримінальних провадженнях, у низці випадків не включаються до групи слідчих або включаються «заднім числом». У таких випадках варто звернути увагу на розширеній витяг із Єдиного реєстру досудових розслідувань (де відображається інформація про включення осіб до групи слідчих або про надання особі доручення про проведення досудового розслідування), доручення на проведення досудового розслідування (у таких випадках до бланку доручення прізвища слідчих декілька разів заносяться іншим почерком), доручення оперативним підрозділам про проведення слідчих дій.

Ще одним способом вчинення злочинів співробітниками Національної поліції є

незаконне затримання. Згідно із ч. 1 ст. 208 КПК України уповноважена службова особа має право без ухвали слідчого судді, суду затримати особу, підозрювану у вчиненні злочину, за який передбачене покарання у вигляді позбавлення волі, лише в таких випадках: «1) якщо цю особу застали під час вчинення злочину або замаху на його вчинення; 2) якщо безпосередньо після вчинення злочину очевидець, у тому числі потерпілий, або сукупність очевидних ознак на тілі, одязі чи місці події вказують на те, що саме ця особа щойно вчинила злочин <...>» [7].

Непоодинокими є випадки затримання особи за підозрою у вчиненні злочину на підставі ч. 1 ст. 208 КПК України через декілька місяців після нібито вчинення нею кримінального правопорушення. За таких умов уже не може йти мова про те, що особу застали на місці злочину, або про те, що на особу як на злочинця вказують інші особи чи ознаки безпосередньо після вчинення злочину, адже після його вчинення пройшов тривалий час. Однак слідчі та прокурори як представники сторони обвинувачення, обґрунтовуючи законність затримання, у клопотанні про обрання щодо особи запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою зазначають, що поняття «безпосередності» в кримінальному процесуальному законі не має чітко виражених часових меж.

Згадаємо про **незаконне застосування спецзасобів**. Найбільш часто незаконно застосовуються такі спеціальні засоби, як наручники (після фактичного затримання) та гумові кийки (під час охорони громадського порядку під час масових акцій і заворушень). У першому випадку наручники застосовуються на більш тривалий період часу, ніж дозволено нормативними актами. У таких випадках доцільно допитати особу, щодо якої застосовано спеціальні засоби, вилучити й оглянути відеозапис камер спостереження в органах і підрозділах Національної поліції, допитати очевидців затримання. У другому випадку слухним є вилучення та огляд відеозаписів груп документування із числа співробітників правоохоронних органів, відеозаписів журналістів і громадян, які були свідками масових заворушень, камер відеоспостереження, розташованих на будівлях та інших об'єктах.

Досліджуючи питання, пов'язані із способами вчинення злочинів співробітниками поліції, необхідно зробити висновок, що способи вчинення злочинів співробітниками поліції характерні для осіб, які мають юридичні знання та досвід роботи в правоохоронних органах, що значно ускладнює процес виявлення й доказування вказаних злочинів, водночас підвищуючи їх суспільну небезпеку.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Моніторинг незаконного насильства в міліції (2004–2015 рр.) / кол. авт. – Х. : Харківський інститут соціальних досліджень, 2015. – 328 с.
2. Шепітько В.Ю. Криміналістика: енциклопедичний словник (українсько-російський і російсько-український) / В.Ю. Шепітько. – Х. : Право, 2001. – 560 с.

3. Белкин Р.С. Курс криминалистики : в 3 т. / Р.С. Белкин. – М. : Юристъ, 1997–1997. – Т. 3 : Криминалистические средства, приемы и рекомендации. – 1997. – 480 с.

4. Даньшин М.В. Класифікація способів приховування злочинів у криміналістиці : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / М.В. Даньшин. – Х., 2000. – 210 с.

5. Про національну поліцію : Закон України від 2 липня 2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/580-19/paran162#n162>.

6. Про судову практику у справах про перевищення влади або службових повноважень : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 26 грудня 2003 р. № 15 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0015700-03?nreg=v0015700-03&find=1&text=%EF%E5%F0%E5%E2%E8%F9%E5%ED%ED%FF&x=0&y=0>.

7. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квітня 2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.

УДК 343.915

ЗАГАЛЬНО-СОЦІАЛЬНІ ЗАХОДИ ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИНАМ, ВЧИНЮВАНИМ НЕПОВНОЛІТНІМИ З ОСОБЛИВОЮ ЖОРСТОКІСТЮ

Бундз Р.О., аспірант
кафедри кримінального права і процесу
Інститут права та психології
Національного університету «Львівська політехніка»

Стаття присвячена дослідженню питань загально соціального запобігання злочинам, що вчиняються неповнолітніми з особливою жорстокістю. Доведено, що запобігання злочинності передбачає відповідний вплив на ці причини і умови. Воно полягає у тому, щоб, з одного боку, перешкоджати їх виникненню, а з іншого – припинити чи нейтралізувати (послабити) криміногенну дію тих з них, які існують об'єктивно і поки не піддаються усуненню. З'ясовано, що загальносоціальне попередження має своїм результатом усунення, ослаблення, нейтралізацію всього негативного комплексу впливу на злочинність.

Ключові слова: загально соціальне попередження, злочинність неповнолітніх, заходи запобігання, причини та умови злочинності.

Статья посвящена исследованию вопросов общесоциального предотвращения преступлений, совершаемых несовершеннолетними с особой жестокостью. Доказано, что предупреждение преступности предполагает соответствующее влияние на эти причины и условия. Оно заключается в том, чтобы, с одной стороны, препятствовать их возникновению, а с другой – прекратить или нейтрализовать (ослабить) криминальная действие тех из них, которые существуют объективно и пока не поддаются устранению. Выяснено, что общесоциальное предупреждение должно в итоге устранить, ослабить, нейтрализовать весь негативный комплекс влияния на преступность.

Ключевые слова: общесоциальное предупреждение, преступность несовершеннолетних, меры предотвращения, причины и условия преступности.

Bunz R.O. GENERAL SOCIAL MEASURES FOR PREVENTION OF CRUES, UNDERSTANDED UNLIMITED WITH SPECIAL RISK

To research on general social prevention of crimes committed by juveniles with cruelty. It is proved that crime prevention involves corresponding impact on these causes and conditions. It is, on the one hand, to prevent their occurrence, and the other – to stop or neutralize (weaken) The criminal action of those that exist objectively and is not amenable to removal. It was found that societal warning has resulted in the removal, weakening, neutralize all the negative complex effect on crime.

Key words: general social prevention, juvenile delinquency, prevention, causes and conditions of crime.

Постановка проблеми. Злочинність, як будь-яке соціально небезпечне явище, ставить перед суспільством завдання її мінімізації, зниження до реально досяжного рівня. Саме такий підхід до проблеми протидії злочинності в цілому та її запобігання зокрема заснований на концепції комплексного використання всіх можливостей суспільства, держави, громадян у реалізації заходів, що попереджають кримінальний розвиток подій у масштабі країни, регіону, конкретних криміногенних ситуацій. Кінцева мета запобігання та профілактики злочинів – не допустити злочину, зокрема, наркотизації та пов'язаних з нею злочинів з боку неповнолітніх, щоб не бути вимушеним карати злочинця-наркомана, виправляти (лікувати) його і перевиховувати.

Стан дослідження. Різні аспекти запобігання злочинності неповнолітніх раніше досліджувалися як на рівні кандидатських дисертацій (Н.В. Яницька (2000 р.), Т.Л. Кальченко (2004 р.), Л.С. Дубчак (2007 р.)), так і були предметом дослідження українських і російських учених. Серед них: Н.М. Абдіров, В.В. Беспалько, Б.С. Бейсенов, Р.І. Благуца, Р.В. Булатов, В.М. Бурдін, Н.І. Ветров, О.М. Джужі, А.І. Долгова, В.І. Лазаренко, І.П. Лановенко, М.П. Легецький, Н.Ю. Максимова, А.І. Міллер, Г.М. Мінковський, Н.А. Мірошниченко, І.М. Мотринець, В.М. Оржеховська, С.Г. Поволоцька, Ю.Г. Пономаренко, В.Г. Пшеничний, А.І. Рошцін, А.П. Тузов, М.С. Хрупп, Д.К. Чірков та інші. Проте, ґрунтовного дослідження запобі-

гання саме злочинам неповнолітніх, що вчиняються з особливою жорстокістю не було.

Виклад основних положень. Злочинність – явище соціальне. Вона пов'язана з різними причинами та умовами, які у різних сферах та на різних рівнях суспільного життя – від загальносоціальних причин та умов до конкретних ситуацій в окремих соціальних групах та між окремими людьми.

Запобігання злочинності передбачає відповідний вплив на ці причини і умови. Воно полягає у тому, щоб, з одного боку, перешкодити їх виникненню, а з іншого – припинити чи нейтралізувати (послабити) криміногенну дію тих з них, які існують об'єктивно і поки не піддаються усуненню.

У кримінологічній літературі запобігання злочинності зазвичай розглядається як широкий комплекс взаємопов'язаних заходів, що проводяться державними органами та громадськістю з метою утримання її на мінімальному рівні за допомогою нейтралізації або викорінювання причин, що її породжують.

Важливо зазначити, що запобігання злочинності необхідно розглядати не просто як сукупність різних заходів, а як особливу галузь соціального регулювання, управління соціальними процесами, пов'язаними з реалізацією завдань впливу на злочинність.

Загальносоціальне попередження має своїм результатом усунення, ослаблення, нейтралізацію всього негативного комплексу впливу на злочинність, а також виникнення антикриміногенних факторів. Загальносоціальне попередження охоплює великі, що мають довготривалий характер, види соціальної профілактики у самому широкому сенсі цього слова. Це – вирішення великих економічних, соціальних, ідеологічних, політичних, культурно-виховних, організаційно-управлінських та інших проблем життя суспільства у ході перебудови та реалізації рішень держави та уряду. Отже, загальносоціальне запобігання займає одне з пріоритетних місць у державній політиці впливу на злочинність.

Проведення загальносоціальних заходів дозволяє створити економічні, організаційні, політичні та інші умови для ефективного здійснення спеціально-кримінологічних заходів.

Загальні заходи запобігання спрямовані на вирішення глобальних, загальних економічних та соціальних проблем, які не є спеціально орієнтованими на боротьбу зі злочинністю. Однак, у силу виняткової значущості для економічного, духовного і соціального життя суспільства здатні вирішити проблему боротьби зі злочинністю.

В умовах переходу до ринкових відносин особливу значущість набуває державна і громадська підтримка соціально незахищених верств населення. Розробка та реалізація ефективної молодіжної політики, у тому числі у плані задоволення суспільно значущих інтересів і потреб молоді у сферах загальної та професійної освіти, культури, дозвілля та праці; технічне та технологічне переоснащення підприємств і всебічне скорочення некваліфікованої ручної праці; зміцнення служб зайнятості населення; створення ефективної системи підготовки, перепідготовки кадрів та

підвищення їх кваліфікації; розвиток малого та середнього бізнесу, що забезпечує населення новими робочими місцями. Перелічені та інші соціальні заходи відіграють роль у нейтралізації об'єктивних і суб'єктивних факторів, що детермінують вчинення злочинів з особливою жорстокістю.

Створення на державному рівні системи психолого-психіатричної допомоги, раннього виявлення та діагностування відхилення у психічному розвитку особистості (у навчальних закладах) здатне позитивно позначитися на насильницькій злочинності. Величезну роль у запобіганні злочинності неповнолітніх, як, втім, насильницької злочинності взагалі, відіграє розвиток дозвілля і формування здорової культури відпочинку, поступове викорінювання порочних традицій, які жорстко пов'язують відпочинок з вживанням спиртного. Держава повинна забезпечити громадянам можливість зняття стресів у рамках здорового способу життя. Значущі також заходи щодо зменшення безробіття і зниження ефекту її негативних психологічних наслідків.

До загальних заходів запобігання злочинів з особливою жорстокістю слід віднести:

- культурно-виховну роботу у всіх сферах діяльності; підвищення морально-культурного рівня сім'ї, а також внутрішньо сімейне спілкування;

- поліпшення матеріального добробуту населення;

- боротьбу з алкоголізмом і наркоманією; боротьбу з рецидивною злочинністю, яка полягає у соціальній адаптації неповнолітніх, які відбули покарання;

- зниження пропаганди насильства у засобах масової інформації, виключення фільмів, що демонструють жорстокість і насильство у денний час доби.

Культурно-виховна робота в усіх сферах діяльності, робота у цьому напрямку повинна будуватися на основі створення центрів проведення дозвілля неповнолітніми особами, створення спортивних центрів, секцій і гуртків з розвитку особистості, у загальноосвітніх установах, тобто проведення культурного дозвілля громадянами, пропаганда здорового способу життя.

Підвищення морально-культурного рівня сім'ї, а також внутрішньо сімейного спілкування. Попередження зазначеного виду злочинів у даному напрямку полягає у вжитті заходів до батьків, що ведуть аморальний спосіб життя і не приймають належних заходів щодо виховання дітей шляхом проведення профілактичних бесід, позбавлення батьківських прав, підвищення культурного рівня сім'ї, терпимого ставлення один до одного.

Поліпшення матеріального добробуту населення, боротьба з безробіттям полягає у координації у центрі зайнятості населення всіх наявних вакансій у тому чи іншому регіоні.

Боротьба з алкоголізмом і наркоманією, створення дієвих програм взаємодії органів внутрішніх справ та органів охорони здоров'я з метою лікування цих осіб від залежності та згубного впливу на їх психіку алкоголю та наркотиків, які повинні бути побудовані на

основі своєчасного виявлення, постановки та лікування осіб, що зловживають спиртними напоями та наркотичними речовинами, пропаганди здорового способу життя. Запобігання рецидивної злочинності шляхом створення соціальної адаптації осіб, які відбули покарання, а також призначення суворого покарання.

Для практичного здійснення заходів запобігання злочинів з особливою жорстокістю важливе значення має виявлення осіб, які ведуть паразитичний спосіб життя та відрізняються антигромадською поведінкою.

Ефективна боротьба пов'язана з посиленням виховної роботи у сфері побуту і дозвілля, боротьби з пияцтвом і алкоголізмом, підвищенням уваги вже до першої малозначної ситуації, що виникає на ґрунті побутових відносин, використанням для їх своєчасного вирішення заходів громадського впливу, а у необхідних випадках – заходів державного примусу. Робота громадських формувань і полягає у тому, щоб проводити виховну роботу з особами, спосіб життя яких і система поведінки могли створювати або створювали конфліктні криміногенно-віктимологічні ситуації, що можуть об'єктивно перерости у злочин. Тому необхідно відродити їх діяльність або, принаймні, структурно їх реформувати з урахуванням сформованої у країні криміногенних обставин.

С.Г. Ольков пише, що «зростання злочинності, взагалі правопорушень та інших соціально-негативних проявів (наркотизації) потрібно пов'язувати не з людською розбещеністю або економічними труднощами, а саме з моральним розвитком соціуму» Саме тому слід визнати вірним його думку про те, що «поведінка індивіда – дзеркало душі» [1, с. 3]. Таким чином, будь-яка поведінка людини, у тому числі, що відхиляється від соціальних норм, є результат виховання (евфемізму), у ході якого формується система ідеалів. Отже, один з направляючих векторів державної політики має бути націлений на створення потужної і ефективної системи виховного процесу, тобто виховної роботи у підлітковому середовищі.

Для скорочення злочинів неповнолітніх державна політика повинна реалізовуватися у наступних напрямках:

- рішення комплексних соціально-правових завдань, до яких відносяться проблеми дозвілля неповнолітніх і молоді; формування ціннісних орієнтації, психологічної стійкості; правової культури;

- прийняття загальнодержавної цільової програми з антинаркотичної пропаганди серед населення;

- створення центрів соціальної допомоги для осіб, які споживають наркотики без призначення лікаря, з функціями: надання медичної та психологічної допомоги наркоманам (створення реабілітаційних центрів для наркоманів), а також вдосконалення кримінально-виконавчих заходів щодо засуджених наркоманів;

- вдосконалення кримінально-правових заходів з боротьби з наркобізнесом і незаконним обігом наркотичних засобів;

- віктимологічна профілактика.

Що стосується першого напрямку державної політики, то, на наш погляд, необхідно організувати дозвілля неповнолітніх, що є однією з серйозних проблем. Вирішивши її, ми частково знизимо зростання наркоманії. Також не слід забувати про роль правової культури у профілактиці наркотизму і розглянутих нами злочинів. Звідси випливає висновок, що профілактику наркоманії та боротьбу з наркотизмом не можна розглядати у відриві від правової культури, що заснована на безумовній повазі до права, перетворенні вимог права у внутрішню переконаність людини [2, с. 16-18]. Формування правової культури досягається за допомогою морально-правового виховання, яке нині є однією з форм виховання, що відрізняється особливістю цілей, змістом і методами роботи. На думку О.Т. Шапієвої, найважливіший внесок у процес вдосконалення морально-правової освіти та виховання особистості повинні нести насамперед навчальні заклади, трудові колективи, яким необхідно стати справжніми провідниками, розповсюджувачами правових знань, головними агентами правового виховання [3, с. 95-96]. У цьому зв'язку К.Є. Ігошев та В.С. Устінов відзначають особливу значущість таких педагогічних заходів індивідуального запобігання злочинів, як виховання у колективі та через колектив, вмиле поєднання переконання та примусу, цілеспрямованість та безперервність виховного процесу, наступність та систематичність виховних заходів, індивідуальний підхід [4, с. 46].

Другий напрямок державної політики, полягає у прийнятті загальнодержавної програми для проведення загальної (масової) антинаркотичної пропаганди серед населення. Антинаркотична пропаганда, пропаганда здорового способу життя повинна реалізовуватися у повному обсязі всіма суб'єктами профілактики (державними органами, установами, громадськими об'єднаннями, організаціями та ін.) у тісній взаємодії із засобами масової інформації.

Проблема наркотизму є загальнонаціональним лихом, і першорядною задачею, яка стоїть перед державою, є порятунок нації від наркогенциду. Для цього держава має вжити всіх заходів з профілактики наркотизму. У зв'язку з цим суб'єкти профілактики (державні органи, установи, громадські об'єднання та ін.) повинні вжити всіх заходів боротьби з цим соціальним явищем. На наш погляд, необхідно надати матеріальну допомогу всім суб'єктам профілактики, а також організувати семінар з проблеми профілактики наркоманії неповнолітніх, де слід було б виробити довгострокову програму антинаркотичної пропаганди, пропаганди здорового способу життя серед населення нашої країни.

Звідси випливає, що для найбільш ефективного роботи щодо запобігання наркотизму і злочинів, пов'язаних з ним, по-перше, необхідна фінансова підтримка з боку держави. По-друге, державні та приватні ЗМІ повинні приділяти особливу увагу антинаркотичній пропаганді, зокрема, пропаганді здорового способу життя. По-третє, антинаркотична пропаганда, пропаганда здорового способу

життя повинна проводитися з дитячого садку, продовжуватися у школі, у вищих навчальних закладах, на роботі – де б не перебував неповнолітній.

Сьогодні доводиться констатувати той факт, що у законах не передбачається безкоштовний час у засобах масової інформації для програм антинаркотичної спрямованості. На наш погляд, доцільно на законодавчому рівні передбачити безкоштовний час як у державних, так і у приватних ЗМІ для проведення передач антинаркотичної пропаганди та здорового способу життя, а також пропаганди правової культури, законслухняності.

Третій напрям полягає у тому, щоб створити центри соціальної допомоги для осіб, які вживають наркотики без призначення лікаря, з функціями надання медичної та психологічної допомоги наркоманам (створення реабілітаційних центрів для наркоманів), а також у вдосконаленні кримінально-виконавчих заходів щодо засуджених наркоманів.

Серед заходів боротьби з наркотизмом неповнолітніх слід було б виділити заходи, пов'язані з наданням наркологічної допомоги, особливо у примусовому порядку. Наприклад, у США першим законодавче призначення наркоманам примусового лікування ввів Федеральний закон про реабілітацію наркоманів 1966 року, який встановив програму дослідження на федеральному рівні. З метою регламентації поведінки з наркоманами і наданням однаковості законам штатів у 1970 році був прийнятий однаковий закон про лікування і реабілітацію осіб, які страждають наркотичною залежністю. Метою закону стало пристосування системи кримінальної юстиції до завдань лікування.

На наш погляд, цей зарубіжний досвід може бути успішно реалізований у нашій країні, що сприятиме зменшенню наркотизації та пов'язаних з нею злочинів, скоєних неповнолітніми у стані наркотичного сп'яніння з проявом жорстокості.

Особливе місце в єдиному комплексі заходів запобігання злочинів з особливою жорстокістю повинна займати віктимологічна профілактика. У центрі її стоїть особистість потерпілого, його поведінка, а також взаємовідносини з потенційним суб'єктом злочину. Проводитися вона повинна як на загальносоціальному, так і спеціальному рівнях. У зв'язку з цим, за доцільне об'єднати зусилля органів внутрішніх справ, соціального захисту та зайнятості населення, системи профілактики злочинів, що передбачають розробку та прийняття необхідних нормативних актів та комплексних програм. У системі МВС необхідно створити службу, що спеціалізується тільки на віктимологічній профілактиці.

Для виявлення причин і умов вчинення розглянутих нами злочинів доцільно спочатку вивчити «жертву», а потім лише самого злочинця (неповнолітнього злочинця) з подальшим опублікуванням рекомендацій, а для охочих і проведенням консультацій щодо зниження віктимності від злочинних посягань. З цією метою доцільно відкрити спеціальні установи «з навчання осіб, які мають підвищену віктимність, різним прийомам і спосо-

бам як психічного, так і фізичного впливу на злочинця».

У сімейно-побутовій сфері конфлікти, як правило, набувають триваючу форму. Тому важливим є проведення ранньої віктимологічної профілактики з метою недопущення міжособистісного конфлікту і переростання його у злочини з особливою жорстокістю. Сварку або бійку з ініціативою потерпілого, інші його неправомірні дії необхідно припинити до того, як вони стануть реальною передумовою вчинення злочину. Найчастіше самими учасниками конфлікту не можуть бути врегульовані їх взаємини. І тут провідна роль у їх локалізації належить дільничному інспектору. Щоб вибрати правильний напрямок профілактичного впливу, він повинен глибоко вивчити причини конфліктності, визначити ступінь її напруженості і на цій основі спрогнозувати подальшу індивідуальну поведінку конфліктуючих сторін або однієї з них, що активно створює своєю поведінкою напруженість у відносинах.

Основна роль у боротьбі зі злочинами належить органам внутрішніх справ. Вони зосереджують свої зусилля на недопущенні, насамперед, насильницьких тяжких та особливо тяжких злочинів, у тому числі і тих, що вчиняються з особливою жорстокістю. За допомогою заходів оперативно-розшукового характеру вони виявляють і усувають причини та умови злочинів, а головне – виділяють осіб, що замишляють злочини, підготовляють їх, запобігають і присікають ці злочини. При запобіганні злочинам, а також їх розкритті, насамперед, необхідною є взаємодія органів МВС та СБУ. Не залишаються осторонь і органи прокуратури. Прокуратурі відводиться особливе місце серед правоохоронних органів, що здійснюють діяльність із запобігання злочинів, що вчиняються з особливою жорстокістю та викорінення причин і умов, що їх породжують. Тут слід виходити з того, що у боротьбі з такими злочинами органи прокуратури не можуть обмежуватися лише «спісанням» вже скоєних, шляхом притягнення винних до відповідальності, найважливішим завданням є своєчасне прийняття заходів до їх попередження. Судові органи здійснюють профілактику злочинів у тісному зв'язку з їх правоохоронною діяльністю. Профілактика особливо жорстоких злочинів судом визначається його особливими завданнями і функціями як органу, що здійснює правосуддя.

Одну з основних ролей у боротьбі з особливо жорстокими злочинами відіграють дільничні інспектора міліції або служба дільничних інспекторів міліції. Ця служба у рамках здійснення індивідуальної профілактики злочинів виявляє осіб, від яких можна чекати вчинення злочинів, зокрема з-поміж осіб, які відбули покарання у місцях позбавлення волі, здійснює постановку цих осіб на профілактичний облік, здійснює безпосередній профілактичний вплив на таких осіб з метою запобігання злочинам, контролює їх поведінку, здійснює нагляд.

Висновки. Таким чином, під загально-соціальним запобіганням злочинам, які вчиняються неповнолітніми з особливою жорстокістю слід розуміти діяльність державних

органів, громадських організацій, суспільства та окремих осіб, що має довготривалий характер, і враховує специфіку об'єкта запобігання, спрямовану на усунення, ослаблення, нейтралізацію всього негативного комплексу впливу на злочинність, а також виникнення антикриміногенних факторів, сигналом для чого повинен бути антигромадський вчинок людини, її протиправна поведінка, яка може розвинути і перетворитися на установку на вчинення злочину з особливою жорстокістю.

УДК 343.3

БЛИЗЬКІ РОДИЧІ ТА ЧЛЕНИ СІМ'Ї ЯК ПОТЕРПІЛІ ВІД ЗЛОЧИНУ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТ. 3451 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

Волковська А.С., ад'юнкт
кафедри кримінального права
Національна академія внутрішніх справ

Стаття присвячена дослідженню проблем, пов'язаних з визначенням кола потерпілих від погрози або насильства щодо журналіста ст. 3451 Кримінального кодексу України. Дано авторське визначення, охарактеризовано їхній статус. Висвітлено авторське бачення понять «близькі родичі» та «члени сім'ї» на основі уніфікації розуміння понять у кримінальному праві.

Ключові слова: потерпілі від злочину, склад злочину, кримінальна відповідальність, близькі родичі, члени сім'ї.

Статья посвящена исследованию проблем, связанных с определением круга потерпевших от угрозы или насилия в отношении журналиста ст. 3451 Уголовного кодекса Украины. Дано авторское определение, охарактеризован их статус. Освещено авторское видение понятий «близкие родственники» и «члены семьи» на основе унификации понимания понятий в уголовном праве.

Ключевые слова: потерпевшие от преступления, состав преступления, уголовная ответственность, близкие родственники, члены семьи.

Volkovska A.S. CLOSE RELATIVES AND FAMILY MEMBERS AS VICTIMS OF CRIME UNDER ST. 345 OF THE PENAL CODE OF UKRAINE

The article is devoted to issues related to definition of the circle of victims of threats or violence against the journalist according to article 3451 of the Criminal Code of Ukraine. The authorial determination is given. Their status is described. The article reflects the authorial vision of concepts «close relatives» and «family members» based on the unification understanding of the concepts in criminal law.

Key words: victims of crime, elements of crime, criminal responsibility, close relatives, family members.

Постановка проблеми. Верховною Радою України було прийнято Закон України № 421-VIII від 14 травня 2015 року «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення гарантій законної професійної діяльності журналістів», яким внесені зміни до Кримінального кодексу України (далі – КК України) та посилено гарантії законної професійної діяльності журналістів. З внесенням до КК України відповідних змін та передбаченням спеціальних кримінально-правових норм про відповідальність за посягання на професійну діяльність журналістів, виникли певні ускладнення щодо визначення кола можливих потерпілих від злочинів, передбачених ст. 3451, ст. 3471, ст. 3481, 3491 КК України. Зокрема це стосується з'ясування змісту понять «близькі родичі» та «члени сім'ї».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання кримінально-правової охорони захисту прав журналістів були предметом

ЛІТЕРАТУРА:

1. Ольков С.Г. Уголовно-процессуальные правонарушения в российском судопроизводстве и общая теория социального поведения / С.Г. Ольков. – Тюмень, 1993. – 153 с.
2. Грачев В.С. Правовая культура как субъективный фактор реализации права : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук / В.С. Грачев. – СПб, 1996. – 22 с.
3. Шапиева О.Г. Проблема нравственно-правовой социализации личности: концептуальный и практические аспекты / О.Г. Шапиева. – СПб, 1996. – 296 с.
4. Игошев К.Е. Введение в курс профилактики правонарушений / К.Е. Игошев, В.С. Устинов. – Горький, 1977. – 246 с.

численних наукових досліджень. Загальні питання визначення такої категорії як потерпілий висвітлено у працях таких вітчизняних учених: П.П. Андрушко, А.П. Бабій, Я.С. Беспала, П.С. Берзін, А.А. Васильєв, Р.В. Вереша, Ю.В. Гродецький, І.О. Зінченко, Л.Б. Ільковець, Д.Ю. Кондратов, М.Й. Коржанський, С.Я. Лихова, М.І. Мельник, В.І. Павликівський, А.В. Тарасенко, В.І. Тютюгін, А.В. Савченко, М.І. Хавронюк, В.І. Шакур та деяких інших науковців. Однак, разом із цим, слід констатувати відсутність комплексного науково-правового дослідження потерпілого від злочину, передбаченого ст. 3451 КК України.

Тому, **метою статті** є аналіз наукових поглядів та законодавчих актів на визначення потерпілих, передбачених ст. 3451 КК України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Важливим моментом при розгляді об'єкта злочинного посягання є визначення кола потерпілих від погрози або насильства

щодо журналіста, передбаченого ст. 3451 КК України. Потерпілим від досліджуваного злочину можуть бути :

- 1) журналіст;
- 2) близькі родичі та члени сім'ї журналіста.

Слід звернути увагу на питання щодо чіткого визначення поняття «близьких родичів» та «членів сім'ї», як можливих потерпілих від даного злочину.

Для з'ясування хто такий «близький родич» порівняємо визначення, які наводяться у словниках.

Відповідно до визначення, наведеного у Великому енциклопедичному юридичному словнику, родичами визначаються особи, які перебувають між собою у близькій спорідненості або свояцтві [1].

У тлумачному словнику С.І. Ожегова «родич» визначається як людина, яка перебуває у спорідненості [2].

У свою чергу спорідненість, на його думку, це зв'язок між людьми, який заснований на походженні однієї особи від іншої (пряма спорідненість) або різних осіб від спільного прасура, а також на шлюбних сімейних відносинах. При цьому, відношення між людьми, що виникає зі шлюбу одного з родичів (відносини одного з подружжя з кровними родичами іншого з подружжя, а також відносини між родичами подружжя), С.І. Ожегов визначає як свояцтво, тобто визнає цих осіб родичами [2].

Тлумачний словник В.І. Даля розрізняє спорідненість кровну (родову) за спільним родоначальником; свояцтво (сватання) по шлюбних союзах; духовну (хресну, кумівство) по сприйняттю від купелі; спорідненість по чоловічому та по жіночому коліні (по батькові або по матері); також спорідненість висхідну, низхідну і бічну, законну і незаконну (побічну) [3]. Виходячи з вище викладеного можемо зауважити, що при визначенні кола осіб, які входять до «близьких родичів», потрібно розширити з урахуванням релігії, як регулятора певних суспільних відносин.

На перший погляд поняття «близькі родичі» та «члени сім'ї» є тотожними, проте, аналіз законодавства дає можливість стверджувати, що ці поняття мають суттєві відмінності. Досить часто у наукових джерелах не розглядаються детально вказані категорії, а лише наводиться вказівка на положення п. 1 ч. 1 ст. 3 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) [4].

У Конституції України відсутня узагальнена норма-дефініція поняття «члени сім'ї» та «близькі родичі». Однак самі терміни «сім'я», «члени сім'ї», «близькі родичі», «сімейне життя» тощо без визначення змісту вживаються неодноразово. Важливе значення для розуміння терміну «член сім'ї» мають конституційні положення про ґрунтування шлюбу на вільній згоді жінки і чоловіка, про рівні права і обов'язки кожного із подружжя у шлюбі та сім'ї (ст. 51), про рівність дітей у правах незалежно від походження, а також від того, народжені вони у шлюбі чи поза шлюбом (ст. 52), та інші конституційні норми і принципи. На відміну від попереднього, термін «близькі родичі» вживається лише у ст. 63, якою визначено, що особа не несе відповідальності

за відмову давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначається законом [5]. Як бачимо, у Конституції України дані поняття розмежовуються сполучником «чи», що свідчить про неможливість їх поєднання у законодавчих актах одним терміном.

Однак, КПК України поняття «близькі родичі та члени сім'ї» визначено у поєднанні, як один термін, та у відповідності до п. 1 ч. 1 ст. 3 КПК України, мають таке значення: чоловік, дружина, батько, мати, вітчим, мачуха, син, дочка, пасинок, падчерка, рідний брат, рідна сестра, дід, баба, прадід, прабаба, внук, внучка, правнук, правнучка, усиновлювач чи усиновлений, опікун чи піклувальник, особа, яка перебуває під опікою або піклуванням, а також особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом і мають взаємні права та обов'язки, у тому числі особи, які спільно проживають, але не перебувають у шлюбі [4].

На відміну від вище зазначеного нормативного акту Законом України «Про запобігання корупції» вживається термін «близькі особи», під яким розуміються особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом і мають взаємні права та обов'язки із суб'єктом, зазначеним у частині першій ст. 3 цього Закону (крім осіб, взаємні права та обов'язки яких із суб'єктом не мають характеру сімейних), у тому числі особи, які спільно проживають, але не перебувають у шлюбі, а також – незалежно від зазначених умов – чоловік, дружина, батько, мати, вітчим, мачуха, син, дочка, пасинок, падчерка, рідний брат, рідна сестра, дід, баба, прадід, прабаба, внук, внучка, правнук, правнучка, зять, невістка, тесть, теща, свекор, свекруха, усиновлювач чи усиновлений, опікун чи піклувальник, особа, яка перебуває під опікою або піклуванням згаданого суб'єкта.

При цьому даним Законом окремо надається визначення терміну «члени сім'ї» – особи, які перебувають у шлюбі, а також їхні діти, у тому числі повнолітні, батьки, особи, які перебувають під опікою і піклуванням, інші особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки (крім осіб, взаємні права та обов'язки яких не мають характеру сімейних), у тому числі особи, які спільно проживають, але не перебувають у шлюбі [6].

Сімейний кодекс України не містить чіткого визначення основних термінів, але у ст. 3 зазначеного кодексу визначено, що сім'ю складають особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки. Тобто, як прямо зазначено у Кодексі, членами сім'ї можуть бути й особи, які спільно проживають, не перебуваючи у шлюбі. Виходить, що одна і та сама особа може бути одночасно як близьким родичем, так і членом сім'ї. Крім цього, ст. 21 даного кодексу передбачено, що проживання однією сім'єю жінки та чоловіка без шлюбу не є підставою для виникнення у них прав та обов'язків подружжя [7].

Житловий кодекс України (далі – ЖК України) визначає, що до членів сім'ї наймача належать дружина наймача, їх діти і батьки. Членами сім'ї наймача може бути визнано

й інших осіб, якщо вони постійно проживають разом з наймачем і ведуть з ним спільне господарство (ст. 64). Аналогічні положення у відношенні членів сім'ї власника будинку (квартири) містяться у ст. 156 ЖК України [8].

У Податковому кодексі України (пункт 14.1.263) зазначено, що членами сім'ї фізичної особи першого ступеня споріднення вважаються її батьки, чоловік або дружина, діти, у тому числі усиновлені. Інші члени сім'ї фізичної особи вважаються такими, що мають другий ступінь споріднення [9].

У Цивільно-процесуальному кодексі України ст. 52 визначено перелік осіб, які мають право відмовитися від давання показань, при цьому зазначено, що фізична особа має право відмовитися давати показання щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів (чоловік, дружина, батько, мати, вітчим, мачуха, син, дочка, пасинок, падчерка, брат, сестра, дід, баба, внук, внучка, усиновлювач чи усиновлений, опікун чи піклувальник, особа, над якою встановлено опіку чи піклування, член сім'ї або близький родич цих осіб) [10]. Аналогічне визначення міститься і у Кодексі адміністративного судочинства України, а саме у ст. 27 [11].

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям» сім'я – це особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки. Права члена сім'ї має одинока особа. У ст. 4 цього ж Закону передбачено, що до складу сім'ї включаються чоловік, дружина; рідні, усиновлені та діти цих осіб віком до вісімнадцяти років, а також діти, які навчаються за денною формою навчання у загальноосвітніх, професійно-технічних, вищих навчальних закладах I-IV рівнів акредитації до досягнення двадцяти трьох років і які не мають власних сімей; неодружені повнолітні діти, які визнані інвалідами з дитинства I та II груп або інвалідами I групи і проживають разом з батьками; непрацездатні батьки чоловіка та дружини, які проживають разом з ними і перебувають на їх утриманні у зв'язку з відсутністю власних доходів; особа, яка проживає разом з одиноким інвалідом I групи і здійснює догляд за ним; жінка та чоловік, які проживають однією сім'єю, не перебувають у шлюбі, але мають спільних дітей. При цьому до складу сім'ї включаються незалежно від місця проживання (перебування) або реєстрації діти, які навчаються за денною формою навчання у загальноосвітніх, професійно-технічних, вищих навчальних закладах I-IV рівнів акредитації до досягнення двадцяти трьох років і не мають власних сімей. До складу сім'ї не включаються особи, які перебувають на повному державному утриманні [12].

Відповідно до ч. 4 постанови Пленуму Верховного Суду України від 15.05.2006 № 3 «Про застосування судами окремих норм Сімейного кодексу України при розгляді справ щодо батьківства, материнства та стягнення аліментів» слідує, що під поняттям «родичі», яке вживається у Сімейному кодексі України охоплюються такі особи: баба, дід, прабаба, прадід, повнорідні брат і сестра. «Членами сім'ї» є мачуха, вітчим, які проживають однією сім'єю з малолітніми або неповнолітніми па-

синком, падчеркою. «Інші особи» – це особи, у сім'ї яких виховується дитина. Ними можуть бути тітка, дядько, двоюрідні сестра, брат, а також сусіди чи інші сторонні особи [13].

Заслуговує на увагу тлумачення терміну «член сім'ї», роз'яснене Рішенням Конституційного Суду України (далі – КСУ) від 3 червня 1999 р. № 5–рп/99. Згідно з цим рішенням, до кола членів сім'ї належать дружина (чоловік), їхні діти (є членами сім'ї незалежно від того, чи є це діти будь-кого з подружжя, спільні або усиновлені, народженні у шлюбі або позашлюбні) і батьки. За умови постійного проживання та ведення спільного господарства до членів сім'ї можуть бути віднесені близькі родичі (рідні брати, сестри, онуки, дід, баба), а також інші родичі або особи, які не перебувають у безпосередніх родинних зв'язках (неповнорідні брати, сестри; зять, невістка; вітчим, мачуха; опікуни, піклувальники, пасинки, падчерки та ін.). Відповідно до рішення КСУ, основними критеріями віднесення особи до «члена сім'ї» є наявність кровних (родинних) зв'язків чи шлюбних (фактичних шлюбних) відносин; постійне сумісне проживання на одній житловій площі і ведення спільного господарства [14].

Зазначимо, що відповідно до ст. 2 Закону України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» близькими родичами, які відповідно до цього Закону підлягають захисту є батьки, дружина (чоловік), діти, рідні брати і сестри, дід, баба, онуки, посягання на життя, здоров'я, житло і майно яких перешкоджає виконанню працівниками суду і правоохоронних органів покладених на них законом обов'язків і здійсненню наданих прав [15]. Посилання на даний Закон містить і науково-практичний коментар до ст. 115 КК України, що свідчить про чітко визначений перелік близьких осіб у даному злочині, без будь-яких альтернативних варіантів [16].

У самому КК України безпосередньо відсутнє визначення поняття «близькі родичі», тоді як у КПК України (п. 1 ч. 1 ст. 3) вживається, як ми вже вище зазначали, широке і водночас «змішане» поняття «близькі родичі та члени сім'ї». У науково-практичному коментарі Кримінального кодексу України за загальною редакцією О.М. Джужі, А.В. Савченка, В.В. Чернея 2015 року, до ст. 115 КК України визначено, що близькі родичі – це фізичні особи, природний зв'язок між якими ґрунтується на походженні один від одного або від спільних предків і має правове значення у випадках, передбачених законодавством. Близькими родичами є: батьки, діти, рідні брати і сестри, дід, баба, онуки. Статус близьких родичів має також подружжя (чоловік/дружина). Крім цього, у деяких нормах Кримінального кодексу України виживається ще один термін «потерпілий чи його близький» (ст. 126, 149, 350). При цьому поняття «близький» із трактування даного науково-практичного коментаря до КК України означає передусім близьких родичів [17].

У Кодексі законів про працю України (далі – КЗпП України) ст. 25-1 передбачено обмеження спільної роботи родичів на підприємстві, в установі, організації, в якій зазначено, що власник вправі запроваджувати

обмеження щодо спільної роботи на одному і тому ж підприємстві, в установі, організації осіб, які є близькими родичами чи свояками (батьки, подружжя, брати, сестри, діти, а також батьки, брати, сестри і діти подружжя), якщо у зв'язку з виконанням трудових обов'язків вони безпосередньо підпорядковані або підконтрольні один одному. Отже, у разі запровадження обмеження роботи близьких родичів чи свояків на підприємстві, перелік, наведений у частині першій ст. 25-1 КЗпП України, є вичерпним і не підлягає розширеному тлумаченню [18]

Таким чином, пропонується ст. 3451 КК України доповнити приміткою такого змісту:

«Примітка. 1. Під близькими родичами розуміється чоловік, дружина, батько, матір, вітчим, мачуха, син, дочка, зять, невістка, пасинок, падчерка, рідний брат, рідна сестра, дід, баба, прадід, прабаба, внук, внучка, правнук, правнучка, усиновлювач чи усиновлений, опікун чи піклувальник, особа, яка перебуває під опікою або піклуванням.

Під членами сім'ї розуміються особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом і мають взаємні права та обов'язки, у тому числі особи, які спільно проживають, але не перебувають у шлюбі».

ЛІТЕРАТУРА:

1. Великий енциклопедичний словник / за ред. акад. НАН України Ю.С. Шемшученка. – К., 2007. – 992 с.
2. Ожегов С.И. Словарь русского языка: 70 000 слов / С.И. Ожегов ; под ред. Н.Ю. Шведовой. – 23-е изд., испр. – М., 1991. – С. 681
3. Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка / В. Даль. – Т. 4. Р – У. – М., 1980. – С. 11.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України // Відомості Верховної Ради України (ВВР) – К., 2014. – №46. – ст. 2046. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>
5. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – №30. – Ст. 141.
6. Про запобігання корупції: Закон України від 14 жовтня 2014 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 49. – Ст. 2056.
7. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 21-22. – Ст. 135.
8. Житловий Кодекс Української РСР від 30.06.1983 № 5464-Х [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5464-10>.
9. Податковий кодекс України, від 02.12.2010 № 2755-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.
10. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року. № 435-IV//Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2003, №№ 40-44, ст.356.
11. Кодекс адміністративного судочинства: Закон України від 06.07.2005 № 2747-IV//Відомості Верховної Ради України (ВВР).-2005.- N 35-36.- N 37.- ст.446.
12. Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям: Закон України від 01.06.2000 № 1768-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1768-14>
13. Про застосування судами окремих норм Сімейного кодексу України при розгляді справ щодо батьківства, материнства та стягнення аліментів: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 15 травня 2006 р. № 3 – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0003700-06>.
14. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями Служби безпеки України, Державного комітету нафтової, газової та нафтопереробної промисловості України, Міністерства фінансів України щодо офіційного тлумачення положень пункту 6 статті 12 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», частин четвертої і п'ятої статті 22 Закону України «Про міліцію» та частини шостої статті 22 Закону України «Про пожежну безпеку» (справа про офіційне тлумачення терміна «член сім'ї») від 03.06.1999р.№5-рп/1999.[Електроннийресурс].–Режимдоступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-99>.
15. Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів:Закону України від 23.12.1993 № 3781-XII – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3781-12>.
16. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. – [6-ге вид.перероб. і доп.] / За ред. М.І. Мельника, М.І. Ховронюка – К. : Юридична думка,2009. – 1236 с.
17. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / Д. С. Азаров, В. К. Гришук, А. В. Савченко [та ін.] ; за заг. ред. О. М. Джужі, А. В. Савченка, В. В. Чернея. – Київ : Юрінком Інтер, 2016. – 1064 с.
18. Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 № 322-VIII [Електронний ресурс]: Верховна Рада України. Офіційний веб-портал. - <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/322-08>.

УДК 343.3/.7

ОЦІНКА ТЕРОРИСТИЧНИХ РИЗИКІВ ЯК ОСНОВА ПЛАНУВАННЯ АНТИТЕРОРИСТИЧНОГО ЗАХИСТУ

Волошин О.В., аспірант
Національна академія Служби безпеки України

У статті розглянуто основні підходи до вибору методів оцінювання терористичних ризиків для побудови сучасних моделей антитерористичного захисту. Проаналізовано поняття терористичного ризику та його складових. Охарактеризовано теоретичні основи застосування методології оцінки ризиків для планування захисту об'єктів можливих терористичних посягань від терористичних загроз.

Ключові слова: тероризм, боротьба з тероризмом, антитерористичний захист, терористичний ризик, оцінка терористичних ризиків.

В статье рассмотрены основные подходы к выбору методов оценки террористических рисков для построения современных моделей антитеррористической защиты. Проанализировано понятие террористического риска и его составляющих. Охарактеризованы теоретические основы применения методологии оценки рисков для планирования защиты объектов возможных террористических посягательств от террористических угроз.

Ключевые слова: терроризм, борьба с терроризмом, антитеррористическая защита, террористический риск, оценка террористических рисков.

Voloshin O.V. TERRORIST RISK ASSESSMENT AS THE BASIS FOR PLANNING OF ANTITERRORIST PROTECTION

The article deals with the basic approaches to methods of terrorist risk assessment for creation of modern models of antiterrorist protection. The definition of terrorist risk and its components have been analyzed. The theoretical basis for the use of risk assessment methodology for planning the protection of objects of possible terrorist attacks from terrorist threats has been characterized.

Key words: terrorism, fighting terrorism, antiterrorist protection, terrorist risk, terrorist risk assessment

Постановка проблеми. Тероризм залишається одним із найнебезпечніших явищ у житті світового співтовариства. Теракти, що відбулися у світі упродовж останніх десятиліть, значною мірою продемонстрували уразливість громадянського суспільства до їх вражаючих факторів. Вибір ефективних методів боротьби з тероризмом та захисту населення від цієї загрози давно перестав бути засекреченою діяльністю спецслужб, а став предметом досліджень науковців різних спеціальностей. Подальше поширення терористичних ризиків і загроз зумовлює необхідність удосконалення існуючих та пошуку нових підходів до побудов сучасних моделей антитерористичного захисту, заснованих на застосуванні різноманітних методик оцінки ризиків (risk assessment), управління ризиками (risk management).

Початок застосування європейським співтовариством підходу «антикризового управління» (crisis management) у боротьбі з тероризмом, який являє собою складову частину більше широкого підходу «всіх небезпек» (all hazard) та все більш активно використовується в ЄС для розгляду загроз безпеці, пов'язується з прийняттям у грудні 2005 року нової Контртерористичної стратегії ЄС під назвою «Запобігати, Захищати, Руйнувати, Відповідати» (Prevent, Protect, Disrupt, Respond). Стратегія відображає усвідомлення того, що репресивні заходи щодо боротьби з тероризмом необхідно поєднувати з превентивними [1, с. 90].

Ефективні методології оцінки ризиків є основою програм захисту об'єктів критичної інфраструктури зарубіжних країн від широко-

го спектра природних та техногенних загроз, у тому числі терористичного характеру. Вони необхідні для ідентифікації загроз, оцінки уразливості об'єктів захисту від їх впливу, беручи до уваги ймовірність реалізації загроз. Це ключове положення відрізняє методики оцінювання ризиків від звичайних методик оцінки впливів.

Попри значну кількість джерел невизначеності навколо визначення терористичних ризиків, їх оцінювання необхідне для правильного розподілу (перерозподілу) внутрішніх безпекових ресурсів. Колишній секретар Департаменту внутрішньої безпеки США Мічел Чертофф (2006) справедливо відзначав: «Ми повинні ідентифікувати та визначити за пріоритетами ризики – розуміючи загрозу, вразливість та наслідки. І тоді ми повинні розподіляти наші ресурси економічно ефективним способом» [2, с. 575].

Аналіз останніх досліджень. Вивчення теоретичних та методологічних аспектів застосування методології оцінки ризиків для боротьби з тероризмом присвячена значна кількість праць закордонних учених. Заслужують на увагу публікації таких дослідників: Г.Г. Вілліс, А.Р. Моррал, Т.К. Келли, Дж.Дж. Медбай, Б.Ч. Езел, С.П. Беннет, Д.В. Вінтерфілд, Дж. Соколовски, А.Дж. Коллінс, Г. Гианнопулс, Р. Філіппіні, М. Шиммер, К. Роббертс, Дж. Хорган, Г.Г. Браун, Л.А. Кокс та ін.

Українськими авторами ґрунтовний аналіз методології оцінки ризиків здійснено переважно у контексті безпеки функціонування екологічних та соціальних систем, промислових виробництв, об'єктів критичної інфраструктури, запобігання виникнення над-

звичайних ситуацій. У цьому зв'язку варто виділити роботи А.Б. Качинського, Г.А. Хміля, Д.Г. Бобра, М.З. Згуровського, В.В. Кривошеїна, Ю.П. Стародуба, А.П. Гаврися, Я.І. Федюка, Г.М. Коломійця, Л.Г. Руденко, О.Л. Дронової та багатьох інших.

З урахуванням тривалого проведення антитерористичної операції на сході України, можливості поширення тероризму на інші регіони та необхідності протидії загрозам терористичного характеру, обґрунтування методів оцінювання терористичних ризиків для побудови моделей антитерористичного захисту об'єктів можливих терористичних посягань (насамперед критичної інфраструктури) потребує додаткового дослідження.

Метою публікації є розгляд підходів до вибору методів оцінювання терористичних ризиків як підґрунтя для подальшого планування антитерористичного захисту об'єктів можливих терористичних посягань від терористичних загроз.

Виклад основного матеріалу. Сутність оцінювання терористичних ризиків необхідно розпочинати власне з терміну «ризик», відносно якого, як справедливо відмічає А.Б. Качинський, існує значна невизначеність [3, с. 318]. Різними авторами та засобами масової інформації терміни «ризик» (risk), «небезпека» (hazard), «загроза» (threat) та «невизначеність» (uncertainty) часто вживаються як синоніми. У науковій літературі наводиться як визначень терміну «ризик» [3, с. 320-327], у чинному законодавстві України – близько 30-ти [4, с. 52]. У більшості науково-технічних публікацій із даної тематики ризиком є кількісна міра небезпеки, що дорівнює добутку ймовірності реалізації певної загрози, помноженій на ймовірність величини можливого збитку від неї [3, с. 319].

У контексті протидії тероризму заслуговує на увагу визначення терористичного ризику та методологія його оцінювання, запропонована Центром політики управління терористичними ризиками (CTRMP) корпорації RAND (США) [5]. Терористичний ризик розглядається як сукупність трьох компонент: 1) загроза цілі (threat); 2) уразливість цілі до загрози (vulnerability); 3) наслідки можливої успішної реалізації терористичної загрози (consequences). Іншими словами, терористичний ризик являє собою очікувані наслідки атаки, враховуючи вірогідність того, що атаки відбудуться і будуть успішними для терористів. У термінах теорії ймовірності ризик атаки певного типу це безумовне математичне очікування збитків певного виду.

Не вдаючись до детального розгляду недоліків ймовірнісно-статистичного методу розрахунку терористичних ризиків та порівняння його з іншими методами (теоретико-ймовірнісними, евристичними), відзначимо лише, що таке формулювання терористичного ризику має дві переваги. По-перше, воно забезпечує підхід до порівняння ризиків та їх складання (об'єднання). По-друге, дозволяє встановлювати чіткі зв'язки між оцінкою ризиків (risk assessment), подальшим управлінням ризиками (risk management) та зниженням ризиків (risk reduction).

Для обґрунтування методів розрахунку терористичних ризиків необхідно враховувати те, що ймовірнісно-статистичні методи мають деякі недоліки та створюють суттєву невизначеність в оцінці ризику, найбільший внесок в яку дає етап оцінки терористичної загрози. Якщо для оцінки наслідків терористичних актів можуть бути використані вже розроблені моделі та розрахунки для природних та техногенних надзвичайних ситуацій, то для оцінки загроз це зробити неможливо, адже вона базується на інформації про цілі, мотиви та можливості терористів. І якщо можливості та тактика дій терористів ще можуть бути більш-менш адекватно передбачені, то оцінити об'єкт, який стане ціллю, можна дуже приблизно.

На думку автора, статистичні методи для розрахунку терористичних ризиків є не зовсім придатними, оскільки для них необхідний великий обсяг статистичної інформації, яку не завжди можна отримати у контексті скоєння терористичних актів стосовно конкретного об'єкта. Зокрема, обсяг спостережень повинен перевищувати деяку величину № 1, яка залежить від ймовірності, що оцінюється, при цьому число реалізованих негативних подій за один рік повинно бути більше ніж 100 [6, с. 141]. До того ж, як відзначають Г.Г. Браун та Л.А. Кокс, традиційний ймовірнісний аналіз ризиків (probabilistic risk assessment), призначений для розрахунку ризиків природних та інженерних систем, містить суттєві відмінності від аналізу терористичних ризиків. Основні з них полягають у тому, що терористи можуть бути обізнані про посилення антитерористичних заходів правоохоронними органами і проводити власні дослідження ризиків перед проведенням атак. У той же час, правоохоронці оцінюють терористичні загрози виходячи з інформації, відомої про терористів. При цьому, правоохоронним органам достеменно не відомо про обсяг інформації, яку терористи можуть знати про особливості функціонування систем антитерористичного захисту і яка може вплинути на прийняття ними рішень стосовно майбутніх атак. Такі застереження не можуть бути застосовані для інженерних систем та стихійних лих [7].

Ураховуючи викладене, для розрахунку терористичних ризиків більш придатними вважаються евристичні методи, до яких належить метод експертного оцінювання, що заснований на використанні суб'єктивних ймовірностей, отриманих під час експертного оцінювання, та дозволяє провести якісно-кількісне ранжування ризиків [6, с. 140]. Сутність експертного методу оцінки показників ризику полягає у тому, що експертам пропонують відповісти на питання про стан або майбутню поведінку об'єктів, що характеризуються невизначеними параметрами або недослідженими властивостями. Експертні оцінки оформляють у вигляді якісних характеристик або кількісних значень ймовірностей подій, що розглядаються, віднесених до певного відрізка часу. Важливе значення при цьому надають формуванню оцінювальної шкали, яка використовується експертами. Оптимальна оціночна шкала повинна

мати порівняно невелике число градацій (від 3 до 8); кожній градації приписують певний ймовірнісний інтервал. Крім того, кожна градація повинна супроводжуватися короткою текстовою якісною характеристикою. Для інтерпретації та математичної обробки експертних даних можна залучати математичні моделі. Підвищення вірогідності експертних оцінок вимагає відповідних процедур відбору експертів за багатьма критеріями і кількісних методів обробки їх думок. За умов правильної організації процедури експертизи та перевірки узгодженості думок експертів забезпечується достатня достовірність оцінок [6, с. 164-165].

Для обробки суджень експертів під час розрахунку терористичного ризику доцільно використовувати метод аналітичних мереж (МАН) та його спрощений варіант – метод аналізу ієрархій (МАІ), які докладно описані у працях американського математика Томаса Сааті на початку 70-х років ХХ століття [8; 9] та придатні для використання у процесі експертного оцінювання. Зауважимо, що МАН та МАІ допомагають структурувати проблему (у тому числі ту, що погано формалізується), побудувати набір альтернатив, виділити фактори, які характеризують ці альтернативи, задати значущість самих факторів, оцінити альтернативи по кожному з факторів, знайти неточності та суперечності у судженнях експертів, проранжувати альтернативи, провести аналіз рішення та обґрунтувати отримані результати [10, с. 7]. Методи засновані на декомпозиції задачі і представлення її у вигляді аналітичних мереж (ієрархічних структур), що дозволяє використати всі наявні в експертів, які залучаються до дослідження, знання з розв'язуваної проблеми та подальшої обробки їх суджень. У результаті може бути виявлен відносний ступінь взаємодії елементів в ієрархії, які потім виражаються чисельно. МАН (МАІ) включають процедури синтезу множинних суджень, отримання пріоритетності критеріїв і знаходження альтернативних рішень.

На першому етапі застосування МАН (МАІ) проводиться структурування проблеми вибору у вигляді ієрархії або мережі. У найбільш загальному вигляді ієрархія будується з вершинами (мети), через проміжні рівні – критерії (параметри) до самого нижнього рівню, який, як правило, є набором альтернатив. Логіка вказаного алгоритму дозволяє формулювати питання до експертів, які нададуть можливість визначити категорію об'єктів, зокрема: від кого необхідно захищати об'єкт, яка ймовірність нападу на нього, які види протиправних дій він може вчиняти, яка уразливість об'єкта щодо кожного виду нападу, які суспільно небезпечні наслідки можуть виникнути внаслідок кожного виду нападу, до якої категорії за рівнем терористичного ризику необхідно віднести об'єкт. Завдання експертів на кожному рівні ієрархії провести попарні порівняння елементів ієрархії за критерієм, встановленим на вищому рівні ієрархії. Для підвищення достовірності суджень експертів в оцінці ймовірності атак з боку конкретної терористичної організації, групи чи особи щодо ОТП доцільно використати метод

«чек-листів» (checklist method) зі зваженими коефіцієнтами. Чек-лист уявляє собою список контрольних пунктів, виконання яких необхідне для успішного завершення всього обсягу роботи або процедури [11]. Для нашої задачі чек-лист повинен включати список питань (критеріїв), які експерт має прийняти до уваги для оцінки та подальшого порівняння ймовірностей терористичних загроз. До цього списку, зокрема, доцільно включити питання, які можуть свідчити як на користь збільшення ймовірності терористичної діяльності, так і у напрямку її зменшення, для чого можна запозичити досвід Департаменту оборони США в оцінці терористичних загроз [12].

Перед переходом до наступного етапу – встановлення пріоритетів суспільно небезпечних наслідків – необхідно оцінити уразливість об'єкта до кожного з прогнозних сценаріїв ППД. Аналіз уразливості використовується для визначення чутливості об'єктів до атак від загрози, виявленої на етапі аналізу загроз. Аналіз уразливості повинен відповідати на питання «до якого виду атак об'єкт є найбільш/найменш уразливим?». Уразливість притаманна кожному об'єкту, на який направлена терористична загроза. Уразливість існує завжди, незалежно від політик, процедур, структури та захисного обладнання. Враховуючи те, що терористичні загрози досить важко контролювати, вони піддаються оцінці і вразливість об'єкта до цих загроз може бути знижена. Ідентифікація і розуміння уразливості є важливим для визначення достатності захисту об'єктів від потенційних втрат. З урахуванням того, що уразливість є компонентом терористичного ризику, потенційний терористичний ризик для об'єкта можна знизити шляхом зниження уразливості.

Для методології оцінки уразливості важливим етапом є визначення критеріїв, за допомогою яких можливо проводити відповідну оцінку. Як приклад, Департамент оборони США розробив декілька інструментів для допомоги у проведенні оцінки уразливості, найбільш відомими з яких є методи MSHARPP (Mission, Symbolism, History, Accessibility, Recognizability, Population, and Proximity) та CARVER (Criticality, Accessibility, Recuperability, Vulnerability, Effect, and Recognizability), які використовують різні критерії оцінки [12].

Зокрема, назва методу MSHARPP є акронімом, яка складається з назв критеріїв уразливості, таких як функціональність (mission), символізм (symbolism), доступність (accessibility), розпізнаваність (recognizability), людський фактор (population) та близькість (proximity).

Назва CARVER відбиває у собі такі критерії як критичність (criticality), доступність (accessibility), відновлюваність (recuperability), уразливість (vulnerability), вплив на населення (effect on the population), розпізнаваність (recognizability).

Для оцінювання рівня суспільно небезпечних наслідків необхідно визначити можливі види цих наслідків, спричинених терористичними атаками. Загальноприйняті в ЄС процедури виявлення і встановлення європейських критичних інфраструктур ("ECIs") і проведення оцінки необхідності посилення

їхнього захисту, формування критеріїв значущості об'єктів, зокрема, у контексті наслідків можливих терористичних посягань, є комплексними та мають враховувати [13]:

а) критерій за кількістю жертв (оцінка проводиться з урахуванням кількості потенційних загиблих або поранених);

б) критерій, пов'язаний з економічними наслідками (оцінка проводиться з точки зору значущості економічних втрат та/або ступеня погіршення якості продуктів або послуг, включає можливі наслідки для навколишнього середовища);

с) критерій впливу на населення (оцінка проводиться з точки зору впливу на суспільну довіру, фізичних страждань і порушення у повсякденному житті, включаючи втрату можливості надання важливих послуг).

Як справедливо відмічає І.М. Рижов, такий підхід є оптимальним для оцінки диверсійно-терористичних впливів, якщо мова йде лише про загрозу впливу на об'єкт та оточуюче його середовище, враховуючи й соціальне. Але не йдеться про впливи на соціально-політичні алгоритми управління у суспільстві, зміна або примусова корекція яких, власне, і є головною метою терористичної діяльності [14, с. 273]. Тому однією зі складових можливих наслідків терористичного акту є соціально-політична реакція суспільства на небезпеку внаслідок сукупного впливу на даний об'єкт вражаючих факторів терористичних загроз.

Висновки. Отже, під терористичним ризиком пропонується розуміти багатокритеріальну (векторну) величину, яка характеризує ймовірність настання певних видів суспільно небезпечних наслідків (людські втрати, матеріальні збитки, екологічні, культурні та суспільно-політичні наслідки) у разі ймовірної реалізації терористичної загрози. Розглянута методологія визначення терористичного ризику, яка поєднує методи експертного оцінювання, аналітичних мереж, аналізу ієрархій, чек-листів зі зваженими коефіцієнтами, містить ряд переваг, а саме: створюється можливість отримання якісно-кількісних характеристик компонентів терористичного ризику – загрози, уразливості та наслідків; визначені ймовірності складових терористичного ризику надають змогу застосовувати методологію управління ризиками (risk management); поруч з кількісними оцінками компонент терористичного ризику стає доступною їх якісна оцінка (яка терористична організація, група та особа становить найбільшу загрозу для об'єкта терористичних посягань, ризик якого виду суспільно небезпечних наслідків є найвищим тощо); з'ясування величини терористичного ризику та його компонент є визначальною умовою для планування антитерористичного захисту, ме-

тою якого має стати розроблення антитерористичних заходів, спрямованих на зниження ймовірнісних значень структурних компонент терористичного ризику.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Rhinard M. The European Union and Terrorism [Text] / M. Rhinard, A. Boin, M. Ekengren ; ed. by D. Spence. – London : John Harper Publishing, 2007. – 265 p.
2. Probabilistic Risk Analysis and Terrorism Risk [Electronic resource] / B. C. Ezell, S. P. Bennett et al. // Risk Analysis. – 2010. – Vol. 30. – № 4. – P. 575–589. – Mode of access : <https://docviewer.yandex.ua/?url=https%3A%2F%2Fwww.dhs.gov%2Fxlbrary%2Fassets%2Fma-risk-assessment-technical-publication.pdf&name=rma-risk-assessment-technical-publication.pdf&lang=en&c=5877677eef51>.
3. Качинський А.Б. Безпека, загрози і ризик: наукові концепції та математичні методи / А.Б. Качинський. – К. : Інст. пробл. нац. без., Нац. акад. Служби безпеки України, 2004. – 472 с.
4. Бірюков Д.С. Захист критичної інфраструктури: проблеми та перспективи впровадження в Україні / Д.С. Бірюков, С.І. Кондратов. – К. : НІСД, 2012. – 96 с.
5. Estimating terrorist risk [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://docviewer.yandex.ua/?url=http%3A%2F%2Fwww.rand.org%2Fcontent%2Fdam%2Frand%2Fpubs%2Fmonographs%2F2005%2FRAND_MG388.pdf&name=RAND_MG388.pdf&lang=en&c=58769bd5be36.
6. Вишняков Я.Д. Общая теория рисков : [учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений] / Я.Д. Вишняков, Н.Н. Радаев. – 2-е изд., испр. – М. : Академия, 2008. – 368 с.
7. Brown G.G. How Probabilistic Risk Assessment Can Mislead Terrorism Risk Analysts / G.G. Brown, L.A. Cox // Risk Analysis. – 2011. – Vol. 31. – № 2. – P. 196 – 204. [Electronic resource] – Mode of access : <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1539-6924.2010.01492.x/full>.
8. Саати Т.Л. Принятие решений при зависимостях и обратных связях: аналитические сети / Т.Л. Саати ; пер. с англ. О.Н. Андрейчикова ; науч. ред. А.В. Андрейчиков, О.Н. Андрейчикова. – М. : ЛКИ, 2008. – 357 с.
9. Саати Т.Л. Аналитическое планирование: организация систем / Т.Л. Саати, К.П. Кернс ; пер. с англ. Р.Г. Вачнадзе ; под ред. И.А. Ушакова. – М. : Радио и связь, 1991. – 224 с.
10. Бочков А.В. Использование метода анализа иерархий для целей категорирования критически важных объектов по степени совокупного ущерба и риску противоправных действий / А.В. Бочков // Проблемы анализа риска. – 2008. – Том № 5. – № 4 – С. 23 – 27.
11. Checklist method [Electronic resource]. – Mode of access : <https://www.slideshare.net/mobile/bibinssb/checklist-method>.
12. DoD Antiterrorism handbook [Electronic resource]. – Mode of access : https://docviewer.yandex.ua/?url=http%3A%2F%2Fdownload.cabledrum.net%2Fwikileaks_archive%2Ffile%2Fus-dod-anti-terrorism-handbook-2004.pdf&name=us-dod-anti-terrorism-handbook-2004.pdf&lang=en&c=588f8d80b6d1.
13. Council Directive 2008/114/EC of 8 December 2008 on the identification and designation of European critical infrastructures and the assessment of the need to improve their protection [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://eur-lex.europa.eu/search.html?lang=en&text=Council+directive+No.+2008%2F114%2FEC+On+the+identification+and+designation+of+european+critical+infrastructures+and+the+assessment+of+the+need+to+improve+their+protection&qid=1480852873267&type=quick&scope=EURLLEX&DD_YEAR=2008.
14. Рижов І.М. Базові концепти антитерористичної безпеки : [монографія] / І.М. Рижов ; Нац. акад. Служби безпеки України. – Київ : Нац. акад. СБУ, 2016. – 327 с.

УДК 343.8

СОЦІАЛЬНА АДАПТАЦІЯ ЗАСУДЖЕНИХ ЖІНОК ЯК СКЛАДОВА ЇХ РЕСОЦІАЛІЗАЦІЇ

Кутєпов М.Ю., к. ю. н.,
науковий співробітник відділу дослідження проблем кримінального
та кримінально-виконавчого права
Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності
імені академіка В.В. Сташиса
Національної академії правових наук України

Статтю присвячено теоретичним проблемам ресоціалізації жінок, які відбувають покарання в установах виконання покарань, зокрема їх соціальній адаптації, а також надання постпенітенціарної допомоги після звільнення з місць позбавлення волі.

Ключові слова: ресоціалізація, реабілітація, соціальна адаптація, постпенітенціарна допомога, соціально-виховна робота.

Статья посвящена теоретическим проблемам ресоциализации женщин, отбывающих наказание в учреждениях исполнения наказаний, в частности, их социальной адаптации, а также обеспечению постпенитенциарной помощи после освобождения из мест лишения свободы.

Ключевые слова: ресоциализация, реабилитация, социальная адаптация, постпенитенциарная помощь, социально-воспитательная работа.

Kutepov M.Y. THE SOCIAL ADAPTATION OF WOMEN, SERVING TIME IN PRISONS, AS A PART OF THEIR RESOCIALIZATION

The article covers the theoretical problems of resocialization of women, serving time in prisons, particularly their social adaptation, as well as post-penitentiary support after their release.

Key words: resocialization, rehabilitation, social adaptation, post-penitentiary support, social and educational work.

Вступ. Жінка за своєю природою асоціюється з такими цінностями, як турбота, ніжність, збереження домашнього затишку. Але, на жаль, існує й інша природа жінки. Це деструктивні прояви руйнівної поведінки. Йдеться про жіночу злочинність.

Як відомо, злочинність сама по собі не є чимось світлим та позитивним, і тому справедливо викликає у суспільстві почуття обурення, засудження, страху, ненависті, відрази. Але, навіть у межах цього явища є такі аспекти, які взагалі здаються чимось буртальним і брудним. До них, зокрема, належить злочинність серед жінок.

По закінченні терміну покарання засуджені жінки знову потрапляють до суспільства, норм і законів якого вони повинні дотримуватися, але такі жінки не завжди у змозі їм слідувати через специфічні особистісні властивості і виражену соціальну дезадаптованість.

Після відбування покарання засуджені жінки майже не можуть відновитися як особистості у суспільстві. До цього додаються хвороби, які вони отримують у в'язниці: туберкульоз, ВІЛ/СНІД, соматичні хвороби, хронічні статеві хвороби [5, с. 139].

Більшості з них немає куди повертатися, сім'ї розпалися, зв'язки з дітьми розірвані, навички роботи втрачено. Водночас, чим більший вік засудженої жінки, тим важче проходить її реабілітація. З віком все гостріше відчувається втрата особистісних перспектив, змінюються соціальні функції, звички, реакції на різні конфліктні ситуації.

Як зазначив російський кримінолог В.М. Кудрявцев, сім'я – це головна ланка у злочинному ланцюгу. Для злочинниць, як під

час відбування покарання, так і в період адаптації, родина є важливим стримуючим фактором. Але, якщо у більшості чоловіків-злочинців за таких обставин сім'я зберігається, то у жінок – руйнується, а створити нову сім'ю їм нечасто вдається. Розлучені чоловіки укладають повторний шлюб частіше ніж жінки приблизно на 10%.

Таким чином, як ми бачимо, жінкам, які пройшли через місця позбавлення волі, складніше дається процес ресоціалізації [10, с. 117].

Тому засуджена жінка в сучасній пенітенціарній системі є особливим об'єктом ресоціалізації, а вирішення проблеми повернення у суспільство таких жінок має бути на першому плані як у роботі установ виконання покарання, так і всього суспільства в цілому.

Теоретичною основою написання статті стали наукові і навчальні праці таких учених: В.А Бадири, О.В. Беци, І.Г. Богатирьова, Н.В. Жевакіної, О.М. Жука, А.Р. Кожушко, О.В. Михайленка, Р.В. Перелигіної, М.М. Чаплика, О.О. Шкута.

Постановка проблеми. Ресоціалізація жінок, які відбули покарання в установах виконання покарань, зокрема їх соціальна адаптація, на сьогодні є актуальною та гострою проблемою для сучасного суспільства.

Метою статті є дослідження теоретичних проблем ресоціалізації жінок, які відбувають покарання в установах виконання покарань, зокрема їх соціальна адаптація, а також надання постпенітенціарної допомоги після звільнення з місць позбавлення волі.

Результати дослідження. Ресоціалізація засудженої жінки полягає у формуванні законослухняної поведінки для життя на волі,

зміні особистісної спрямованості, відновленні раніше порушених соціальних якостей особи, здійсненні необхідної психокорекції.

Важливим елементом ресоціалізації засудженої жінки є комплексна програма підготовки до життя на волі. Складовими такої програми є:

1) правовий аспект (полягає у правовій регламентації процесу підготовки до звільнення з місць позбавлення волі);

2) психологічний аспект (урахування психологічних особливостей особистості засудженої);

3) соціальний аспект (побудова позитивних модулів вирішення соціальних проблем після звільнення);

4) професійний аспект (можливість одержати спеціальність за допомогою навчання під час відбування покарання);

5) освітній аспект (можливість підвищувати свій освітній рівень);

6) медичний аспект (передбачає збереження здоров'я шляхом певних профілактичних заходів);

7) фізкультурно-оздоровчий аспект (можливість займатися фізкультурою і спортом) [5, с. 140–141].

Отже, ресоціалізація як юридична категорія передбачає пенітенціарний (під час відбування покарання) і постпенітенціарний (після звільнення на волю) періоди, коли відбувається соціальна адаптація, що потребує працевлаштування й надання правової, соціальної, медичної та психологічної допомоги.

Відповідно, соціальна адаптація тісно пов'язана з ресоціалізацією, її здійснюють у постпенітенціарний період, тобто після звільнення засудженої, коли вона знову проходить процес адаптації – шукає роботу, житло, установлює соціальні зв'язки, а також навчається в освітніх закладах чи на курсах. Ресоціалізація – ширше поняття, ніж соціальна адаптація, оскільки охоплює й пенітенціарний період [4, с. 66].

Соціальна адаптація жінок – це комплекс заходів, спрямованих на відновлення зв'язків колишньої засудженої та її соціальну реабілітацію після звільнення. Якщо людині, яка вийшла з місць позбавлення волі, створити гідні житлові умови, працевлаштувати, надати правову, фінансову, психологічну та медичну допомогу, то процес реабілітації відбуватиметься успішно й не буде повторної злочинності. Якщо ж звільнений не зможе знайти роботу, житло, не створить сім'ю, не налагодить зв'язків із родичами і близькими та не отримає правової, медичної, психологічної і фінансової допомоги, то він знову стане на злочинний шлях. Тому саме постпенітенціарна ресоціалізація має важливе значення для соціальної адаптації особистості.

Соціальна реабілітація при цьому розглядається як процес, який супроводжує відносини між суспільством, його інститутами та суб'єктом адаптації, тобто як актуальний контекст соціальних умов адаптації, що впливає на характер, спрямованість і успішність процесу ресоціалізації. Метою керування процесом соціальної реабілітації жінок, вийшовших з місць позбавлення волі, є відновлення їх-

нього об'єктивного і суб'єктивного статусу повноправних громадян, які дотримуються правових і моральних норм поведінки. Перша задача стосується суспільства, вона забезпечує відновлення об'єктивних параметрів їх статусу, а друга – самого індивіда, і визначає нормалізацію суб'єктивних характеристик звільненого [6, с. 262].

Отже можна дійти висновку, що основною метою соціальної реабілітації жінок, звільнених з місць позбавлення волі, є відновлення у особистості суспільно-корисних зв'язків, навичок, звичок і кваліфікації.

Великого значення набуває соціально-виховна робота з засудженими жінками. Вона передбачає цілеспрямовану діяльність не тільки співробітників пенітенціарних установ, але й представників інших соціальних інституцій для досягнення виправлення та ресоціалізації засуджених. Особливої уваги, на наш погляд, заслуговує застосування громадського впливу до засуджених жінок як основного засобу їх виправлення та перевиховання.

Застосування громадського впливу до засуджених регламентується ст. 25 Кримінально-виконавчого кодексу України [1]. Згідно з цією статтею представники громадськості виконують такі завдання: здійснюють громадський контроль за порядком і умовами виконання покарань, беруть участь у виправленні та ресоціалізації засуджених.

Залучення представників різних державних та недержавних організацій до здійснення соціально-виховної роботи із засудженими жінками позитивно впливає на процеси їхнього перевиховання та ресоціалізації, адже здійснюється у відповідності до принципу тісного зв'язку процесу перевиховання з реальним життям. Реалізація цього принципу передбачає поновлення та налагодження соціально-корисних зв'язків і відносин засуджених, постійне ознайомлення їх з соціально-економічними, політичними, культурними проблемами, формування в них позитивних соціальних установок, залучення засуджених до соціально-корисної та особистісно значущої діяльності.

Окремої уваги заслуговує зарубіжний досвід у цій сфері. Наприклад, в Афганістані для того щоб допомогти матерям повернутися в родини, юристи та соціальні працівники таких організацій як «Всесвітня медицина» (Medica Mondiale) й «Освітній центр допомоги афганським жінкам» (Afghan Women's Educational Centre), виступають в ролі посередників між засудженими і їхніми сім'ями, що часто допомагає звільненій жінці повернутися у родину. Програма Сполученого Королівства «Жінки в ув'язненні» («Women in Prison») надає практичну допомогу засудженим до позбавлення волі жінкам у підготовці їх до виконання своїх домашніх і сімейних обов'язків після звільнення, і в цілому готує їх до виходу на свободу. Як у виправній установі, так і після звільнення (скільки буде потрібно – М. К.) жінкам надаються послуги адвоката, консультації, необхідна підтримка. Співробітники пояснюють жінкам законні права, допомагають порадами у домашніх справах, у вирішенні питань оренди житла, прострочених оренд-

них виплат, житлових пільг. Допомогають налагодити контакт з іншими організаціями, які пропонують свою підтримку [7, с. 50].

Ми вважаємо, що також можливе запозичення позитивного досвіду Норвегії, де у місцях позбавлення волі є посада «соціонома» – відповідального за соціальні зв'язки засудженого. Адже українська в'язниця має стати тим місцем, основною функцією якого буде збереження та розвиток соціального життя засудженої жінки [9, с. 169].

Зара дуже поширений, зокрема у США, метод впливу «терапії громадою», який використовується під час відбування покарання. Суть цього методу полягає у покладанні відповідальності за виправлення та ресоціалізацію не тільки на персонал, а й на самого засудженого. За таких умов в'язниця становить досить творчий інститут суспільства, де ув'язнений є активним співробітником, який може вплинути на будь-яке рішення, що його стосується, а персонал заохочує самостійні відповідальні дії. З цією метою всі актуальні проблеми «громади» обговорюються в присутності і за участю всіх службовців і засуджених, причому персонал повинен навчати ув'язнених допомагати самим собі і самостійно визначати свої завдання та шляхи їх вирішення.

Застосування аналогічних методів роботи із засудженими жінками, на нашу думку, можливе і в установах виконання покарань України.

Особливе місце у здійсненні соціально-виховної роботи із засудженими жінками також посідає діяльність релігійних організацій, які здійснюють духовне виховання ув'язнених жінок. Практика останніх років доводить, що залучення до процесу ресоціалізації і перевиховання засуджених представників різних релігійних конфесій дозволяє позитивно вплинути на почуття, поведінку, свідомість засуджених, певною мірою заспокоїти їх душу, вгамувати пристрасті, вселити надію на майбутнє.

Релігія більшою мірою пов'язана з почуттями, душевними переживаннями, внутрішнім світом людини, оскільки віра у Бога, перш за все, зумовлена не загальними, а суто особистими причинами. Психологічні ж особливості засуджених жінок (емоційна вразливість, сугестивність, підвищена подразливість, сльозливість, сентиментальність тощо – М. К.) є сприятливим ґрунтом для сприйняття основних вимог релігійної моралі, що позитивно впливає на процеси перевиховання та ресоціалізації. До того ж, релігійні спільноти і конфесії, які співпрацюють з установами виконання покарань, надають засудженим матеріальну допомогу, а також забезпечують допомогу одягом, продуктами харчування, підтримують у працевлаштуванні звільнених, допомагають налагодити втрачені соціальні зв'язки [8, с. 178].

Важливу роль у постпенітенціарній допомозі жінкам, звільненим з місць позбавлення волі, відіграє підготовка засуджених до звільнення з місць позбавлення волі, передбачена ст. 156 Кримінально-виконавчого кодексу України [12].

Однією з важливих проблем, пов'язаних із соціальною адаптацією жінок, є їх працев-

лаштування після звільнення. Забезпечення роботою є важливим чинником у процесі соціальної адаптації жінок після ув'язнення, який сприяє формуванню у них позитивних установок, тому обов'язок органів державної влади і місцевого самоврядування – допомогати у працевлаштуванні.

Деякі науковці наголошують на необхідності створити Центр ресоціалізації засуджених при Державній пенітенціарній службі України та його філії. Вони зазначають, що крім питань працевлаштування і ресоціалізації засуджених, доцільно доручити Центру вирішення питань житлового, трудового та побутового влаштування жінок, які вже відбули покарання і готуються до звільнення. При таких центрах доцільно створити спеціалізоване жіноче відділення, у яких засудженим жінкам надавали б допомогу з влаштування дітей у дитячі установи, оформлення опіки над ними, організації кваліфікованого медичного та юридичного консультативного обслуговування, надання матеріальної допомоги за необхідності [4, с. 67].

Щодо психологічної складової соціальної адаптації, то для підвищення здатності до орієнтації у складних життєвих ситуаціях, які можуть виникнути у правопорушниць, звільнених із установ виконання покарань, з ними повинні проводитися індивідуальні та групові поведінкові тренінги. Внаслідок тривалої ізоляції у жінки знижується самооцінка. Тому, під час коригуючого впливу на жіночу психіку і поведінку, необхідно виявляти все позитивне, що є в даній особистості. Це допоможе їй самоствердитися і самовиразитися [9, с. 170].

Не можна залишати поза увагою також явище стигматизації, з яким стикаються в нашому суспільстві жінки, що виходять із місць позбавлення волі. Зневажлива наліпка «зечка» підтримує у них негативні думки щодо себе та свого майбутнього. Тому необхідно працювати над подоланням тенденції негативного сприйняття у суспільстві статусу засудженої [3, с. 5].

Висновки. Злочинність чоловіків більш адекватно сприймається суспільством ніж злочинність осіб жіночої статі, яка завжди вважалась явищем неприродним, нехарактерним для жіночої натури. Мабуть тому, мало хто вірить в успішність ресоціалізації засудженої жінки.

Проте, проаналізувавши цю проблему, ми дійшли висновку, що ресоціалізація засудженої жінки все-таки можлива. Вона є комплексною загальнодержавною задачею, у вирішенні якої повинні брати участь як державні так і недержавні органи, організації, що мають відношення до її реалізації.

Як відомо, після виходу з місць позбавлення волі найгострішими для жінок є такі проблеми: конфліктні ситуації в сім'ї, улаштування дитини, вирішення питань, пов'язаних з її благополуччям, збереженням житла, особистий психологічний стан, зокрема, взаємини з колегами, друзями, родичами, власне здоров'я.

Отже, надання соціальної, психологічної, медичної допомоги та працевлаштування жінок, які звільнилися з місць позбавлення волі,

є актуальною проблемою, що потребує негайного розв'язання [2, с. 10].

Проаналізувавши вищезазначене, можна дійти таких таких висновків:

по-перше: під ресоціалізацією засуджених жінок необхідно розуміти не повернення їх у суспільство такими, якими вони були, зі всією системою порушених зв'язків і спотворених ціннісних орієнтацій, а відновлення або створення позитивних направляючих поведінки, нової системи цінностей і соціальної адаптації осіб, що вчинили злочини, підготовку їх до життя на волі [11, с. 204];

по-друге: до поняття ресоціалізації засуджених жінок слід відносити процес становлення особи як соціального члена суспільства, що здійснюється на основі застосування до особи, яка вчинила злочин і засуджена за нього, комплексу правових, організаційних, психологічних, виховних та інших заходів впливу на різних етапах кримінальної відповідальності з метою недопущення здійснення повторних протиправних діянь і повернення її до нормального, самостійного, загальноприйнятого життя у суспільстві;

по-третє: ресоціалізація як соціально-правова категорія охоплює різні боки оновлення соціальних зв'язків як під час відбування покарання, так і після звільнення з місць позбавлення волі, тому її необхідно розділяти на пенітенціарну і постпенітенціарну, тобто процес соціальної адаптації, що передбачає відновлення соціального статусу, корисних зв'язків, звичок, навичок, трудової кваліфікації, формування позитивного способу життя у засуджених жінок. Це потребує нормальних житлових і побутових умов, реабілітації (прописки), працевлаштування, медичної, психологічної та соціальної допомоги.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кримінально-виконавчий кодекс України. Науково-практичний коментар / за заг. ред. д.ю.н. В.В. Коваленка, д.ю.н., проф. А.Х. Степанюка. – К. : ЮрінкомІнтер, 2012. – 492 с.
2. Бадира В.А. Виправлення жінок, засуджених до позбавлення волі, як мета покарання : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримино-

логія; кримінально-виконавче право» / В.А. Бадира ; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – Л., 2006. – 17 с.

3. Беца О. Соціальна адаптація осіб, звільнених із місць позбавлення волі / О. Беца // Соціальна політика і соціальна робота. – 2002. – №2 (ч. 1). – С. 5–14.

4. Богатирьов І.Г. Проблеми соціальної адаптації жінок, звільнених з місць позбавлення волі / І.Г. Богатирьов, О.М. Неживець // Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. – 2012. – № 1(3). – С. 65–70. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/aymvs_2012_1%283%29_9

5. Жевакіна Н.В. Особливості ресоціалізації засуджених жінок / Н.В. Жевакіна // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки. – 2013. – № 11(2). – С. 138–144. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://nbuv.gov.ua/UJRN/vlup>.

6. Жук О.М. Ресоціалізація та реабілітація як юридичні категорії кримінально-виконавчого права / О.М. Жук // Держава і право. Юридичні і політичні науки. – 2014. – Вип. 65. – С. 258–264. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/dip_2014_65_39.

7. Кожушко А.Р. Психологічні особливості засуджених до позбавлення волі жінок на етапі ресоціалізації : дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.06 / А. Р. Кожушко Аліна Романівна ; Харків. нац. ун-т внутр. справ. – Харків, 2016. – С. 261.

8. Михайленко О.В. Особливості соціально-виховної роботи із засудженими жінками в установах виконання покарань / О.В. Михайленко // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія : Педагогічні науки. – 2014. – Вип. 122. – С. 175–179. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://nbuv.gov.ua/UJRN/VchdpuP>.

9. Перелигіна Р.В. Криминологія насильства осіб жіночої статі : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право» / Р.В. Перелигіна ; НАН України, Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького. – Київ, 2015. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://idpnan.org.ua/.../pereliginar.v.-kriminologiya-nasilstva-osib>.

10. Чаплик М.М. Тенденції жіночої злочинності в Україні / М.М. Чаплик // Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. Сер. : Соціологія. – 2012. – Т. 201, Вип. 189. – С. 114–118.

11. Шкута О.О. Наукові погляди на проблему виправлення та ресоціалізації засуджених, які відбувають покарання в колоніях середнього рівня / О.О. Шкута // Вісник Запорізького національного університету. – 2010. – Вип. 4. – С. 201–206. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://web.znu.edu.ua/herald/issues/2010/jur-2010-4/201-206>.

12. Кримінально-виконавчий кодекс України – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1129-15/page6>

УДК 343.9

БЮДЖЕТ УКРАЇНИ ЯК ПРЕДМЕТ ПОСЯГАННЯ У ЗЛОЧИНАХ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ НЕЦІЛЬОВИМ ВИКОРИСТАННЯМ БЮДЖЕТНИХ КОШТІВ УКРАЇНИ

Лилик В.А., аспірант
юридичного факультету
Львівський університет бізнесу та права

Стаття присвячена дослідженню предмета посягання у злочинах, пов'язаних із нецільовим використанням бюджетних коштів. З'ясовано наукові та термінологічні питання предмета посягання. Аналізуються викладені у юридичній літературі погляди на поняття бюджет і предмет посягання як елементи криміналістичної характеристики злочину. Наведені класифікації бюджетів і грошових коштів, вказані їх ознаки та особливості.

Ключові слова: бюджет, бюджетні кошти, грошові кошти, криміналістика, криміналістична характеристика, предмет посягання.

Статья посвящена исследованию предмета посягательства в преступлениях, связанных с нецелевым использованием бюджетных средств. Определены научные и терминологические вопросы предмета посягательства. Анализируются изложенные в юридической литературе взгляды на понятие бюджета и предмета посягательства как элемента криминалистической характеристики преступления. Приведены классификации бюджетов и денежных средств, указаны их признаки и особенности.

Ключевые слова: бюджет, бюджетные средства, денежные средства, криминалистика, криминалистическая характеристика, предмет посягательства.

Luluk V.A. THE BUDGET OF UKRAINE AS A SUBJECT OF ASSAULT OFFENCES, ASSOCIATED WITH THE MISUSE OF BUDGET FUNDS

The article is devoted to the subject of assault offences associated with the misuse of budget funds. Clarified the scientific issues and terminological questions of the subject encroachment. Analyses presented in the legal literature views the concept of a budget and the subject infringement as an element of criminalistic characteristics of a crime. Given the classification of budgets and funds, their signs and features are indicated.

Key words: budget, budgetary funds, cash, criminalistics, criminological characteristics, subject infringement.

Постановка проблеми. Всі важливі економічні, соціальні та політичні проблеми життя суспільства та громадянина впливають на державний бюджет країни. Він, з одного боку, відображає масштаби діяльності держави, а з іншого – обмежує її. Бюджет є основним методом фінансового регулювання, механізмом, який забезпечує розподіл коштів між регіонами держави, галузями економіки, виходячи зі стратегії економічного розвитку, фінансової політики, соціальних програм і потреб ринку. Завдяки бюджету держава повинна мати можливість зосередити фінансові ресурси на важливих ділянках економіки та соціального розвитку. Зараз жодна з держав світу не може існувати без бюджету. Відносини, які регулюються бюджетним правом, виникають у зв'язку з утворенням, розподілом і використанням централізованих фондів грошових коштів, які надходять у розпорядження держави й органів місцевого самоврядування на відповідній території.

До структури криміналістичної методики розслідування окремого виду злочину традиційно включається криміналістична характеристика. Серед її елементів вагоме місце посідає предмет злочинного посягання. Здійснивши аналіз діючого законодавства, періодичної юридичної літератури та диспозиції ст. 210 КК України, ми дійшли висновку, що предмет посягання нецільового використання бюджетних коштів є недостатньо розроблений та потребує більш прискіпливої уваги з боку науковців-криміналістів.

Ступінь розробленості проблеми. Увагу питанням з'ясування сутності предмету злочинного поняття у своїх роботах приділяли А.Ф. Волобуєв, Г.Гончаренко, О.Н. Колесниченко, В.О. Коновалова, В.К. Лисиченко, В.М. Салтевський, В.Ю. Шепітько, доробки яких складають теоретичну основу статті.

Тему бюджетування, складання проектів бюджетів і правового регулювання цього процесу досліджувало багато представників економічної (Н.Г. Данилочкіна, Г.Г. Кірейцев, О.И. Косарев, В.Н. Самочкін, О.О. Терещенко, А.М. Ткаченко, Л.І. Федулова, В.П. Хомутенко) та адміністративно-правової наук (І.М. Дамірчієв, К.А. Польшинська, К.О. Токарева). Кримінально-правові особливості бюджетних коштів як предмета злочину певною мірою були висвітлені у працях В.О. Навроцького та Н.О. Гуторової. Протягом останніх років цю категорію вивчали П.І. Зінов, В.В. Кікінчук, І.Р. Курилін, В.А. Нечитайло, Р.І. Сибірня, О.В. Хомів. Незважаючи на всебічне розроблення порушеної проблематики в цілому, у наукових працях існують різні погляди на це поняття, що свідчить про актуальність обраної теми та необхідність її ретельного іпоглибленого вивчення.

Метою статті є розкриття сутності, з'ясування особливостей і аналіз предмету посягання, передбаченого диспозицією ст. 210 Кримінального кодексу України, а також встановлення чітких критеріїв щодо його визначення.

Виклад основного матеріалу. Предмет злочину досліджується науковцями різних на-

прямів юридичної науки. З позиції представників науки кримінального права досить повно його описала у своїй статті О.В. Федорчук. Вона зауважує, що дослідниками сформульовано кілька підходів, пов'язаних із визначенням місця предмету злочину в складі злочину. Найбільш поширеним є погляд, відповідно до якого предмет злочину визнається факультативною ознакою складу злочину. Інша позиція науковців полягає в тому, що предмет злочину слід відносити до ознак об'єктивної сторони злочину. Прихильник третього підходу до предмета злочину ототожнюють предмет з об'єктом злочину чи взагалі його не розглядають [1, с. 186–187]. У криміналістиці предмет посягання вчені розкривають через сукупність певних ознак.

Так, на думку М.В. Салтевського, зміст предмету посягання становлять різноманітні фізичні об'єкти, які характеризуються ознаками їх агрегатного стану, споживчим призначенням, фізико-хімічними властивостями [2, с. 268]. А.П. Шеремет наголошує на тому, що ознаки предмета злочинного посягання мають значення для компенсації матеріальних збитків, завданих злочинцем, а його характеристика важлива для встановлення особи злочинця у випадках: 1) коли викрадення предмета свідчить про знання його призначення та можливостей використання; 2) коли викрадення свідчить про знання злочинцем вартості чи особливих властивостей предмета посягання; 3) якщо має місце заволодіння предметами з особливими властивостями; 4) коли за предметом посягання можна зробити висновок про специфічну мету заволодіння; 5) коли до предмету посягання має доступ обмежене і певне коло осіб [3, с. 343].

Вивчаючи проблему предмету посягання, О.В. Одерій дійшов висновку, що на відміну від Г.А. Матусовського, М.В. Салтевського та багатьох інших криміналістів, частина науковців предмет посягання взагалі не розглядає як елемент криміналістичної характеристики. Ми підтримуємо думку науковця про те, що виключення предмету посягання зі складу елементів криміналістичної характеристики певного злочину є невиправданим, оскільки саме він дозволяє із загальної групи злочинів виокремити конкретні види, визначити обстановку злочину та способи вчинення злочинної дії. Науковець додає, що в останній період з'явилися наукові праці зі спробою формування окремого криміналістичного вчення про предмет злочину. Усе частіше розглядають питання про розширення розуміння предмета злочину не тільки як виключно матеріальної субстанції, а і як різних видів інформації (зокрема комп'ютерної) або енергії (електричної, теплової). Це відповідає сучасним тенденціям розвитку суспільних відносин і кримінально-правової науки, яка визнає предметом злочину не тільки речі, а й інформацію, енергію, майнові права, об'єкти інтелектуальної власності, безготівкові грошові кошти і бездокументарні папери [4, с. 255–257].

Безумовно, має рацію В.О. Образцов, який переконаний, що криміналістичному поняттю

предмета посягання близьким є кримінально-правове поняття предмета злочину [5, с. 55].

Ст. 210 Кримінального кодексу України передбачена кримінальна відповідальність за нецільове використання бюджетних коштів, здійснення видатків бюджету чи надання кредитів з бюджету без встановлених бюджетних призначень або з їх перевищенням всупереч Бюджетному кодексу України чи Закону України про Державний бюджет України на відповідний рік, якщо предметом таких дій були бюджетні кошти у великих розмірах (ч. 1), або особливо великих розмірах, або вчинені повторно, або за попередньою змовою групою осіб (ч. 2) [6]. Як бачимо, об'єктом такого злочину законодавець визнає бюджетні кошти, що з криміналістичної точки зору будуть предметом злочинного посягання.

У ст. 2 Бюджетного кодексу України зазначається, що бюджет – це план формування та використання фінансових ресурсів для забезпечення завдань і функцій, які здійснюються відповідно органами державної влади й органами місцевого самоврядування протягом бюджетного періоду. Бюджетними коштами визнаються належні відповідно до законодавства надходження бюджету та витрати бюджету. До витрат бюджету віднесено видатки бюджету, надання кредитів з бюджету, погашення боргу і розміщення бюджетних коштів на депозитах, придбання цінних паперів. Під видатками бюджету розуміють кошти, спрямовані на здійснення програм і заходів, передбачених відповідним бюджетом. До видатків бюджету не належать, окрім вже наведеного, повернення надміру сплачених до бюджету сум податків і зборів та інших доходів бюджету, проведення їх бюджетного відшкодування [7]. У Законі України «Про місцеве самоврядування в Україні» вживається термін «бюджет місцевого самоврядування (місцевий бюджет)», під яким розуміється план утворення та використання фінансових ресурсів, необхідних для забезпечення функцій і повноважень місцевого самоврядування. Бюджети класифіковано на районний, обласний, поточний і бюджет розвитку [8].

Отже, можна дійти висновку, що сучасна бюджетна система України складається з державного бюджету та місцевих бюджетів. Державний бюджет є одним із важелів державного регулювання соціально-економічних процесів і найголовнішим за своїм призначенням у бюджетній системі України. Місцеві бюджети також є важливою ланкою цієї системи, вони найбільші за своєю чисельністю. Їм відводиться важлива роль у соціально-економічному розвитку певної території, оскільки саме з місцевих бюджетів здійснюється фінансування закладів освіти, культури, охорони здоров'я населення, засобів масової інформації, фінансуються різноманітні молодіжні програми, видатки по упорядкуванню населених пунктів. Місцеві бюджети здійснюють безпосередній вплив на задоволення різних потреб населення, стан та якість наданих суспільних послуг [9, с. 37–39].

Появу бюджетів у сучасному їх розумінні відносять до Середніх віків. Середньовічні держави запроваджували звіт міністрів про

становище держави та необхідність акумулювання нею коштів. У XVII ст. в Англії право на затвердження бюджету було надане парламенту. Саме відтоді державний бюджет стає публічним та підлягає оприлюдненню. Згодом, державні бюджети почали поділятися на державні та місцеві. Одним із головних елементів бюджету є його видатки, розмежування яких почали закріплювати на законодавчому рівні [10, с. 210].

У науковій літературі можна знайти більше 50-ти похідних значень терміну «бюджет», основними серед яких є такі: 1) під бюджетом особи розуміють доходи та витрати однієї людини; 2) під бюджетом сім'ї – доходи і витрати окремої сім'ї; 3) під бюджетом підприємства, установи – вхідні та вихідні грошові потоки; 4) під бюджетом часу – баланс часу людини, групи людей, конкретного заходу; 5) під бюджетом маркетингу – витрати на дослідження ринку, товаропросування і збуту товарів; 6) під бюджетом держави – централізований фонд фінансових ресурсів держави, який використовується для виконання покладених на неї функцій, передбачених Конституцією; 7) під бюджетом державних централізованих фондів – вхідні та вихідні грошові потоки централізованих фондів, які є складовими зведеного бюджету [11, с. 14–15].

Бюджет, пишуть Г.Г. Старостенко та Ю.В. Булгаков, як самостійна економічна категорія є формою існування реальних, об'єктивно обумовлених розподільчих відносин, які виконують специфічне призначення – задоволення потреб у фінансових ресурсах як суспільства в цілому, так і його адміністративно-територіальних структур. Економічна сутність бюджету полягає у розподілі та перерозподілі валового внутрішнього продукту між галузями економіки, верствами населення та територіями для підвищення ефективності економіки та добробуту населення [12, с. 74].

Ю.О. Крохіна, розглядаючи бюджет як правову категорію, виокремлює такі притаманні йому особливості: 1) це загальнодержавний фонд грошових коштів, утворений для того, щоб покращити державні видатки; 2) це фінансовий план держави, в якому відображені всі доходи і видатки; 3) бюджет – це основний фінансовий план держави, оскільки разом із цим планом існують і фінансові плани підприємств, установ, організацій. Як основний фінансовий план бюджет характеризується відповідною універсальністю та координацією [13, с. 15]. Н.О. Гурова підкреслює такі специфічні ознаки бюджетних коштів як предмету злочину: 1) соціальну ознаку бюджетних коштів, яка полягає в тому, що вони є складовою частиною їх об'єкта – суспільних відносин, які виникають у процесі розподілу, перерозподілу та використання бюджетних коштів, збігається і з предметами цих відносин, і з предметами злочинного впливу; 2) фізичну ознаку, яка акцентує, що ними виступають не будь-які речі матеріального світу, а лише грошові кошти; 3) юридичну ознаку, яка свідчить, що предмет злочинів, які розглядаються, вказаний як обов'язкова ознака складу злочину у диспо-

зиції ст. 210 Кримінального кодексу України, можуть мати правову регламентацію у нормативно-правових актах, що регулюють розподіл, перерозподіл і використання бюджетних коштів [14, с. 104–105].

Р.І. Сибірна, А.В. Сибірний і О.В. Хомів до ознак, які характеризують бюджетні кошти як предмет посягання, відносять: 1) включення до бюджету будь-якого рівня, тобто кошти мають бути внесеними до складу бюджету (фінансового плану), віднесеними до певної статті доходів або видатків; 2) досягнення суми бюджетних коштів кваліфікуючого розміру, тобто мати великий розмір (у тисячу і більше разів перевищувати неоподаткований мінімум доходів громадян) чи особливо великий (у три тисячі і більше разів перевищувати неоподаткований мінімум доходів громадян); 3) визначення джерел одержання та напрямів витрачання одним або кількома з чинних нормативно-правових актів і планових документів (Бюджетним кодексом України; законами; підзаконними актами вищих органів влади; рішеннями про місцевий бюджет; розписами бюджетів; планами асигнувань; кошторисами доходів і видатків; документами, згідно з якими виділено кошти з бюджету або бюджетної установи іншим установам, підприємствам, організаціям; планами використання бюджетних коштів тощо) [15, с. 99].

З погляду криміналістики бюджетні кошти як предмет посягання можна поділити на дві великі групи: кошти, які вже надійшли до відповідного бюджету (наявні), і кошти, які заплановані в бюджеті, але ще не отримані (планові). Предметом посягання у злочинах, передбачених ст. 210 Кримінального кодексу України, можуть бути грошові кошти у національній або іноземній валюті чи їхній еквівалент (цінні папери, банківські метали), які включено до бюджетів усіх рівнів.

С.М. Остафійчук пропонує виділяти такі ознаки класифікації грошових коштів: 1) за формою існування – готівкові та безготівкові грошові кошти. До готівкових належать грошові кошти в касі, до безготівкових – грошові кошти на рахунках у банках і електронні гроші; 2) за видом валюти – грошові кошти у національній валюті та грошові кошти в іноземній валюті; 3) за місцем зберігання – грошові кошти в касі, грошові кошти на рахунках у банках, електронні гроші [16, с. 263]. Р.Л. Степанюк, залежно від суб'єкта і призначення, класифікує грошові кошти за такими групами:

1) розподільні: кошти, призначені для подальшого розподілу між різного рівня бюджетами, розпорядниками й одержувачами бюджетних коштів; кредитні кошти, які призначені для фінансової допомоги або компенсації з бюджету;

2) внутрішні кошти, призначені для безпосереднього витрачання на потреби державного органу, підприємства, установи або організації, основна діяльність яких відбувається завдяки коштам державного та (або місцевого) бюджету;

3) резервні кошти, тобто кошти резервного фонду відповідного бюджету, створеного для фінансування непередбачених витрат;

4) вільні кошти бюджету (вільний залишок коштів, що утворився на початок бюджетного року; доходи бюджету, додатково одержані в процесі його виконання; суми перевищення доходів над видатками);

5) складові цільові кошти, виділені з державного чи місцевого бюджету державними небюджетними установами, а також підприємствам, установам і організаціям недержавної форми власності у вигляді цільової фінансової допомоги, бюджетної компенсації або для фінансування певних програм [17, с. 21–22].

Визначення бюджету законодавець здійснює через таку категорію як фінансові ресурси. Вони є матеріальними носіями фінансових відносин, їх джерелом виступає валовий внутрішній продукт. Фінансові ресурси – це цільові фонди грошових коштів, що в сукупності є фінансовими ресурсами країни. Вони характеризують фінансовий стан економіки та водночас є джерелом її розвитку. Фінансові ресурси формуються за рахунок різних видів доходів, надходжень, відрахувань, а використовуються на розширене відтворення, матеріальне стимулювання, задоволення соціальних та інших потреб суспільства [18, с. 21]. Частина науковців розкриває зміст фінансових ресурсів не через сукупність грошових коштів, а деякі ідентифікують їх з капіталом. Однак, між капіталом і фінансовими ресурсами є суттєві відмінності. З одного боку, не вся сума капіталу виконує функції фінансових ресурсів, а з іншого – не всі фінансові ресурси набувають ознак капіталу [19, с. 112].

Висновки. Як бачимо, бюджет є регулятором економіки, що відображає обсяги необхідних державі фінансових ресурсів і визначає конкретні напрями використання бюджетних коштів. Бюджет впливає майже на всі соціально-економічні процеси та потребує належної уваги з боку контролюючих органів щодо правильності та точності видатків. Передусім потрібно навчитися ефективно управляти фінансовими ресурсами та контролювати їх розподіл з метою досягнення цілей у найбільш економічний, ефективний і результативний спосіб, щоб повною мірою забезпечити соціально-економічні потреби та прагнення громадян України. З криміналістичної точки зору важливим є те, що поняття бюджету розкривається через фінансові ресурси, а фінансові ресурси – через сукупність грошових коштів. Правильне та однозначне розуміння цих понять є однією з умов розробки ефективної окремої криміналістичної методики розслідування нецільового використання бюджетних коштів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Федорчук О. Предмет злочину, передбаченого ст. 376-1 КК України (Незаконне втручання в роботу автоматизованої системи документообігу суду) // Підприємництво, господарство і право. – 2016. – № 11. – С. 186–190.
2. Салтєвський М.В. Криміналістика (у сучасному викладі) : [підручник] / М.В. Салтєвський. – К. : Кондор, 2005. – 588 с.
3. Шеремет А.П. Криміналістика : [навч. посібник] / А.П. Шеремет. – К.: ЦУЛ, 2005. – 472 с.
4. Одерій О. В. Предмет посягання як елемент криміналістичної характеристики злочинів проти довкілля : окремі питання // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. – Серия «Юридические науки» / О.В. Одерій. – 2013. – Т. 26. – № 1. – С. 255–259.
5. Криміналістика : учебник / под ред. В.А. Образцова. – М. : Юристъ, 2001. – 760 с.
6. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. (зі змінами) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.
7. Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 р. (зі змінами) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.
8. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 р. (зі змінами) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.
9. Бюджетна система України : [навч. посібник] / [В.Г. Баранова, О.Ю. Дубовик, В.П. Хомутенко та ін.] ; за заг. ред. В.П. Хомутенко. – Одеса : Вид-во Бартенєва, 2014. – 392 с.
10. Польшинська К.А. Поняття та сутність правового регулювання видатків місцевих бюджетів // Молодий вчений. – 2016. – № 2 (29). – С. 209–231.
11. Алексеев І. В. Бюджетна система : [навч. посібник] / І.В. Алексеев, Н.Б. Ярошевич, А.М. Чушак-Голобородько. – К. : Хай-Тек Прес, 2007. – 376 с.
12. Старостенко Г. Г. Бюджетна система : [навч. посібник] / Г.Г. Старостенко, Ю.В. Булгаков. – К.: «Центр учебной литературы», 2006. – 240 с.
13. Крохина Ю.А. Бюджетное право России : [учебник] / Ю.А. Крохина. – М. : Юрайт, 2010. – 447 с.
14. Гуторова Н.О. Кримінально-правова охорона державних фінансів України : [монографія] / Н.О. Гуторова. – Х.: Харківський національний університет внутрішніх справ, 2001. – 384 с.
15. Сибірна Р.І. Криміналістична характеристика злочинів, пов'язаних із нецільовим використанням бюджетних коштів / Р.І. Сибірна, А.В. Сибірний, О.В. Хомів // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2016. – 2. – С. 96–107.
16. Остафійчук С.М. Класифікація грошових коштів та їх еквівалентів для потреб бухгалтерського обліку та економічного аналізу // Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки. – 2011. – Вип. 20. – ч. II. – С. 261–267.
17. Степанюк Р.Л. Методика розслідування злочинів, пов'язаних з порушенням бюджетного законодавства: дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза» / Р.Л. Степанюк ; Національний університет внутрішніх справ. – Х., 2004. – 261 с.
18. Финансы : [учебник] / под ред. проф. Л.А. Дробозиной. – М. : Юнити, 2004. – 527 с.
19. Опарін В.М. Финанси (Загальна теорія) : [навч. посібник] / В.М. Опарін. – 2-ге вид., доп. і перероб. – К. : Київський національний економічний університет, 2005. – 240 с.

УДК 343.9 (477)

ОСОБЛИВОСТІ МІЖНАРОДНОГО ПРАВОВОГО СПІВРОБІТНИЦТВА УКРАЇНИ У БОРОТЬБІ З КОРУПЦІЄЮ

Михальченко О.М.,
здобувач
Державний науково-дослідний інститут
Міністерства внутрішніх справ України

Стаття присвячена розгляду особливостей міжнародного співробітництва України у сфері запобігання і протидії корупції. Зокрема, у статті висвітлюються міжнародні антикорупційні акти, за допомогою яких держави намагаються скоординувати криміналізацію корупційних діянь і встановити єдині стандарти боротьби з корупцією.

Ключові слова: *корупція, боротьба з корупцією, міжнародне співробітництво, міжнародні антикорупційні акти, міжнародні конвенції, хабарництво, антикорупційне законодавство, міжнародні стандарти запобігання корупції.*

Статья посвящена исследованию особенностей международного сотрудничества Украины в сфере предотвращения и противодействия коррупции. В частности, в статье освещаются международные антикоррупционные акты, с помощью которых государства пытаются скоординировать криминализацию коррупционных деяний и установить единые стандарты борьбы с коррупцией.

Ключевые слова: *коррупция, борьба с коррупцией, международное сотрудничество, международные антикоррупционные акты, международные конвенции, взяточничество, антикоррупционное законодательство, международные стандарты предотвращения коррупции.*

Michalchenko O.M. FEATURES OF INTERNATIONAL LEGAL COOPERATION OF UKRAINE IN THE FIGHT AGAINST CORRUPTION

The article is devoted to the consideration of the peculiarities of international cooperation of Ukraine in the sphere of prevention and counteraction to corruption. In particular, the article highlights international anti-corruption acts, through which states try to coordinate the criminalization of corruption acts and establish common standards for fighting corruption.

Key words: *corruption, fight against corruption, international cooperation, international anti-corruption acts, international conventions, bribery, anti-corruption legislation, international standards for preventing corruption.*

Однією з головних складових частин формування та реалізації ефективної протидії корупції в Україні є скоординоване міжнародне правове співробітництво у боротьбі з корупцією, чітка взаємодія держав на регіональному та міжнародному рівнях, участь у заходах боротьби з цим суспільно негативним соціальним явищем, запроваджених ООН, Радою Європи, Інтерполом, Міжнародним валютним фондом, Світовим банком, Всесвітньою організацією торгівлі, Організацією американських держав, Організацією економічного співробітництва та розвитку та іншими міжнародними інституціями [1, с. 174; 2, с. 28].

Особливостям міжнародного співробітництва України у сфері запобігання і протидії корупції присвячений р. XII Закону України «Про запобігання корупції» [3]. Зокрема, відповідно до ст. 70 зазначеного закону визначено, що Україна, відповідно до укладених нею міжнародних договорів, здійснює співробітництво у сфері запобігання та протидії корупції з іноземними державами, міжнародними організаціями, які здійснюють заходи в цій сфері. Міжнародна правова допомога та інші види міжнародного співробітництва у справах про корупційні правопорушення здійснюються компетентними органами відповідно до законодавства та міжнародних договорів, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України.

Також, згідно з. ст. 73 згаданого закону, Україна здійснює заходи щодо повернення

в державу коштів та іншого майна, одержаних внаслідок корупційних правопорушень, і розпоряджається цими коштами та іншим майном відповідно до законодавства та міжнародних договорів, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України.

Для проведення ефективної боротьби з корупцією ухвалюються міжнародні антикорупційні акти, за допомогою яких держави намагаються скоординувати криміналізацію корупційних діянь і встановити єдині стандарти боротьби з корупцією [4, с. 455], використання яких на національному рівні сприятиме формуванню уніфікованих підходів до забезпечення протидії корупції.

Міжнародні конвенції – єдині юридично обов'язкові універсальні документи з протидії корупції [5, с. 42]. Широкий підхід конвенцій та обов'язковий характер багатьох їх положень роблять їх унікальним інструментом для розроблення комплексних заходів щодо боротьби з корупційними діяннями [6, с. 174].

Міжнародні організації розглядають поняття «корупція» як соціальне явище, коли державні або інші особи, уповноважені виконувати державні (управлінські, владно-розпорядчі) функції, використовують своє службове становище, статус і авторитет у корисливих цілях чи в корпоративних інтересах [2, с. 11].

Одним із перших міжнародних документів, яким засуджуються всі види корупції, включаючи хабарництво, є ухвалена 15 груд-

ня 1975 р. Резолюція Генеральної Асамблеї ООН 3514 (XXX) «Заходи проти корупції, яка практикується транснаціональними й іншими корпораціями, їх посередниками та іншими причетними до цього сторонами». Зазначений документ закликає уряди всіх країн вжити на національному рівні всіх необхідних заходів для запобігання та протидії корупції, які вони вважатимуть доцільними, включаючи законодавчі [7, с. 21].

На подолання корупції спрямована діяльність таких регіональних і глобальних світових організацій, як ООН, Ради Європи, Організації економічного співробітництва та розвитку, Організації американських держав, Африканського Союзу. Ці організації ухвалили чимало міжнародних антикорупційних актів [5, с. 42]:

- Кримінальна конвенція Ради Європи про боротьбу з корупцією від 27.01.1999 р. № ETS173 і Додатковий протокол до Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією (ETS191) [8]. Зазначена Конвенція Ради Європи була ратифікована Україною 18 жовтня 2006 р. [9].

З метою приведення національного законодавства у відповідність зі стандартами Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією 18 квітня

2013 р. був ухвалений відповідний закон України про внесення змін до деяких законодавчих актів України [10];

- Конвенція ООН проти корупції від 31 жовтня 2003 р. [11]. Зазначена Конвенція ООН була ратифікована Україною 18 жовтня 2006 р. [12];

- Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності від 15 листопада 2000 р. [13]. Зазначена Конвенція ООН була ратифікована Україною 4 лютого 2004 р. [14];

- Цивільна конвенція Ради Європи про боротьбу з корупцією від 04 листопада 1999 р. [15]. Зазначена Конвенція Ради Європи була ратифікована Україною 16 березня 2005 р. [16];

- Конвенція Європейського Союзу про боротьбу з корупцією серед посадових осіб Європейських Співтовариств або посадових осіб держав-членів Європейського Союзу, ухвалена Радою Європейського Союзу 25 червня 1997 р. [17, с. 40–47];

- Міжнародний кодекс поведінки державних посадових осіб (Додаток до Резолюції 51/59 Генеральної Асамблеї ООН від 12 грудня 1996 р.) [17, с. 48–49];

- Декларація ООН про боротьбу з корупцією і хабарництвом у міжнародних комерційних операціях від 16 грудня 1996 р. [17, с. 50–52];

- Резолюція (97) 24 Комітету міністрів Ради Європи «Про двадцять керівних принципів боротьби з корупцією» від 6 листопада 1997 р. [17, с. 53–55];

- Резолюція VIII Конгресу ООН із запобігання злочинності (Гавана, 7 вересня 1990 р.) «Попередження злочинності та кримінальне правосуддя в контексті розвитку: реалізація та перспективи міжнародного співробітництва. Практичні заходи боротьби з корупцією» [17, с. 56–106];

- «Стамбульський план дій боротьби з корупцією для Азербайджану, Вірменії, Грузії, Казахстану, Киргизької Республіки, Ро-

сійської Федерації, Таджикистану й України. Узагальнені рекомендації для України» від 10 вересня 2003 р. (Стамбул, Туреччина) (схвалений 21 січня 2004 р.) [17, с. 107–114];

- Дохійська декларація про внесення питань запобігання злочинності та кримінального правосуддя в ширший порядок денний ООН з метою розв'язання соціальних й економічних проблем і сприяння забезпеченню верховенства права на національному та міжнародному рівнях, а також участі громадськості, ухвалена на XIII Конгресі ООН з попередження злочинності та кримінального правосуддя від 12–19 квітня 2015 р. (Доха, Катар) [17, с. 115–116];

- Рамкове рішення Європейського Союзу про боротьбу з корупцією у приватному секторі від 22 липня 2003 р.;

- Міжамериканська конвенція щодо боротьби з корупцією від 29 березня 1996 р.;

- Конвенція Африканського Союзу про недопущення корупції та боротьбу з нею від 12 липня 2003 р.

Зазначені міжнародні антикорупційні акти взято за основу у розвинених країнах світу при формуванні антикорупційного законодавства.

Контроль за реалізацією переважно більшої частини вказаних документів (ООН, Ради Європи) доручено Групі держав Ради Європи проти корупції (GRECO / ГРЕКО), серед яких є й Україна [7, с. 22]. У зв'язку з набуттям чинності для України Цивільної конвенції Ради Європи про боротьбу з корупцією, з 1 січня 2006 р. Україна стала сороковим членом Групи держав по боротьбі з корупцією [7, с. 22]. На сьогодні до Групи держав по боротьбі з корупцією входять 49 держав Європи. Приєднавшись до Групи держав по боротьбі з корупцією, Україна зобов'язалась брати участь у процесі взаємної оцінки корупції у рамках Групи.

До того ж, набувши членства в Раді Європи, Україна взяла на себе низку зобов'язань у сфері реформування чинного законодавства й системи публічного управління на основі норм і стандартів Ради Європи [7, с. 37].

Перераховані вище міжнародні акти у сфері запобігання корупції різняться між собою юридичним статусом, обов'язковістю застосування приписів, сферою застосування, членством, визначеннями та переліками корупційних діянь [5, с. 42].

Зазначені документи мають рекомендаційний характер. Водночас саме вони відіграли ключову роль у підготовці міжнародно-правових актів, які закріпили міжнародні стандарти протидії та запобігання корупції [7, с. 22].

Серед цих міжнародно-правових документів найбільш змістовними та цікавими з погляду на визначення шляхів запобігання корупції на міжнародному рівні та міжнародного співробітництва в галузі попередження корупційної злочинності є Резолюція VIII Конгресу ООН із запобігання злочинності від 07 вересня 1990 р. «Попередження злочинності та кримінальне правосуддя в контексті розвитку: реалізація та перспективи міжнародного співробітництва. Практичні заходи боротьби з корупцією» та «Стамбульський план дій боротьби з корупцією для Азербайджану, Вірменії, Грузії, Казахстану, Ки-

ргизької Республіки, Російської Федерації, Таджикистану й України. Узагальнені рекомендації для України» від 10 вересня 2003 р. [17, с. 56–106, 107–114].

Так, відповідно до зазначеної вище Резолюції VIII Конгресу ООН із запобігання злочинності, були сформовані рекомендації щодо запобігання корупції для Держав-учасниць, зокрема, було визначено, щоб усі держави [17, с. 56]:

1) розглянули адекватність свого кримінального законодавства, зокрема процесуальні норми, щоб реагувати на всі види корупції та відповідні дії, що сприяють або підтримують корупцію, які забезпечать належне стримування;

2) розробили адміністративні механізми й механізми регулювання для попередження корупції або зловживання владою;

3) встановили процедури виявлення, розслідування та осудження корумпованих посадових осіб;

4) розробили правові положення стосовно конфіскації засобів і майна, придбаних унаслідок корупції;

5) застосували економічні санкції до підприємств, причетних до корупції.

Структура цих міжнародних рекомендацій щодо запобігання корупції, визначених Резолюцією VIII Конгресу ООН із запобігання злочинності [17, с. 56–106], включає можливі заходи та напрями дій, які слід ужити, правові питання і процедури щодо розроблення програм боротьби з корупцією, зокрема адміністративні та законодавчі механізми попередження корупції та зловживання владою, процедури внутрішньовідомчої звітності, розробку кодексу етичних норм службових осіб (глава II), процедури виявлення, переслідування й осудження корумпованих службовців (глава III), правові положення з питань вилучення коштів і майна, отриманого внаслідок корупції (глава IV), економічні санкції проти підприємств, причетних до корупції (глава V).

У цій Резолюції VIII Конгресу ООН наголошується, що необхідною передумовою будь-якої ефективної кампанії щодо боротьби з корупцією є адекватний комплекс законодавчих норм, що забороняють форми неправомірної поведінки посадових осіб, які спричиняють найбільшу шкоду уряду та громадянам держав [17, с. 57].

Також підкреслюється доречність встановлення кримінальних санкцій для депутатів законодавчих органів, які приймають або сприяють прийняттю законодавства, яке сприяє лише їх особистим економічним інтересам, або яке надає можливість для їх збагачення через маскування шляхом прихованої власності через підставну особу [17, с. 59]. Визнається, що закони, які передбачають надання всебічної інформації (про всі фінансові активи, зобов'язання та зв'язки особи під час обіймання нею державної посади), періодичну звітність (усі прибутки або всі ділові операції щорічно) або надання інформації про будь-яку подію, про яку має бути повідомлено (отримання побічних прибутків, продаж або купівля будь-яких активів на суму, що перевищує відповідну вартість), мо-

жуть бути неоціненними засобами у боротьбі з корупцією [17, с. 60].

При цьому Резолюцією VIII Конгресу ООН передбачений так званий «тягар доведення», під яким мається на увазі перенесення тягаря пояснень щодо активів (незаконно нажитого майна) на службову особу, що володіє ними [17, с. 98–99], яким заперечується, по суті, презумпція невинуватості.

«Стамбульський план дій боротьби з корупцією для Азербайджану, Вірменії, Грузії, Казахстану, Киргизької Республіки, Російської Федерації, Таджикистану й України» від 10 вересня 2003 р. містить загальні та конкретні рекомендації Україні з протидії корупції [17, с. 107–114].

Стамбульський план дій боротьби з корупцією став результатом функціонування платформи співробітництва у сфері запобігання та протидії корупції, якою є Організація економічного та соціального розвитку (ОЕСР) і, зокрема, її Антикорупційна мережа для Східної Європи та Центральної Азії [7, с. 23].

Так, у Стамбульському плані дій боротьби з корупцією надається загальна оцінка національним антикорупційним інституціям, які функціонують в Україні. Зокрема наголошується, що «хоча в Україні наявне широке коло юридичних інструментів і стратегічних документів, координування, реалізація та правоохоронна діяльність залишаються неефективними» [17, с. 107]. Поряд з цим вітається криміналізація Україною в Кримінальному кодексі активного та пасивного хабарництва в публічному секторі [17, с. 110]. І рекомендується узгодити положення кримінального законодавства України з міжнародними стандартами у сфері боротьби з корупцією, а саме з Кримінальною конвенцією Ради Європи про боротьбу з корупцією, Конвенцією ООН проти корупції та Конвенцією про боротьбу проти підкупу іноземних посадових осіб у міжнародних ділових операціях; гармонізувати та визначити зв'язок між порушеннями, передбаченими Кримінальним кодексом і Законом про боротьбу з корупцією; змінити визначення злочинів активного та пасивного хабарництва в Кримінальному кодексі для забезпечення відповідності міжнародним стандартам (що і було, нарешті, зроблено – О. М.), зокрема, криміналізувати хабарництво через посередника, розмежувати порушення пропозиції/прохання та вимагання хабара, криміналізувати зловживання (торгівлю) впливом, забезпечити криміналізацію підкупу службових осіб іноземних держав або міжнародних організацій, запровадити відповідальність юридичних осіб за корупцію, забезпечити обов'язкове застосування заходу конфіскації отриманого від корупційного злочину майна, а також збільшити строк давності для корупційних правопорушень [17, с. 110–111].

Стамбульський план дій боротьби з корупцією рекомендує Україні спрямовувати схвалення та реалізацію антикорупційних положень на запобігання корупції, встановити чіткі пріоритети у цьому питанні, зосередитися на їх реалізації, ужити заходів для забезпечення ефективної міжнародної правової допомоги у розслідуванні корупційних проваджень.

Під час цієї роботи Україні рекомендують здійснити аналіз і покращити наявний інституційний механізм, щоб посилити спроможність незалежного антикорупційного органу, що відповідає за стратегічні, аналітичні, превентивні та координаційні завдання боротьби з корупцією [17, с. 108]. До того ж Україні пропонується сконцентрувати репресивні заходи проти корупції і вдосконалити міжвідомчу співпрацю між правоохоронними органами.

Окремо зазначається, що складно боротися з корупцією в усіх державних органах одночасно, тому необхідно визначити окремі державні інституції або сектори, де корупція є найпоширенішою й особливо шкідливою. Слід також переглянути та реформувати нормативне регулювання, інституційну побудову і практику діяльності таких органів або секторів, щоб мінімізувати чинники, які сприяють корупції [17, с. 108].

На концептуальному рівні Україні пропонується більше уваги приділяти запобіганню корупції та визначенню й усуненню системних нормативних або регулятивних прогалин, що зумовлюють обставини, які сприяють корупції [17, с. 109]. Запобіжні заходи доцільно зосереджувати не лише на кодексах етики та схожих превентивних механізмах, а й на реформуванні нормативних положень, щоб обмежити дискреційні повноваження державних службовців, на заходах зі створення «відкритого уряду», таких як прозорість процедур прийняття рішень, доступ до інформації та залучення громадськості [17, с. 109].

Стамбульський план дій боротьби з корупцією рекомендує Україні оновити національну стратегію боротьби з корупцією, зваживши на рівень корупції у суспільстві та корупційні схеми в окремих інституціях, таких як поліція, судова влада, державні закупівлі, податкова та митна служби, освіта, охорона здоров'я [17, с. 108–109]. Проте зазначена стратегія має зосереджуватися на впровадженні пріоритетних пілотних проектів із превентивними і репресивними заходами в обраних державних інституціях із високим ризиком корупції, зокрема, на розробленні антикорупційних планів дій.

Стамбульський план дій боротьби з корупцією також пропонує Україні сконцентрувати правоохоронні повноваження у сфері боротьби з корупцією, які наразі фрагментарні; створити спеціалізовані антикорупційні прокурорські служби; розглянути питання створення національного антикорупційного органу, що буде спеціалізуватися та матиме повноваження з виявлення, розслідування та переслідування корупційних правопорушень [17, с. 109].

Отже, міжнародні антикорупційні конвенції, які були ратифіковані Україною, спрямовані на уніфікацію антикорупційного законодавства [18, с. 135]. Аналіз цих антикорупційних конвенцій свідчить про складність і фактичну неможливість встановлення єдиного для всіх держав визначення корупційного злочину та переліку корупційних злочинів. Водночас, ми згодні з О. Медвецькою, що спільним для міжнародних організацій є загальноприйнятий поділ корупційних злочинів на «актив-

ні» та «пасивні», виокремлення загального і спеціального суб'єктів вчинення корупційних злочинів, умисність їх вчинення та інші ознаки [5, с. 48].

Комплексне реформування системи протидії корупції повинно відбуватися відповідно до міжнародних стандартів та успішних практик іноземних держав і гармонізувати законодавство України з європейськими стандартами [7, с. 20]. Така стратегія реформи відповідає зобов'язанням, проголошеним Україною в Угоді про асоціацію з Європейським Союзом.

Основою державної політики у сфері протидії корупції мають бути напрями впливу на криміногенні детермінанти, які сприяють вчиненню корупційних кримінальних правопорушень. Протидія корупції може привести до відчутних позитивних результатів лише за умови надання пріоритету запобігання корупції.

Поряд з цим важливо підкреслити, що за наявності загальних підходів щодо протидії корупції на міжнародному рівні кожна держава має розробляти власні національні механізми запобігання корупції з урахуванням менталітету населення країни, історії, культури, рівня матеріального забезпечення тощо, оскільки підґрунтя корупції у країнах Азії, Африки та Європи різні [2, с. 34–35].

Отже, аналіз діяльності у сфері протидії та запобігання корупції згаданих вище міжнародних організацій показує одну з найважливіших тенденцій – антикорупційні міжнародні угоди посилюють політичні зобов'язання держав-учасниць у боротьбі з корупцією та визначають основоположні міжнародні норми і процедури протидії цьому явищу, яким необхідно слідувати і в Україні [7, с. 23].

ЛІТЕРАТУРА:

1. Хорошун О.В., Кулікова Д.Ю. Кримінологічна характеристика корупційної злочинності в Європейському Союзі та запобігання їй / О.В. Хорошун // Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. – 2016. – № 5. – С. 172–175.
2. Запобігання і протидія проявам корупції як елемент модернізації системи державної служби / Івано-Франківський центр науки, інновацій та інформатизації. – Івано-Франківськ, 2012. – 237 с.
3. Про запобігання корупції : Закон України від 14 жовтня 2014 р. №1700–VII / Верховна Рада України [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/main/1700-18>.
4. Зелінська Н.А. Міжнародно-правові інструменти гармонізації антикорупційного законодавства / Н.А. Зелінська // Актуальні проблеми держави і права. – 2009. – С. 451–456. – [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.apdp.in.ua/v46/79.pdf>.
5. Медвецька О. Поняття, ознаки та види корупційних злочинів, їх особливості відповідно до актів міжнародного законодавства / О. Медвецька // Підприємництво, господарство і право. – 2015. – №7. – С. 42–48.
6. Ніжинська І.С. Міжнародні конвенції як засіб боротьби з корупцією / І.С. Ніжинська // Наше право. – 2013. – № 12. – С. 174–179.
7. Організаційно-правове забезпечення сучасної антикорупційної політики : [навч. посіб.] / С.М. Клімова, Т.В. Ковальова. – Х., 2015. – 252 с.
8. Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією : Міжнародний документ Ради Європи від 27 січня 1999 р. № ETS173 / Верховна Рада України. [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_101.

9. Про ратифікацію Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією : Закон України від 18 жовтня 2006 р. №252-V / Верховна Рада України [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/252-16>.

10. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо приведення національного законодавства у відповідність із стандартами Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією : Закон України від 18 квітня 2013 р. №221-VII / Верховна Рада України [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/221-18>.

11. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції : Міжнародний документ від 31 жовтня 2003 р. / Верховна Рада України [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_c16.

12. Про ратифікацію Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти корупції : Закон України від 18 жовтня 2006 р. №251-V / Верховна Рада України [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/251-16>.

13. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності : Міжнародний документ від 15 листопада 2000 р., прийнятий резолюцією 55/25 Генеральної Асамблеї / Верховна Рада України [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_789.

14. Про ратифікацію Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності та протоколів, що її доповнюють : Закон України від 04 лютого 2004 р. №1433-IV / Верховна Рада України [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1433-15>.

15. Цивільна конвенція Ради Європи про боротьбу з корупцією : Міжнародний документ від 04 листопада 1999 р. / Верховна Рада України [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_102.

16. Про ратифікацію Цивільної конвенції про боротьбу з корупцією : Закон України від 16 березня 2005 р. / Верховна Рада України [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2476-15>.

17. Досвід країн Європейського Союзу щодо протидії злочинам, пов'язаним з корупцією, та захисту фінансових інтересів держави : [аналіт. огляд] / [І. Кржечковський, В.В. Тацієнко, С.С. Чернявський та ін.]. – К. : Національна академія внутрішніх справ, 2016. – 280 с.

18. Нуруллаєв І.С. Роль ООН та РЄ у боротьбі з корупцією як загальносвітовою проблемою / І.С. Нуруллаєв // Юридична наука очима молодих вчених : Тези доповідей та наук. повідомлень за матеріалами всеукр. наук.-практ. конф., 16–17 травня 2008 р. / за ред. А.П. Гетьмана. – Х., 2008. – С. 134–136.

УДК 343.81

ВИКОНАННЯ ПОКАРАННЯ У ВИДІ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛИ НА ПЕВНИЙ СТРОК У ФІНЛЯНДІЇ: ОКРЕМІ АСПЕКТИ

Пузырьов М.С., к. ю. н.,

головний науковий співробітник

*Науково-дослідний центр із питань діяльності органів та установ ДКВС України
Академії Державної пенітенціарної служби*

Стаття присвячена порівняльно-правовому аналізу виконання покарання у вигляді позбавлення волі на певний строк у Фінляндії з формулюванням пропозицій щодо удосконалення відповідного напрямку кримінально-виконавчої діяльності в Україні.

Ключові слова: *позбавлення волі на певний строк, виконання покарання, кримінально-виконавча (пенітенціарна) система, зарубіжний досвід.*

Статья посвящена сравнительно-правовому анализу исполнения наказания в виде лишения свободы на определенный срок в Финляндии с формулировкой предложений по совершенствованию соответствующего направления уголовно-исполнительной деятельности в Украине.

Ключевые слова: *лишение свободы на определенный срок, исполнение наказания, уголовно-исполнительная (пенитенциарная) система, зарубежный опыт.*

Puzyrov M.S. EXECUTION OF IMPRISONMENT FOR A FIXED TERM IN FINLAND: CERTAIN ASPECTS

The article is dedicated to the comparative and legal analysis regarding execution of imprisonment for a fixed term in Finland with the formulation of proposals for improving the relevant direction of a criminal and executive activity in Ukraine.

Key words: *imprisonment for a fixed term, execution of punishment, criminal and executive (penitentiary) system, foreign experience.*

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку вітчизняної юриспруденції актуальність проведення порівняльних досліджень у сфері кримінально-виконавчого права зумовлена стрімкими процесами реформування кримінально-виконавчої системи України (у зв'язку з ліквідацією 18 травня 2016 р. Державної пенітенціарної служби України [1] й передачею її повноважень Міністерству юстиції України [2]) та удосконалення кримінально-виконавчого законодавства, зокрема в частині адаптації правового статусу засудженого до євро-

пейських стандартів [3]. Вказані поступальні тенденції потребують відповідного наукового обґрунтування, зокрема проведення всебічних порівняльно-правових досліджень із пенітенціарної проблематики.

Вивчення зарубіжного досвіду виконання покарання у вигляді позбавлення волі на певний строк дає можливість порівняти його з вітчизняною пенітенціарною теорією і практикою, відповідним галузевим законодавством, обґрунтувати доцільність та запропонувати шляхи впровадження позитивних аспектів пенітенціарної діяльності у відповідній зару-

біжній країні, що вивчається, до вітчизняної системи виконання покарань.

Ступінь розробленості проблеми. Теоретичною основою написання статті стали праці вітчизняних і зарубіжних учених, присвячені порівняльно-правовим засадам виконання та відбування покарань, застосування окремих елементів механізму виконання покарання у вигляді позбавлення волі на певний строк: К.А. Автухова, З.А. Астемірова, Л.В. Багрий-Шахматова, С.Л. Бабаяна, В.А. Бадири, О.М. Бандурки, І.Г. Богатирьова, О.І. Богатирьової, І.В. Боднара, Є.М. Бодюла, М.Л. Грекова, В.І. Гуржія, Т.А. Денисової, О.М. Джужі, В.О. Жабського, Ю.В. Калініна, В.В. Кареліна, А.В. Кирилюка, В.В. Коваленка, О.Г. Колба, Н.В. Коломієць, В.Я. Конопельського, І.М. Копотуна, В.О. Меркулової, М.П. Мелентьева, Р.М. Підвисоцького, Г.О. Радова, А.Ф. Сизого, В.Б. Спіцнаделя, А.Х. Степанюка, М.О. Стручкова, В.М. Трубникова, С.Я. Фаренюка, С.В. Царюка, О.О. Шкути, В.П. Шупілова, Д.В. Ягунова, І.С. Яковець та ін.

Поіменовані вчені зробили вагомий внесок у вирішення проблем пенітенціарної теорії і практики, проте нині недостатньо розробленими залишаються порівняльно-правові аспекти виконання покарання у вигляді позбавлення волі на певний строк в Україні та зарубіжних країнах, особливо в державах скандинавської правової сім'ї.

Зважаючи на вимоги до обсягу наукової статті, нами буде здійснено аналіз окремих аспектів виконання покарання у вигляді позбавлення волі на певний строк на основі кримінально-виконавчого законодавства однієї країни скандинавської правової сім'ї – Фінляндії.

Метою статті є порівняльно-правовий аналіз виконання покарання у вигляді позбавлення волі на певний строк у Фінляндії з формулюванням пропозицій щодо удосконалення відповідного напрямку кримінально-виконавчої діяльності в Україні.

Виклад основного матеріалу. Історично Фінляндія увібрала в себе всі демократичні засади пенітенціарної діяльності останньою, якщо брати до уваги всі країни скандинавської правової сім'ї. Це можна пояснити історичним фактом перебування Фінляндії у складі Російської імперії як Велике князівство Фінляндське (1809–1917 рр.).

На відміну від інших країн (Англія та Уельс, Україна та ін.), у Фінляндії система виконання покарань перебуває у складі одного міністерства (це Міністерство юстиції) без змін уже майже століття. Так, як зазначає С.І. Гусева, Міністерство юстиції Фінляндії було засноване в 1918 р., відразу після здобуття Фінляндією державної незалежності від Російської імперії в 1917 р. У 1922 р. до Міністерства юстиції було включено Управління виконання покарань [4, с. 181].

Тобто подальші реформи, що мали місце в пенітенціарній системі цієї скандинавської країни, відбувалися під егідою Міністерства юстиції, що свідчить про сталість реформування й менший ступінь (порівняно з іншими країнами) використання пенітенціарної системи в політичних інтересах, а не в інтересах

сах громадянського суспільства; крім того, на відповідні процеси реформування фінської системи виконання покарань у меншому ступені впливали причини відомчого і політичного характеру.

Державною структурою у складі Міністерства юстиції Фінляндії, відповідальною за реалізацію політики у сфері виконання покарань та пробації, є Агентство кримінальних санкцій ("Criminal Sanctions Agency") [5].

Головне управління Агентства кримінальних санкцій розташоване в Гельсінкі. До його складу входять 15 служб громадських санкцій, 26 відкритих і закритих тюрем, 2 госпіталі. Усі тюрми фінансуються державою і управляються державними службовцями. У Фінляндії немає приватних тюрем, а також будь-яких планів розвитку в цьому напрямі [6, с. 91]. Існування приватних тюрем суперечить ст. 124 Конституції Фінляндії, згідно з якою будь-яке завдання, що включає в себе здійснення державної влади, може бути покладено тільки на державні органи [7, с. 25].

Подібний крок фінського законодавця можна вважати оптимальним, адже в такому контексті всю відповідальність за стан функціонування пенітенціарної системи несе держава, якій належать всі важелі впливу на особу засудженого з метою його виправлення, ресоціалізації та запобігання вчиненню ним нових злочинів.

Тюрми у Фінляндії поділяються на 2 типи: 1) відкриті (10 установ); 2) закриті (16 установ). Крім того, у складі двох закритих тюрем функціонують так звані «блоки відкритого типу». Блоки відкритого типу відрізняються від відкритих тюрем лише за організаційним статусом [8, с. 321].

Правовою основою виконання покарання у вигляді позбавлення волі на певний строк у Фінляндії є Закон «Про позбавлення волі», який набрав чинності 1 жовтня 2006 р., та Указ «Про позбавлення волі», який набрав чинності 21 червня 2006 р. У зв'язку з цим, КК Фінляндії було доповнено новою главою («2с»), також було внесено зміни до Закону «Про звільнення засуджених до позбавлення волі на тривалі строки». Отже, можна побачити, що пенітенціарне законодавство Фінляндії є досить новим, і перелічені нормативно-правові акти замінити Закон «Про виконання покарань» 1889 р. та Указ «Про виконання покарань» 1975 р. Крім того, було внесено зміни до Закону «Про попереднє ув'язнення». Як зазначають зарубіжні дослідники, оновлене законодавство увібрало позитивну пенітенціарну практику, що протягом тривалого часу використовувалася тюремною адміністрацією цієї скандинавської країни [8, с. 317].

Наведена трансформація кримінально-виконавчого законодавства стала результатом пенітенціарної реформи, що мала місце у Фінляндії у 2006 р., основні результати якої відзначено у низці наукових робіт [6; 8, с. 318–338].

Щодо нормативно-правового регулювання виконання покарання у вигляді позбавлення волі на певний строк у Фінляндії виявлено відмінну рису, порівняно з відповідною сферою правовідносин в Україні.

Так, у Фінляндії кожна тюрма повинна мати тюремні правила, які містять більш конкрет-

ні положення, ніж Закон «Про позбавлення волі», та видані відповідно до нього нормативно-правові акти. Тюремні правила містять норми щодо порядку переміщення територією установи, процедур замикання тюремних приміщень, вартової служби, проведення побачень й надання телефонних розмов, організації вільного часу засуджених до позбавлення волі, володіння майном тощо. Тюремні правила затверджуються директором окружної тюрми [8, с. 317].

У нашій державі відсутня наявна у Фінляндії регіональна (або місцева) пенітенціарна правотворчість. Натомість, деталізовані положення вітчизняного кримінально-виконавчого законодавства містяться у нормативно-правових актах Міністерства юстиції України. Так чи інакше, Україна дотримується принципу універсальності під час формування та реалізації державної політики у сфері виконання кримінальних покарань та пробації.

Покарання у виді позбавлення волі у Фінляндії призначається як на певний строк (від 14 днів до 12 років за одиничний злочин та до 15 років за кілька злочинів), так і довічно. Покарання у виді позбавлення волі може бути як умовним, так і безумовним [9, с. 94–95].

Відповідно до § 1 глави 1 «Загальні положення виконання позбавлення волі» частини I «Загальні положення», положення Закону Фінляндії «Про позбавлення волі» стосуються виконання покарання у виді безумовного позбавлення волі та позбавлення волі, призначеного в порядку заміни покарання у вигляді штрафу [10, с. 1]. Така заміна здійснюється у такому розрахунку: трьома днями штрафу (у Фінляндії покарання у виді штрафу призначається у формі штрафу-днів. – М.П.) відповідає один день позбавлення волі. Мінімальний строк тюремного ув'язнення, призначеного в порядку заміни покарання у вигляді штрафу, становить чотири дні, максимальний – 60 днів [11].

Структурно Закон Фінляндії «Про позбавлення волі» складається з 6 частин, 22 глав та 230 параграфів [10].

Отже, у Фінляндії, на відміну від України, відсутня кодифікація законодавства у сфері виконання та відбування покарань, оскільки це питання врегульовано окремими законами. Водночас, у цій скандинавській країні наявний КК.

Загальна кількість місць у фінських тюрмах – 3 073 (станом на 15 січня 2016 р.). Розподіл місць у виправних установах Фінляндії такий, що 69% припадає на закриті тюрми і 31% – на відкриті тюрми і тюремні камери відкритого типу. Переповерхнення спостерігається в основному в закритих тюрмах [12].

Тобто пенітенціарній системі Фінляндії за окремими аспектами також властиві певні недоліки функціонування, пов'язані з матеріально-побутовим компонентом.

Як зазначається на офіційному сайті Агентства кримінальних санкцій, поряд із тим, що у багатьох тюрмах у кожній камері обладнано окремих туалет, а у деяких – навіть душ, у закритих тюрмах залишається ще 118 старих камер, які не обладнано окремими туалетами [12].

Разом із тим пенітенціарна політика цієї скандинавської країни намагається зводи-

ти до мінімуму різницю в умовах тримання в тюрмах й умовами вільного суспільства. Аналіз пенітенціарної філософії скандинавських країн дає підстави констатувати, що головним каральним елементом покарань, пов'язаних із позбавленням волі, виступає інститут ізоляції, а не умови тримання.

Невипадково, що відповідні положення закріплено на рівні кримінально-виконавчого законодавства аналізованої скандинавської країни. Так, відповідно до § 1 «Житлові приміщення засуджених до позбавлення волі» глави 7 «Матеріально-побутове та медико-санітарне забезпечення засуджених до позбавлення волі» частини III «Зміст виконання позбавлення волі» Закону Фінляндії «Про позбавлення волі», під час будівництва та реконструкції тюрм житлові приміщення засуджених до позбавлення волі мають бути обладнані відповідно до вимог будівельного законодавства [10, с. 17]. У відповідному законоположенні відображено такий доктринальний принцип кримінально-виконавчого права Фінляндії, як нормалізація.

Проведеним дослідженням установлено, що важливе місце у виконанні покарання у виді позбавлення волі на певний строк у Фінляндії відводиться плануванню кримінально-виконавчого процесу. Зокрема, як зазначають скандинавські дослідники, основна ідея Закону Фінляндії «Про позбавлення волі» полягає в тому, щоб процес виконання/відбування позбавлення волі було засновано на оцінці індивідуальних потреб засуджених. Позбавлення волі, згідно з кримінально-виконавчим законодавством Фінляндії, розглядається як організований за трьома стадіями процес, що складається з прибуття до тюрми, власне відбування призначеного строку покарання та звільнення [8, с. 318].

Якщо порівнювати відповідні положення із вітчизняним кримінально-виконавчим законодавством, згідно з КВК України та відомчими нормативно-правовими актами, процес виконання/відбування покарання також організовано за вищевказаними трьома стадіями.

Проведеним дослідженням установлено, що вітчизняному інституту «основні засоби виправлення і ресоціалізації засуджених» у Фінляндії найбільше відповідає інститут участі засуджених до позбавлення волі у суспільній корисній діяльності (глава 8 Закону Фінляндії «Про позбавлення волі»).

Заради досягнення мети ресоціалізації засудженого фінський законодавець, на відміну від українського, більш імперативно підходить до врегулювання відповідного питання, передбачаючи у главі 8 названого закону § 2 «Обов'язок брати участь у суспільно корисній діяльності». У ньому, зокрема, зазначається, що засуджений до позбавлення волі зобов'язаний брати участь у суспільно корисній діяльності, яка організована або дозвіл на яку надано адміністрацією тюрми у відведений для такої діяльності час. Водночас, § 2 містить норму-виняток, згідно з якою засуджений звільняється повністю або частково від зазначеного обов'язку, якщо цього потребує стан його здоров'я, функціональні можливості або вік [10, с. 18–19].

Важливо зазначити, що Закон Фінляндії «Про позбавлення волі» у § 1 глави 8 визначає мету та зміст суспільно корисної діяльності. Зокрема, метою суспільно корисної діяльності, яка організована або дозвіл на яку надано адміністрацією тюрем, є сприяння поверненню засудженого до позбавлення волі до суспільства шляхом:

1) посилення готовності засудженого вести життя без злочинів;

2) підтримки та вдосконалення професійних навичок та умінь засудженого, а також його трудових здібностей та функціональних можливостей;

3) підтримки способу життя засудженого, вільного від вживання алкоголю, наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів чи інших одурманюючих засобів.

Суспільно корисна діяльність включає залучення засудженого до позбавлення волі до праці, навчання або інших заходів, що сприяють створенню у нього готовності до самокерованої правослухняної поведінки [10, с. 18].

Під час аналізу порядку відбування позбавлення волі у Фінляндії нами встановлено, що засуджені в цій країні, з-поміж інших витрат на їх утримання, відшкодовують вартість харчування.

Зазначимо, що до внесення змін до ч. 1 ст. 121 КВК України Законом від 7 вересня 2016 р. № 1492-VIII [13] засуджені до позбавлення волі відшкодовували вартість харчування.

Нинішня редакція ч. 1 ст. 121 КВК України виглядає таким чином: «Особи, які відбувають покарання у виправних колоніях, відшкодовують витрати на їх утримання, крім вартості харчування, взуття, одягу, білизни, спецхарчування та спецодягу» (курсив наш. – М. П.) [14].

На нашу думку, така позиція законодавця суперечить не лише загальноприйнятим уявленням про співвідношення способу життя осіб, які вчинили злочини і відбувають покарання, з життям правослухняних громадян, а й іншим нормам КВК України, адже:

1) правослухняні громадяни в будь-якому разі відшкодовують вартість свого харчування (ми не враховуємо вартість спецхарчування) як у процесі виконуваної ними роботи, так і під час відпочинку;

2) відповідно до ч. 2 ст. 101 КВК України, «режим у колоніях має зводити до мінімуму різницю між умовами життя в колонії і на свободі, що має сприяти підвищенню відповідальності засуджених за свою поведінку й усвідомленню людської гідності» (курсив наш. – М. П.). Виходить, що наявна нині норма з харчуванням засуджених до позбавлення волі є «необґрунтованим перебільшенням» умов життя, в яких перебувають правослухняні громадяни.

Тому вважаємо, що положення КВК України доцільно доповнити прямими нормами щодо відшкодування вартості харчування, одягу, взуття та білизни засудженими до позбавлення волі.

При цьому, якщо враховувати нашу пропозицію щодо повернення кримінально-виконавчого законодавства до концепції праці як обов'язку засуджених (за наявності в колонії

умов для роботи) [15, с. 125], на випадок ухилення засудженого від роботи у законі варто передбачити порядок примусового утримання вартості наданих засудженому послуг.

Враховуючи викладене, пропонуємо ст. 121 КВК України викласти в такій редакції:

«1. Особи, які відбувають покарання у виправних колоніях, відшкодовують витрати на їх утримання, крім вартості спецодягу і спецхарчування.

Перелік витрат на утримання засуджених у виправних колоніях та порядок їх відшкодування встановлюються Кабінетом Міністрів України.

2. Відшкодування засудженими витрат, визначених у частині першій цієї статті, здійснюється після відрахування податку на доходи фізичних осіб і аліментів та зараховується до спеціального фонду бюджету виправних колоній. Відрахування за виконавчими листами та іншими виконавчими документами здійснюється у порядку, встановленому законом.

3. Із засуджених, які злісно ухиляються від роботи, вартість харчування, одягу, взуття, білизни, комунально-побутових та інших наданих послуг утримується з коштів, які є на їхніх особових рахунках. У разі відсутності в засудженого коштів на особовому рахунку виправна колонія має право пред'явити йому позов через суд».

Зважаючи на запропоновану редакцію ст. 121 КВК України, для узгодження інших положень Кодексу з нею, також пропонуємо:

– ч. 4 ст. 115 викласти в такій редакції:

«4. Засудженим, які відбувають покарання у виховних колоніях, інвалідам першої та другої груп, жінкам із вагітністю понад чотири місяці, непрацюючим жінкам, які мають дітей у будинках дитини при виправних колоніях, непрацюючим чоловікам віком понад шістьдесят років і жінкам понад п'ятдесят п'ять років (якщо вони не одержують пенсії), а також особам, звільненим від роботи через хворобу, зокрема хворим на активну форму туберкульозу, харчування, одяг, взуття, білизна і комунально-побутові послуги надаються безоплатно».

Висновки. Таким чином, проведеним порівняльно-правовим дослідженням встановлено як схожі риси, так і відмінності в пенітенціарних системах України й Фінляндії. Так, окремі з рис, властивих фінській практиці виконання покарання у вигляді позбавлення волі на певний строк, заслуговують на імплементацію до вітчизняного законодавства та практики, а за деякими спостерігається раціональність українського законодавства.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Деякі питання оптимізації діяльності центральних органів виконавчої влади системи юстиції : Постанова Кабінету Міністрів України від 18 травня 2016 р. № 343 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kmu.gov.ua/control/uk/cardnpd?docid=249066305>.

2. Питання Міністерства юстиції : розпорядження Кабінету Міністрів України від 22 вересня 2016 р. № 697-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kmu.gov.ua/control/uk/cardnpd?docid=249357900>.

3. Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо адаптації правового статусу засудженого до

европейських стандартів : Закон України від 8 квітня 2014 р. № 1186-VII // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 23. – Ст. 869.

4. Гусева С.И. Пенитенциарная система Финляндии / С.И. Гусева // Человек: преступление и наказание. – 2009. – № 1. – С. 181–185.

5. Finland // World Prison Brief data [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.prisonstudies.org/country/finland>.

6. Коски М. Организация тюрем в Финляндии после реформы 2006 г. / М. Коски, О.В. Дружининская // Вестник института: преступление, наказание, исправление. – 2015. – № 3 (31). – С. 90–96.

7. The Constitution of Finland 11 June 1999 (731/1999, amendments up to 1112/2011 included). – 25 p. [Electronic resource]. – Access mode : <https://www.finlex.fi/en/laki/kaannokset/1999/en19990731.pdf>.

8. Prison policy, prison regime and prisoners' rights in Finland [written by specialists of the Criminal Sanctions Agency, Helsinki (ed. Virva Ojanpera-Kataja)] // Prison policy and prisoners' rights: the protection of prisoners' fundamental rights in international and domestic law. – 2008. – Volume 42 of the Publications of the International Penal and Penitentiary Foundation. – P. 317–338.

9. Lappi-Seppälä T. Sentencing and Punishment in Finland: The Decline of the Repressive Ideal / T. Lappi-Seppälä // Sentencing and Sanctions in Western Countries [ed. by Michael

Tonry, Richard S. Frase]. – New York : Oxford University Press, 2001. – P. 92–150.

10. Imprisonment Act (767/2005). – 59 p. [Electronic resource]. – Access mode : http://www.vankeinhoito.fi/material/attachments/rise/saannokset-osanliitteet/61On6IKW7/Vankeuslaki - Imprisonment_Act.pdf.

11. Fine // Criminal Sanctions Agency [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.rikosseuraamus.fi/en/index/sentences/fine.html>.

12. Accommodation // Criminal Sanctions Agency [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.rikosseuraamus.fi/en/index/enforcement/basiccare/accommodation.html>.

13. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення виконання кримінальних покарань та реалізації прав засуджених : Закон України від 7 вересня 2016 р. № 1492-VIII // Відомості Верховної Ради України. – 2016. – № 43. – Ст. 736.

14. Кримінально-виконавчий кодекс України від 11 липня 2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 3–4. – Ст. 21.

15. Пузирьов М.С. Криміналістична характеристика злочинів, що вчиняються в установах виконання покарань / М.С. Пузирьов, В.Л. Віговський // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція. – 2015. – Вип 14. – Т. 2. – С. 124–127.

УДК 343.214

ЗМІСТ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНУ

Сохікян А.С., здобувач

кафедри кримінального права

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Стаття присвячена дослідженню змісту кримінального закону. Розглянуто проблемні питання співвідношення таких діалектичних категорій, як форма і зміст; сутність та явище. Визначено зміст кримінального закону. Зазначено, яку роль відіграють інтерпретаційні акти в системі кримінального права.

Ключові слова: форма, зміст, сутність, явище, кримінально-правова норма, кримінально-правовий припис.

Статья посвящена исследованию содержания уголовного закона. Рассмотрены проблемные вопросы соотношения таких диалектических категорий, как форма и содержание, сущность и явление. Определено содержание уголовного закона. Очерчена роль интерпретационных актов в системе уголовного права.

Ключевые слова: форма, содержание, сущность, явление, уголовно-правовая норма, уголовно-правовое предписание.

Sokhikian A.S. THE SUBSTANCE OF CRIMINAL LAW

The article is devoted to research of substance of criminal law. The problem issues are addressed such as the correlation of dialectic categories. There are the form and the substance, the nature and the phenomenon. This article is contained the definition of the substance of criminal law. There is a contribution of interpretative acts in the system of criminal law.

Key words: form, substance, nature, phenomenon, criminal rule of law, criminal law provision.

Постановка проблеми. Сучасне кримінальне право, як і будь-яке явище в правовій дійсності, оперує філософськими категоріями. Проте нез'ясованість сутності філософських категорій у кримінальному праві призводить до певної кількості логічних помилок. Так, відсутність визначення поняття змісту та форми в кримінальному праві, призводить до неможливості визначення обсягу кримінально-правової норми. Тобто неможливості визначення, які суспільні відносини мають регулюватися тільки кримінально-правовими засобами.

З урахуванням вищевикладеного, актуальність полягає у необхідності дослідження змісту кримінального закону з метою визначення перспектив його впливу на ряд суміжних питань.

Мета статті – дослідити форму та зміст кримінального закону, надати визначення змісту кримінального закону задля подальших досліджень.

Виклад основного матеріалу. Поняття змісту та форми є парними діалектичними категоріями, котрі потрібно спочатку розглянути в загальнофілософській площині. Як ми вже зазначили, зміст та форма відносяться до діалек-

тики. Етимологія слова «діалектика» (др. грецька. Διάλεκτική – мистецтво сперечатися) бере свій початок із «Діалогу» Платона, в якому двоє або більше учасників діалогу могли дотримуватися різних думок, але прагнули знайти істину шляхом обміну своїми думками. Починаючи з Гегеля, діалектика протиставляється метафізиці як способу мислення, який розглядає речі і явища як незмінні і незалежні одне від одного [1].

Історія філософії дає нам досить багато різноматніх визначень діалектики за різних часів. Так, під діалектикою розуміли:

- вчення про вічне становлення і мінливість буття (Геракліт) [2];

- мистецтво діалогу, що розуміється як осягнення істини шляхом постановки питань і методичних відповідей на них (Сократ) [3, с. 241–254];

- метод розчленування і зв'язування понять із метою осягнення надчуттєвої (ідеальної) сутності речей (Платон) [2];

- науку, що стосується загальних положень наукового дослідження (Аристотель) [4, с. 23–45];

- вчення про суміщення протилежностей (М. Кузанський, Дж. Бруно) [2];

- спосіб руйнування ілюзій людського розуму, який, прагнучи до цілісного і абсолютного знання, неминуче заплутується в суперечностях (Кант) [5, с. 74–76];

- загальний метод пізнання суперечностей як внутрішніх рушійних сил розвитку буття, духу і історії (Г. Гегель) [6, с. 123];

- вчення і метод, що приймаються за основу пізнання дійсності і її революційного перетворення (марксизм-ленінізм) [7; 8].

У контексті нашої роботи зупинимо увагу на діалектиці Г. Гегеля, оскільки саме він дав найбільш повне визначення вчення про діалектичний розвиток як якісну зміну, рух форм від нижчих до вищих, перехід старого в нове, перетворення кожного явища на свою протилежність, взаємозв'язок між усіма процесами всесвіту, створив унікальну систему категорій діалектики. Визначення категорій діалектики вражають своєю точністю, лаконічністю і глибиною. Він дає такі визначення, якими ми можемо скористатися і сьогодні: «результат є зняте протиріччя», «якість є безумовне суще», «міра – це якісна кількість або кількісна якість», «дійсність – єдність сутності та існування», «випадковість – те, що не має причини в самому собі, а має в чомусь іншому» тощо [9, с. 228, 315–322, 257–258, 269, 422].

Категорії діалектики є підсумком пізнання, узагальнення досвіду пізнання і практики всієї історії людства. Це вузлові пункти пізнання, «сходинки» проникнення мислення в сутність речей. Загалом, погоджуючись із висловом В. Нерсесянца, категоріальний апарат можна порівняти з парасолькою: чим ширше він розкривається, тим більшу площу накриває, в нашому розумінні площа – предмет дослідження [10, с. 3–44; 11].

Серед значної кількості діалектичних пар зупинимо увагу на таких, як сутність та явище, форма і зміст. Сутність та явище – це діалектичні категорії, здатні відображати найбільш загальні форми світу. Під сутністю варто розуміти внутрішній зміст предмета, що виражається в єдності всіх різноманітних і суперечливих форм його буття; явище – те або інше виявлення (вираз) предмета, зовнішні форми його існування [12, с. 212].

Зважаючи на надані визначення, варто дійти висновку, що діалектичні пари – сутність і явище, форма і зміст – перебувають в єдності та співвідносяться між собою як загальне і часткове. А, отже, розглядаючи одну діалектичну пару, не можна відкидати іншу. Таким чином, розглядаючи діалектичну пару «форма і зміст», варто розрізняти два її аспекти. Так, форму і зміст можна визначати щодо **поняття** та щодо **явища**. У першому випадку під **змістом** розуміють сукупність різних елементів і їх взаємодію, що визначають основний тип, характер того чи іншого предмета, явища, процесу. **Форма** – принцип упорядкованості, спосіб існування того чи іншого змісту. Вони висловлюють різні, але мають пов'язані аспекти одного і того самого предмета: зміст має бути оформленим, а форма – змістовною. Єдність форми і змісту проявляється в тому, що форма має відповідати змісту. Основою взаємозв'язку змісту і форми є положення про визначальну роль змісту. Саме він є провідною, вирішальною стороною в єдності форми й змісту [8, с. 108–109]. Зміст є визначальною стороною будь-якого явища чи предмета [13, с. 158–164].

У другому випадку під змістом мається на увазі те, що складає **сутність** об'єкта дослідження, єдність його всіх складових частин, якостей, внутрішніх процесів, суперечностей та тенденцій тощо. Форма – принцип упорядкованості структурних елементів, який не змінює зміст об'єкта. Форма та зміст єдині. Єдність проявляється в тому, що не існує форми без змісту і навпаки. Важливою ознакою є те, що форма, динамічно видозмінюючись, не може змінювати зміст.

Кримінальний закон, як і будь-яке явище правової дійсності, також має свої форму та зміст. Зміст закону полягає головним чином в тому:

- якою мірою державна воля відповідає волі народу, тобто більшості населення країни;
- наскільки обґрунтовано взято під охорону кримінального закону суспільні відносини як найбільш важливі, цінні і виділені з усіх правопорушень й аморальних проступків злочину як суспільно небезпечні діяння;
- як фактично, а не декларативно, злочини диференційовані за ступенем суспільної небезпечності, відображеної в санкціях статей Особливої частини КК [14, с. 100–102].

Форма закону – це вираз його змісту в описі кримінально-правових норм у КК, в статтях Особливої частини. Такий опис може бути, зокрема, точним або казуїстичним. Ступінь точності опису в кримінальному законі його змісту свідомо визначає, як застосовується цей закон у слідчій та судовій практиці, а також точність кваліфікації злочинів. Друга складова частини виражається в фактичній застосовності і вживаності кримінального закону на практиці, тобто якою мірою його зміст і форма забезпечують точну кваліфікацію злочинів [15, с. 26].

На наш погляд, підхід до розв'язання цієї проблеми має ґрунтуватися на розрізненні понять «нормативний припис», який становить зміст закону, і «норма права», яка є змістом права. Змістом кримінально-право-

вої норми є визначення діянь, які містять ознаки складу злочину (а в окремих випадках – також деяких інших юридичних фактів) та наслідки кримінально-правового характеру. Постає питання щодо визначення обсягу кримінального права. Так, аналізуючи зміст норм кримінального права, можна дійти висновку, що вони містяться не тільки в КК України, а й в інших нормативно-правових актах.

Зазначимо, що норма має бути саме кримінально-правовою. Інтерпретаційні акти, в яких надається тлумачення кримінально-правових норм, лише забезпечують з'ясування змісту кримінально-правових норм. Водночас інтерпретаційні акти мають суттєве значення для з'ясування змісту кримінально-правових норм, встановлених у відповідних джерелах, виявлення обсягу і змісту кримінально-правового регулювання, правильного застосування кримінального законодавства. Тому урахування вказаних тлумачень і роз'яснень, а подеколи, наприклад під час кваліфікації злочинів, посилення на них є важливою гарантією здійснення принципу законності у кримінальному судочинстві. При цьому рішення Конституційного Суду України щодо тлумачення законів про кримінальну відповідальність є їх офіційним тлумаченням, що здійснюється на підставі Конституції України. Ці рішення завжди невідривно пов'язані з конкретним законом і його нормами, уточнюють чи деталізують їх зміст, і тому використання цих рішень (і посилання на них) має бути обов'язковим під час застосування відповідного закону про кримінальну відповідальність як джерела кримінального права.

З наведених підстав не можна відносити до джерел кримінального права також акти застосування кримінально-правових норм (правозастосовні акти). Сутність цих актів полягає в реалізації правових норм щодо конкретних суб'єктів і конкретних життєвих ситуацій. Вони мають персоніфікований і специфічний процедурно-процесуальний характер, юридичне значення для відповідних суб'єктів і приймаються на підставі правових норм. Самі по собі правозастосовні акти з кримінального права, зокрема судові рішення не містять кримінально-правових норм як таких. З огляду на це не можна визнавати джерелами кримінального права правові позиції (практику) Європейського суду з прав людини, викладені у його рішеннях, а також рішення Верховного Суду України, прийняті з підстав, передбачених ст. 445 КПК України [16, с. 47–48].

Як ми вже зазначали, змістом кримінального закону є відповідний кримінально-правовий нормативний припис. Нормативні приписи, які становлять зміст різних законів, стосуються різних сфер суспільного життя. Кримінальний закон України призначений для визначення діянь, які є злочинами та кримінально-правовими наслідками вчинення злочину. Такі кримінально-правові наслідки можуть полягати або в покладенні кримінальної відповідальності, або у звільненні від неї [17, с. 18–22].

Висновки. Таким чином, варто зробити висновок про те, що змістом кримінального закону є нормативно-правовий припис, який звернутий до органів державної влади і визначає повноваження держави визнати те

інше діяння злочином та притягнути особу до кримінальної відповідальності за його вчинення. Визначення ж кола норм, що їх порушують злочини, в тих випадках, коли таку норму не можна встановити зі змісту кримінального закону (як, наприклад, це можна зробити зі змісту бланкетної статті), має походити з так званої концепції абсолютних прав. Відповідно до неї, наявність права в одній стороні (наприклад, права на життя у людини, права на мирне існування у суспільства, права на мирне існування у світового співтовариства тощо) одночасно свідчить про заборону всім іншим, відповідно, убивати, вчиняти хуліганство, закликати до агресивної війни тощо. Вчиняючи подібні злочини, особа порушує саме цю заборону, а не приписи, які є змістом кримінального закону [18, с. 24].

Викладене дає нам змогу дійти висновку, що змістом кримінального закону є відповідний кримінально-правовий нормативний припис, в той час як зміст кримінального права складає, відповідно, кримінально-правова норма. Таке розуміння змісту кримінального закону може бути використано як інструмент для подальшого дослідження низки суміжних питань.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Дialeктика [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.webcitation.org/mainframe.php>.
2. Современная энциклопедия [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dic.academic.ru/dic.nsf/enc1p/16402>.
3. Прохоров А.М. Сократ // Большая советская энциклопедия. – М.: Советская энциклопедия, 1969. – 640 с.
4. Джохадзе Д. В. Античный диалог и диалектика / Д. В. Джохадзе. // Философия и общество. – 2012. – С. 23–45.
5. Ильенков Э.В. Диалектическая логика. Очерки истории и теории. / Э.В. Ильенков. – М.: Политиздат, 1984. – 320 с.
6. Семашко Л.М. Диалектика Платона и её интерпретация Гегелем / Л.М. Семашко // Философские науки. – 1971. – № 4. – 1324 с.
7. Розенталь М.М. Материалистическая диалектика. Популярный очерк основных законов материалистической диалектики / М.М. Розенталь. – М.: Политиздат, 1937. – 122 с.
8. Фролов И.Т. Введение в философию / И.Т. Фролов, Э.А. Араб-Оглы. – М.: Политиздат, 1990. – 639 с.
9. Гегель Г.В. // Энциклопедия философских наук. – М.: Мысль, 1974. – С. 452.
10. Нерсесянц В.С. Философия права Гегеля: история и современность / В.С. Нерсесянц // Философия права. – М.: Юридическая литература, 1979. – 112 с.
11. Кірюхін Д.І. Вступ до філософії релігії Гегеля / Д.І. Кірюхін. – К.: ПАРАПАН, 2009. – 204 с.
12. Суворов Л.Н. Философия Гегеля и современность / Л.Н. Суворов. – М.: Мысль, 1973. – 431 с.
13. Философский энциклопедический словарь / Л.Ф. Ильичев, С.М. Ковале, В.Г. Панов, П.Н. Федосеев. – М.: Советская энциклопедия, 1983. – 621 с.
14. Босхолов С.С. Основы уголовной политики: конституционный, криминологический, уголовно-правовой и информационный аспекты / С.С. Босхолов. – М.: ЮриИнфор, 1999. – 301 с.
15. Гаухман Л.Д. Квалификация преступлений: закон, теория, практика / Л.Д. Гаухман. – М.: АО «Центр ЮриИнфор», 2003. – 448 с.
16. Панов М.І. Вступ до навчального курсу «Кримінальне право України»: лекція / М.І. Панов. – К.: Ін Юре, 2015. – 104 с.
17. Наден О.В. Спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності за злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів / О.В. Наден. – Х.: Право, 2003. – 224 с.
18. Пономаренко Ю.А. Чинність і дія кримінального закону в часі: [Монографія] / Ю.А. Пономаренко. – К.: Атіка, 2005. – 288 с.

СЕКЦІЯ 9 КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 343.133/.135(477)

ЗАКРИТТЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ НА СТАДІЇ ПІДГОТОВЧОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Бабаєва О.В., асистент
кафедри кримінального процесу та оперативно-розшукової діяльності
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Стаття присвячена дослідженню проблем закриття кримінального провадження на стадії підготовчого провадження. Аналізуються підстави для закриття кримінального провадження на цій стадії, а також практика реалізації. Основна увага приділяється закриттю кримінального провадження зі звільненням особи від кримінальної відповідальності.

Ключові слова: кримінальне провадження, підготовче провадження, закриття кримінального провадження, звільнення особи від кримінальної відповідальності.

Статья посвящена исследованию проблем прекращения уголовного производства на стадии подготовительного производства. Анализируются основания для прекращения уголовного производства на этой стадии, а также практика реализации. Основное внимание уделяется прекращению уголовного производства с освобождением лица от уголовной ответственности.

Ключевые слова: уголовное производство, подготовительное производство, прекращение уголовного производства, освобождение лица от уголовной ответственности.

Babayeva A.V. THE TERMINATION OF CRIMINAL PROCEEDINGS AT A STAGE OF PREPARATORY TRIAL

Article is devoted to a research of problems of the termination of criminal proceedings at a stage of preparatory trial. The bases for the termination of criminal proceedings at this stage, and also practice of their realization are analyzed. The main attention is paid to the termination of criminal proceedings with release of the person from criminal liability.

Key words: criminal proceedings, preparatory trial, termination of criminal proceedings, release of the person from criminal liability.

Постановка проблеми. Актуальність обраної теми зумовлюється тим, що в умовах реформування стадії підготовчого провадження відповідно до Кримінального процесуального кодексу України від 2012 р. (далі – КПК України) набуває значення розгляд різних варіантів судових рішень, які можуть прийматися на цій стадії. Одним із найбільш суперечливих питань, які вирішуються судом на цій стадії, є закриття кримінального провадження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика підготовчого судового провадження досліджувалася такими науковцями: В.С. Зеленецький, О.В. Капліна, Л.М. Лобойко, В.Т. Малярєнко, А.В. Федіна, О.Г. Шило та ін. Поряд з цим, проблеми закриття кримінального провадження на цій стадії в умовах дії КПК України від 2012 р. предметно досі не досліджувалися.

З огляду на це, метою даної наукової статті є визначення процесуальної природи закриття кримінального провадження на стадії підготовчого провадження, а також формулювання підстав, порядку та юридичних наслідків цього рішення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сутність підготовчого провадження як стадії кримінального процесу розкривається, зо-

крема, за допомогою тих рішень, які можуть у ній прийматися. Так, В. Мармаш під стадією кримінального процесу розуміє частину кримінального судочинства, етап, ступінь кримінально-процесуальної діяльності, що характеризується такими ознаками: 1) наявність власних завдань, які впливають із загальних завдань кримінального судочинства; 2) наявність власного кола учасників; 3) наявність своєрідної процесуальної форми реалізації власних завдань; 4) перевірка якості, законності та обґрунтованості прийнятих на попередній стадії рішень; 5) винесення її підсумкового процесуального акту [1, с. 553]. Л.М. Лобойко зазначає, що стадії кримінального процесу – це «відносно самостійні частини, кожна з яких має власні завдання, специфічне коло учасників і процесуальних засобів діяльності, проходить притаманні тільки для неї етапи і завершується прийняттям певного рішення, яким вона, як правило, трансформується в наступну стадію» [2, с. 11]. Таким чином, коло процесуальних рішень, якими може завершуватися стадія підготовчого провадження, є однією з її специфічних ознак, що дозволяють відмежувати її від інших стадій кримінального процесу.

До таких рішень, що може приймати суд у стадії підготовчого провадження, ч. 3 ст. 314

КПК України відносить: 1) затвердити угоду або відмовити у затвердженні угоди та повернути кримінальне провадження прокурору для продовження досудового розслідування у порядку, передбаченому статтями 468-475 КПК України; 2) закрити провадження у випадку встановлення підстав, передбачених пунктами 4-8 частини першої або частиною другою статті 284 КПК України; 3) повернути обвинувальний акт, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру прокурору, якщо вони не відповідають вимогам КПК України; 4) направити обвинувальний акт, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру до відповідного суду для визначення підсудності у випадку встановлення непідсудності кримінального провадження; 5) призначити судовий розгляд на підставі обвинувального акту, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру; 6) доручити представнику персоналу органу пробачії скласти досудову доповідь.

Таким чином, одним з альтернативних рішень, якими може завершуватися стадія підготовчого провадження, є закриття кримінального провадження. У науковій юридичній літературі воно визначається як кінцеве рішення стадії досудового розслідування, яким орган досудового розслідування, на підставі аналізу сукупності фактичних даних, зібраних впродовж досудового слідства, підсумовує проведену у справі діяльність, та шляхом припинення кримінального переслідування констатує примусове вирішення кримінально-правового конфлікту, або ж враховує його добровільне вирішення самими сторонами цього конфлікту, у передбачених на те випадках [3, с. 482]. Це визначення, сформульоване відносно закриття кримінального провадження як форми закінчення досудового розслідування, з певними застереженнями може бути застосоване і щодо закриття кримінального провадження судом на стадії підготовчого провадження. Поняття останнього можна визначити як остаточне рішення стадії підготовчого провадження, яким суд на підставі аналізу й оцінки зібраних на досудовому розслідуванні фактичних даних констатує вирішення справи і припинення по ній кримінального провадження у силу наявності обставин, що виключають можливість його продовження.

Особливістю закриття кримінального провадження на стадії підготовчого провадження є те, що суб'єктом прийняття відповідного рішення є суд. При цьому, аналізуючи підстави для закриття кримінального провадження, наведені у ст. 284 КПК України, дозволяє зробити висновок, що за суб'єктом прийняття рішення про їх застосування вони поділяються на підстави, по яких рішення про закриття кримінального провадження може прийняти лише суд (ч. 2 ст. 284 КПК України) та такі, по яких кримінальне провадження можуть закрити як суд, так і слідчий або прокурор у залежності від стадії кримінального провадження, на якій їх встановлено (ч. 1 ст. 284 КПК України). Відповідно, першу гру-

пу підстав можна назвати виключними, а другу групу – альтернативними.

До альтернативних підстав закриття кримінального провадження, виходячи із п. 2 ч. 1 ст. 314 КПК України, можна віднести такі:

1) набрав чинності закон, яким скасована кримінальна відповідальність за діяння, вчинене особою. Встановлення цієї підстави, що застосовується як на досудовому розслідуванні, так і у судовому провадженні, зумовлюється дією ч. 1 ст. 58 Конституції України, яка допускає зворотню дію законів у часі у випадку, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи. Тому декриміналізація діяння, щодо якого здійснюється досудове розслідування, тягне за собою закриття провадження [4, с. 480];

2) помер підозрюваний, обвинувачений, крім випадків, якщо провадження є необхідним для реабілітації померлого. Наведена підстава для закриття кримінального провадження не залежить від суб'єктивних факторів [5, с. 56], проте передбачає альтернативу – продовження судового провадження у випадках, коли це необхідно для реабілітації покійного, наприклад, за клопотанням його близьких родичів тощо;

3) існує вирок по тому самому обвинуваченню, що набрав законної сили, або постановлена ухвала суду про закриття кримінального провадження по тому самому обвинуваченню. Вказана підстава зумовлюється дією заборони двічі притягувати до кримінальної відповідальності за одне і те саме правопорушення, встановленою ст. 19 КПК України. При цьому, як зауважує В.Т. Маляренко, наявність вироку, що набрав законної сили, ухвали суду про закриття кримінального провадження може слугувати підставою для закриття провадження: а) щодо особи, стосовно якої це рішення винесли; б) за тим самим обвинуваченням [6, с. 423];

4) потерпілий, а у випадках, передбачених КПК України, його представник відмовився від обвинувачення у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення. На цій підставі можуть бути закриті лише кримінальні провадження у формі приватного обвинувачення, перелік яких визначається Главою 36 КПК України. У цих випадках вираження волі потерпілого є безумовною підставою для закриття кримінального провадження та заборонаю на проведення будь-яких слідчих дій [7, с. 44];

5) стосовно кримінального правопорушення, щодо якого не отримано згоди держави, яка видала особу. Це може мати місце у таких випадках: 1) Україна запитує видачу особи, якій інкримінується декілька правопорушень (епізодів), а запитувана держава погоджується видати особу лише за частину цих правопорушень (епізодів); 2) після того як особу було видано за одне правопорушення, Україна просить державу, яка видала особу, надати згоду на кримінальне переслідування зазначеної особи Україною й за інші правопорушення, але такої згоди не отримує [4, с. 481]. Отже, вказані ситуації стосуються сфери міжнародної правової допомоги у кримінальному провадженні.

Аналіз нормативного закріплення зазначених підстав і практики їх застосування доводить, що вони є аналогічними як для стадії досудового розслідування, так і підготовчого кримінального провадження. Специфіка при цьому виявляється лише у суб'єкті прийняття відповідного рішення, про якого йшлося вище, а також його оформленні (у підготовчому судовому провадженні кримінальне провадження закривається ухвалою суду, тоді як у досудовому розслідуванні – постановою слідчого або прокурора). Віднесення законодавцем наведених підстав для закриття кримінального провадження до компетенції суду у підготовчому судовому провадженні можна пояснити саме тим, що вони не отримують якихось особливостей щодо застосування чи процесуальних наслідків у судовому провадженні у порівнянні з досудовим розслідуванням. Натомість ті, передбачені пунктами 1-3 ч. 1 ст. 284 КПК України, підстави закриття кримінального провадження, які не можуть застосовуватися судом у підготовчому провадженні (встановлені відсутність події або складу кримінального правопорушення, не встановлені достатні докази для доведення винуватості особи у суді і вичерпані можливості їх отримати) у судовому провадженні мають інші правові наслідки: вони є реабілітуючими і повинні тягнути за собою ухвалення виправдувального вироку. Тому їх застосування судом у підготовчому провадженні не передбачено.

До підстав, коли кримінальне провадження закривається судом, ч. 2 ст. 284 КПК України відносить такі випадки: 1) у зв'язку зі звільненням особи від кримінальної відповідальності; 2) якщо прокурор відмовився від підтримання публічного обвинувачення, за винятком випадків, передбачених КПК України; 3) досягнуто податковий компроміс у справах про кримінальні правопорушення, передбачені ст. 212 Кримінального кодексу України, відповідно до підрозділу 9-2 розділу XX «Перехідні положення» Податкового кодексу України.

При цьому слід зазначити, що остання підстава закриття кримінального провадження, а саме досягнення податкового компромісу, не може вважатися виключною, адже застосовується як у судовому кримінальному провадженні (в т. ч. на стадії підготовчого провадження), так і на стадії досудового розслідування (п. 9 ч. 1 ст. 284 КПК України). Показово, що при цьому п. 2 ч. 1 ст. 314 КПК України, визначаючи перелік підстав, з яких суд може закрити кримінальне провадження на стадії підготовчого провадження, не відносить до них п. 9 ч. 1 ст. 284 КПК України, розглядаючи застосування цієї підстави у межах ч. 2 ст. 284 КПК України. При цьому вказані норми закону (п. 9 ч. 1 та п. 3 ч. 2 ст. 284 КПК України) по суті дублюють одна одну, оскільки регламентують досягнення податкового компромісу, наслідки якого є однаковими незалежно від стадії кримінального провадження, на якій його досягнуто. Зважаючи на те, що за логікою законодавця ч. 2 ст. 284 КПК України повинна передбачати саме ті підстави для закриття кримінального провадження, які

застосовуються виключно судом, вважаємо помилковим віднесення до них податкового компромісу, який, зважаючи на викладене, є альтернативною, а не виключною підставою закриття кримінального провадження судом. Таким чином, п. 3 ч. 2 ст. 284 КПК України має бути виключений, натомість у п. 1 ч. 1 ст. 314 КПК України має бути вказівка на п. 9 ч. 1 ст. 284 КПК України.

Поряд з цим, викликає сумніви і віднесення до підстав закриття кримінального провадження на стадії підготовчого провадження п. 2 ч. 2 ст. 284 КПК України, а саме якщо прокурор відмовився від підтримання публічного обвинувачення. У таких випадках закриття кримінального провадження здійснюється судом у судовому провадженні у порядку, передбаченому ст. 340 КПК України та відбувається через повторне неприбуття у судові засідання потерпілого, який був викликаний у встановленому КПК України порядку, без поважних причин або без повідомлення про причини неприбуття, а також у разі його відмови від обвинувачення. У науковій юридичній літературі момент відмови прокурора від публічного обвинувачення є предметом дискусій, однак найбільш переконливими видаються міркування, згідно з якими, відмовляючись від обвинувачення до закінчення судового розгляду, прокурор: 1) не має остаточних, кінцевих і завершених даних, що спростовують пред'явлене особі обвинувачення; 2) не виконує покладеного на нього законом обов'язку повно, всебічно і об'єктивно дослідити обставини справи; 3) порушує принцип змагальності [8, с. 223]. Виходячи з положень ч. 1 ст. 340 КПК України, відмова прокурора від підтримання публічного обвинувачення відбувається, якщо у результаті судового розгляду (курсив наш – О.Б.) прокурор дійде переконання, що пред'явлене особі обвинувачення не підтверджується. Таким чином, на стадії підготовчого провадження відмова прокурора від підтримання публічного обвинувачення об'єктивно неможлива, а значить – і передбачена п. 2 ч. 2 ст. 284 КПК України підстава для закриття кримінального обвинувачення застосовуватися не може. Таким чином, із п. 2 ч. 3 ст. 314 КПК України вказівка на застосування цієї підстави має бути виключена.

Отже, доводиться констатувати, що єдиною виключною підставою для закриття кримінального провадження на стадії підготовчого провадження є звільнення особи від кримінальної відповідальності. На думку Л.В. Головка, процесуальною формою матеріально-правового інституту звільнення від кримінальної відповідальності є інститут закриття провадження у кримінальній справі з nereабілітуючих підстав [9, с. 41-42]. Як стверджує Ю.В. Баулін, набрання законної сили ухвалою суду про звільнення особи від кримінальної відповідальності є актом, що свідчить про припинення кримінально-правових відносин між особою, що вчинила злочин, і державою [10, с. 203]. Таким чином, закриття кримінального провадження є процесуальною формою звільнення особи від кримінальної відповідальності.

Дослідник цього питання В.М. Кобернюк вказує, що закриття кримінального провадження зі звільнення особи від кримінальної відповідальності передбачає відмову від реалізації «стандартних» процедур кримінального провадження шляхом застосування особливого процесуального порядку (який можна вважати спрощеним щодо загального), що у вузькому розумінні слугує прискоренню кримінального провадження і додержанню засади розумних строків, а у широкому – сприяє досягненню процесуальної економії, зменшенню витрат на кримінальне провадження тощо [11, с. 22]. Наведені особливості і обумовлюють той факт, що закриття кримінального провадження зі звільнення особи від кримінальної відповідальності передбачене саме на стадії підготовчого провадження, а не на більш «пізніх» стадіях судового провадження.

З іншого боку, неможливість звільнення особи від кримінальної відповідальності на стадії досудового розслідування зумовлена тим, що лише суд може вирішувати питання про винуватість особи у вчиненні кримінального правопорушення. В узагальненні судової практики з цього питання вказується, що при звільненні від кримінальної відповідальності суд зобов'язаний беззаперечно встановити факт вчинення кримінального правопорушення, визнати особу винуватою і тим самим здійснити державний осуд того, що сталося [12]. Вказана функція суду не може бути делегована слідчому або прокурору. Отже, саме стадія підготовчого провадження відповідає цим умовам звільнення особи від кримінальної відповідальності: 1) щоб рішення про звільнення особи від кримінальної відповідальності приймалося судом у судовому провадженні; 2) щоб відповідне рішення було прийнято якомога більш оперативно, без проведення судового розгляду у повному обсязі.

Висновки. На підставі викладеного закриття кримінального провадження у підготовчому провадженні можна визначити як остаточне рішення стадії підготовчого провадження, яким суд на підставі аналізу й оцінки зібраних на досудовому розслідуванні фактичних даних констатує вирішення справи і припинення по ній кримінального провадження у силу наявності обставин, що виключають можливість його продовження. Підстави для такого рішення суду поділяються на дві групи: 1) альтернативні, які допускають можливість їх застосування як судом, так і слідчим або прокурором у досудовому розслідуванні (пункти 4-8 ч. 1 та п. 3 ч. 2 ст. 284 КПК України) та 2) виключна, яка може застосовуватися лише судом, – закриття кримінального провадження у зв'язку зі звільненням осо-

би від кримінальної відповідальності (п. 1 ч. 2 ст. 284 КПК України). Для удосконалення законодавчої регламентації закриття кримінального провадження у підготовчому провадженні замість чинної редакції пропонується передбачити у п. 2 ч. 3 ст. 314 КПК України, що у підготовчому судовому засіданні суд має право закрити провадження у випадку встановлення підстав, передбачених пунктами 4-9 ч. 1 або п. 1 ч. 2 ст. 284 КПК України.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Мармаш В. Місце попереднього розгляду справи судом апеляційної інстанції в системі кримінального процесу України / В. Мармаш // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: Матеріали XIII регіон. наук.-практ. конф. (8-9 лют. 2007 р.). – Л.: ЛДУ, 2007. – С. 553-555.
2. Лобойко Л.М. Стадії кримінального процесу: [навч. посіб.] / Л.М. Лобойко. – Київ: Центр навч. літ., 2005. – 176 с.
3. Литвинов В.В. Закриття кримінальної справи на стадії досудового розслідування / В.В. Литвинов // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2011. – № 4 (56). – С. 475-483.
4. Кримінальний процес: [підручник] / [Ю.М. Грошевий, В.Я. Тацій, А.Р. Туманянц та ін.]; за ред. В.Я. Тація, Ю.М. Грошевого, О.В. Капліної, О.Г. Шило. – Х.: Право, 2013. – 824 с.
5. Благодир С.М. Закриття кримінальної справи в досудовому слідстві: [навч. посіб. для студентів] / С.М. Благодир. – Тернопіль: Економічна думка, 2001. – 111 с.
6. Кримінальний процес України: [підручник] / С.Г. Коваленко, В.Т. Малайченко. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – 704 с.
7. Дьомін М.В. Теоретичні та практичні аспекти закриття кримінального провадження з підстави, передбаченої ст. 284 ч. 1 п. 7 Кримінального процесуального кодексу України / М.В. Дьомін // Теорія та практика сучасної юриспруденції: матеріали II Всеукр. наук. конф. (15 верес. 2013 р. – 15 жовт. 2013 р.); Асоц. випускників Нац. ун-ту «Юрид. акад. України ім. Я. Мудрого». – Х.: Точка, 2013. – С. 42-44.
8. Лапкін А.В. Момент відмови прокурора від державного обвинувачення / А.В. Лапкін // Актуальні проблеми удосконалення державної правової системи: Тези доповідей та наукових повідомлень всеукраїнської наукової конференції 22-23 листопада 2007р. / За заг. ред. А.П. Гетьмана. – Х.: Нац. юрид. акад. України, 2007. – С. 222-223.
9. Головка Л.В. Освобождение от уголовной ответственности и освобождение от уголовного преследования: соотношение понятий / Л.В. Головка // Государство и право. – 2000. – № 6. – С. 41-42.
10. Баулін Ю.В. Звільнення від кримінальної відповідальності / Ю.В. Баулін // Вісник Асоціації кримінального права України. – 2013. – № 1 (1). – С. 185-207.
11. Кобернюк В.М. Закриття кримінального провадження зі звільненням особи від кримінальної відповідальності: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / В.М. Кобернюк; наук. кер. В.І. Маринів; НЮУ ім. Я. Мудрого. – Х.: б. в., 2014. – 247 с.
12. Узагальнення судової практики місцевих судів м. Харкова і Харківської області щодо розгляду кримінальних справ у випадках звільнення від кримінальної відповідальності та звільнення від кримінального покарання за період 2011-2012 р.р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://hra.court.gov.ua/sud2090/inf_court/generalization/criminal6/.

УДК 343.161.4

ВИКОРИСТАННЯ ДОСВІДУ ЗАРУБІЖНИХ ДЕРЖАВ У КОНТЕКСТІ РЕФОРМУВАННЯ СУДУ ПРИСЯЖНИХ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ УКРАЇНИ

Волохова К.В., аспірант
кафедри кримінального права, процесу та криміналістики
Приватний вищий навчальний заклад «Європейський університет»

У статті розглянуто проблеми функціонування суду присяжних в Україні. На основі зарубіжного досвіду сформульовано пропозиції по внесенню змін до законодавства щодо даного питання

Ключові слова: суд присяжних, кримінальне провадження, проблеми, оплата, інструкції, правосуддя.

В статье рассмотрены проблемы функционирования суда присяжных в Украине. На основе зарубежного опыта сформулированы предложения по внесению изменений в законодательство по данному вопросу

Ключевые слова: суд присяжных, уголовное производство, проблемы, оплата, инструкции, правосудие.

Volohova K.V. USE OF EXPERIENCE OF FOREIGN COUNTRIES IN THE CONTEXT OF REFORMING OF JURY IN CRIMINAL PROCEEDING OF UKRAINE

In the article problems of functioning of jury in Ukraine are considered. On the basis of foreign experience offers on introduction of amendments to the legislation on the matter are formulated

Key words: jury, criminal proceeding, problems, payment, instructions, justice.

Постановка проблеми. На сьогодні одним із найважливіших напрямів здійснення судової реформи можна вважати засаду безпосередньої участі народу у здійсненні правосуддя за допомогою присяжних, що закріплені у Конституції України. До 2012 року практично ця норма не функціонувала, проте з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) інститут присяжних в Україні почав активно працювати.

Слід зазначити, що будь-яке нововведення має як позитивні, так і негативні риси. Практика свідчить, що згаданий вище інститут потребує законодавчого вдосконалення. Відсутність мотивації у присяжних, «страх перед судом» тощо робить суд присяжних недосконалим інститутом, який на сьогодні повністю не реалізований.

Ступінь наукової розробленості. Це підтверджують думки науковців. Як вважає В.С. Канцір, в Україні ситуація щодо реального запровадження суду присяжних бажає кращого, адже захист прав і законних інтересів особи у правовій державі неможливий без чіткої організації та функціонування судової влади [1, с. 266].

Необхідно зазначити, що інститут присяжних ефективно функціонує у багатьох країнах світу. На нашу думку, позитивний досвід участі народу у здійсненні правосуддя у цих державах сприятиме виробленню наукових рекомендацій щодо реформування цього інституту в Україні. Саме тому тема дослідження є актуальною.

Загальні засади діяльності суду присяжних стали предметом дослідження багатьох науковців. Зокрема, проблемними питаннями існування вищевказаного інституту займались І.С. Зубачова, В.Т. Маляренко, В.С. Канцір, І.Є. Словська та інші.

Метою наукового дослідження є аналіз законодавства зарубіжних країн, у яких функці-

онує суд присяжних, задля реформування чинного законодавства з приводу даного питання.

Виклад основного матеріалу. Як відомо, існує дві моделі суду присяжних – англо-американська (її ще називають класичною) та європейська. Англо-американська модель збереглася у США, Великобританії, Іспанії, Бельгії, Австрії, Норвегії, Швейцарії. Вона передбачає, що суд присяжних самостійно без участі професійного судді вирішує питання про винуватість чи невинуватість особи, що є обов'язковим для судді

Європейська модель об'єднує професійних та непрофесійних суддів в єдину колегію для спільного вирішення питання факту та признання. Непрофесійних суддів називають «шеффени», що в перекладі означає «член суду», «засідатель». Така модель панує у таких країнах Європи як Фінляндія, Греція та багатьох інших. У ФРН, Італії, Данії, Франції, Швеції та інших країнах, в яких діють суди присяжних, останні беруть участь у судочинстві як шеффени. Так, у ФРН у місцевих судах справи про дрібні злочини розглядаються суддею одноособово або двома суддями разом з двома шеффенами. В окружних судах справи про тяжкі злочини розглядаються трьома суддями і двома шеффенами. Шеффени мають повноваження аналогічні присяжним, але рішення приймають разом з професійними суддями [2, с. 485]. Хоча слід зазначити, що конституції таких держав, як Білорусь, Естонія, Киргизстан, Латвія, Литва, Молдова, Таджикистан, Туркменія та Узбекистан не передбачають взагалі можливості використання інституту присяжних [5, с. 122].

Досить часто опосередкованим джерелом для імплементації правових реформ для внесення змін до законодавства в Україні стають країни-члени СНД та сусідні країни через тісний зв'язок їх геополітичного розташування та економічного становища [3, с. 340].

Через відсутність ґрунтовної теоретичної й методологічної бази суд та інші учасники процесу зазнавали надзвичайних труднощів при здійсненні своїх професійних обов'язків та завдань під час розгляду справи. О.Г. Яновська зазначає, що судді були змушені на власний розсуд пускати ведення кримінального процесу за участю присяжних, складати зразки процесуальних документів; прокурори мали проблеми із визначенням правової позиції у ситуації недоведеності вини особи наявними у справі доказами [4, с. 94].

На практиці часто постає питання про компетентність присяжних, адже не всі пересічні громадяни мають базові юридичні знання. Це питання є проблемним для України, оскільки перед здійсненням судочинства присяжним не роз'яснюють основи юриспруденції. Саме тому існує більша схильність серед присяжних виносити рішення на підставі емоцій, а не закону. Це прослідковується у багатьох країнах, де існує даний інститут (наприклад, США) [8, с. 135].

З цього приводу варто звернути увагу на досвід зарубіжних країн. Так, у судах англо-американської системи для присяжних розробляються спеціальні інструкції. Оскільки навіть найбільш освічені присяжні далеко не завжди правильно розуміють значення спеціальних юридичних термінів, у цих інструкціях дається тлумачення термінів, викладаються правила судового провадження та інші важливі настанови присяжним щодо виконання їхніх обов'язків і порядку роботи суду. Більшість судів включають до цих інструкцій описи стандартних зразків доказів і випадків застосування презумпції невинуватості [6, с. 104].

Ще однією проблемою є фактична відсутність гарантій захисту присяжних від незаконного впливу на них та достойної винагороди. Хоча й у законі України «Про судоустрій і статус суддів» прописана заборона будь-якої зі сторін впливати на присяжних, але й такі саме заборони є щодо прокурорських співробітників, суду, працівників поліції, журналістів, адвокатів, працівників виборчих комісій. І ці заборони незаконного впливу фактично в Україні не діють.

Розглядаючи інститут присяжних, варто зауважити, що з метою реалізації положень Кримінального процесуального кодексу України, а саме достойного існування суду присяжних, на думку В. Куценко, необхідним є проведення заходів, пов'язаних із внесенням змін до законодавства, належним фінансуванням для оплати винагороди та приведення приміщень судів у відповідність до вимог сьогодення [7, с. 55]. Запропоноване може також позитивно вплинути на наявні аргументи проти доцільності запровадження та функціонування суду присяжних в Україні, з чим ми погоджуємось.

Отже, функціонування інституту присяжних є доцільним через те, що суд присяжних застосовується у судочинстві більшості демократичних держав; створення суду присяжних викликано вимогами міжнародного права та недосконалістю системи судочинства України. Зокрема, Л. Коваленко та О. Майстренко зазначають, що правосуддя нашої країни стане більш справедливим тільки тоді, коли декілька осіб, які зустрінуться вперше лише у складі ко-

легії присяжних та які мають незалежне життєве судження, застосують його при вирішенні питань про винність чи невинуватість обвинуваченого. Реалізувати своєрідні «домовленості» з присяжними буде досить складно за декілька годин, до судового засідання [9, с. 15-16].

З метою усунення практичних і організаційних проблем у діяльності присяжних потрібно змінювати чинне законодавство. Так, О.Г. Яновська переконана, що незалежна, окремо діюча, процесуально захищена колегія присяжних засідателів здатна виносити судові рішення, що базуватимуться і на нормах закону, і на моральних засадах суспільства [10, с. 29]. Для цього потрібно розмежувати повноваження професійних суддів і присяжних, утворити колегії з 12-ти присяжних, які обирають старшину (старосту) для організації роботи нарад, голосування, підрахунку голосів, інформування головуючого про результати голосування тощо [11, с. 64].

Висновки. На підставі вищевикладеного можна зробити висновок, що запровадження даного інституту у національну судову систему можливе лише за умов існування у державі політичної та соціальної рівноваги, а також за умови громадського сприйняття цього інституту. Враховуючи зарубіжний досвід, потрібно врахувати як всі позитивні, так і негативні риси функціонування інституту суду присяжних перш ніж запроваджувати його у національній судовій системі, але якщо запровадження цього інституту розглядати з позиції розбудови громадянського суспільства, то даний інститут є звичайно необхідним правовим елементом.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Канцір В.С. Проблеми запровадження суду присяжних у національну систему правосуддя / В.С. Канцір // Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права. – 2003. – № 4. – С. 263–266.
2. Маляренко В.Т. Реформування кримінального процесу України в контексті європейських стандартів: Теорія, історія, практика / В.Т. Маляренко. – К., 2004. – С. 484–485.
3. Кульченко О.В. Потенційні проблеми впровадження Інституту присяжних на прикладі правової системи України / О.В. Кульченко, Б.В. Улюшев // Часопис Київського університету права. – 2012. – № 4. – С. 334–340.
4. Яновська О.Г. Суд присяжних в системі гарантії захисту прав людини / О.Г. Яновська // Вісник Академії адвокатури України. – 2005. – № 2. – С. 138 с.
5. John D. Jackson & Nikolay. Lay Adjudication and Human Rights in Europe / D. John, P. Kovalev // Columbia Journal of European Law. – 2006. – № 13. – P. 83–122.
6. Титов В. Докази, що не підлягають розумному сумніву в судах присяжних США / В. Титов // Вісник Академії правових наук України. – 2005. – № 2. – С. 92–104.
7. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02 червня 2016 року № 1402-VIII // Офіційний сайт Верховної Ради України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1402-19>.
8. Куценко В. Суд присяжних в Україні / В. Куценко // Вісник Державної судової адміністрації України. – 2013. – № 1. – С. 52–55.
9. Коваленко Л. Правосуддя для всіх, або дещо про суд присяжних / Л. Коваленко, О. Майстренко // Юридичний журнал. – 2004. – № 5. – С. 15–16.
10. Яновська О.Г. Відродження суду присяжних в Україні та здійснення захисту у кримінальних справах / О.Г. Яновська // Адвокат. – 2006. – № 1. – С. 28–31.
11. Щерба В.М. Суд присяжних в Україні: окремі питання становлення і розвитку / В.М. Щерба // Порівняльно-аналітичне право. – 2013. – № 4. – С. 62–65.

УДК [343.98:343.611] (477)

РОЗСЛІДУВАННЯ УМИСНИХ ВБИВСТВ З МОТИВІВ РАСОВОЇ, НАЦІОНАЛЬНОЇ ЧИ РЕЛІГІЙНОЇ НЕТЕРПИМОСТІ: ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ТА ОПТИМІЗАЦІЇ

Галагурия Є.Л., ад'юнкт
відділу організації освітньо-наукової підготовки
Харківського національного університету внутрішніх справ

Стаття присвячена дослідженню питань щодо розслідування слідчим умисних вбивств з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості. Акцентується увага на використанні криміналістичної характеристики у підвищенні результативності розслідування дослідженої категорії.

Ключові слова: розслідування, вбивство з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості, слідчий, криміналістика, кримінальне провадження.

Статья посвящена исследованию вопросов по расследованию следователем умышленных убийств по мотивам расовой, национальной или религиозной нетерпимости. Акцентируется внимание на использовании криминалистической характеристики для повышения результативности расследования исследованной категории.

Ключевые слова: расследования, убийство по мотивам расовой, национальной или религиозной нетерпимости, следователь, криминалистика, уголовное производство.

Halahurya Ye.L. INVESTIGATION MURDER FOR REASONS OF RACE, NATIONAL OR RELIGIOUS INTOLERANCE: WAYS IMPROVEMENT AND OPTIMIZATION

The article investigates issues concerning investigations investigating murders for reasons of race, national or religious intolerance. Attention is focused on forensic characteristics used in improving the efficiency of investigation explored category.

Key words: investigate, murder on the grounds of racial, ethnic or religious intolerance, investigator, criminalistics, criminal proceedings.

Постановка проблеми. Найбільш суспільно небезпечними з кримінальних правопорушень проти життя і здоров'я людини є вчинення умисних вбивств з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості. Припинення, розкриття та розслідування цієї категорії злочинів пов'язані з великим обсягом діяльності слідчих у взаємодії з оперативними підрозділами, громадськістю, засобами масової інформації та інших органів місцевого самоврядування. У сучасних умовах надзвичайно актуальним постає питання удосконалення та оптимізації процесу розкриття і розслідування фактів щодо вчинення умисних вбивств з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості [1, с. 5].

Ступінь розробленості проблеми. Окремі аспекти розслідування злочинів, що вчиняються на ґрунті расової, національної чи релігійної ворожнечі, досліджувалися численними авторами. Серед них: Ю.М. Антонян, У.Н. Ахмедов, К.М. Бабіченко, І.М. Білоус, М.Д. Давітадзе, А.М. Зюков, В.С. Капіца, О.М. Коршунова, М.О. Ларкін, А.Ф. Мінекаєва, Р.А. Халілев, О.В. Холопов, О.В. Шлегель, Л.Г. Шнайдер, Н. Дрьоміна-Волок, І. Осика, В. Канюс, Є Корж, О. Лемешко, Т. Лемешко, І. Гора, Ю. Тіщенко, А. Савченко та інші. Водночас зазначена проблематика є багатоаспектною, її доцільно продовжувати з урахуванням досліджень вчених та потреб практики.

Метою статті є напрацювання шляхів вдосконалення та оптимізації розслідування умисних вбивств з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості.

Виклад основного матеріалу. Розслідування умисних вбивств, що вчиняються на ґрунті расової, національної чи релігійної

нетерпимості має низку особливостей, які відрізняють організацію розслідування даної категорії злочинів від інших злочинів проти життя та здоров'я, які необхідно враховувати слідчим у своїй діяльності. Криміналістична характеристика умисних вбивств, що вчиняються на ґрунті расової, національної чи релігійної нетерпимості, суттєво відрізняється від інших, а значить і має суттєві відмінності в організації розслідування та доказування. У той же час загальним для цих злочинів є мотив вчинення злочину – расова, національна або релігійна нетерпимість.

За дослідженням, криміналістична характеристика є джерелом визначальних (відправних) даних для організації роботи слідчого у конкретних кримінальних провадженнях, інформації для більш обґрунтованого визначення основних напрямків розслідування, висунення версій, встановлення мотивів і цілей злочину, а також вирішення ряду інших складних питань у процесі запобігання, розкриття і розслідування злочинів. Саме цими обставинами обумовлений той факт, що криміналістична характеристика є первинним елементом окремих методик розслідування [2, с. 15]. При розслідуванні насильницьких злочинів, вчинених на ґрунті нетерпимості, найбільш часто зустрічаються наступні формулювання мотивів: неприязнь до осіб неслов'янської зовнішності (з явними ознаками особи кавказької національності); домогтися суспільного резонансу і розпалювання між-національної ненависті і ворожнечі з метою дестабілізації обстановки у країні; відчуваючи ненависть і почуття ворожнечі до людей іншої раси неслов'янського походження; дії, спрямовані на збудження ненависті; належність

потерпілих до іншої національності або їхня прихильність до іншої ідеології. Щодо мотивації «скінхедів» у практиці правоохоронних органів Російської Федерації зустрічалося таке формулювання: «неповнолітні, чий світогляд про власну перевагу як представників російської національності над іншими народностями, сформувалися під діями націоналістичних ідей про виключність осіб російської національності (слов'ян) і неповноцінності осіб неслов'янського походження, пропаганді серед молоді неформальних націоналістичних об'єднань, у тому числі представниками молодіжного неформального руху «скінхедів» шляхом розповсюдження друкованої, аудіо-, відеопродукції, а також розміщення відповідних текстів і зображень у комп'ютерній мережі Інтернет на різноманітних сайтах націоналістичної направленості...» [3].

Мотив нетерпимості може формуватися різними шляхами, у залежності від особисто-го досвіду кожної окремої особи. У випадку з неповнолітніми це може бути ідеологічна обробка з боку лідерів націоналістичних угруповань, старших товаришів, друзів тощо. Багато залежить від настрою у родині та у близьких людей. Це може також бути власний досвід. Наприклад, у Запорізькій області чоловік, якого, на його думку, безпідставно побили особи кавказької національності у місті Севастополі, змінив своє ставлення до вихідців з цього регіону і став виношувати план помсти. Після повернення до рідного міста він став пропагувати неприязне ставлення до осіб кавказької національності і підмовив знайомих на знищення майна (торговельного павільйону), яке належало вихідцю з кавказького регіону [4]. В іншому випадку дівчина, у якої, за її словами, у житті був випадок, коли на неї напала та ледве не зґвалтувала група чоловіків вірменської національності, а в іншому випадку під час конфлікту у поїзді метро її та її друга вдарили ножем чоловік негроїдної раси [5].

Слідами злочину, що свідчать про мотив нетерпимості є: висловлювання расистського чи іншого змісту, що відображають нетерпимість до представників іншої раси, національності, релігії тощо, наявність надписів, малюнків (у т.ч. графіті), які принижують національні, релігійні або інші почуття чи свідчать про те, що певний акт вчинили представники певного угруповання. Джерелами фактичних даних про ксенофобські настрої, висловлювання та дії конкретної особи можуть бути показання друзів, знайомих або сусідів; журнали, книжки, які читає підозрюваний, музика, яку він або вона слухає, фільми, які дивиться, Інтернет-сайти, які відвідує. Про належність особи до певного радикального угруповання інформацію може бути отримано з баз даних органів внутрішніх справ, які ведуть облік членів скінхедівських чи інших екстремістських (наприклад, неонацистських, націоналістичних) угруповань. Певну інформацію може дати освідування особи, яка може мати татування, притаманні скінхедівській субкультурі або націоналістичним організаціям. Про настрої підозрюваного можуть свідчити й інші дії, такі як, наприклад, здійснення написів або зображень нацистського чи расистського характе-

ру (наприклад, свастики) на стінах, столах, лавках перед або після нападу.

Повертаючись до специфіки мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості за нормами КК України, варто констатувати про непоодинокі випадки неправильного встановлення таких мотивів у практиці національних правоохоронних органів і суду, що викликає неабияке занепокоєння у міжнародній спільноті. Зокрема, у звіті щодо моніторингу правового реагування України на злочини, вчинені з мотивів упередження (2014 р.), було зазначено, що зазвичай міліція від самого початку не проводить розслідування таких злочинів, а українські міліціонери не навчені ані розпізнавати упередження (як мотив вчинення злочинів), ані належним чином розслідувати такі злочини [6]. З огляду на це вважаємо, що, зокрема, умисне вбивство, вчинене з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості (п. 14 ч. 2 ст. 115 КК України) кваліфікують тоді, коли винний прагне продемонструвати людську неповноцінність потерпілого, через належність останнього до конкретної раси, нації (національності) чи етнічної групи або релігійної конфесії (віровчення) та внаслідок цього виявляє своє упереджене, ненависницьке ставлення до нього. Підвищена суспільна небезпека цього виду умисного вбивства зумовлена посяганням не тільки на життя особи, а й на гарантовану ст. 24 Конституції України рівність прав і свобод людини та громадянина, незалежно від її раси, кольору шкіри, релігійних переконань, етнічного походження, за мовними або іншими ознаками тощо.

Для застосування п. 14 ч. 2 ст. 115 КК необхідно встановити конкретний спеціальний мотив з тих, що перелічені у кримінальному законі, або їх сукупність. Такий мотив може поєднуватися з іншими спонуканнями (помста, корисливість, хуліганські мотиви), у той же час він має серед них домінувати. Домінуючим спонуканням у цьому випадку виступає прагнення винної особи вчинити фізичну розправу з потерпілим у зв'язку з його расовою чи національною приналежністю або релігійними переконаннями, тим самим принизити честь і гідність певної раси, нації або конфесії. Сюди також відноситься бажання спровокувати або розпалити національну, расову чи релігійну ворожнечу та ненависть, продемонструвати шовіністичний світогляд або ксенофобію щодо всіх інших чи конкретних груп людей (наприклад, викликати шляхом умисного вбивства загострення міжнаціональних чи міжконфесійних стосунків, масові заворушення і т.п.). Це може бути також помста потерпілому за його незгоду підтримати націоналістичну або релігійну дискримінацію.

Умисне вбивство з мотивів релігійної нетерпимості, як правило, передбачає міжособистісні неприязні стосунки, зумовлені непримиримістю до представників іншої конфесії (цей вид умисного вбивства може поєднувати у собі елементи національної та расової ворожнечі). Релігійна ненависть може стати мотивом до вчинення умисного вбивства особи, що не сповідає жодної релігії, а також атеїста. Зміст проаналізованих вище

мотивів умисного вбивства буде однаковим й при вчиненні деяких інших умисних злочинів, в яких законодавець передбачив обов'язкову наявність таких мотивів (зокрема, це стосується ч. 2 ст. 121, ч. 2 ст. 122, ч. 2 ст. 126, ч. 2 ст. 127, ч. 2 ст. 129 КК). На нашу думку, слід сформулювати наступне правило: якщо при вчиненні умисного тяжкого або середньої тяжкості тілесного uszkodження, побоїв і мордування, катування або погрози вбивством мають прояв мотиви расової, національної чи релігійної нетерпимості, то вчинене кваліфікують за частинами другими тих статей, що передбачають відповідальність за ці злочини. Якщо при цьому відбувається порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної належності або релігійних переконань, то вчинене, залежно від тих чи інших обставин, має кваліфікуватися додатково ще й за частинами 2 або 3 ст. 161 КК України. Проте, умисне заподіяння легкого тілесного uszkodження у процесі вчинення злочину, передбаченого ст. 161 КК України, охоплюється поняттям «насильство», про яке зазначено у ч. 2 цієї статті. Поряд з цим, виникла необхідність звернути увагу на непослідовність законодавчої термінології щодо аналізованих мотивів у різних статтях КК України, зокрема такі мотиви підміняються більш абстрактним поняттям «на ґрунті» і прив'язані до категорій «ворожнеча» та «розбрат» замість категорії «нетерпимість» (п. 3 ч. 1 ст. 67) або у них переплутаний порядок (послідовність) вживання вказаних трьох прикметників, які, до речі, вже прив'язуються до категорій «ворожнеча» та «ненависть» (ч. 1 ст. 161) чи «нетерпимість» та «дискримінація» (ч. 1 ст. 300). На нашу думку, напрацьовані положення про специфіку мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості та їх вплив на кваліфікацію вчиненого суспільно небезпечного діяння сприятиме слідчому правильного застосування кримінального законодавства України.

Ефективність розслідування кримінальних правопорушень обумовлена рівнем професійної майстерності слідчих, обсягом одержаних ними теоретичних знань, умінням правильно їх застосовувати при розв'язанні конкретних завдань досудового розслідування. У свою чергу, рівень володіння теоретичними знаннями значною мірою залежить від того, як ці знання викладено у науковій або методичній літературі.

У криміналістичній методиці, а саме в її елементах, знаходять відображення такі структурні складові як: криміналістична характеристика обставин, що підлягають з'ясуванню; особливості порушення кримінального провадження; слідчі (розшукові) дії, негласні слідчі (розшукові) дії та оперативно-розшукові заходи; побудова версій і планування розслідування; тактика здійснення окремих слідчих (розшукових) дій; профілактичні дії слідчого. Щодо вчинення конкретних злочинів, погляди вчених та практиків на елементи криміналістичної характеристики є іноді зовсім протилежними, особливо, що стосується відокремлення як самостійних елементів, таких як мотив, знаряддя, спосіб приховування тощо. Попри те, що зазначена структу-

ра є традиційною і апробованою у науці та практиці, її не можна визнати оптимальною, оскільки зв'язок між наведеними елементами, а інформація викладається у розрізненому вигляді. Так, відомості щодо криміналістичної характеристики не завжди враховуються при висвітленні питань з організації і планування розслідування, насамперед при визначенні типових версій, або навпаки, якщо типові версії і позначаються, то без посилань на відповідні дані, відображені у криміналістичній характеристиці [7]. З огляду на вищевказане, вважаємо такими, що заслуговують на увагу, пропозиції розглядати окрему криміналістичну методику у вигляді інформаційно-пізнавальної моделі [8], що ми підтримуємо.

Розслідування вбивств з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості потребує вирішення й інших організаційно-тактичних питань, серед яких вважаємо за доцільне звернути увагу на розробку алгоритмів дій та поведінки слідчого відповідно до типових ситуацій та механізму їх впровадження у практичну діяльність слідчих органів, а також побудову необхідних тактичних операцій. Алгоритми, які застосовуються у слідчій діяльності, мають дві головні сфери: пізнавальну і управлінську. Перша пов'язана з вирішенням простих завдань, які піддаються алгоритмізації, тобто тих завдань, що виникають в умовах повної інформаційної визначеності або розв'язуються на підставі типових варіантів; друга належить до процедури управління процесом розкриття та розслідування вбивств і стосується реалізації запланованих тактичних операцій і слідчих дій. Разом з тим, у цьому питанні спостерігається певна диспропорція між потребами практики і рівнем відповідних наукових розробок. Дійсно, судово-слідча та оперативно-розшукова практика відчуває нагальну потребу у розширенні наукових розробок щодо створення окремих алгоритмів дій та поведінки слідчого у різноманітних ситуаціях, що виникають. Щодо цього ми солідарні з ученими, які намагаються змінити напрямок наукових досліджень і перейти від «книжкових методик» до побудови лаконічних, чітких і ясних алгоритмів дій слідчого [9]. «Якби кожен автор нової теорії, монографії, – наголошував Р. Белкін, – завершував свою роботу набором алгоритмів дій з використанням запропонованих новацій, то їх впровадження набувало б реального підґрунтя» [10], що ми підтримуємо.

Висновки. Таким чином, вважаємо, що в організації розслідування умисних вбивств з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості пріоритетне значення має криміналістичний аспект. Як свідчить слідча практика відносно дослідженої категорії злочину, одним із важливих завдань для слідчого є правильно організований початковий етап розслідування, під час якого отримується доказова база та на її підставі розробляється комплекс організаційно-тактичних заходів щодо створення *оптимальних умов успішного розкриття і розслідування* вбивств з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Волобуєв А.Ф. Наукові основи комплексної методики розслідування корисливих злочинів у сфері підприємництва : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня д-ра юрид. наук : 12.00.09 / А.Ф. Волобуєв ; Нац. юрид. акад. України. – Х., 2002.
2. Герасимов И.Ф. Криминалистические характеристики преступлений в структуре частных методик / И.Ф. Герасимов // Криминалистические характеристики в методике расследования преступлений: межвуз. сб. науч. тр. – Свердловск : УрГУ, 1978. – Вып. 69. – С. 5–10.
3. Ахмедов У.Н. Доказывание мотива национальной или расовой ненависти или вражды по делам о преступлениях против жизни и здоровья : автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук : специальность 12.00.09 : Уголовный процесс, криминалистика и судебная экспертиза; Оперативно-розыскная деятельность / У.Н. Ахмедов ; Науч. рук. В.В. Трухачев. – Воронеж, 2008. – 26 с.
4. Зінченко І.О. Деякі проблеми кримінальної відповідальності за злочин, передбачений ст. 161 КК України

ни / І.О. Зінченко // Проблеми законності. – 2009. – 106. – С. 148-156.

5. Белкин Р.С. Собрание, исследование и оценка доказательств / Р.С. Белкин. – М. : Наука, 1966. – 570 с.
6. Конвенция о привилегиях и иммунитетах специализированных учреждений : утверждена Генеральной Ассамблеей Организации Объединенных Наций 21 ноября 1947 года. Россия участвует с 10 января 1966 г. // Международное публичное право. – Т. 1. – С. 279-310.
7. Жирний Г.Ю. Деякі питання криміналістичної методики / Г.Ю. Жирний // Матеріали наукової конференції «Конституція України – основа модернізації держави та суспільства. 21–22 червня 2001 р., Харків». – Х., 2001. – С. 379-380.
8. Синчук О. Розслідування вбивств: шляхи вдосконалення та оптимізації. [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/4643/1/Sinchuk>
9. Гавло В.К. Проблемы теории и практики криминалистической методики расследования преступлений : дисс. ... д-ра юрид. наук / В.К. Гавло. – М., 1988. – С. 287.
10. Белкин Р.С. Криминалистика: проблемы сегодняшнего дня. Злободневные вопросы российской криминалистики / Р.С. Белкин. – М., 2001. – С. 127.

УДК 343.13

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЗАСТОСУВАННЯ ТИМЧАСОВОГО ДОСТУПУ ДО РЕЧЕЙ І ДОКУМЕНТІВ ЯК ЗАХОДУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Давиденко С.В., к. ю. н.,

доцент кафедри кримінального процесу та оперативно-розшукової діяльності
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Стаття присвячена проблемам вдосконалення правового регулювання процедури застосування тимчасового доступу до речей і документів як заходу забезпечення кримінального провадження.

Ключові слова: тимчасовий доступ до речей і документів, заходи забезпечення кримінального провадження.

Статья посвящена проблемам усовершенствования правового регулирования процедуры применения временного доступа к вещам и документам как меры обеспечения уголовного производства.

Ключевые слова: временный доступ к вещам и документам, меры обеспечения уголовного производства.

Davydenko S.V. ACTUAL QUESTIONS FOR APPLICATION TEMPORARY ACCESS TO RULES AND DOCUMENTS AS A MEETING OF PROVISION OF CRIMINAL PROCEEDINGS

The article is devoted to the problems of improving the legal regulation of the procedure for the temporary access to things and documents as a means of ensuring criminal proceedings.

Key words: temporary access to things and documents, measures to ensure criminal proceedings.

Постановка проблеми. Поєднання визначених Кримінальним процесуальним кодексом України (далі – КПК) заходів забезпечення кримінального провадження із втручанням державних органів до сфери прав і свобод людини, з певними їх обмеженнями, обумовлює необхідність встановлення законодавцем системи гарантій захисту та забезпечення прав, свобод і законних інтересів осіб, які залучаються до участі у кримінальному провадженні. Зважаючи на те, що ці заходи одночасно виступають ефективними засобами захисту прав учасників кримінального судочинства, процесуальний порядок застосування таких заходів забезпечення кримінального провадження повинен збалансовано поєднувати інтереси осіб, до яких вони застосовуються, щодо недопустимості безпідставного обмеження їх прав, та необхідність застосування, у передбаченому КПК

випадку, певного заходу за наявності до того відповідних фактичних і правових підстав.

Однак, наявний механізм забезпечення прав, свобод і законних інтересів особи при застосуванні заходів забезпечення кримінального провадження відзначається недосконалістю, що негативно позначається на інтересах окремих суб'єктів кримінальних процесуальних відносин, а тому суттєво знижує ефективність здійснюваної кримінальної процесуальної діяльності. У науці кримінального процесуального права ця проблема, що має як теоретичний, так і практичний характер, традиційно залишається важливим сегментом більш широкої за обсягом проблематики забезпечення прав особи при здійсненні кримінального провадження, яка наразі не отримала свого ґрунтового наукового аналізу, що актуалізує її вивчення з урахуванням конституційного тлумачення значущості

прав і свобод людини та відповідних міжнародних стандартів у цій сфері.

Забезпечення прав учасників процесу є публічно-правовим обов'язком компетентних державних органів та осіб, які здійснюють кримінальне провадження, що прямо впливає зі ст. 3 Конституції України. Цей обов'язок має виконуватися на всіх стадіях кримінального судочинства, що створює оптимальні умови для належної реалізації прав учасниками кримінального провадження, запобігання можливого їх порушення, а також вжиття необхідних заходів до ефективного поновлення порушених прав і свобод.

Ступінь розробленості проблеми. Дослідженню проблеми правового регулювання і застосування такого заходу забезпечення кримінального провадження як тимчасовий доступ до речей і документів у науці кримінального процесу присвячені роботи відомих учених різних років. Вагомий внесок в опрацювання даної проблеми у сучасний період зробили такі науковці: І.В. Гловюк, Ю.М. Грошевий, О.М. Гумін, М.П. Климчук, М.А. Погорецький, В.І. Сліпченко, С.М. Смоков, О.Ю. Татаров, Л.Д. Удалова, В.І. Фаринник, В.О. Фінагеев, О.Ю. Хабло, С.С. Чернявський, О.Г. Шило та інші, оскільки саме найважливіші аспекти цієї багатогранної проблематики стали предметом їх наукових досліджень.

Отже, **метою статті** є ґрунтовне дослідження порядку застосування такого заходу як тимчасовий доступ до речей і документів, а також перегляд ряду нормативних положень вітчизняного процесуального законодавства, що регламентують певні особливості функціонування даного правового інституту, за для внесення до нього суттєвих змін і доповнень.

Виклад основного матеріалу. Попри наявність достатнього обсягу сучасних наукових праць, що стосуються пріоритетних проблем застосування тих норм кримінального процесуального законодавства, які регламентують окремі аспекти процедури застосування різних видів заходів забезпечення кримінального провадження, слід визнати, що дотепер низка правових питань з окресленої проблематики залишаються актуальними і дискусійними одночасно, що набуває важливого теоретичного та практичного значення при реалізації відповідних процесуальних відносин на структурних етапах кримінального провадження. Тому від вирішення цих основних та деяких інших, пов'язаних із ними, питань залежить концептуальне уявлення стосовно максимально оптимальної процедури забезпечення прав особи/осіб при застосуванні такого специфічного заходу забезпечення кримінального провадження як тимчасовий доступ до речей і документів.

Ст. 132 КПК передбачає загальні правила застосування заходів забезпечення кримінального провадження, що мають надзвичайно важливе значення для правозастосовної діяльності, сприяють її єдності, дотриманню прав учасників кримінальних процесуальних відносин і вирішенню завдань кримінального провадження, серед яких відповідно до ст. 2 КПК є забезпечення: 1) швидкого, повного та неупередженого розслідування і

судового розгляду, а також 2) того, щоб жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура.

Однією з ознак, якою характеризуються вказані у ч. 2 ст. 131 КПК заходи забезпечення кримінального провадження, є наявність єдиної загальної мети їх застосування – це досягнення дієвості кримінального провадження (ч. 1 ст. 131 КПК). Крім того, такий захід як тимчасовий доступ до речей і документів має власну специфічну мету застосування, а саме, він спрямований як на встановлення обставин кримінального правопорушення, так і на збирання й збереження доказів учасниками процесуальної діяльності, що, у свою чергу, забезпечує реальну можливість формування власної правової позиції кожною зі сторін кримінального провадження. Отже, констатуємо – повинні бути досягнуті і цілі застосування конкретного заходу забезпечення кримінального провадження у сфері кримінального судочинства.

Попри можливість і допустимість обмеження конституційних прав і свобод особи під час застосування тимчасового доступу до речей і документів, останній, за даними судової статистики, є одним із найбільш розповсюджених заходів забезпечення кримінального провадження. У зв'язку з цим, прикладні проблеми застосування нормативних положень глави 15 КПК «Тимчасовий доступ до речей і документів» свідчать про нагальну необхідність їх комплексного вивчення з метою розробки та формулювання відповідних пропозицій і рекомендацій щодо їх вирішення.

Так, згідно з п. 5 ч. 2 ст. 131 КПК тимчасовий доступ до речей і документів є одним із видів заходів забезпечення кримінального провадження. Правову регламентацію цього заходу визначено ст. 159-166 КПК.

Разом із тим, ч. 3 ст. 132 КПК містить загальні правила застосування заходів забезпечення кримінального провадження, в яких закріплені певні обмеження щодо їх застосування. Зокрема, застосування заходів забезпечення кримінального провадження не допускається, якщо слідчий, прокурор не доведе, що: 1) існує обґрунтована підозра щодо вчинення кримінального правопорушення такого ступеня тяжкості, що може бути підставою для застосування заходу забезпечення кримінального провадження; 2) потреби досудового розслідування виправдовують такий ступінь втручання у права і свободи особи, про який ідеться у клопотанні слідчого, прокурора; 3) може бути виконане завдання, для виконання якого слідчий, прокурор звертається із клопотанням. Крім того, за ч. 4 ст. 132 КПК для оцінки потреб досудового розслідування слідчий суддя або суд зобов'язаний врахувати можливість без застосованого заходу забезпечення кримінального провадження отримати речі і документи, які можуть бути використані під час судового розгляду для встановлення обставин у кримінальному провадженні.

Ст. 159 КПК визначено правову природу тимчасового доступу до речей і документів.

Цей захід полягає у наданні сторони кримінального провадження особою, у володінні якої знаходяться такі речі і документи, можливості ознайомитися з ними, зробити їх копії та вилучити їх (здійснити їх виїмку). Відтак, згідно з ч. 1 ст. 159 КПК, тимчасовий доступ до речей і документів полягає у тому, що сторони кримінального провадження у передбаченому КПК порядку можуть: 1) ознайомитися з певними речами та документами, які мають значення для встановлення обставин кримінального правопорушення; 2) виготовити їх копії; 3) вилучити/здійснити виїмку цих речей і документів. При цьому слідчий суддя, суд в ухвалі про надання тимчасового доступу до речей і документів може дати розпорядження про надання можливості вилучення цих речей і документів, якщо сторона кримінального провадження доведе наявність достатніх підстав вважати, що без такого вилучення існує реальна загроза зміни або знищення речей чи документів, або таке вилучення необхідне для досягнення мети отримання доступу до речей і документів (ч. 7 ст. 163 КПК).

У зв'язку з наведеними положеннями, особливої уваги заслуговують вимоги, що пред'являються законодавцем до змістовних елементів клопотання про тимчасовий доступ до речей і документів. Так, за ч. 2 ст. 160 КПК у клопотанні сторони кримінального провадження обов'язково зазначаються: 1) короткий виклад обставин кримінального правопорушення, у зв'язку з яким подається клопотання; 2) правова кваліфікація кримінального правопорушення із зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність; 3) речі й документи, тимчасовий доступ до яких планується отримати; 4) підстави вважати, що речі і документи перебувають або можуть перебувати у володінні відповідної фізичної або юридичної особи; 5) значення речей і документів для встановлення обставин у кримінальному провадженні; 6) можливість використання як доказів відомостей, що містяться у речах і документах, та неможливість іншими способами довести обставини, які передбачається довести за допомогою цих речей і документів, у випадку подання клопотання про тимчасовий доступ до речей і документів, які містять охоронювану законом таємницю; 7) обґрунтування необхідності вилучення речей і документів, якщо відповідне питання порушує сторона провадження.

Аналізуючи вказані норми закону, можна зробити висновок про те, що серед названих вимог до змісту клопотання про тимчасовий доступ до речей і документів відсутня категорична вимога щодо надання відомостей про прізвище, ім'я та по батькові фізичної особи або найменування юридичної особи, які мають за рішенням слідчого судді, суду надати доступ до речей і документів, а відтак, логічно уявити, що сторони кримінального провадження, і зокрема, слідчі та прокурори не повинні у клопотанні про тимчасовий доступ до речей і документів надавати таку інформацію. Водночас, відповідно до ч. 1 ст. 164 КПК в ухвалі слідчого судді, суду про тимчасовий доступ до речей і документів у

будь-якому разі безумовно має бути зазначено: 1) прізвище, ім'я та по батькові тієї особи, якій надається право тимчасового доступу до речей і документів; 2) дата постановлення ухвали; 3) положення закону, на підставі якого постановлено ухвалу; 4) прізвище, ім'я та по батькові фізичної особи або найменування юридичної особи, які мають надати тимчасовий доступ до речей і документів; 5) назва, опис та інші відомості, які дають можливість визначити речі і документи, до яких повинен бути наданий тимчасовий доступ визначеній особі; 6) розпорядження надати та/або забезпечити тимчасовий доступ до речей і документів зазначеній в ухвалі особі та надати їй можливість вилучити зазначені речі і документи, якщо відповідне рішення було прийнято слідчим суддею, судом; 7) строк дії ухвали, який не може перевищувати одного місяця з дня постановлення цієї ухвали; 8) положення закону, які передбачають наслідки невиконання ухвали слідчого судді, суду.

Крім того, за п. 4 ч. 2 ст. 160 КПК у клопотанні про тимчасовий доступ до речей і документів повинні бути зазначені підстави вважати, що речі і документи «перебувають або можуть перебувати у володінні відповідної фізичної або юридичної особи». Згідно з п. 1 ч. 5 ст. 163 КПК слідчий суддя, суд постановляє ухвалу про надання тимчасового доступу до речей і документів, якщо сторона кримінального провадження у своєму клопотанні доведе наявність достатніх підстав вважати, що ці речі або документи «перебувають чи можуть перебувати у володінні відповідної фізичної або юридичної особи». Разом із цим, ч. 1 ст. 163 КПК передбачено обов'язок слідчого судді, суду після отримання клопотання про тимчасовий доступ до речей і документів здійснити судовий виклик «особи, у володінні якої знаходяться такі речі і документи», за винятком випадку, якщо сторона кримінального провадження, яка звернулася з клопотанням, доведе наявність достатніх підстав вважати, що існує реальна загроза зміни або знищення речей чи документів, клопотання може бути розглянуто слідчим суддею, судом без виклику «особи, у володінні якої вони знаходяться» (ч. 2 ст. 163 КПК).

При цьому у повістці про судовий виклик, що слідчий суддя, суд надсилають «особі, у володінні якої знаходяться речі і документи», зазначається про обов'язок збереження речей і документів у тому вигляді, який вони мають на момент отримання судового виклику (ч. 3 ст. 163 КПК).

Слідчий суддя, суд розглядають клопотання за участю сторони кримінального провадження, яка подала клопотання, «та особи, у володінні якої знаходяться речі і документи», крім випадків, передбачених ч. 2 ст. 163 КПК. Неприбуття за судовим викликом «особи, у володінні якої знаходяться речі і документи», без поважних причин або неповідомлення нею про причини неприбуття не є перешкодою для розгляду клопотання (ч. 4 ст. 163 КПК).

Тому «слід визнати правильною практику слідчих суддів, які вимагають від слідчого або іншого учасника кримінального провадження, який звернувся із клопотанням, обов'яз-

кового викладення цих відомостей у клопотанні, посилаючись на згадані норми закону, а у протилежному випадку – відмовляють у задоволенні таких клопотань, оскільки по суті без зазначення особи, яка має надати доступ до речей та документів, клопотання не може бути визнано обґрунтованим» (п. 12 Узагальнення судової практики щодо розгляду слідчим суддею клопотань про застосування заходів забезпечення кримінального провадження Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 7 лютого 2014 року).

У сучасній судовій практиці наявні непоодинокі яскраві приклади рішень слідчих суддів, судів, якими відмовлено у задоволенні клопотань сторони обвинувачення (слідчого, прокурора) про тимчасовий доступ до речей і документів через те, що у цих процесуальних документах не вказана необхідна інформація про осіб, у володінні яких перебувають/знаходяться певні речі та документи. Так, у справі № 310/4142/16-к 1-кс/310/610/16 слідчим суддею Бердянського міськрайонного суду Запорізької області 23 червня 2016 року було постановлено ухвалу про відмову у задоволенні клопотання прокурора Бердянської місцевої прокуратури про тимчасовий доступ до документів у зв'язку з його необґрунтованістю, оскільки при розгляді даного клопотання слідчим суддею встановлено, що прокурором при поданні клопотання до суду не дотримано ряду імперативних вимог ч. 2 ст. 160 КПК України, і зокрема, «не вказано юридичну чи фізичну особу, яка зобов'язана, на його думку, надати доступ та у володінні якої знаходяться зазначені документи».

У зв'язку з цим, з метою послідовного вдосконалення законодавчої регламентації окреслених положень, вбачається за доцільне конкретизувати норми ч. 2 ст. 160 КПК, доповнивши їх новим пунктом «21» такого змісту: «прізвище, ім'я та по батькові фізичної особи або найменування юридичної особи, у володінні якої перебувають/знаходяться або можуть перебувати/знаходитись речі і документи» задля викладення максимально точних та повних відомостей у поданому учасником процесу клопотанні.

Аналіз нормативних положень глави 15 КПК дозволяє констатувати, що за результатами розгляду клопотання про тимчасовий доступ до речей і документів слідчий суддя, суд вправі винести: 1) ухвалу про тимчасовий доступ до речей і документів або 2) ухвалу про відмову у задоволенні клопотання про тимчасовий доступ до речей і документів. Однак у п. 10 інформаційного листа Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ «Про деякі питання здійснення слідчим суддею суду першої інстанції судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження» № 223-558/0/4-13 від 5 квітня 2013 р. вказано, що «з огляду на зміст положень ч. 6 ст. 9 КПК, і беручи до уваги, що такий захід забезпечення кримінального провадження як тимчасовий доступ до речей і документів є найбільш поширеним серед інших, вважаємо,

що у разі невідповідності клопотання про його застосування вимогам ч. 2 ст. 160 КПК, слідчий суддя вправі повернути його прокурору для усунення недоліків. Слід зазначити, що підстави повернення клопотання мають бути належним чином обґрунтовані, а недоліки, які потребують усунення, такими, що могли перешкодити постановленню слідчим суддею законного та обґрунтованого рішення».

Проте, в Узагальненні судової практики щодо розгляду слідчим суддею клопотань про застосування заходів забезпечення кримінального провадження від 7 лютого 2014 року ВССУ вже наголошує на тому, що «неоднозначною є практика слідчих суддів при встановленні факту недотримання слідчими та прокурорами вимог кримінального процесуального закону стосовно оформлення клопотання про тимчасовий доступ до речей і документів, оскільки у переважній більшості таких випадків слідчі судді приймають рішення про відмову у задоволенні клопотання або його часткове задоволення. Водночас існує і практика повернення таких клопотань для дооформлення, усунення недоліків тощо. Крім того, мають місце випадки звернення слідчих, прокурорів із клопотаннями про повернення їхніх клопотань для дооформлення».

Слід звертати увагу на те, що, на відміну від закріпленого у КПК порядку розгляду клопотання про тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом, відсторонення від посади, арешт майна, при регламентації порядку розгляду клопотання про тимчасовий доступ до речей і документів, законодавець не закріпив повноваження слідчого судді повертати таке клопотання у разі його невідповідності встановленим вимогам. Саме тому у подібних випадках необхідно постановляти ухвалу про відмову у задоволенні клопотання, а не про його повернення» (п. 6). Таким чином, у разі подання клопотання про тимчасовий доступ до речей і документів без дотримання вимог, визначених ч. 2 ст. 160 КПК, і виявлення під час розгляду клопотання цих недоліків слідчим суддею, судом, останній зобов'язаний винести ухвалу про відмову у задоволенні клопотання про тимчасовий доступ до речей і документів, а не про його повернення для усунення певних недоліків, застосувавши аналогію з ч. 3 ст. 151, ч. 2 ст. 156 та ч. 3 ст. 172 КПК.

Отже, враховуючи, що у зазначеному вище інформаційному листі від 5 квітня 2013 р. наведено лише позицію Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ, яка має виключно рекомендаційний характер, у главі 15 КПК «Тимчасовий доступ до речей і документів» необхідно передбачити окрему норму, яка б чітко встановлювала ті види ухвал, які може постановити слідчий суддя, суд за результатами розгляду клопотання про тимчасовий доступ до речей і документів.

Крім того, ґрунтовний аналіз судової практики дозволяє виокремити ще один вид рішень слідчого судді, суду, які можуть бути постановлені за результатами розгляду клопотання сторони кримінального провадження про тимчасовий доступ до речей і докумен-

тів, а саме, про задоволення клопотання про тимчасовий доступ до речей і документів у певній частині/частково.

На користь такого твердження свідчить наступний приклад. Слідчий суддя Центрального районного суду м. Миколаєва у справі № 490/7386/16-к н/п 1-кс/490/3392/2016 виніс ухвалу, якою лише частково задовольнив клопотання начальника відділу СУ ГУНП у Миколаївській області про тимчасовий доступ до речей і документів, і для обґрунтування своєї правової позиції навів у її мотивувальній частині таку аргументацію: «Вивчивши матеріали досудового розслідування, вислухавши думку слідчого, вважаю, що клопотання про тимчасовий доступ до речей і документів підлягає частковому задоволенню, оскільки у матеріалах досудового розслідування вбачаються достатні підстави вважати, що вказані документи мають значення для встановлення обставин у кримінальному провадженні, ці відомості можуть бути використані як докази. Дослідження вказаних документів забезпечить повноту, всебічність та об'єктивність досудового розслідування вчиненого злочину та дасть змогу встановити інші його обставини. Разом із тим, слідчим не вмотивовано необхідність отримання доступу з можливістю вилучення оригіналів документів, тому у цій частині воно задоволенню не підлягає».

Вищевикладене ще раз підкреслює доцільність і виправданість внесення окреслених змін і доповнень до відповідних статей глави 15 чинного КПК України, що, у свою чергу, забезпечить можливість усунути наявні недоліки законодавчої регламентації процесуального порядку тимчасового доступу до речей і документів, а також сприятиме сторонам кримінального провадження у реалізації їх прав,

свобод і законних інтересів та виконанню завдань кримінального провадження, передбачених ст. 2 КПК.

Висновки. Проведене наукове дослідження свідчить про існування значної кількості дискусійних питань стосовно правового регулювання процедури здійснення тимчасового доступу до речей і документів, а його недосконалість створює неабиякі проблеми під час реалізації відзначених нормативних положень КПК. У зв'язку з цим, були сформульовані висновки та обґрунтовані пропозиції щодо вдосконалення вітчизняного кримінального процесуального законодавства з питань нормативної регламентації порядку застосування такого заходу забезпечення кримінального провадження як тимчасовий доступ до речей і документів та відповідної слідчо-судової практики.

Враховуючи наведене, можна зробити висновок про те, що закріплена у чинному кримінальному процесуальному законодавстві процедура здійснення тимчасового доступу до речей і документів є надзвичайно позитивним кроком на шляху до максимального наближення правового регулювання кримінальної процесуальної діяльності до загально-визнаних міжнародних стандартів і посилення гарантування прав осіб у сфері кримінального судочинства. Водночас, розглянуті у роботі та деякі інші аспекти застосування вказаного заходу забезпечення кримінального провадження потребують більш чіткої законодавчої регламентації, що повинно бути спрямовано на оптимізацію та підвищення ефективності діяльності сторін кримінального провадження, пов'язаної зі здійсненням тимчасового доступу до речей і документів, як під час досудового розслідування, так і у судовому провадженні.

УДК 343

АЛІБІ: ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ТА ПРИКЛАДНЕ ЗНАЧЕННЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Іваненко О.В., к. ю. н., доцент,
доцент кафедри конституційного права, історії та теорії держави і права
*Навчально-науковий інститут права імені князя Володимира Великого
Міжрегіональної академії управління персоналом*

Стаття присвячена розгляду проблематики формування науково-обґрунтованої дефініції такої правової категорії як алібі. Глибинний аналіз наявного на сьогодні наукового матеріалу та практичного досвіду перевірки алібі дозволяє зробити висновок, що чіткого розуміння сутності такої правової категорії як алібі науковим співтовариством досі не отримано і не сформульоване.

Ключові слова: алібі, суб'єкт алібі, підозрюваний, обвинувачений, кримінально-процесуальне законодавство, доказ невинуватості особи.

Статья посвящена рассмотрению проблематики формирования научно-обоснованной дефиниции такой правовой категории как алиби. Глубинный анализ существующего на сегодняшний день научно-го материала и практического опыта проверки алиби позволяет сделать вывод, что четкого понимания сущности такой правовой категории как алиби научным сообществом до сих пор не получено и не сформулировано.

Ключевые слова: алиби, субъект алиби, подозреваемый, обвиняемый, уголовно-процессуальное законодательство, доказательство невинности лица.

Ivanenko O.V. ALIBI: THEORETICAL PROBLEMS AND APPLIED IMPORTANCE IN CRIMINAL PROCEEDINGS

The article is devoted to the consideration of the problems of forming a scientifically grounded definition of such a legal category as an alibi. A deep analysis of the existing scientific material and the practical experience of checking alibi allows us to conclude that a clear understanding of the essence of such a legal category as an alibi by the scientific community has not yet been received and formulated.

Key words: alibi, subject of alibi, suspect, accused, criminal procedural legislation, proof of person's innocence.

Постановка проблеми. Актуальність досліджуваного питання полягає у тому, що, мабуть, одним із найбільш відомих суспільних фактів, що використовується у кримінальному судочинстві та який безпосередньо спряє встановленню справжньої сутності справи на стадії досудового розслідування, є алібі підозрюваної особи. Слід звернути увагу на те, що переважна більшість юристів та правознавці дотримуються думки про те, що алібі повинно розглядатися як факт знаходження підозрюваного за межами місця скоєння злочину. Встановлення алібі зазначеної особи має величезне значення через те, що воно кардинальним чином може впливати на подальший хід як досудового розслідування, так й безпосередньо на саму процедуру доведення невинуватості підозрюваної або обвинуваченої особи.

Заради справедливості слід сказати, що проблематика алібі постійно знаходиться у фокусі юридичної науки, проте дослідження її природи, сутності та специфіки мають фрагментарний та дещо поверхневий характер. Попри те, що алібі як правова категорія має свою об'єктивацію у практичній діяльності, і факт її існування у правовій дійсності не викликає жодних сумнівів у фаховому середовищі, ані радянське законодавство у частині урегулювання кримінально-процесуальних відносин, ані сучасне законодавство України у відповідній галузі не надало жодного юридичного закріплення алібі у кримінальному процесі. Питання про підстави ігнору-

вання та небажання нормативно урегулювати даний правовий феномен наразі залишається відкритим. Проте, як директиву до дії можна навести приклад визначення сутності категорії алібі, яке сформульовано у п. 1 ст. 5 КПК РФ, де останнє визначається як перебування підозрюваного або обвинуваченого у момент вчинення злочину в іншому місці [1].

Звичайно, при детальному аналізі зазначеної дефініції, виникає низка питань до її авторів, проте головним позитивом є те, що алібі як категорія правової дійсності знайшла своє визнання як серед фахівців у галузі кримінального процесу зокрема, так й правознавців у цілому.

До речі, тривала практика застосування положень Кримінально-процесуального кодексу України (як 1960 року видання, так й 2012 року) накопичила величезний досвід, що дозволяє сформулювати низку базових проблем, пов'язаних із застосуванням законодавчих положень, зокрема, у частині доведення алібі підозрюваного або обвинуваченого у кримінальному злочині, адже алібі у кримінальному судочинстві має велике значення для встановлення особи, винної у скоєнні злочину, а також всіх важливих обставин кримінальної справи.

Ступінь розробленості проблеми. Зазвичай у наукових колах алібі є результат кримінально-процесуального доказування, коли органи досудового слідства у процесі доказування обставин вчинення злочину приходять до висновку, що підозрюваний (обвинуваче-

ний) у момент скоєння цього злочину знаходився в іншому місці, а, отже, не міг вчинити цей злочин. У науковій теорії алібі переважно досліджувалося вченими-криміналістами, і спеціальній літературі воно, навіть, отримало назву «криміналістичний термін». Ми не погоджуємося з даною тезою, адже питання правового регулювання процедури збирання доказів відноситься до предмета дослідження теорії кримінального процесу, і зокрема, теорії доказів, а тому саме нею визначаються завдання криміналістичних прийомів та критерії їх допустимості як науково обґрунтованих та методичних рекомендацій щодо тактики проведення слідчих дій [2, с. 12].

Тільки КПК РФ 2001 вперше надав законодавче трактування поняття «алібі», яка закріплена у п. 1 ст. 5 КПК РФ. Там зазначено, що алібі є «знаходження підозрюваного або обвинуваченого у момент вчинення злочину в іншому місці». Таке трактування алібі у законі не виражає його кримінально-процесуальної сутності як обставини, що має юридичне значення.

Отже, **метою статті** є розгляд проблематики такої правової категорії як алібі та формування науково-обґрунтованої дефініції, а також спроба провести аналіз наявного на сьогодні наукового матеріалу та практичного досвіду перевірки алібі.

Виклад основного матеріалу. Український тлумачний словник поняття алібі визначає як перебування обвинуваченого у момент злочину в іншому місці як доказ його непричетності до злочину [3]. Класично алібі встановлюється через показання свідків, які заявляють, що бачили підозрюваного (обвинуваченого) у визначений час в іншому місці; пред'явлення підозрюваного (обвинуваченого) для впізнання свідкам-очевидцям та потерпілому, що не впізнали у ньому особу, яка причетна до вчинення протиправного діяння тощо. Разом з тим, алібі як категорія кримінально-процесуального права, з'являється тільки у результаті оцінки доказів у справі. Для того, щоб прийти до висновку про наявність алібі у підозрюваного (обвинуваченого), необхідно чітко встановити, що людина, як фізичне тіло, одночасно не може перебувати у двох різних точках простору. Тому у разі доведення факту перебування суб'єкту алібі поза місцем вчинення злочину у час його здійснення, прийнято вважати, що підозрюваний (обвинувачений) має алібі щодо інкримінованого йому діяння.

Згідно з діалектичною концепцією, тіло людини є певним видом матерії, яка має властивість бути об'єктивною реальністю, існуючи при цьому поза нашою свідомістю. Науково обґрунтовані факти й думки, які узгоджуються з формального боку з реальною дійсністю, є також обов'язковими для людського мислення (допоки воно знаходиться в сфері явищ, що вловлюються органами почуттів), які обов'язкові для нього абстрактні положення математики. В.І. Вернадський дану частину наукового світогляду розглядав як науково істинну, а, відповідно, зазначені вище факти, на його думку, слід вважати науковими істинами [4].

Виходячи з того, що найважливішими атрибутами матерії є простір і час, їх розу-

міння як загальних форм рухомої матерії отримало наукове підтвердження у теорії відносності, сутність якого зводиться до того, що простір та час – форми існування матерії; вони не просто залежать від свого змісту – рухомої матерії, а перебувають в єдності зі своїм змістом, визначаються рухом матерії. Рух матерії завжди відбувається у часі та у той же час у просторі. Цей рух не можна собі уявити тільки у часі або тільки у просторі. Звідси висновок: простір та час є об'єктивними загальними закономірними формами буття матерії, а простір при цьому характеризує матерію (у даному випадку людське тіло) обсягом та протяжністю. У результаті можна сформулювати тезу: існувати у просторі – перебувати у сусідстві з іншими об'єктами, бути біля інших матеріальних об'єктів, займати місце серед них. Характерною ж особливістю часу є те, що він виражає співвідношення між рухами різних матеріальних об'єктів, послідовністю розвитку матеріальних процесів, зміною станів матерії, що рухається. Час існування кожного конкретного об'єкта, явища, події не є безперервним, тобто має початок і кінець свого існування. Отже, наукове обґрунтування існування поняття «алібі», виражене у тому, що людське тіло як рухома матерія має властивості простору та часу, дає нам можливість вважати це істиною, що не потребує доведення у кожному випадку, коли вирішується питання про наявність алібі підозрюваного, обвинуваченого у конкретній кримінальній справі [5, с. 80].

У науковій спеціальній літературі іноді йдеться про те, що поряд з об'єктивним алібі існує й алібі суб'єктивне, яке пов'язане з неможливістю особистості здійснити злочин у силу психологічних чи інших його суб'єктивних особливостей. На наш погляд, такі висловлювання є не коректними. Власну позицію ми обґрунтовуємо наступним чином: вивчення особистості підозрюваного (обвинуваченого) має здійснюватися у таких межах, щоб можна було з'ясувати особистісні характеристики та властивості обвинуваченого, які зумовлюють мотивацію його злочинного діяння або, навпаки, з якими остання знаходиться у прямому дисонансі. Проте, орієнтуватися виключно на дану установку та стверджувати, що злочинна поведінка суб'єкта є екстеріоризацією ціннісно-нормативної системи особистості, з юридичної точки зору буде апіорі невірною.

Аргументом на користь даного заперечення свідчитиме глибинне дослідження ситуаційних злочинів (наприклад, тих, що вчинені у стані афекту), сам факт скоєння яких та зміст дій винної особи суперечать сутності його особистісних характеристик та ціннісних орієнтацій [6]. На підтвердження даної тези можна навести позицію Д.А. Керімова, який вважає, що поряд з усвідомленим, зваженим, розумним волевиявленням суб'єкта права, нерідко проявляється й «темна» воля індивіда, який може жити, творити, відпочивати, узгоджуючись з усталеними правилами співіснування, загальноприйнятими нормами моралі, права, звичаїв та традицій; але, раптом, зовсім несподівано, через різного роду

об'єктивні та суб'єктивні причини, людина впадає у стан депресії та, навіть, активного протистояння звичайному стилю свого життя [6]. Отже, на основі аналізу зазначеної інформації, пропонуємо при дослідженні алібі виходити із її розуміння як об'єктивної категорії, яка не враховує суб'єктивні характеристики особистості підозрюваного (обвинуваченого), нібито, таким чином, позбавляючи його можливості вчинити злочин, що інкримінується.

Досліджуючи сутність такої правової категорії як алібі, основна увага наукового середовища завжди прикута до викриття брехні, тобто помилкового алібі. З філософської точки зору брехня є неправдою, тим, що суперечить істині. Гносеологічний аспект брехні пов'язаний з тими умовами, за яких здійснюється пізнання реальної дійсності з перекручуванням інформації під впливом об'єктивних причин, тобто природи фізичних об'єктів, а також суб'єктивних факторів, тобто природи людської свідомості та мислення. Вивчення проблематики брехні при встановленні алібі підозрюваного або обвинуваченого у справі, на наш погляд, повинно здійснюватися у двох основних ракурсах, а саме:

– брехня, яка сталася через об'єктивні причини, пов'язані із хибністю встановлення події злочину (у даному випадку суб'єкт, який здійснює досудове слідство, неправильно встановив обставини події злочину – час, місце, спосіб тощо, які мають значення для встановлення алібі);

– брехня, що виникла через суб'єктивні причини, пов'язані з протидією суб'єктів алібі процесу встановлення істини у справі, що підлягає розслідуванню (у даному разі учасники процесу (підозрюваний, обвинувачений, свідки) дають свідчення або надають інші докази, які спотворюють справжні обставини справи).

В якості однієї із сутнісних ознак алібі у наукових колах визначається не тільки перебування підозрюваного (обвинуваченого) у момент вчинення злочину в іншому місці, але і його знаходження в іншому місці раніше моменту вчинення злочину, якщо різниця у часі є недостатньою для того, аби суб'єкт алібі міг дістатися місця злочину. На наш погляд, такий підхід не позбавлений раціональності. З метою підтвердження чи спростування такого роду інформації зазвичай використовуються слідчий експеримент.

Слідчий експеримент – це слідча (розшукова) дія, що проводиться слідчим або прокурором відповідно до ст. 240 КПК України [7]. Слідчий експеримент може бути проведений для перевірки припущень, версій слідчого з метою перевірки фактичних даних, отриманих у результаті допиту підозрюваного, свідка, потерпілого, виконання інших слідчих (розшукових) (далі – (р)) дій (огляду, пред'явлення для впізнання тощо). Необхідно зазначити, що слідчий експеримент входить до слідчих (р) дій, які змінили свою назву без істотних змін у процесуальному порядку їх проведення. Так, відтворення обстановки та обставин події змінено на слідчий експеримент, а функції по суті залишилися тими ж [8]. Можна

констатувати, що метою проведення слідчого експерименту є перевірка і уточнення відомостей, які мають значення для встановлення обставин кримінального правопорушення; сутність слідчого експерименту полягає у відтворенні дій, обстановки, обставин певної події, а також проведенні необхідних дослідів чи випробувань; підставами для здійснення слідчого експерименту є наявність відомостей, перевірка і уточнення яких має значення для встановлення обставин кримінального правопорушення.

Типовими підставами для проведення слідчого експерименту є: 1) перевірка можливості бачити у зазначених умовах, завданням якого є встановлення можливості не тільки бачити, а й розрізняти деталі та особливості об'єктів у певних умовах; 2) перевірка можливості чути у конкретних умовах – у деяких випадках під час виконання слідчого експерименту на відкритій місцевості важливо встановити силу та напрямок вітру у момент події злочину, а також наскільки суттєво ці чинники впливають на можливість почути; 3) перевірка можливості проникнути крізь певний отвір та вийняти через нього ті чи інші предмети – встановлення об'єктивної можливості вчинення дій (проникнення, витягування), та суб'єктивної здатності на це певної особи або осіб (важливо з'ясувати, чи може предмет певної конфігурації та обсягу влізти у даний отвір, а також чи може вказана особа проникнути через виявлену щілину); 4) перевірка можливості вчинення певної дії за певний проміжок часу (під час здійснення такого експерименту головним чинником є час, оскільки викликає сумнів не факт можливості вчинення певних дій, а час, упродовж якого вони були вчинені); 5) перевірка можливості настання певних наслідків дій (розгоряння, полонки та ін.); 6) встановлення спеціальних та професійних навичок особи [9].

Проте, на наш погляд, розглянута вище характеристика не може розглядатися як сутнісна ознака алібі, адже специфіка діяльності щодо співставлення інформації відносно неможливості суб'єкта алібі перебувати одночасно у двох місцях, скоріше відноситься до особливостей методики доведення алібі у кримінальних справах.

Заслугує на увагу позиція про те, що алібі є виправдальним доказом, який, не спростовуючи жодного із доказів обвинувачення, щент руйнує саме обвинувачення. За такого підходу алібі розглядається як логічна система, структурними елементами якої є місце вчинення інкримінованого злочину; час його вчинення; місце перебування суб'єкта алібі [10].

Існує наукова позиція, згідно з якою алібі повинно усвідомлюватися як, насамперед, факт об'єктивної дійсності, факт, що існує незалежно від нашої свідомості <...> безпосередньо сам факт перебування підозрюваного в іншому місці <...> і тільки. До обсягу поняття алібі, відповідно, включають не тільки алібі підозрюваного (обвинуваченого), але й алібі потерпілого, алібі трупа, його частин, алібі пістолета, алібі собаки тощо. Наприклад, Н.В. Кручиніна, В.І. Шиканов вважають, якщо у справі про згвалтування буде встановлено,

що жінка, визнана потерпілою, фактично на місці інкримінованого злочину була відсутня, це спричинить ті ж наслідки, що й алібі обвинувачуваного – припинення кримінального переслідування [11]. На наше переконання, таке розширення обсягу категорії «алібі» є невиправданим, оскільки призводить до його розмивання, змішування з іншими категоріями кримінально-процесуального права. Ми переконані у тому, що у наведеному прикладі мова йде не про відсутність потерпілої на місці вчинення злочину, а про відсутність події злочину, оскільки злочину відносно неї не вчинялося. За таких умов кримінальну справу не порушують, а порушена справа підлягає закриттю за відсутністю події злочину, коли з'ясовуються беззаперечні факти, що свідчать про відсутність власне діяння (дії або бездіяльності), про вчинення якого надійшла заява або повідомлення. Поняття ж алібі повинно застосовуватися виключно щодо підозрюваного, обвинуваченого, а, отже, тільки ці учасники кримінального судочинства можуть мати (або не мати) алібі у вчиненому злочині. Даний підхід ґрунтується на положеннях презумпції невинуватості, що гарантує особі обвинуваченого наявність реальних можливостей захищатися від пред'явленого звинувачення [2].

Як уже зазначалося вище, алібі, будучи фактом у справі, по суті, спирається на певне знання про природу людини як матерії, і це знання детермінує природу самого поняття алібі. Проте, щоб алібі підозрюваного або обвинуваченого було враховано при вирішенні питання про їх винність, одного зазначеного знання недостатньо. Потрібна сукупність знань, яка складається зі знань про місце, час та інші обставини вчинення злочину. Коли такі знання встановлено у кримінальній справі, то видається можливим зробити логічний висновок про наявність чи відсутність алібі у підозрюваного або обвинуваченого у конкретному випадку. Отже, алібі не може розглядатися як факт об'єктивної дійсності, що не залежить від людської свідомості, оскільки остання відіграє провідну роль у визначенні алібі, адже висновок про його наявність чи відсутність можливо зробити тільки через оцінку зазначених обставин справи [10].

Звертаємо увагу на те, що у процесі доказування велике значення надається негативним обставинам або, так званим, негативним фактам, до яких фахівці відносять відомості, які, впливаючи із розвитку події, що відбулася та пояснень конкретних осіб, не повинні знаходитися на місці події або, навпаки, повинні бути там, але їх у наявності не виявлено. До числа негативних обставин зазвичай відносять відсутність слідів крові при пораненнях великих судин; відсутність на шії трупа странгуляційної борозди, хоча труп знаходився у петлі; наявний отвір у проломі стіни складу менше розміром, ніж витягнутий й викрадений предмет тощо.

Справедливості заради маємо сказати, що факт сам по собі нічого не може підтверджувати або заперечувати, він є фрагментом об'єктивної дійсності, а позитивною чи негативною може бути тільки думка про зазначений факт

у разі обґрунтування тієї чи іншої обставини кримінальної справи. Тому встановлення алібі є з'ясуванням об'єктивного факту перебування (або незнаходження) підозрюваного (обвинуваченого) у момент вчинення злочину в іншому місці. Формулювання ж іншого судження про зазначений факт буде проявом обвинувального наголосу у процесі доказування.

У контексті вивчення даної проблематики, важливо розуміти, що на етапі збирання доказів особливого значення набуває криміналістична версія як метод пошуку та пізнання фактів реальної дійсності, як обґрунтоване припущення про подію, що підлягає вивченню, у цілому або про його окремі обставини. Змістовна сторона версії передбачає, що версія ґрунтується й пояснює всю дійсну на даний момент сукупність відомостей у справі. Крім того, в основі версії має бути покладено інформацію, що є результатом наукових узагальнень, а також відомості, які ґрунтуються на життєвому та професійному досвіді суб'єкту, узагальненні слідчої, оперативної-розшукової, судової та експертної практики тощо [12]. Зазвичай основою для побудови версії можуть бути відомості, отримані у результаті огляду місця події; оперативно-розшукові дані; відомості з пояснень очевидців, потерпілого тощо. Чим вищою є ступінь їх достовірності, тим вищою є ступінь реальності та об'єктивності пояснення сутності події злочину.

Необхідно також розуміти, що апіорі не можливо будувати версії, виходячи із фантазії, ірреальних вигадок, недоведених наукою припущень. Класично у процесі побудови версій потрібно враховувати їх відповідність науковим положенням, наприклад, неприпустимістю є версія про те, що вбивство вчинено шляхом гіпнозу, адже наукою доведено є той факт, що гіпноз не має такої сили впливу.

Аналіз спеціальної літератури надає нам розуміння того, що за ступенем визначеності виділяються типові версії, які є характерними для розслідування багатьох злочинів, мають більш-менш високий рівень спільності та висуваються, зазвичай, на основі усталених традиційних поглядів на події, явища та речі. Існування типових версій пов'язано з таким методом, як криміналістичне моделювання, яке передбачає використання не тільки матеріальних, а й уявних (ідеальних) моделей.

Висновки. Теорія та практика доказування наявності алібі підозрюваних чи обвинувачених у кримінальних справах сформулювала наступні типові версії: алібі реально існує; алібі помилкове [13]. Версія, що алібі реально існує, певними науковцями розглядається як версія захисту. Ми виступаємо опонентами даної тези, аргументуючи власну позицію наступним чином:

– право висувати версії в його традиційному розумінні має право тільки та особа, яка проводить розслідування у кримінальній справі. Заява ж підозрюваного (обвинуваченого) про алібі не може розглядатися як версії, оскільки не володіє характеристиками, що мають бути властиві версії у її юридичному сенсі. Для особи, яка проводить розслідування у справі, така заява є лише інформацією, на

основі якої у сукупності з іншими відомостями у справі буде вибудовуватися певна версія;

– особа, що висуває версію, бере відповідальність на себе щодо її доведення. Для того, щоб версія мала право на існування, необхідно мати у наявності певні відомості, які надають можливість для її побудови. Ст. 63 Конституції України гарантує, що особа не несе відповідальності за відмову давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначається законом [14], але об'єктивна істина у справі не повинна при бути згублена.

– версія щодо існування у підозрюваного (обвинуваченого) у справі алібі може бути висунута слідчим незалежно від змісту його показань, наприклад, при перевірці іншої версії (самообмови) або на підставі висновку експертизи про ймовірного суб'єкта злочину, що виключає участь підозрюваного (обвинуваченого) у його вчиненні.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Уголовно-процесуальный кодекс Российской Федерации от 18.12.2001 г. № 174-ФЗ (ред. от 17.04.2017, с изм. от 11.05.2017). [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_34481/

2. Керимов Д.А. Методология права (предмет, функции, проблемы философии права) / Д.А. Керимов. – М., 2001. – 440 с.

3. Український тлумачний словник. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/alibi>

4. Вернадский В.И. Научное мировоззрение. На переломе. Философские дискуссии 20-х годов: Философия и мировоззрение / В.И. Вернадский. – М., 1990. – 440 с.

5. Белкин А.Р. Теория доказывания: [науч.-метод. Пособие] / А.Р. Белкин. М., 1999. – 270 с.

6. Левченко О.В. Проблемы доказывания алиби обвиняемого по уголовным делам / О.В. Левченко // Вестник Челябинского государственного университета. 2015. № 4 (359). Право. – Вып. 41. – С. 123–128, 124.

7. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pidruchniki.ws/1233090949171/pravo/kriminalniy_protseualniy_kodeks_ukrayini_naukovopraktichniy_komentar_-_tatsiy_vy

8. Новий Кримінальний процесуальний кодекс України: коментарі, роз'яснення, документи / відп. ред. В.С. Ковальський. – К.: Юрінком Інтер, 2013. – 408 с. – С. 25.

9. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://nuoua.if.ua/forum/thread198.html>

10. Владимиров Л.Е. Учение об уголовных доказательствах / Л.Е. Владимиров. – Тула, 2000. – 424 с.

11. Алиби: теоретические проблемы и их прикладное значение в уголовном судопроизводстве / Н.В. Кручинина, В.И. Шиканов. – Иркутск: Изд-во Иркутского ун-та, 1992. – 200 с.

12. Образцов В.А. Преступление. Расследование. Проверка достоверности информации: [науч.-метод.пособие] / В.А. Образцов, Н.В. Кручинина. – М., 2002. – 200 с.

13. Васильев А.Н. Следственная тактика / А.Н. Васильев. – М., 1976. – 540 с.

14. Конституція України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>

УДК 343.131.3

ЩОДО ПИТАННЯ МОРАЛЬНОСТІ ОСНОВОПОЛОЖНИХ ЗАСАД У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

Марущак Н.В., к. ю. н., доцент,
доцент кафедри теорії та історії держави і права, конституційного права
Чернігівський національний технологічний університет

Стаття присвячена аналізу взаємозв'язку моралі і права у кримінальному процесуальному законодавстві. Досліджуючи моральний аспект принципів кримінального процесу, автор робить висновки про те, що успішне застосування процесуальних норм неможливе без їх етичного тлумачення.

Ключові слова: право, кримінальний процес, принципи, мораль.

Статья посвящена анализу взаимосвязи морали и права в уголовном процессуальном законодательстве. Исследуя моральный аспект принципов уголовного процесса, автор делает выводы о том, что успешное применение процессуальных норм невозможно без их этического толкования.

Ключевые слова: право, уголовный процесс, принципы, мораль.

Marushchak N.V. THE QUESTION OF MORALITY OF BASIC BASES IN THE CRIMINAL PROCESS OF UKRAINE

The article is devoted to the analysis of the relationship between morality and law in the criminal procedural law. Investigating the moral aspect of the principles of the criminal process. The author concludes that successful application of procedural norms is impossible without their ethical interpretation.

Key words: law, criminal process, principles, morality.

П'ять років тому 19 листопада 2012 р. набув чинності новий Кримінальний процесуальний кодекс України. Відповідно до його положень, у кримінальне процесуальне законодавство України вводиться ряд нових інститутів. Але головним, на нашу думку, є те, що новий Кримінальний процесуальний кодекс повністю змінює сутність кримінального процесу в державі. Підтвердженням цього,

перш за все, є система принципів кримінального провадження, яка відбиває прагнення України утвердитися в статусі правової, демократичної держави, основним обов'язком якої є утвердження і забезпечення прав і свобод людини, відповідальність перед нею за свою діяльність.

Мета статті – дослідження морального аспекту принципів кримінального процесу, аналіз

значення морального змісту норм кримінального процесуального закону для регулювання кримінально-процесуальних відносин.

У науковій та навчальній літературі принципи права характеризуються як провідні основи, відправні ідеї його буття, що визначають суть права, становлять його зміст і є універсальними, загальнозначущими й імперативними. Вони спрямовують і синхронізують увесь механізм правового регулювання, надають логічності, послідовності та збалансованості всій правовій сфері. Водночас вони є відправним критерієм законності і правомірності дій громадян, посадових осіб, органів держави [1, с. 237; 2, с. 197].

Як слушно зазначав Я.О. Мотовіловкер, саме принципи процесу, що відображають найбільш суттєві риси та якості багатогранної і різнобічної кримінально-процесуальної діяльності, є підтвердженням тих особливих соціальних цінностей, які охороняє закон [3, с. 4–5].

Погляди вчених стосовно філософської і соціальної природи принципів кримінального процесу є достатньо сталими, зокрема: принципи об'єктивні за своїм змістом, відображають закономірності розвитку суспільних відносин; з погляду на закон принципи суб'єктивні, бо є результатом творчості людей; як основоположні начала, принципи визначають соціальну спрямованість кримінального процесу та розкривають його найбільш суттєві риси [4, с. 4–5; 5, с. 1–14; 6, с. 3–10]. «Правові принципи, – писав В.П. Грибанов, – це керівні положення права, його основні засади, що виражають об'єктивні закономірності, тенденції і потреби суспільства, що визначають сутність усієї системи, галузі або інституту права і в силу їх правового закріплення мають загальнообов'язкове значення» [7, с. 17].

Цікавою, на наш погляд, є і думка В.П. Нажимова, який вважав, що принципи як важливі правові ідеї повинні сприйматися законодавцем і допомагати правильному розумінню права практичними працівниками правозастосовних органів, тобто саме через принципи здійснюється зв'язок між теорією, законодавством та практикою [8, с. 3–4]. Близькою до цієї думки можна назвати й позицію В.М. Савицького [9, с. 20].

Значну увагу принципам кримінального процесу приділяв М.М. Михеєнко. Він запропонував таку характеристику критеріїв принципів кримінального процесу: 1) це найбільш загальні, вихідні положення, ідеї, які мають фундаментальне значення для кримінального процесу, визначають його спрямованість, побудову в цілому, форму і зміст його стадій та інститутів; 2) принципи виражають панівні в даній державі політичні і правові ідеї, які стосуються завдань і способу здійснення судочинства у кримінальних справах; 3) вони повинні бути закріплені в нормах права; 4) принципи повинні повністю діяти в усіх або кількох стадіях кримінального процесу й обов'язково в його центральній стадії – стадії судового розгляду; 5) порушення будь-якого принципу означає незаконність рішення у справі й обов'язково тягне за собою його скасування [10, с. 222].

В.М. Тертишник вважає, що принципи кримінального процесу – це найбільш загальні правила поведінки визначаючого характеру; правила, що отримали закріплення в законі; правила, що звернені своїми правовими вимогами до всіх учасників процесу і мають загальнообов'язковий характер; правила, що забезпечуються засобами державного примусу і мають правовий механізм реалізації. І далі пов'язує значення принципів кримінального процесу з тим, що вони: 1) складають основу окремих інститутів процесуального права; 2) являють собою суттєві гарантії правосуддя, забезпечення прав і законних інтересів громадян та юридичних осіб; 3) дають юридичну базу для тлумачення окремих правових норм і вирішення спірних питань; 4) слугують основою для вдосконалення окремих кримінально-процесуальних інститутів, розвитку процесуальної форми [11, с. 24; 12, с. 81].

Принципи складають правову базу, «фундамент» кримінально-процесуальної діяльності. Відхід від цих положень неминуче тягне за собою порушення прав і законних інтересів громадян, режиму законності, а в окремих випадках спричиняє незаконне притягнення особи до кримінальної відповідальності.

Як слушно зазначив С.Г. Любічев, кожна норма кримінально-процесуального закону нерозривно пов'язана з мораллю і несе певне моральне навантаження. Виконання принципів правових норм передбачає одночасно і реалізацію моральних вимог, оцінку поведінки суб'єктів правовідносин з позицій моралі. Зв'язок норм права і моралі може бути різним. У деяких правових нормах моральні принципи знаходять своє безпосереднє закріплення, і зв'язок цих норм права з мораллю є очевидним. В інших випадках зв'язок правових норм з мораллю має непрямий характер і проявляється опосередковано. В основі цього зв'язку є відповідність права об'єктивному критерію моралі, наслідком чого і є моральна обґрунтованість кожної правової норми [13, с. 7]. Тут також можна погодитись з твердженням, що в межах жорсткої правової регламентації людської діяльності, коли закон обмежує свободу вибору, поведінка диктується законом. Якщо ж закон передбачає свободу вибору в межах наданої свободи, існує можливість обрати більш моральний варіант поведінки [14, с. 52]. Цю думку підтверджують і інші вчені, так О.М. Ларін зазначив: «Зовсім не випадково норми, що визначають порядок вибору заходів примусу, приводу та інших заходів примусового характеру, встановлюють право, а не обов'язок слідчого виконувати ці дії <...> Закон залишає за слідчим вибір між тією чи іншою нормою, між тим чи іншим процесуальним засобом. І, здійснюючи цей вибір, слід виходити не тільки з юридичних, але й з моральних підстав, керуючись принципом гуманізму» [15, с. 41]. Г.В. Дубов стверджує: «Юридичні рішення, засновані тільки на формальному застосуванні «букви закону» і прийняті у відриві від морально-психологічного клімату в суспільстві, не можуть бути правильними і справедливими <...> Взаємопроникнення моралі і права полягає й у тому, що правове регулювання включає в себе певне коло мораль-

них норм, яким надається юридичне значення, водночас мораль наповнена рядом загальносоціальних прав. Гармонійність і дієвість їх досягається в тому разі, коли існує моральне обґрунтування права та правове забезпечення моральних норм. Це є обов'язковою умовою функціонування державних інститутів, передумовою забезпечення гідності та честі людської особистості» [16, с. 87]. І далі, «моральність закону, множена на моральні принципи особи, яка застосовує цей закон, здатна створити дійсно ефективну правову політику, що буде гідно оцінена суспільством» [16, с. 88]. А С.Г. Любічев слушно зазначав, що «в окремих випадках закон надає особі, яка здійснює провадження, можливість вибору між кількома нормами права. У цих випадках моральна свідомість цієї особи, усвідомлення етичного змісту норм закону є запорукою правильного рішення» [13, с.10].

На нашу думку, важливим також є питання з'ясування морального змісту кожної норми кримінального процесуального закону, адже успішне застосування процесуальних норм неможливе без їх етичного тлумачення, з'ясування моральних принципів, якими керувався законодавець, відносячи правила поведінки до правових. Без з'ясування моральних засад кримінального процесу неможливе застосування багатьох процесуальних норм. Як зауважив Ю.В. Наумкін, «важливе місце в цьому процесі займає система категорій етики, бо, по-перше, вони виступають як загальнолюдські цінності, їх роль особливо актуальна для сфери боротьби зі злочинністю, де відбувається поляризація цілей, мотивів, вчинків, дій та ідеалів. По-друге, категорії етики (добро, зло, справедливість, совість тощо) є своєрідними нормами, зразками, еталонами поведінки людини в суспільстві, і в підсумку через них устанавлюється взаємодія моралі та права. По-третє, вони орієнтують людину на утвердження суспільного блага, тому що антисоціальна направленість діяльності особи є головною суттєвою ознакою будь-якого злочину» [16, с. 437–438].

В останні роки, у зв'язку з реалізацією завдань щодо здійснення судової реформи, у процесуальному законодавстві збільшується кількість норм, що мають характер моральних вимог, розширюється застосування морального впливу як засобу, що забезпечує виконання правових норм. Це норми розширення права на захист, імунітет свідка, запровадження суду присяжних, розширення судових повноважень на досудових стадіях, відмова у судовій діяльності від обвинувального ухилу, зміцнення процесуального положення особи в кримінальному процесі.

Розвиток моральних основ кримінального судочинства пов'язаний з удосконаленням процесуального положення особи як учасника кримінально-процесуальних відносин, з подальшим розширенням прав обвинувачуваного, потерпілого й інших осіб з метою підвищення ефективності їх участі в кримінальному судочинстві.

Але зустрічається ще невідповідність між законом і моральними правилами. Нерідко в правозастосовчій практиці трапляється про-

тиставлення законності як основного принципу кримінального процесу, що має особливий моральний зміст і значення. Це тим більше небезпечно, коли відступи від правових розпоряджень виправдовуються моральними підходами, зокрема, завданнями найшвидшого розкриття і розслідування вчиненого злочину, що в кінцевому підсумку може привести до правового нігілізму.

Дотримання моральних засад у кримінальному судочинстві багато в чому залежить саме від того, наскільки всі учасники процесу будуть сумлінно користуватися своїми правами і виконувати свої обов'язки, і протиріччя між публічним та особистим інтересом, як справедливо зауважує Г.Н. Ветрова, можна буде зняти, якщо особистість усвідомлює свій моральний обов'язок служіння істині та справі правосуддя [14, с. 54].

Органи розслідування і суд наділені різними процесуальними засобами припинення несумлінних дій з боку учасників процесу, але варто погодитися з висловленою в літературі пропозицією, що закріплення поряд із цим у процесуальних нормах морального обов'язку громадян сумлінно здійснювати свої права і виконувати обов'язки підвищило б значення морального фактору в кримінальному процесі [17, с. 55].

Таким чином, мораль у кримінальному судочинстві «виконує роль додаткової гарантії чіткого, точного і неухильного виконання правових норм. У цьому виявляється її гарантуюча роль або, інакше кажучи, функція моральної гарантії, що доповнює гарантії правові» [18, с. 187].

Це насамперед стосується вихідних норм, у яких закріплені принципи кримінального процесу. Принципам кримінального провадження в новому Кримінальному процесуальному кодексі України присвячена гл. 2, ст. 7 якої встановлює, що зміст і форма кримінального провадження повинні відповідати загальним засадам кримінального провадження. Водночас, кожен принцип кримінального процесу (законності, рівності всіх перед законом і судом, презумпції невинуватості та забезпечення доведеності вини, поваги до людської гідності, забезпечення права на свободу та особисту недоторканність, забезпечення права на захист і всі інші) наповнений глибоким моральним змістом.

Запропонована новим Кримінальним процесуальним кодексом України система основоположних засад повністю співвідноситься з міжнародними стандартами кримінально-процесуальної діяльності та положеннями Конституції України 1996 р. Роль та значення загальних засад кримінального провадження як гарантії правосуддя, забезпечення прав і свобод особи полягає в тому, що вони є правовою основою для вирішення тих питань, що виникають на практиці і на які закон не дає прямої відповіді. Як слушно зазначав Я.О. Мотовіловкер, «важливе значення принципів кримінального судочинства визначається також тим, що вони відіграють роль рефлекторів, висвітлюють шлях тлумачення закону у випадках, коли виявляються ті чи інші прогалини в правовому регулюванні» [3, с. 4–5].

Отже, соціальне призначення кримінально-процесуального законодавства, на нашу думку, полягає у тому, щоб визначити морально виправдані, обґрунтовані підходи, методи, засоби для досягнення цілей кримінального процесу. Введення будь-яких юридичних правил і приписів спрямоване на впорядкування суспільних відносин, внесення чіткості та визначеності у взаємодію суб'єктів права, а це не може бути байдуже моралі, бо їх недотримання шкодить людям. У цьому випадку в моральних категоріях оцінюється не саме організаційно-технічне правило, а ставлення до його дотримання. Таким чином, уся сфера дії права повинна бути і простором моральності; недосконалість законодавства, правозастосовчої діяльності, порушення законності і правопорядку неминуче тягнуть за собою дисфункції у сфері моральної свідомості і моральних відносин та, підривають повагу до права, обертаються великими моральними втратами.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Теория государства и права : [учеб. для юридических вузов и факультетов] / под ред. В.М. Корельского и В.Д. Перевалова. – М. : Юрид. лит., 1997. – 559 с.
2. Загальна теорія держави і права : [підруч. для студентів юридичних вищих навчальних закладів] / [М.В. Цвік, О.В. Петришин, Л.В. Авраменко та ін.] / за ред. М.В. Цвіка, О.В. Петришина. – Харків : Право, 2009. – 584 с.
3. Мотовиловкер Я. О. О принципах объективной истины, презумпции невиновности и состязательности процесса / Я.О. Мотовиловкер. – Ярославль : Издательство Ярославского университета, 1978. – 96 с.
4. Добровольская Т.Н. Принципы советского уголовного процесса / Т.Н. Добровольская. – М. : Юрид. лит., 1971. – 200 с.
5. Ларин А.М. Уголовный процесс России : [лекции-очерки] / А.М. Ларин, Э. Б. Мельникова, В.М. Савицкий. – М. : Бек, 1997. – 314 с.
6. Громов Н.А. Правоприменительная деятельность органов предварительного расследования, прокуратуры и судов : основные начала / Н.А. Громов, Ю.В. Францифоров. – М. : Приор, 2000. – 160 с.
7. Грибанов В.П. Принципы осуществления гражданских прав / В.П. Грибанов // Вестник Московского университета. – 1966. – № 3. – С. 10–23.
8. Нажимов В.П. Развитие системы демократических принципов советского уголовного процесса в свете новой Конституции СССР / В.П. Нажимов // Вопросы осуществления правосудия в СССР : межвуз. сб. / Калининградский государственный университет. – Калининград, 1979. – Вып. 7. – С. 3–13.
9. Савицкий В.М. О принципах уголовного процесса / В.М. Савицкий // Проблема кодификации уголовно-процессуального права : [сб. ст.]. – М., 1987. – С. 20–37.
10. Михеєнко М.М. Проблеми розвитку кримінального процесу в Україні // Вибрані твори. – К. : Юрінком Інтер, 1999. – 240 с.
11. Тертишник В.М. Кримінально-процесуальне право України : [навч. посіб.] / В.М. Тертишник. – К. : Юрінком Інтер, 1999. – 576 с.
12. Тертишник В.М. Кримінально-процесуальне право України : [підруч.] / В.М. Тертишник. – 5-те вид., доп. і перероб. – К. : А.С.К., 2007. – 848 с.
13. Любичев С.Г. Этические основы следственной тактики / Г.С. Любичев. – М. : Юрид. лит., 1980. – С. 7.
14. Ветрова Г.Н. Закон и нравственность в уголовном судопроизводстве // Вестник МГУ. Серия «Право». – 1996. – № 1. – С. 52–54.
15. Ларин А.М. Расследование по уголовному делу. Планирование и организация / А.М. Ларин. – М. : Юрид. лит., 1970. – С. 41.
16. Этика сотрудников правоохранительных органов : [учеб.] – М. : Издательство «Щит», 2005. – 524 с.
17. Кокорев Л.Д. Этика уголовного процесса : [учеб. пособие] / Л.Д. Кокорев, Д.П. Котов. – Воронеж : Издательство Воронежского университета, 1993. – 221 с.
18. Бойков А.Д. Уголовное судопроизводство и судебная этика : Курс советского уголовного процесса. Общая часть / [В.Б. Алексеев, Л.Б. Алексеева Л.Б., В.П. Божьев, А.Д. Бойков и др.] ; под ред.: А.Д. Бойкова, И.И. Карпеца. – М. : Юрид. лит., 1989. – 640 с.

УДК 343.98.067

КРИМІНАЛІСТИЧНА КЛАСИФІКАЦІЯ ЗГВАЛТУВАНЬ

Нуджейдат Веам,
здобувач вищої освіти ступеня доктора філософії
кафедри кримінально-правових дисциплін юридичного факультету
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

У статті надано криміналістичну класифікацію зґвалтувань залежно від особливостей суб'єктів цих злочинів і їх зв'язку з потерпілими особами. Визначені особливості криміналістичних характеристик виділених класифікаційних груп зґвалтувань.

Ключові слова: зґвалтування, криміналістична класифікація, криміналістична характеристика, насильство, потерпіла особа.

В статье представлена криминалистическая классификация изнасилований в зависимости от особенностей субъектов этих преступлений и их связи с потерпевшими лицами. Определены особенности криминалистических характеристик выделенных классификационных групп изнасилований.

Ключевые слова: изнасилование, криминалистическая классификация, криминалистическая характеристика, насилие, потерпевшее лицо.

Nujeidat Weam. FORENSIC CLASSIFICATION OF RAPE

In the article presented forensic classification of rape depending on characteristics of the subjects of these crimes and their relationship with the victims. The features of criminalistic characteristics of the selected classification groups rape.

Key words: rape, crime classification, forensic characterization, violence, injured person.

Постановка проблеми. Зґвалтування належать до найбільш тяжких злочинів і найбільш складних у розслідуванні. За своєю сутністю це злочин, в підґрунті якого знаходиться насильницьке задоволення статевої потреби, яка за своєю значимістю у поведінці людини займає одне з провідних місць (статевий голод). Складнощі в розслідуванні зґвалтувань обумовлені, з одного боку, специфічністю сфери статевих взаємовідносин, а з іншого – недостатньо повного науково-криміналістичного забезпечення діяльності органів досудового розслідування з цих питань. Здається, що обидва названих аспекти потребують подальшого дослідження з урахуванням запитів практики для заповнення існуючих прогалин, що і складає мету даної статті.

Ступінь розробленості проблеми. Звертає на себе увагу явно незадовільний стан наукового криміналістичного забезпечення розслідування зґвалтувань в Україні. Аналіз підручників і навчальних посібників (практикумів) показує, що до останнього часу окремі автори використовують і рекомендують до вивчення джерела, опубліковані за часів Союзу Радянських Соціалістичних Республік (наприклад, Г.Б. Карнович, М.Г. Коршик. Расследование половых преступлений. Пособие для следователей. – М., 1958; М.Н. Хлынов. Расследование половых преступлений. – Саратов, 1965; П. Т. Скорченко. Расследование половых преступлений. – М., 1967; Г. И. Мудьюгин, Ю. А. Шубин. Расследование изнасилований. – М., 1969).

На наш погляд, одним із напрямків наближення розроблених наукових положень і практичних рекомендацій до потреб практики є криміналістична класифікація зґвалтувань, з урахуванням якої повинні формуватися методичні рекомендації. У наш час криміналістична класифікація злочинів використовується для диференціації окремих криміналістич-

них методик [1, с. 146; 2, с. 71]. Зокрема, для конкретизації методичних рекомендацій використовуються підвидові криміналістичні методики, які ґрунтуються на класифікації злочинів певного виду, що визначається конкретною статтею Кримінального кодексу України. Як зазначає В.А. Журавель, підвидові криміналістичні методики виділяються з-поміж злочинів одного виду за певними криміналістично значущими ознаками. Наприклад, стосовно вбивств (ст. 115 Кримінального кодексу України) виділяються методики розслідування вбивств з розчленуванням, на замовлення, учинених у ході протистояння організованих злочинних груп, на релігійному підґрунті та ін.) [2, с. 93]. Такий підхід дозволяє криміналістичні рекомендації максимально наблизити до потреб практики.

Мета статті. З урахуванням вимог до обсягу публікації ми ставимо за мету надати загальну криміналістичну класифікацію зґвалтувань у залежності від особливостей суб'єктів цих злочинів та їх зв'язку з потерпілими особами, а також визначити особливості криміналістичних характеристик виділених класифікаційних груп зґвалтувань.

Виклад основного матеріалу. Аналіз практики розслідування зґвалтувань дає підстави для висновку, що різноманітність цих злочинів з криміналістичної точки зору обумовлена, перш за все, особливостями суб'єктів цих злочинів та їх зв'язком з потерпілими особами. Потрібно зазначити, що у ст. 152 Кримінального кодексу України обставини, пов'язані з особливостями суб'єкта злочину і потерпілої особи, визначені кваліфікуючими обставинами (вчинення зґвалтування повторно або інших статевих злочинів, групою осіб, зґвалтування неповнолітньої і малолітньої особи). Відтак, можуть бути визначені відповідні підвиди зґвалтувань, стосовно яких доцільним є розроблення окремих криміна-

лістичних методик, в яких повинні бути відображені особливості криміналістичних характеристик вказаних підвидів зґвалтувань та особливості їх розслідування.

Але, як показує практика, найбільше значення має врахування характеру взаємовідносин злочинця і потерпілої особи, що, на наш погляд, недостатньо береться до уваги в існуючих методиках розслідування зґвалтувань. Як правило, криміналістична характеристика зґвалтувань надається без диференціації цих злочинів у залежності від наявності чи відсутності соціальних зв'язків між насильником і потерпілою особою [3, с. 79–84]. Але специфікою цього злочину є те, що він стосується інтимних відносин, у яких значна роль належить потерпілій особі, особисті якості і поведінка якої, зазвичай, завжди є ключем для встановлення багатьох обставин при розслідуванні. Це обумовлено тим, що жертва і злочинець, як правило, знаходяться у законодавчих взаємних зв'язках [4, с. 17–18].

За ознакою наявності чи відсутності особливих відносин злочинця з потерпілою особою (безпосереднім об'єктом посягання – *В. Н.*) зґвалтування доцільно класифікувати на дві групи: 1) зґвалтування, вчинені незнайомою потерпілій особою (відсутність будь-яких соціальних зв'язків – *В. Н.*); 2) зґвалтування, вчинені знайомою потерпілій особою. Методики розслідування названих різновидів зґвалтування відрізняються, оскільки тут існують суттєві відмінні елементи механізму вчинення цих злочинів (знаходять відображення у криміналістичній характеристиці – *В. Н.*), а також і тактичних завдань розслідування та шляхів їх вирішення.

Зґвалтування, вчинені незнайомою потерпілій особою, зазвичай, мають характер нападу на жертву з метою здійснення статевого акту (зносин). Ця категорія злочинів може вчинятися одноосібно або групою осіб, а також стосовно неповнолітніх чи малолітніх. Типовими для даної групи зґвалтувань є такі характеристики:

Особа злочинця. Зґвалтування даної групи вчиняються переважно молодими (у т.ч. неповнолітніми в групі) чоловіками з маргінальними рисами:

- відсутність постійної чи кваліфікованої роботи (відтак, низький соціальний статус);
- схильність до правопорушень;
- статева розбещеність і зневажливе, жорстоке ставлення до представниць протилежної статі;
- пристрасть до вживання алкоголю чи наркотиків;
- наявність комплексу власної неповноцінності і прагнення до самоствердження;
- наявність психічних аномалій (сприяють виникненню та розвитку таких рис характеру, як дратівливість, жорстокість, агресивність);
- наявність сексуальних аномалій (патологічні прояви статевого потягу);
- наявність судимості, у тому числі за скоєння статевих злочинів.

Для багатьох злочинців значущим є не тільки звичайне статево задоволення, але й своєрідне самоствердження, яке супроводжується знущанням, фізичним і психічним

насильством над жертвою. У кожному конкретному випадку в особистості гвалтівника може мати місце різноманітний «сплав» наведених маргінальних рис. За характером їх прояву може бути виділено кілька типів злочинців цієї категорії: «мисливці» (вистежують незнайомих жінок і раптово нападають); гвалтівники-педофіли (вчиняють зґвалтування малолітніх дівчаток); гвалтівники-маніяки (отримують статево задоволення від насильства поєданого з жорстокістю, знущанням або вбивством) та ін.

З огляду на особистісні риси злочинця, для даної класифікаційної групи зґвалтувань характерною є тривалість цих злочинів, коли вони з-за безкарності набувають серійності. Для серійних злочинців типовим є вчинення зґвалтувань під впливом нестримного статевого потягу і прагнення повторення відчуття самоствердження. Це також характерно для осіб, які страждають різними психічними відхиленнями.

Способи підготовки, вчинення і приховування зґвалтування. Типовим для дій злочинців даної категорії є очікування жертви у певному зручному для нападу місці (наприклад, на шляхах руху від житла до місця роботи або навчання). Іноді підготовчі дії полягають у підборі певних потерпілих, для чого злочинець відвідує місця, де часто бувають жінки, вибирає найбільш привабливих, на його думку, і стежить за ними, а потім вчиняє напад. Попередньо зловмисник може досить тривалий час вистежувати намічену жертву, вивчаючи маршрут руху і визначаючи місця зручні для нападу. Подібні дії характерні для осіб, які здійснюють серійні зґвалтування. Також використовується заманювання жінок (особливо неповнолітніх) під різними приводами до раніше обраних безлюдних місць (прохання вказати дорогу, пропозиція відвести до дому нібито на прохання батьків, обіцянка показати цікаве місце чи тварин, комп'ютерну техніку, ігри тощо).

Дії, безпосередньо спрямовані на вчинення зґвалтування, умовно можна поділити на дві взаємопов'язані групи: 1) дії з придушення волі і подолання опору потерпілої; 2) здійснення статевого акту з жертвою. Дії першої групи здійснюються в багатьох випадках з використанням фізичного насильства (ударів, побоїв, уколах, порізах, утримуванні рук і ніг). Досить часто це поєднується (наприклад, при вчиненні зґвалтувань групами неповнолітніх) зі знущанням над жертвою, яке супроводжується насильницьким уведенням в отвори тіла потерпілої особи різних предметів (пляшок, палиць). Нерідко гвалтівниками для придушення волі до опору застосовується психічне насильство, яке проявляється у висловленні погроз вбивством або заподіяння тілесних ушкоджень, зокрема із застосуванням холодної або вогнепальної зброї. Дії другої групи – здійснення статевого акту (статевих зносин) з жертвою реалізуються у вигляді насильницького коїтусу – сполучення всупереч волі потерпілої особи чоловічих і жіночих статевих органів (введення ерегтованого статевого члена чоловіка у піхву жінки), яке може викликати вагітність [5, с. 355]. Варто зауважити,

що насильницьке введення статевого члена в анальний отвір чи у рота для задоволення статевої пристрасі не є зґвалтуванням, а повинно кваліфікуватися як насильницьке задоволення статевої пристрасі неприродним способом за ст. 153 Кримінального кодексу України.

Способами приховування зґвалтувань, що вчиняються незнайомою потерпілою особою, є: а) здійснення раптового нападу із заподіянням жертві тілесних ушкоджень з введенням її у непритомний стан з метою уникнення можливого впізнання; б) маскуванню своєї зовнішності; в) здійснення заходів щодо знищення слідів свого перебування на місці зґвалтування; г) знищення слідів вчиненого зґвалтування на власному тілі та одязі (слідів крові, спермі, вагінальних виділень на своєму тілі й одязі тощо).

Обстановка (місце, час, умови) вчинення. Особливості обстановки даної класифікаційної групи зґвалтувань обумовлюються вищерозглянутими способами дій злочинця. Більшість зґвалтувань осіб, не пов'язаними певними відносинами зі злочинцем, вчиняються на безлюдних, відкритих ділянках місцевості (ліс, пустир, поле, лісопарк, будівельні майданчики). Таким чином місце вчинення зґвалтувань характеризується такими особливостями:

- абсолютна або відносна ізоляваність або віддаленість від контакту з людьми;
- сприятливі умови для здійснення раптового нападу;
- наявність доступних злочинцеві шляхів для непомітного підходу або відходу з місця зґвалтування.

Разом із тим, мають місце випадки вчинення зґвалтувань даної класифікаційної групи і в приміщеннях (підсобне приміщення дискотеки, нічного клубу, під'їзд, підвал, горище тощо) або за місцем проживання злочинця (гуртожиток, квартира, будинок), куди він заманює потерпілу особу. Але і в цьому випадку для місця злочину характерною є ізоляваність або віддаленість від контакту з людьми. Переважна більшість зґвалтувань раніше незнайомих злочинцям жертв вчиняється у вечірній або нічний час.

Сліди зґвалтування. Зі способами дій злочинця і обстановкою нерозривно пов'язані механізми слідоутворення, типові сліди злочину та їх локалізація. Для зґвалтувань, вчинених незнайомою потерпілою особою, окрім слідів фізичного насильства (тілесних ушкоджень) і слідів статевого акту (крові, сперми, волосся тощо), мікрочастинок на тілі та одязі, характерним є наявність: трасологічних слідів (взуття, транспортних засобів) на місці очікування жертви; предметів, залишених злочинцем на місці очікування (недопалки сигарет, обгортки від цукерок, залишки насіння тощо), які свідчать про значний час перебування особи на даному місці; частинок ґрунту та рослинності з місця події на одязі і взутті злочинця і потерпілої особи (вказують на їх сумісне перебування на місці події). Важливим джерелом інформації про гвалтівника є показання свідків (ідеальні сліди), які могли бачити його перед вчиненням злочину

або після нього. Вказані сліди слугують розшуку злочинця та його ідентифікації.

Особливості потерпілої особи. У цій категорії зґвалтувань більшість потерпілих становлять жінки, які мають позитивну побутову і моральну характеристику. Вони стають жертвами гвалтівника випадково, через об'єктивні фактори: проживання у криміногенному районі міста чи іншого населеного пункту; знаходження місця їх роботи або навчання у віддаленому регіоні, через що вони змушені рано виходити з дому і пізно повертатися; шлях їх пересування проходить через малолюдні місця (пустирі, кар'єри, лісопарки тощо). Іноді такі жінки опиняються у небезпечному місці у темний час доби (поза населеним пунктом, у парку, на малолюдній вулиці тощо) з-за збігу певних негативних обставин. Іноді вони стають жертвами злочинців з аномаліями у психіці.

Потрібно зазначити, що названа категорія потерпілих у багатьох випадках в силу психологічних особливостей своєї особистості лякаються погроз гвалтівника і тому не чинять активного опору і не кличуть на допомогу. Наприклад, відчуття безпомічності може виникнути у жінки-потерпілої і в результаті вчинення зґвалтування групою осіб. А.С. Андреев і Л.Н. Кійко, які проводили дослідження взаємозв'язків «жертва і злочинець» у таких справах, відзначають, що більше 43% потерпілих не чинили опору [6, с. 6].

Але мають місце й окремі випадки провокуючої чи аморальної поведінки потерпілих у кримінальній ситуації. Наприклад, потерпіла своїм легковажним поведінням (фривольне спілкування з незнайомими чоловіками, згода на розпивання спиртних напоїв у безлюдному місці в незнайомій компанії і т. п.) може спровокувати певну особу на злочин.

Зґвалтування, вчинені знайомою потерпілою особою, відрізняються від попередньої групи цих злочинів тим що злочинцем для здійснення статевих актів певним чином використовуються вже існуючі соціальні зв'язки між ним і жертвою насильства (сумісна робота чи навчання, родинні зв'язки, сусідство, дружні стосунки тощо). Ця обставина суттєво впливає на механізм вчинення зґвалтування і в подальшому на його розслідування з точки зору встановлення характерних обставин (тактичних завдань), перевірки версій, що покладаються в основу позиції сторони захисту. Типовими для даної групи зґвалтувань є такі характеристики.

Особа злочинця. Ще Зігмунд Фрейд звертав увагу на те, що існує багато людей, які є ненормальними в сексуальному житті, але по всіх інших пунктах вони відповідають середній людині і не відстають від людського культурного розвитку. Лише сексуальність залишається їх слабким пунктом [7, с. 15–16]. З соціальної точки зору серед гвалтівників зустрічається саме така категорія осіб, для якої є характерним пошук сексуального об'єкта у своєму найближчому середовищі.

Злочинці, які здійснюють насильницькі статеві акти стосовно осіб з кола своїх знайомих, зустрічаються серед різних соціальних груп людей і можуть мати різний соціальний

статус. Ними можуть бути представники як низького і середнього, так і вищого прошарків суспільства. Вибір ними сексуального об'єкта серед кола своїх знайомих може ґрунтуватися на різних міркуваннях, але загальним для них є задоволення своєї підвищеної статевої потреби. Факт знайомства з потерпілою особою використовується гвалтівником для створення захисної оболонки від можливого притягнення до відповідальності, що обумовлює спосіб його дій (підготовки, вчинення, приховування). Як показує практика, це створює для сторони обвинувачення досить великі проблеми у доведенні факту здійснення насильницького статевого акту.

Потрібно відзначити, що в різних країнах по-різному формулюється склад зґвалтування з урахуванням даної категорії злочинців. Наприклад, за ст. 345 Закону про кримінальне право Ізраїлю, зґвалтуванням визнаються статеві зносини з жінкою, вчинені без її вільної згоди або при її згоді, але яка була досягнута шляхом обману особи, яка вступила з нею в статеві зносини, або характеру самого діяння. Обманом у даному випадку (ч. 3 ст. 346) вважається, наприклад, ситуація, коли суб'єкт обіцяє вступити у шлюб, представляючись неодруженим, хоча в дійсності не є таким [8, с. 179–180]. Тобто злочинцем, за законодавством Ізраїлю, визнається особа, яка схиляє жінку до статевих зносин шляхом повідомлення їй завідомо неправдивої інформації, зокрема, обіцянки вчинити певні дії, в яких зацікавлена жінка. В Україні в цьому аспекті використовується зовсім інший підхід. Пленум Верховного Суду України у постанові «Про судову практику у справах про злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи» № 5 від 30 травня 2008 р. категорично підкреслив, що зґвалтуванням слід розуміти природні статеві зносини між особами різної статі всупереч або з ігноруванням волі потерпілої особи із застосуванням фізичного насильства, погрози його застосування або з використанням безпорадного стану потерпілої особи. Перелік неправомірних дій, якими обумовлюється факт зґвалтування, є вичерпним. Тому дії особи, яка домоглася згоди особи протилежної статі на статеві зносини в інший спосіб, наприклад, шляхом настирливих пропозицій вступити у статеві зносини або шляхом обману чи зловживання довірою (освідчення у коханні, завідомо неправдива обіцянка укласти шлюб, сплатити за сексуальну послугу тощо) не можуть кваліфікуватися як зґвалтування (п.1).

Способи підготовки, вчинення і приховування зґвалтування. Як зазначалося, факт знайомства гвалтівника з потерпілою особою суттєво впливає на способи його дій. У таких діях можна вичленити дві складові: 1) обрання жертви сексуального насильства, яку буде легко заманити у місце, зручне для здійснення статевого акту; 2) здійснення статевого акту в умовах, які на думку злочинця виключають звернення потерпілої до правоохоронних органів.

Обрання жертви сексуального насильства та її заманювання в місце, зручне для здійснення статевого акту здійснюється

зловмисником з урахуванням її особистості (довірливості, неосвіченості в статевих стосунках, схильності до вживання алкоголю, психічного захворювання тощо). Зокрема, як привід може бути використано запрошення у гості на день народження, святкування певної події, на пікнік у знайомій компанії та ін.

Як умова здійснення насильницького статевого акту, яка б виключала звернення потерпілої до правоохоронних органів, використовуються погрози фізичної розправи, розповсюдження відомостей, які ганьблять потерпілу та інші засоби психологічного тиску. Як один із варіантів дій злочинця може бути використання ним безпорадного стану потерпілої, до якого її планується довести в результаті введення в її організм алкоголю, снодійних або сильнодіючих препаратів, психотропних речовин, наркотиків.

Таким чином при зґвалтуванні знайомих осіб злочинці застосовують: 1) фізичне насильство для подолання опору під час статевих зносин; 2) висловлення різного роду погроз з метою, з метою попередження (унеможливлення) звернення потерпілої до правоохоронних органів; 3) використання безпорадного стану жертви, яка може бути обумовлена хворобою, введенням в організм алкоголю, сильнодіючих препаратів, снодійного.

Обстановка (місце, час, умови) вчинення. Найбільша кількість злочинів даної категорії вчиняється у приміщенні (квартирах і будинках), як правило, за місцем проживання винного чи потерпілої, пов'язаних родинними, шлюбними, сусідськими, подружніми стосунками. Іноді такі зґвалтування вчиняються і на лоні природи (наприклад, під час пікніків). Значна частина зґвалтувань знайомих злочинцям жертв вчиняється у денний час при відсутності сторонніх осіб. Але мають місце випадки, коли зґвалтування вчиняється у групі знайомих між собою неповнолітніх, в яку входять дівчата (організатори, підбурювачі, пособники), які провокують хлопців на зґвалтування своїх, на їхню думку, занадто скромних і порядних подруг, або просто знайомих дівчат.

Сліди зґвалтування. У даній категорії зґвалтувань сліди перебування насильника на місці події не мають того значення, як у провадженнях щодо зґвалтувань попередньої класифікаційної групи, оскільки тут відсутнє завдання розшуку та ідентифікації цієї особи. На те, що зґвалтування було вчинено саме конкретно (знайомою) особою, вказує, перш за все, сама потерпіла в своєму зверненні у правоохоронні органи і в наступних показаннях. Тому пріоритетного значення набувають інші сліди, які дозволяють встановити насильницький характер здійсненого статевого акту, наявність відповідного умислу і мотивації. Зокрема, такими слідами можуть бути відображення вчинків, які, з одного боку, передували статевим зносинам, а з іншого – відбулися після їх здійснення.

Зважаючи на те, що показання потерпілої особи можуть бути обмовою у вчиненні злочину, її показання повинні знайти підтвердження іншими джерелами. Зокрема, це

можуть бути свідки з найближчого оточення потерпілої особи і підозрюваного, яким було відомо про:

- характер стосунків між підозрюваним і потерпілою особою;
- про факт їх зустрічі у певному місці;
- обставини, які передували цій зустрічі;
- події, які відбулися після цієї зустрічі.

Поряд з матеріальними слідами здійснення насильницького статевого акту (тілесних ушкоджень, виділень крові, сперми, волосся тощо) показання свідків про наведені обставини можуть мати значення непрямих доказів у кримінальному провадженні.

Особливості потерпілої особи. Найчисельнішу групу потерпілих складають жінки та неповнолітні дівчата, з якими гвалтівник певний час був знайомий і мав певні стосунки. Рівень знайомства може бути різним. За цією ознакою в цій групі можна виділити дві підгрупи, які суттєво відрізняються одна від одної:

а) потерпілі, які познайомилися зі злочинцем напередодні зґвалтування (зазвичай, це молоді недосвідчені дівчата, які необачно погоджуються на контакти з незнайомими чоловіками, наприклад, покататися на дорожньому автомобілі, піти у гості, вживати спиртні напої і т.п.);

б) потерпілі, які знаходилися зі злочинцем в тривалих стосунках (родичі, сусіди, колеги по роботі чи навчанню, друзі).

Для поведінки потерпілих характерними є ситуації, коли вони не чинять активного опору під впливом погроз з боку злочинця (злочинців), а місцем вчинення злочину є житло. Ця обставина може бути використана стороною захисту для заяви, що підозрюваний (обвинувачений) розцінював поведінку жінки, як згоду на статеві зносини.

Висновки. Підводячи підсумок викладеному, потрібно зазначити, що криміналістична класифікація зґвалтувань у залежності від особливостей суб'єктів цих злочинів та їх зв'язку з потерпілими особами, надає можливість диференціювати криміналістичну характеристику зґвалтувань. А відтак і визначити особливості ситуацій, що складаються на момент відкриття кримінальних проваджень даної категорії, конкретизувати обставини, які підлягають встановленню, та необхідні для цього слідчо-розшукові дії і тактику їх проведення.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Щур Б.В. Теоретичні основи формування та застосування криміналістичних методик : [монографія] / Б.В. Щур. – Х. : Харків юридичний, 2010. – 320 с.
2. Журавель В.А. Криміналістичні методики: сучасні наукові концепції : [монографія] / В.А. Журавель. – Х.: Вид. агенція «Апостіль», 2012. – 304 с.
3. Керівництво з розслідування злочинів : [науково-практичний посібник] / [В.Ю. Шепітько, В.О. Коновалова, В.А. Журавель та ін.]; за ред. В.Ю. Шепітька. – Х. : «Одісей», 2009. – 960 с.
4. Вандышев В.В. Реализация взаимосвязей жертвы и преступника в раскрытии и расследовании насильственных преступлений : [учебное пособие] / В.В. Вандышев. – С.Пб. : Изд-во С.-Петербурга. ВШ МВД России, 1992. – 114 с.
5. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – 4-те вид., перероб. і доп. – К.: Юридична думка, 2007. – 1184 с.
6. Андреев А.С. Взаимосвязи «жертвы и преступника» по делам об изнасилованиях, совершенных группой лиц / А.С. Андреев, Л.Н. Кийко / [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.sworld.com.ua>.
7. Фрейд З. Очерки по психологии сексуальности / З. Фрейд. – Харьков : Изд-во «Фолио», 2009. – 240 с.
8. Закон об уголовном праве Израиля. Постатейный перевод с иврита на русский язык / М. Дорфман. – Хайфа, 2010. – 253 с. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://library.khpg.org>.

УДК 343.653

КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗЛОЧИНІВ ЯК НЕВІД'ЄМНИЙ ЕЛЕМЕНТ МЕТОДИКИ РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ЗАРАЖЕННЯМ ВІЛ-ІНФЕКЦІЄЮ ЧИ ІНШОЮ НЕВИЛІКОВНОЮ ІНФЕКЦІЙНОЮ АБО ВЕНЕРИЧНОЮ ХВОРОБОЮ

Павелко Ю.Р., аспірант
кафедри кримінального права і процесу
Інститут права та психології
Національного університету «Львівська політехніка»

Стаття присвячена дослідженню проблем розслідування злочинів, пов'язаних із зараженням ВІЛ-інфекцією чи іншою невиліковною інфекційною або венеричною хворобою. Автор досліджує таку теоретико-правову категорію, як «криміналістична характеристика злочинів, пов'язаних із зараженням ВІЛ-інфекцією чи іншою невиліковною інфекційною або венеричною хворобою», через призму обов'язкової присутності цього елемента у сучасній методиці розслідування таких злочинів, визначає її сутність, елементи та надає розгорнуту їх характеристику.

Ключові слова: кримінальне провадження, криміналістична характеристика, зараження ВІЛ, зараження інфекційною хворобою, органи досудового розслідування, методика розслідування злочинів, злочини, пов'язані із зараженням ВІЛ-інфекцією чи іншою невиліковною інфекційною або венеричною хворобою.

Стаття посвячена изучению проблем расследования комплекса преступлений, которые связаны с заражением ВИЧ-инфекцией или иным инфекционным/венерическим заболеванием. В контексте этого автор рассматривает такую теоретико-правовую категорию, как «криминалистическая характеристика» указанных преступлений, анализирует сущность и изучает элементы.

Ключевые слова: уголовное судопроизводство, криминалистическая характеристика, заражение ВИЧ-инфекцией, заражение инфекционным заболеванием, методика расследования преступлений, преступления, связанные с заражением ВИЧ-инфекцией или иным инфекционным/венерическим заболеванием.

Pavelko Yu.R. FORENSIC DESCRIPTION OF CRIMES, AS AN INALIENABLE ELEMENT OF METHODOLOGY OF INVESTIGATION OF THE CRIMES RELATED TO THE HUMAN IMMUNODEFICIENCY VIRUS INFECTION OR OTHER INCURABLE INFECTIOUS OR VENEREAL DISEASE

The article is devoted to problems of investigation of crimes associated with human immunodeficiency virus or other incurable infectious or venereal disease. The author explores this theoretical and legal category as “forensic characteristics of crimes related to infection by the human immunodeficiency virus infection or other infectious or incurable venereal disease”, through the prism of the mandatory presence of this element in modern methods of investigation of such crimes, defines its essence elements and provides a detailed characteristic of them.

Key words: criminal proceedings, forensic characterization of infection with human immunodeficiency virus, infectious disease, bodies of preliminary investigation, methods of investigation of crimes, crimes associated with infection by the human immunodeficiency virus or other incurable infectious or venereal disease.

Постановка проблеми. Серед актуальних задач, що стоять перед світовим співтовариством у XXI ст., займають окреме місце проблеми, які пов'язані з поширенням ВІЛ-інфекції та інших венеричних та невиліковних захворювань, а також боротьба з ними і профілактика, адже вони докорінно підривають суспільство зсередини, зводячи намагання націй та народів на збереження себе та своєї культурної спадщини нанівець. І якщо у країнах Європи, США, Японії та інших цивілізованих державах це питання активно вирішується, в Україні через політичні та соціальні негаразди ці питання, зважаючи на динаміку розвитку таких явищ на вітчизняних теренах, практично не вирішуються. Зауважимо, що особливої важливості в контексті сказаного вище, набувають питання медичного та правового захисту суспільства від поширення епідемії та пандемії інфекційних хвороб, небезпечних для життя людини: ВІЛ/СНІД, інших невиліковних інфекційних та венеричних хвороб, загроза епідемії яких також існує.

ліковних інфекційних та венеричних хвороб, загроза епідемії яких також існує.

Згідно зі статистичними даними Міжнародного Альянсу по боротьбі з ВІЛ/СНІД в Україні кількість зареєстрованих нових випадків ВІЛ-інфікованих постійно збільшується [1]. За даними Національної поліції України, починаючи з 2002 р. по 2016 р. включно, кількість злочинів у цій сфері зросла вдвічі. Гірше за все те, що, за тими самими даними, більшість таких злочинів, порушених по ст.ст. 130, 131, 133 КК України, і досі не розкрито, а злочинці не покарані.

На нашу думку, це свідчить не тільки про серйозні прорахунки з боку силових структур, що покликані боротися з цими явищами, а й про відсутність якісного методичного забезпечення їх протидії. Тому важливим завданням є сформувати засади методики розслідування такої категорії злочинів та розробити зрозумілі алгоритми протидії та подолання означених явищ.

З огляду на це, розумним кроком було б почати з першого елемента формування будь-якої методики злочинів – криміналістичної характеристики.

Мета статті – визначити зміст та елементи криміналістичної характеристики злочинів, пов'язаних із зараженням ВІЛ-інфекцією чи іншою невиліковною інфекційною або венеричною хворобою.

Виклад основного матеріалу. Криміналістична характеристика, за визначенням низки відомих вчених (Р.С. Белкин, А.Н. Васильев, І.Ф. Герасимов, В.Г. Танасевич та ін.), є основою конструювання ефективних методик розслідування злочинів. У криміналістичній науці проблемам криміналістичної характеристики злочинів приділено значну увагу. Наприкінці 60-х рр. ХХ ст. ця категорія криміналістики швидко одержала визнання провідних учених-криміналістів і впевнено увійшла до арсеналу наукового апарату криміналістики [2, с. 99].

Попри все, криміналістична характеристика злочинів і досі залишається однією з найсуперечливіших категорій методики розслідування злочинів, що свідчить про складність досліджуваного питання. Загалом дискусія про поняття і зміст криміналістичної характеристики відбувається за двома напрямками. Один із них стосується самого визначення «криміналістична характеристика злочину», інший – елементів криміналістичної характеристики.

Вперше поняття криміналістичної характеристики було використано Л.І. Сергеевим [3, с. 4–5] та О. Н. Колесниченко [4, с. 10]. Л.І. Сергеев розкрив і зміст криміналістичної характеристики. З того часу, зазначає М.П. Яблоков, питання криміналістичної характеристики «стали предметом постійної уваги багатьох криміналістів, які, в першу чергу, досліджували питання методики розслідування окремих видів злочинів. Як наукова категорія вона стала частиною учбової програми курсу «Криміналістика» і самостійною темою підручників криміналістики». Одночасно активно розроблювались теоретичні і методичні аспекти криміналістичної характеристики злочинів [5, с. 4].

Оскільки в будь-якому злочині можна виділити ряд рис, що мають значення для розслідування або криміналістичних досліджень, криміналістична характеристика, систематизуючи закономірності злочинної діяльності, відображає ці ознаки та властивості. Г.А. Густов визначає, що криміналістична характеристика «лише відображає злочин і ті елементи, які його складають» [6, с. 43]. О.Н. Колесниченко підкреслював: «Криміналістична характеристика – це, перш за все, система відомостей (знань) про злочин як реальне явище дійсності, об'єкт дослідження на попередньому слідстві і у суді. З цієї причини до неї не входять ні реальні об'єкти, ні їхні властивості і відносини». Цю точку зору підтримують також М.О. Селіванов, який визначав криміналістичну характеристику як сукупність типових даних про злочини певного виду і пов'язані з ними обставини, які мають значення для розслідування» [7, с. 130], Л.Г. Відонов та В. Л. Відонов

розуміють криміналістичну характеристику як «закономірно взаємопов'язані криміналістичні дані про елементи складу злочину певних видів злочинів, які сприяють їх розкриттю та розслідуванню» [8, с. 97].

На думку, М.Г. Шурухнова криміналістична характеристика – це відображення системи криміналістичних рис, властивостей, ознак злочину, які відбилися в об'єктивній дійсності. Іншими словами, це система узагальнених даних про спосіб вчинення, механізм і типові сліди злочину, особу злочинця й інші істотні риси, властивості і особливості злочину і обставини, які його супроводжують, що сприяє оптимізації методики розслідування і практичному застосуванню засобів, прийомів і методів криміналістики в розкритті та розслідуванні злочинів [9, с. 450–451].

Як зазначає С.О. Сафронов, структура криміналістичної характеристики злочинів складна і неоднакова для всіх видів злочинів. З погляду криміналістичної необхідності, інтерес подають виділення і вивчення таких видів зв'язків елементів криміналістичної характеристики, що мають характер закономірностей для зазначеного виду злочинів, спираються надані узагальнені практики. Значення цих зв'язків пояснюється тим, що елементам криміналістичної характеристики, відомим на початку розслідування, будуть відповідати інші, ще невідомі на цей момент розслідування елементи [10, с. 17].

В.Г. Танасевич вважає такими взаємопов'язаними елементами «спосіб вчинення злочину, обстановку вчинення злочину, безпосередній предмет злочинного посягання, умови охорони його від посягання<...>особа суб'єкта злочину, маскування, що скероване на приховування злочинного діяння і винних осіб, яке здійснюється як під час вчинення злочину, так і після нього» [11, с. 92].

Під час дослідження злочинів, пов'язаних із зараженням ВІЛ-інфекцією чи іншою невиліковною інфекційною або венеричною хворобою, не можна не погодитися з думкою Л.Д. Самігіна, який зазначив, що введення в криміналістичну характеристику елементів, які взяті з кримінологічної, кримінально-правової та інших сторін злочину, природне, корисне і виправдане, якщо вони мають криміналістичне значення [12], оскільки складовою частиною криміналістичної характеристики злочинів даного виду можуть бути знання з кримінального права, кримінології, медицини та інших галузей.

Таким чином, криміналістична характеристика може складатися з будь-яких криміналістично-значущих елементів, відомості про які дають змогу удосконалювати процес розслідування злочинів.

Розуміння криміналістичної характеристики дає змогу автору використовувати її з метою виявлення групових особливостей злочинів, пов'язаних із зараженням ВІЛ-інфекцією чи іншою невиліковною інфекційною або венеричною хворобою, розробити криміналістичну характеристику цих видів злочинів та визначити найбільш ймовірні співвідношення між її елементами та обставинами подій, які мали місце.

Специфіка розслідування цих злочинів зумовлюється їх характером, необхідністю детального вивчення не тільки обставин самої події та потерпілої особи, підозрюваних (обвинувачених), а й різноманітних сторін їх особистого життя, зокрема інтимного [13, с. 21].

Обстановка вчинення злочину як елемент криміналістичної характеристики має дуже велике значення під час розслідування будь-яких злочинів. У кожному злочині під час його аналізу виявляються об'єкти, явища та процеси, які взаємодіють і характеризують основні умови об'єктивної реальності, що склалися на момент вчинення злочину та надають криміналістичну інформацію з метою вибору найбільш правильних шляхів і методів розслідування.

Подія злочину – це перша ланка у процесі розслідування, саме тому спочатку встановлюється наявність суспільно небезпечного діяння: за ч. 1 ст. 130 КК України – це дії, які створюють реальну небезпеку зараження іншої особи ВІЛ-інфекцією чи іншою невиліковною інфекційною хворобою; за ч. 2 ст. 130 та ст.ст. 131, 133 КК України – це фактичне зараження особи ВІЛ-інфекцією чи іншою невиліковною інфекційною або венеричною хворобою за визначених умов та обставин, а потім – наявність інших елементів складу злочину.

Злочини, пов'язані із зараженням ВІЛ-інфекцією чи іншою невиліковною інфекційною або венеричною хворобою відбуваються в основному в умовах неочевидності. Варто констатувати, що в 92% випадків відсутні свідки-очевидці злочину. Але іноді існують свідки, які фізичними діями вербально сприяють або перешкоджають вчиненню злочину.

До того ж, як показали власні вивчення статистичних досліджень, зараження ВІЛ-інфекцією чи іншою невиліковною інфекційною або венеричною хворобою, 31% відбувається влітку, 11% – восени, 35% – взимку, 23% – навесні. Щодо часу вчинення злочинів, передбачених ст.ст. 130, 131, 133 КК України, було встановлено, що 15% злочинів відбувається у вечірній час (з 18:00 до 00:00); 23% уночі (з 00:00 до 6:00); 10% вранці (з 6:00 до 12:00); 8% удень (з 12:00 до 18:00); в 44% матеріалах судово-слідчої практики час вчинення злочинів невідомий.

Зазначимо, що здебільшого злочини, пов'язані із зараженням ВІЛ-інфекцією чи іншою невиліковною інфекційною або венеричною хворобою, мають одноразовий характер. Але трапляються випадки, коли злочинні діяння безупинні у часі. Наприклад, мешканка Севастополя гр. Л., знаючи про свій діагноз і перебуваючи на обліку як хвора на синдромом придбаного імунodefіциту, займалася проституцією, не попереджаючи партнерів про можливість зараження. Цілий рік вона заржала кримчан ВІЛ-інфекцією, роз'їжджаючи по півострову. За день обслуговувала 2-3 клієнтів [14].

Варто звернути увагу і на те, що злочини, пов'язані із зараженням ВІЛ-інфекцією чи іншою невиліковною інфекційною або венеричною хворобою, іноді виступають як додаткові (ст.ст. 121, 122, 152, 153, 187 КК України), а

розслідування відбувається з розслідуванням іншого злочину, при чому обидва вчиняються одночасно.

Торкаючись слідової картини злочину, зауважимо, що особливістю криміналістичного джерела інформації про вчинення злочинів, пов'язаних із зараженням ВІЛ-інфекцією чи іншою невиліковною інфекційною або венеричною хворобою, є у слідосприймальному об'єкті – тілесній субстанції людини. Особливістю механізму злочинів, пов'язаних із зараженням ВІЛ-інфекцією чи іншою невиліковною інфекційною або венеричною хворобою, є те, що сліди цих злочинів виявити на місці події не можливо, оскільки вони належать до латентних дій. Саме тому сліди злочину найчастіше можна виявити в різного роду документах, які становлять основний обсяг доказів у матеріалах досудового розслідування за злочинами означеної категорії.

Наступним невід'ємним елементом криміналістичної характеристики досліджуваних нами злочинів є спосіб їх учинення. Розглядаючи цей елемент через призму нашого дослідження, ми можемо побачити, що способи зараження іншої особи ВІЛ-інфекцією чи іншою невиліковною інфекційною чи будь-якою венеричною хворобою можуть бути різними: статеві зносини, задоволення статевої пристрасті неприродним способом, ритуальні процедури (наприклад, кровне братання), переливання крові від зараженої людини, пересадження органів і штучне запліднення, від вагітних жінок, заражених ВІЛ-інфекцією, хворих на СНІД або інші невиліковні інфекційні хвороби, немовлятам під час пологів, поцілунки, порушення правил гігієни у побуті, сім'ї чи на роботі (наприклад, спільне користування посудом, постільною білизною (це характерно для венеричних хвороб), шприцями для ін'єкцій ліків або наркотичних засобів), самозараження (наприклад, введення собі відповідної ін'єкції).

У центрі події злочину перебуває суб'єкт злочину, сукупність якостей котрого головним чином зумовлює характер його злочинної діяльності та проявляється в ній. За кримінально-правовим законодавством, суб'єктом злочинів, передбачених ст.ст. 130, 133 КК України, є фізична осудна особа, яка досягла 16 років і є носієм ВІЛ-інфекції або іншої невиліковної інфекційної хвороби та знає про це.

Таким чином, особа, яка вчинила злочини, передбачені ст.ст. 130, 133 КК України, є спеціальним суб'єктом. Відповідно до ст. 131 КК України, спеціальним суб'єктом злочину визнається медичний, фармацевтичний або інший працівник. Медичні та фармацевтичні працівники – незалежно від того, яку спеціальну освіту, середню або вищу, вони мають (лікарі, медичні сестри, фельдшери тощо, зокрема працівники служби швидкої медичної допомоги та державної служби медицини катастроф), в якому закладі охорони здоров'я вони працюють або займаються медичною практикою як різновидом підприємницької діяльності.

Надамо авторську класифікацію осіб, які вчинили злочини за ст.ст. 130, 131, 133 КК України за антисуспільною спрямованістю. Таких осіб варто поділяти на:

– сексуально-розпусний тип (характеризуються зневажливістю до норм моралі, сексуальною розбещеністю, схильністю до вчинення статевих злочинів, відсутністю співчуття до потерпілих);

– асоціальний тип (належать алкоголіки, наркомани, особи без визначеного місця мешкання, особи, які не мають постійного джерела доходу, а також раніше були засуджені за насильницькі злочини або інші злочини проти особи. Ці особи характеризуються жорстокістю, грубістю, збоченими способами задоволення статевих потреб);

– корисливий тип (дану групу осіб можна поділити на «випадково-ситуативний тип» та «корисливо-спеціалізований тип». Так, «випадково-ситуативний тип» відрізняється тим, що їх дії мають спонтанний характер, вчинюються під впливом сприятливих умов, викликані раптовим умислом та є простими. Зазвичай до цього типу належать особи від 25–40 років, вони не мають сім'ї, постійного місця роботи, мешкання, зловживають спиртними напоями, вживають наркотики.

Останнім елементом криміналістичної характеристики досліджуваних нами злочинів є особа потерпілого. Зрозумілим є те що, вивчення особи потерпілого від злочинів, пов'язаних із зараженням ВІЛ-інфекцією чи іншою невиліковною інфекційною або венеричною хворобою у криміналістичному аспекті, потрібне для отримання відомостей про потерпілого як особистість, його спосіб життя, стосунки та контакти з оточенням, обвинуваченням, поведінка потерпілого до, під час і після вчинення злочину, вибору найбільш ефективних тактичних прийомів виконання окремих слідчих дій, що значною мірою відбивається на процесі розслідування загалом.

Вивчення автором матеріалів судово-слідчої практики щодо злочинів, пов'язаних із зараженням ВІЛ-інфекцією чи іншою невиліковною чи венеричною хворобою, показало, що у 53,5% випадків потерпілий був знайомий з обвинуваченим (відповідно, у 46,5% – ні).

Як правило, потерпілі від злочинів даної категорії перебували у стані алкогольного або наркотичного сп'яніння (90%).

Висновки. Отже, підбиваючи підсумки, варто акцентувати на тому, що:

– криміналістична характеристика злочинів, пов'язаних із зараженням ВІЛ-інфекцією чи іншою невиліковною інфекційною або венеричною хворобою, – це система відомостей про подію злочину, обстановку вчинення злочину, криміналістично значущі способи вчинення злочинів, типові слідчі ситуації, механізм утворення та локалізацію слідів, особу злочинця та особу потерпілого;

– криміналістична характеристика означених злочинів має ключове значення для

розроблення комплексу заходів щодо протидії таким злочинам і побудови адекватної сучасної методики розслідування злочинів передбачених ст.ст. 130, 131, 133 КК України;

– обов'язковими елементами криміналістичної характеристики досліджуваних нами злочинів варто визначити: подію злочину, слідову картину злочину, способи вчинення злочину та особи злочинця і жертви.

ЛІТЕРАТУРА:

1. ВІЛ-інфекція в Україні. Інформаційний бюлетень № 42 // Державна служба України з питань протидії ВІЛ-інфекції/СНІДу та інших соціально небезпечних захворювань: ДУ «Український центр профілактики і боротьби зі СНІДом МОЗ України», ДУ «Інститут епідеміології та інфекційних хвороб ім. Л.В. Громашевського НАМН України», Центральна санітарно-епідеміологічна станція МОЗ України, Програма з ВІЛ/СНІД, Бюро ВООЗ в Україні. – Київ, 2014. – 40 с.
2. Танасевич В.Г. Криміналістическая характеристика преступлений / В.Г. Танасевич, В.А. Образцов // Вопросы борьбы с преступностью. – М., 1976. – № 25. – С. 99–100.
3. Сергеев А.И. Возбуждение уголовного дела // Советский уголовный процесс [Учебник] / Под ред. В.П. Божьева. – М.: Юрид. лит., 1990. – С. 118–143.
4. Колесниченко А.Н. Научные и правовые основы расследования отдельных видов преступлений : автореф. дис. ... д. ю. н. / А.Н. Колесниченко. – Харьковский юрид. институт им. Ф.Э. Дзержинского. – Харьков, 1967. – 42 с.
5. Криміналістика [Учебник] / Под ред. И.Ф. Пантелеева, Н.А. Селиванова. – М., 1984. – 365 с.
6. Жогин Н.В., Фаткуллин Ф.Н. Предварительное следствие в советском уголовном процессе / Н.В. Жогин, Ф.Н. Фаткуллин. – Изд-во «Юридическая литература». – М., 1965. – 308 с.
7. Сергеев Л.А. Расследование и предупреждение хищений совершенных при производстве строительных работ : автореф. дис. ... к. ю. н. / Л.А. Сергеев ; Всесоюзный ин-т по изучению причин и разработке мер предупреждения преступности. – М., 1966. – 16 с.
8. Видонов Л.Г., Видонов В.Л. К вопросу о криміналістической характеристике преступлений и закономерных связях между ее элементами / Криміналістическая характеристика преступлений : Сб. научных трудов. – М., – 1996. – С. 9–97.
9. Шурухнов Н.Г. Криміналістика: [Учебник] / Н.Г. Шурухнов. – М. : Юрист, 2004. – 639 с.
10. Сафонов Д.А. Криміналістична характеристика та основні положення розслідування наружи над могилою : дис. ... к. ю. н. / Д.А. Сафонов. – Харків, 2012. – 211 с.
11. Танасевич В.Г. Теоретические основы методики расследования преступлений // Методика расследования преступлений. Общие положения: Материалы научно-практической конференции (г. Одесса, ноябрь 1976 г.). – М., 1976. – С. 3–10.
12. Облаков А.А. Криміналістическая характеристика и классификация мошенничества в сфере оптового потребительского рынка // «Черные дыры» в Российском Законодательстве. – 2003. – № 1 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.k-press.ru/bh/2003/1/roblakov/roblakov.asp>.
13. Методика розслідування окремих видів злочинів, підслідних органам внутрішніх справ: [навчальний посібник] / [О.В. Батюк, Р.І. Благуца, О.М. Гумін та ін.]; за заг. ред. Є.В. Пряхіна. – Львів: ЛьвДУВС, 2011. – 324 с.
14. В Украине – рост СПИД-терроризма [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://cripo.com.ua/?sect_id=6&aid=35410.

УДК 343.13

СУТНІСТЬ ТА ПОРЯДОК ПОВІДОМЛЕННЯ ПРО ПІДОЗРУ

Павлійчук К.В., юрист 2 класу,
прокурор
Кременчуцька місцева прокуратура

Розглянуто поняття «підозрюваний», проаналізовано проблемні питання, які виникають у процесі визнання особи підозрюваною, надано визначення повідомленню про підозру, досліджено його значення, порядок вручення та обов'язки, покладені на слідчого, прокурора у кримінальному провадженні.

Ключові слова: підозра, підозрюваний, повідомлення про підозру, письмове повідомлення про підозру, порядок повідомлення про підозру.

Рассмотрено понятие «подозреваемый», проанализированы проблемные вопросы, которые возникают в ходе признания лица подозреваемым, дано определение сообщению о подозрении, исследованы его значение, порядок вручения и обязанности, возложенные на следователя, прокурора в криминальном производстве.

Ключевые слова: подозрение, подозреваемый, сообщение о подозрении, письменное сообщение о подозрении, порядок сообщения о подозрении.

Pavliichuk K.V. THE SUBSTANCE AND PROCEDURE OF NOTIFICATION OF SUSPICION

Examines the notion of “suspicion”, analyzed the problematic issues that arise in the course of recognizing a person as a suspect, the definition of the message on suspicion, investigates its value, order of delivery and the responsibilities of the investigator, the Prosecutor in criminal proceedings

Key words: suspicion, suspect, notice, written notice, procedures for notification of suspicion.

Постановка проблеми. У Конституції України закріплено, що утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави (ст. 3) [1].

Проте дотепер залишаються нероз'ясненими чимало основних термінів та нормативно-правових норм кримінального процесуального законодавства, що, з огляду на їх різне тлумачення та використання на практиці, призводить до порушень прав людини та зниження довіри суспільства до правоохоронної системи загалом.

Так, суд зобов'язаний визнати істотними порушеннями прав людини й основоположних свобод, зокрема, порушення права особи на захист та отримання показань чи пояснень від особи, яка не була повідомлена про своє право відмовитися від давання показань та не відповідати на запитання, або їх отримання з порушенням цього права (п.п. 3, 4 ч. 2 ст. 87 Кримінального процесуального кодексу України 2012 р. (далі – КПК України)). [2]

Оскільки притягнення особи до кримінальної відповідальності починається з моменту повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального правопорушення (п. 14 ч. 1 ст. 3 КПК України), безсумнівно актуальним є вивчення проблемних питань, пов'язаних з поряdkом виконання даної процесуальної дії.

Ступінь розробленості проблеми. Проблематику, що виникає під час визнання особи підозрюваним, вивчало багато науковців, серед яких Л. Лобойко, Є. Лук'янчиков, В. Маляренко, О. Михайленко, В. Нор, Л. Удалова, Г. Серета, М. Погорецький, В. Шибіко, М. Шумило, В. Гринюк, В. Юрчишин. Однак досі потребують визначення деякі поняття, розуміння яких важливе для правильного застосування на практиці.

Мета статті – визначити термін «повідомлення про підозру», встановити момент, з якого особі повідомлено про підозру у вчи-

ненні кримінального правопорушення, а також окремі аспекти порядку повідомлення про підозру.

Виклад основного матеріалу. Європейський суд визначив «кримінальне обвинувачення» як «офіційне доведення до відома особи компетентним органом твердження про те, що ця особа вчинила кримінальне діяння», офіційне повідомлення про намір здійснення стосовно неї кримінального переслідування (див. рішення у справі «Ноймайстер проти Австрії»), початок досудового слідства проти конкретної особи чи арешт банківських рахунків конкретної особи (див. рішення у справі «Рінгайзен проти Австрії») [3].

Згідно зі ст. 42 КПК України, підозрюваним є особа, якій у порядку, передбаченому ст.ст. 276–279 КПК України, повідомлено про підозру, особа, яка затримана за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення, або особа, щодо якої складено повідомлення про підозру, однак його не вручено їй внаслідок невстановлення місцезнаходження особи, проте вжито заходів для вручення у спосіб, передбачений КПК України для вручення повідомлень, до передачі обвинувального акту щодо неї до суду в порядку, передбаченому ст. 291 вищевказаного Кодексу.

Вважаємо, що підозру у вчиненні кримінального правопорушення можна визначити як обґрунтоване доказами та встановленими обставинами припущення про винність певної особи у вчиненні діяння, за яке законом України про кримінальну відповідальність передбачена відповідальність.

У ст. 276 КПК України, в якій вказані випадки обов'язкового повідомлення особі про підозру, зазначено, що у разі затримання особи на місці вчинення кримінального правопорушення чи безпосередньо після його вчинення особа отримує статус підозрюваного.

Іншим випадком повідомлення про підозру є обрання до особи одного із запобіжних заходів, зазначених у ст. 176 КПК України. Форма її викладення та порядок повідомлення законодавством не визначені, лише вказано на необхідність обґрунтування (ч. 2 ст. 177 КПК України).

Також повідомлення особі про підозру обов'язкове після встановлення наявності достатніх доказів для підозри особи у вчиненні кримінального правопорушення. Під достатніми доказами для повідомлення особи про підозру варто розуміти відомості, отримані в установленому законом порядку, перевірені й оцінені слідчим, прокурором у процесі досудового розслідування, які в сукупності дають змогу дійти висновку, що конкретна особа вчинила кримінальне правопорушення і не підлягає звільненню від відповідальності за нього.

В усіх випадках повідомлення особі про підозру слідчий, прокурор або інша уповноважена службова особа (особа, якій законом надано право здійснювати затримання) зобов'язані невідкладно повідомити підозрюваному про його права, передбачені ст. 42 КПК України.

Особі, стосовно якої складено повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення, протягом доби обов'язково треба вручити або відправити для вручення письмове повідомлення про підозру. Пропущений строк його вручення чи відправлення для вручення особі не може бути поновлений судом, оскільки письмове повідомлення про підозру не є рішенням.

Також затриманій особі необхідно вручити письмове повідомлення про підозру не пізніше 24 годин із моменту її затримання. Після їх перебігу особа не вважається затриманою законно та підлягає негайному звільненню.

Перед складанням, погодженням повідомлення про підозру слідчий, прокурор має встановити наявність відповідних підстав для цього, зазначених у ст. 276 КПК України, та, за своїм внутрішнім переконанням, яке ґрунтується на всебічному, повному й неупередженому дослідженні всіх обставин кримінального провадження, керуючись законом, оцінити кожен доказ із точки зору належності, допустимості, достовірності, а сукупність зібраних доказів – із точки зору достатності та взаємозв'язку (ч. 1 ст. 94 КПК України).

Таким чином, слідчий, прокурор (процесуальний керівник), складаючи повідомлення особі про підозру, викладає в ньому власну думку про винуватість особи у вчиненні злочину, яка склалася у нього на підставі аналізу та оцінки тих доказів, що встановлені у процесі досудового розслідування на момент прийняття такого рішення.

Враховуючи зміну процесуального становища особи з моменту визнання її підозрюваною, письмове повідомлення про підозру за своєю сутністю є складенням прокурором або слідчим за погодженням із прокурором офіційним документом, з якого починається притягнення певної особи до кримінальної відповідальності.

Письмове повідомлення про підозру має містити відомості, зазначені у ст. 277 КПК

України, а саме: прізвище та посаду слідчого, прокурора, який здійснює повідомлення; анкетні відомості особи, яка повідомляється про підозру (прізвище, ім'я, по батькові, дату та місце народження, місце проживання, громадянство); найменування (номер) кримінального провадження, в межах якого здійснюється повідомлення; зміст підозри; правова кваліфікація кримінального правопорушення, у вчиненні якого підозрюється особа, із зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність; стислий виклад фактичних обставин кримінального правопорушення, у вчиненні якого підозрюється особа, зокрема зазначення часу, місця його вчинення, а також інших суттєвих обставин, відомих на момент повідомлення про підозру; права підозрюваного; підпис слідчого, прокурора, який здійснив повідомлення.

З метою забезпечення суворого дотримання закріпленої кримінальним процесуальним законом вимоги щодо виключних повноважень прокурора на визнання особи підозрюваною вважаємо за необхідне доповнити перелік обов'язкових відомостей, які мають містити письмові повідомлення про підозру, пунктом «підпис прокурора, який погодив повідомлення про підозру».

Письмове повідомлення про підозру вручається в день його складення слідчим або прокурором, а якщо слідчий, прокурор з об'єктивних причин позбавлені можливості безпосередньо вручити цей процесуальний документ – у спосіб, передбачений у главі 6 КПК «Повідомлення» (ч. 1 ст. 278, ст.ст. 111–112 КПК України), за винятком положень щодо змісту повідомлення та наслідків неприбуття особи (ч. 3 ст. 111 КПК України).

У ст. 135 КПК України встановлено, що особа викликається до слідчого, прокурора, слідчого судді, суду шляхом: вручення повістки про виклик, надсилання її поштою, електронною поштою, факсимільним зв'язком, здійснення виклику по телефону, здійснення виклику телеграмою. У разі тимчасової відсутності особи за місцем проживання повістка для передачі їй вручається під розписку: дорослому члену сім'ї особи чи іншій особі, яка з нею проживає, житлово-експлуатаційній організації за місцем проживання особи; адміністрації за місцем її роботи. Повістка про виклик може вручатися особі працівником органу зв'язку, працівником правоохоронного органу, слідчим, прокурором, а також секретарем судового засідання, якщо таке вручення здійснюється у приміщенні суду.

Погоджуємося з О.Ю. Татаровим та іншими вченими, які на підставі системного аналізу положень КПК стверджують, що надіслання особі повідомлення про підозру засобами поштового зв'язку відповідатиме вимогам КПК та вважатиметься належним способом такого повідомлення лише у разі вручення поштового відправлення особисто (безпосередньо) підозрюваному.

Письмове повідомлення про підозру можуть вручити також інші особи, але в подальшому факт його вручення повідомлення про підозру (відомостей про особу, якій воно вру-

чене) має бути зафіксовано під час розслідування (наприклад, під час проведення допиту свідка). Особа ж набуває статусу підозрюваного лише після фактичного вручення їй повідомлення про підозру [4, с. 183].

О.І. Тищенко та Д.М. Говорун дійшли висновку, що процесуальний статус особи у кримінальному провадженні, якій повідомлення про підозру було надіслане засобами поштового зв'язку, але не було вручене адресату та повернуте відправнику у зв'язку із закінченням строку зберігання на поштовому відділенні або відмовою адресата від його отримання, не змінюється, оскільки чинне кримінальне процесуальне законодавство, крім вимоги безпосереднього вручення повідомлення про підозру, вказує на необхідність роз'яснення процесуальних прав та обов'язків підозрюваного, підтвердження виконання вказаних дій особистим підписом підозрюваного. Враховуючи наявність таких вимог, наведені способи вручення повідомлення про підозру не тягнуть за собою набуття статусу підозрюваного. Виняток із цього загального правила законодавець передбачає лише у разі проведення спеціального досудового розслідування, яке здійснюється на підставах та у порядку, передбачених главою 241 КПК України [5, с. 152].

Отримання письмового повідомлення, направлено електронною поштою, підтверджується листом із відповіддю про ознайомлення зі змістом (ст. 136 КПК України).

Отже, вважаємо, що практика оголошення особи в розшук, на підставі ч. 1 ст. 281 КПК України, одночасно з надсиланням їй повідомлення про підозру засобами поштового зв'язку є помилковою, й оголосити особу в розшук можна лише після набуття нею статусу підозрюваного та ознайомлення з процесуальними правами та обов'язками.

Особливий порядок письмового повідомлення про підозру окремої категорії осіб здійснюється відповідно до глави 37 КПК України.

Під час досудового розслідування після повідомлення особі про підозру ще можуть бути отримані докази та відомості, після оцінки сукупності яких виникне необхідність змінити повідомлення особі про підозру.

У разі виникнення підстав для повідомлення про нову підозру або зміну раніше повідомленої підозри слідчий, прокурор зобов'язаний виконати дії, передбачені ст. 278 КПК України. Якщо повідомлення про підозру здійснив прокурор, повідомити про нову підозру або змінити раніше повідомлену підозру має право тільки прокурор.

Проаналізувавши вказані норми кримінального процесуального законодавства, доходимо висновку, що повідомлення про підозру є процесуальною дією (усним повідомленням або врученням письмового повідомлення про підозру), якою прокурор або слідчий за погодженням із прокурором на підставі зібраних доказів у процесі досудового провадження повідомляє особу про прийняте стосовно неї процесуальне рішення визнати підозрюваним у вчиненні кримінального правопорушення, та початком притягнення особи до кримінальної відповідальності.

Дата та час повідомлення про підозру, правова кваліфікація кримінального правопорушення, у вчиненні якого підозрюється особа, із зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність невідкладно вносяться слідчим, прокурором до Єдиного реєстру досудових розслідувань. Даний обов'язок підтверджує особливе значення моменту повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального правопорушення для учасників кримінального процесу, адже з нього всі учасники провадження поділяються на сторони обвинувачення і захисту, які, згідно із загальною засадою змагальності, можуть використовувати аналогічні права на збирання та подання до суду доказів, клопотань, скарг та вчинення інших процесуальних дій, передбачених КПК України.

Крім того, із дня повідомлення особі про підозру чітко встановлено строк проведення досудового розслідування, протягом якого прокурор зобов'язаний у найкоротший строк здійснити одну з таких дій: закрити кримінальне провадження; звернутися до суду з клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності; звернутися до суду з обвинувальним актом, клопотанням про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру (ст. 283 КПК України).

Таким чином, від своєчасного встановлення особи та надання статусу підозрюваного залежить ефективність досудового розслідування та забезпечення прав учасників процесу.

Прийняте рішення щодо повідомлення особі про підозру не означає, що мета розслідування досягнута і його можна закінчити. На виконання вимоги щодо всебічності, повноти і неупередженості розслідування (ч. 2 ст. 9 КПК України) потрібно ще допитати особу як підозрюваного щодо обставин інкримінованого кримінального правопорушення, перевірити її показання, а за необхідності – виконати інші процесуальні дії. Таким чином, подальше розслідування може призвести до встановлення обставин, які виключають кримінальну відповідальність особи, або інших підстав до закінчення досудового розслідування щодо цієї особи, до виявлення нових осіб, які вчинили або є причетними до вчинення кримінального правопорушення.

Слідчому, прокурору варто пам'ятати про дотримання загально-правового принципу презумпції невинуватості під час здійснення обвинувальної діяльності, адже усі сумніви щодо доведеності вини тлумачаться на користь особи.

Рішення про закриття кримінального провадження, в якому особі повідомлялося про підозру, за всіма підставами приймається прокурором.

Проаналізувавши норми КПК України щодо підстав та порядку оскарження рішень, дій чи бездіяльності органів досудового розслідування чи прокурора, доходимо висновку, що повідомлення особі про підозру не підлягає оскарженню у процесі досудового провадження, а скарга на рішення про визнання особи підозрюваною може бути предметом розгляду під час підготовчого провадження у суді згідно з правилами ст.ст. 314–316 КПК України.

Висновки. Нами було досліджено кримінальні процесуальні норми, яких мають дотримуватись слідчий, прокурор та інші уповноважені службові особи, котрим надано право здійснювати затримання, у процесі визнання особи підозрюваним, та одержано висновки з окремих аспектів їх застосування.

Встановлено, що законодавчі положення, які регламентують інститут повідомлення про підозру, потребують удосконалення шляхом внесення відповідних змін до КПК України, що дасть змогу уникнути суперечностей у процесі їх застосування та зробить діяльність практичних працівників більш якісною та ефективною.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – С. 141.

2. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>

3. Гом'єн Д. Короткий путівник Європейською конвенцією з прав людини. – 2-е вид. укр. мовою [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.arbitr.gov.ua/files/pages/ECHR.htm>.

4. Татаров О.Ю. Проблеми повідомлення про підозру та шляхи їх вирішення / О.Ю. Татаров // Науковий часопис Національної академії прокуратури України. – 2014. – № 4. – С. 179–186.

5. Тищенко О.І., Говорун Д.М. Окремі питання процесуального порядку повідомлення про підозру в контексті реалізації засади публічності / О.І. Тищенко, Д.М. Говорун // Кримінальний процес. – 2016. – № 9. – С. 143–152.

6. Юрченко Л.В. Повідомлення про підозру: новела кримінального процесуального законодавства України / Л.В. Юрченко // Актуальні проблеми публічного та приватного права: зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф. (3 жовтня 2012 р.). – Запоріжжя: Класичний приватний університет, 2012. – С. 355–357.

УДК 343.13

КРИМІНАЛЬНІ ПРОЦЕСУАЛЬНІ РІШЕННЯ ЯК ПІДСТАВА ПРОВЕДЕННЯ НЕГЛАСНИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ

Соколов О.В., аспірант

кафедри кримінального процесу та оперативно-розшукової діяльності
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

У статті здійснено аналіз критеріїв розмежування кримінальних процесуальних рішень, які приймаються у зв'язку з проведенням негласних слідчих (розшукових) дій, а також обґрунтована доцільність теоретичної розробки зазначеного питання з метою подальшого використання у вітчизняній нормотворчій діяльності.

Ключові слова: кримінальний процес, кримінальні процесуальні рішення, негласні слідчі (розшукові) дії, отримання доказів.

В статье осуществлен анализ критериев разграничения криминально процессуальных решений, которые принимаются в связи с проведением негласных следственных (розыскных) действий, а также обоснована целесообразность теоретической разработки указанного вопроса для дальнейшего использования в отечественной нормотворческой деятельности.

Ключевые слова: криминальный процесс, криминально процессуальные решения, негласные следственные (розыскные) действия, получение доказательств.

Sokolov O.V. CRIMINAL PROCEDURAL DECISION AS THE BASIS OF PERFORM SECRET INVESTIGATIVE (SEARCH) ACTIONS

The article presents analysis criteria for delineating criminal procedural decisions that are taken in connection with the perform secret investigative (search) actions, also practicability of the theoretical study of this issue was substantiated for the further use in the national regulatory development activity.

Key words: Criminal Procedure, criminal procedural decisions, secret investigative (search) actions, obtaining evidence.

Постановка проблеми. Із впровадженням у вітчизняному кримінальному процесуальному праві інституту негласних слідчих (розшукових) дій (далі – НС(Р)Д) законодавцем були значно розширені повноваження представників сторони обвинувачення (прокурора та слідчого), спрямовані на отримання (збирання) та перевірку доказів шляхом використання таємних методів розслідування, які за своєю природою можуть бути порівняні з оперативно-розшуковими заходами.

У свою чергу, підставами для проведення НС(Р)Д у Кримінальному процесуальному кодексі України (далі – КПК) визначені відповідні

процесуальні рішення уповноважених суб'єктів сторони обвинувачення та слідчого судді.

Згідно зі ст. 110 КПК, процесуальними рішеннями є всі рішення органів досудового розслідування, прокурора, слідчого судді, суду. При цьому законодавець виділяє такі види процесуальних рішень: 1) судове рішення, яке приймається у формі ухвали або рішення; 2) рішення слідчого, прокурора, яке приймається у формі постанови та 3) обвинувальний акт, яким прокурор висуває обвинувачення у вчиненні кримінального правопорушення і яким завершується досудове розслідування.

Разом із тим під час аналізу змісту п. 1.9 «Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні», затвердженої Наказом ГПУ, МВСУ, СБУ, Адміністрації ДПСУ, Міністерства фінансів України, Міністерства юстиції України від 16.11.2012 р. № 114/1042/516/1199/936/1687/5 (далі – Інструкція) привертає увагу те, що впорядники зазначеного підзаконного нормативно-правового акта відносять до процесуальних документів щодо проведення НС(Р)Д не лише постанову слідчого, прокурора та ухвалу слідчого судді, а й клопотання, доручення, протоколи слідчого, прокурора, а також протоколи уповноваженого співробітника (працівника) оперативного підрозділу.

Неоднозначне тлумачення поняття та видів процесуальних рішень і процесуальних документів на практиці викликає значні труднощі, оскільки визначені КПК суб'єкти приймають певні кримінальні процесуальні рішення, які не відповідають меті їх винесення. Зважаючи на це, нагальною є потреба з'ясування сутності поняття «кримінальне процесуальне рішення», виокремлення його суттєвих ознак, дослідження правової природи, підстав його прийняття і реалізації слідчим, прокурором, слідчим суддею з метою проведення НС(Р)Д.

Ступінь розробленості проблеми. Науковим розробленням зазначеної проблематики протягом багатьох років ще з часів радянського періоду займалися видатні процесуалісти М.І. Бажанов, Ю.М. Грошевський, В.Я. Дорохов, А.Я. Дубинський, В.С. Зеленецький, П.А. Лупинська, Ю.В. Манаєв та інші. На сучасному етапі розвитку кримінальної процесуальної науки вказаним питанням присвятили свої праці І.В. Басиста, О.В. Гладишева, Н.В. Глинська, О.І. Марочкін, Н.Г. Муратова, М.А. Погорецький, В.О. Семенов, Д.Б. Сергеева та інші. Водночас недостатньо розробленим залишилось питання характеристики і чіткого розмежування кримінальних процесуальних рішень (далі – КПР), які приймаються у зв'язку з проведенням НС(Р)Д. Детальне дослідження зазначеного питання дасть можливість, на думку автора цієї роботи, створити наукове підґрунтя для подальшого наукового аналізу технології проведення НС(Р)Д, що відповідає вимогам закону.

Н.В. Глинська слушно зазначає, що більшість дослідників проблеми КПР розглядають їх як процесуальні акти, в яких завжди містяться відповіді на правові питання, що виникають під час провадження. Однак, говорячи про сутність процесуального акта, варто зазначити, що в правовій літературі це поняття тлумачиться неоднаково [6, с. 26].

Так, М.С. Строгович та П.А. Лупинська розглядають кримінальний процесуальний акт як дію учасника кримінальної процесуальної діяльності, що має процесуальну форму та закріплена в процесуальному документі [1, с. 200; 3, с. 4]. Д.С. Карев, Ю.В. Манаєв та В.В. Смірнова висловлюють позицію, що кримінальний процесуальний акт є процесуальним документом, складеним за результатами діяльності державних органів, що ведуть кримінальний процес [3, с. 32; 4, с. 11; 5, с. 21].

У свою чергу, А.Я. Дубинський та І.В. Басиста вважають, що процесуальний акт є нічим іншим, як процесуальною дією, і процесуальним документом [7, с. 80; 8, с. 52].

Виклад основного матеріалу. Існування різних точок зору вчених щодо визначення процесуального акту зумовлено, перш за все, етимологією слова «акт». Відповідно до «Великого тлумачного словника російської мови», зазначений термін має два значення: 1) одиничний прояв людської діяльності; дія; подія; вчинок; 2) документ, який складається у визначеній формі уповноваженим органом (особою) і встановлює наявність будь-яких прав, обов'язків [9, с. 33].

З цього приводу на увагу заслуговує думка Н.В. Глинської, яка умовно розподіляє КПР на акти-дії та акти-документи. На її думку, акти-документи дістають вияв зовні в особливій процесуальній формі з чітко позначеними індивідуальним найменуванням. На відміну від зазначених документів, акти-дії вчиняються фактично на підставі рішень, найчастіше не втілених у письмову форму. Про те, що такі рішення приймаються, можна судити, лише зважаючи на факт здійснення й отримання результатів провадження конкретної слідчої дії або іншої процесуальної дії. З огляду на роль і функціональне призначення документа в кримінальному процесі, автор наголошує, що найважливішим і невід'ємним компонентом кримінальної процесуальної форми є письмовий характер кримінального провадження, а під кримінальним процесуальним документом розуміється специфічний матеріальний об'єкт, в якому в письмовому вигляді, відповідно до вимог процесуального закону, зафіксована інформація щодо ходу, змісту та результатів діяльності суб'єктів кримінального провадження, а також ухвалені під час такої діяльності рішення [6, с. 27].

Використовуючи вказаний критерій розподілу КПР, які приймаються у зв'язку із проведенням НС(Р)Д, на нашу думку, до актів-документів варто віднести: 1) клопотання слідчого, прокурора про надання дозволу на проведення НС(Р)Д; 2) постанову слідчого, прокурора про проведення НС(Р)Д; 3) ухвалу слідчого судді про надання дозволу на проведення НС(Р)Д. У свою чергу, характерні ознаки актів-дій мають доручення слідчого, прокурора про проведення НС(Р)Д, а також вказівки останнього щодо проведення зазначеного виду слідчих дій.

Досліджуючи наукову літературу з питань прийняття КПР, варто виділити, на нашу думку, два основних підходи, які застосовуються під час їх класифікації. Перший – це побудова класифікації на підставі критеріїв, напрацьованих П.А. Лупинською (зміст; функціональне призначення; суб'єкт, який приймає рішення; час прийняття і тривалість дії; процесуальний порядок прийняття рішення і вимоги до його форми; юридична чинність; підстави та умови ухвалення рішення), з різноманітною їх інтерпретацією і виокремленням певних додаткових характеризуючих ознак. Другий – це проведення класифікації на підставі критеріїв, які виникли з урахуванням реформування кримінального процесуального законодавства

шляхом впровадження нових контрольних функцій суб'єктів кримінального процесу, а також нових правових інститутів.

До першого підходу можна віднести класифікацію КПР, яку наводить О.І. Марочкін, аналізуючи кримінальні процесуальні рішення слідчого, які здебільшого можна застосувати і до рішень прокурора. Розглядаючи наведену вищевказаним науковцем класифікацію, хочемо звернути увагу на види їх поділу.

1. *За процесуальною формою їх викладу:* 1) повідомлення; 2) доручення; 3) вимога; 4) розпорядження; 5) постанова; 6) виклик; 7) обвинувальний акт; 8) клопотання; 9) запит про міжнародну правову допомогу; 10) прохання про тимчасову передачу особи тощо. Варто зазначити, що не можна не погодитись зі словами автора, який акцентує на тому, що визнання вказаних процесуальних форм (крім постанови) процесуальними рішеннями слідчого, незважаючи на дискусійність даного питання, зумовлене їх відповідністю всім сутнісним ознакам кримінального процесуального рішення, які виділяє науковець [10, с. 35].

2. *За ступенем визначеності в законі структурної впорядкованості рішень слідчого:* 1) рішення, елементи змісту (структура, складники) яких встановлені законом; 2) рішення, які не мають нормативно визначеної форми та змісту, а тільки названі в законі [10, с. 36]. Використовуючи зазначений критерій класифікації КПР у ракурсі проведення НС(Р)Д, до перших можна віднести клопотання слідчого, прокурора про надання дозволу на проведення НС(Р)Д (ч. 2 ст. 248 КПК), постанову слідчого, прокурора про проведення НС(Р)Д (ст. 251 КПК), а також ухвалу слідчого судді про дозвіл на проведення НС(Р)Д (ч. 4 ст. 248, ст. 372 КПК). До других варто віднести доручення слідчого, прокурора про проведення НС(Р)Д, а також вказівки останнього щодо проведення зазначених слідчих дій (п.п. 4, 5 ч. 2 ст. 36, п. 3 ч. 2 ст. 40, ч. 6 ст. 246 КПК).

3. *Залежно від нормативного визначення строків прийняття рішення:* 1) рішення, конкретні строки прийняття яких встановлені законом; 2) рішення, конкретні строки прийняття яких не встановлені законом [10, с. 39]. КПР, які реалізуються спеціально уповноваженими суб'єктами у процесі проведення НС(Р)Д, не мають чітких строків їх прийняття, окрім ухвали слідчого судді про дозвіл на проведення НС(Р)Д, постановлення якої відповідно до ч. 1 ст. 248 КПК України має бути здійснено протягом 6 годин із моменту отримання слідчим суддею клопотання про надання дозволу на проведення НС(Р)Д.

Інший підхід до класифікації КПР викладено у працях Н.В. Глинської, яка виділяє такі критерії: 1) за складністю процедури ухвалення КПР; 2) за ініціативою в ухваленні КПР; 3) за характером дискреційного складника, реалізованого під час ухвалення КПР; 4) за відношенням до кримінальної процесуальної ітерації (повторювання). З точки зору складності процедури, КПР поділяються на такі, що ухвалюються за простою, складною або альтернативною процедурою [6, с. 34].

У контексті проведення НС(Р)Д до простої процедури ухвалення КПР можна віднести прийняття слідчим, прокурором рішення про спостереження за річчю або місцем у публічно доступних місцях, про зняття інформації з електронних інформаційних систем або її частин, доступ до яких не обмежується її власником, володільцем або утримувачем або не пов'язаний із подоланням системи логічного захисту, про залучення до проведення НС(Р)Д інших осіб, а також доручення про проведення НС(Р)Д, надане відповідним оперативним підрозділам. У свою чергу, з урахуванням більш широкого кола повноважень прокурора, він має право за простою процедурою приймати такі КПР: доручати проведення НС(Р)Д слідчому, органу досудового розслідування, або давати вказівки щодо їх проведення; виносити постанови про: 1) контроль за вчиненням злочину; 2) виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації; 3) заборону проведення ще не розпочатої НС(Р)Д або припинення її подальшого проведення, якщо в цьому відпала необхідність. Також за рішенням прокурора або керівника органу досудового розслідування під час проведення НС(Р)Д можуть бути використані заздалегідь ідентифіковані (помічені) або несправжні (імітаційні) засоби, а також залучені слідчим особи до конфіденційного співробітництва.

За твердженням Н.В. Глинської, складною варто вважати ту правову процедуру, що утворена сукупністю процесуальних дій різних її учасників, послідовне вчинення яких є необхідною передумовою прийняття КПР. У свою чергу, процесуальні дії, що становлять зазначену процедуру, також мають свою структуру та складаються із взаємопов'язаних між собою дій. З огляду на правозахисну орієнтацію кримінального провадження, вирішальним моментом для так званого «ускладнення» правової процедури вирішення тих чи інших правових питань є ступінь можливого впливу правових наслідків ухваленого під час такої процедури КПР на реалізацію прав і законних інтересів учасників провадження. Так, зокрема, вирішення питань, пов'язаних із можливим суттєвим обмеженням конституційних прав і свобод людини, чинне законодавство відносить до виключної компетенції суду із додержанням вимог змагальної процедури [6, с. 36]. На нашу думку, вказана позиція науковця досить вдало узагальнює ідеї розробників сучасного КПК, які впровадили багатоступеневий механізм прийняття рішення щодо проведення НС(Р)Д, що суттєво обмежують конституційні права і свободи людини, і полягає в погодженні певних видів КПР суб'єктами сторони обвинувачення й отримання дозволу слідчого судді на проведення НС(Р)Д.

Аналіз КПК засвідчує, що низка КПР ухвалюються під час поточної кримінальної процесуальної діяльності слідчим, прокурором, слідчим суддею та судом лише на виконання імперативних приписів закону з огляду на принцип публічності чи необхідність здійснення функції правосуддя за власною ініціативою

в разі встановлення необхідних підстав для їх ухвалення. Водночас ця група КПР є найменш численною з огляду на те, що до ухвалення майже кожного КПР у межах кримінального провадження компетентну посадову особу можуть спонукати (у встановленому законом порядку) інші його учасники [6, с. 38].

Застосовуючи вказану класифікацію до проведення НС(Р)Д, на наш погляд, до КПР, які ухвалюються за власною ініціативою варто віднести такі рішення слідчого і прокурора: прийняття рішення про спостереження за річчю або місцем у публічно доступних місцях, про зняття інформації з електронних інформаційних систем або її частин, доступ до яких не обмежується її власником, володільцем або утримувачем або не пов'язаний із подоланням системи логічного захисту, про залучення до проведення НС(Р)Д інших осіб, залучення особи до конфіденційного співробітництва, а також надання доручень про проведення НС(Р)Д відповідним оперативним підрозділам. Крім того, прокурор має право за власною ініціативою вживати таких КПР:

- доручати проведення НС(Р)Д слідчому, органу досудового розслідування або давати вказівки щодо їх проведення;

- виносити постанови: про контроль за вчиненням злочину, виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації, заборону проведення ще не розпочатої НС(Р)Д або припинення її подальшого проведення, якщо в цьому відпала необхідність.

Також, за ініціативою прокурора або керівника органа досудового розслідування, під час проведення НС(Р)Д можуть бути використані заздалегідь ідентифіковані (помічені) або несправжні (імітаційні) засоби.

До КПР, які ухвалюються за ініціативою інших учасників провадження, належать рішення, що приймаються повноважними суб'єктами кримінального провадження виключно за ініціативою інших його учасників-ініціаторів. Причому звернення ініціаторів до компетентної особи об'єктивізуються у різних процесуальних документах, форма та зміст яких, як правило, прямо зазначаються в законі [6, с. 39]. Яскравим прикладом прийняття КПР під час проведення НС(Р)Д за ініціативою інших учасників процесу є погодження прокурором клопотання слідчого до слідчого судді про надання дозволу на проведення НС(Р)Д і безпосередньо полягає у візуванні відповідного документу. Н.В. Глинська відносить вказані КПР прокурора до проміжних. Також автор слушно зазначає, що різні судово-контрольні провадження на досудовому розслідуванні за їх різноманіття виникають виключно за ініціативою інших учасників провадження, об'єктивізованою у скарзі або клопотанні [6, с. 39].

Крім того, вказаний процесуаліст у своїй класифікації виокремлює особливий різновид ініціюючих приводів для вирішення певних правових питань слідчим суддею, судом у формі клопотання сторони обвинувачення. На думку автора, оскільки такі клопотання за своєю природою є нічим іншим, як різновидом КПР, їх варто іменувати *ініціюючими* (чи *спонукальними*) КПР, а прийняті за резуль-

татом їх розгляду рішення – *КПР, ухвалення яких спонукається іншими КПР*.

За таких умов власне процес прийняття підсумкового КПР у межах відповідного судового провадження, ініційованого внесенням клопотання стороною обвинувачення, є складним, полісуб'єктним та полістадійним. Відповідно, й процедура ухвалення КПР, ініційованого іншим КПР, має певні особливості, недотримання яких, як правило, зумовлює визнання рішення незаконним [6, с. 42]. Зважаючи на вказане твердження, з яким ми погоджуємося, клопотання слідчого, прокурора про надання дозволу на проведення НС(Р)Д є нічим іншим, як ініціюючим КПР, а винесена за результатами його розгляду ухвала слідчого судді – КПР, ухвалення якого спонукається іншим КПР.

З приводу альтернативної процедури ухвалення рішень, тобто КПР, що можуть прийматися як за ініціативою сторони обвинувачення, так і за ініціативою сторони захисту, з точки зору проведення НС(Р)Д, її існування є спірним. Так, відповідно до ч. 3 ст. 333 КПК України, якщо під час судового розгляду виникне необхідність у встановленні або перевірячці обставин, які мають істотне значення для кримінального провадження не можуть бути встановлені або перевірені іншим шляхом, суд за клопотанням сторони кримінального провадження має право доручити органу досудового розслідування провести певні слідчі (розшукові) дії. У разі прийняття такого рішення суд відкладає судовий розгляд на строк, достатній для проведення слідчої (розшукової) дії та ознайомлення учасників судового провадження з її результатами. Тобто можливість ініціювати відповідні процесуальні дії законодавець закріплює і за стороною захисту. Як слушно зазначає О.А. Білічак, зі змісту положень вказаної статті КПК не впливає, чи може суд дати доручення органу досудового розслідування на проведення саме НС(Р)Д. Проте в ч. 5 цієї самої статті зазначається: «Слідчі (розшукові) дії, які проводяться на виконання доручення суду, здійснюються в порядку, передбаченому главами 20 та 21 цього Кодексу» [11, с. 183]. З цього приводу Д.П. Письменний займає позицію, що НС(Р)Д можуть бути проведені після закінчення досудового розслідування за дорученням суду [12, с. 70–73]. Разом із тим практичний досвід проведення НС(Р)Д за дорученням суду, зокрема, ініційованому стороною захисту, у правоохоронних органах України відсутній, а їх реалізація здійснюється виключно в процесі досудового розслідування та ініціюється стороною обвинувачення. Варто погодитись з О.А. Білічак, яка зазначає, що проведення НС(Р)Д досягає своєї мети лише у разі, коли вони відбуваються таємно, зокрема тоді, коли особі навіть не оголошено про підозру. Здійснення ж НС(Р)Д на етапі судового розгляду кримінального провадження є недоречним хоча б тому, що на цій стадії відбулося відкриття матеріалів іншій стороні (ст. 290 КПК України) і проведення будь-яких слідчих дій для сторони захисту є досить передбачуваним. Окрім того, проведення НС(Р)Д за дорученням

суду не передбачається також положеннями ст. 246 КПК України, якою визначено їх підстави [11, с. 183]. Викадене, на нашу думку, дає підстави констатувати необхідність виключення зі змісту ч. 5 ст. 333 КПК посилання на главу 21, тим самим визначивши, що слідчі (розшукові) дії можуть проводитись за дорученням суду в порядку, передбаченому главою 20 КПК.

Наступною ознакою, за якою Н.В. Глинська класифікує КПР, є *характер дискреційного складника, що реалізований у КПР*. Варто зазначити, що термін «дискреційні повноваження» (від лат. *discretio* – рішення на власний розсуд) у сучасних юридичних словниках визначається як «повноваження, зумовлені власним розсудом суб'єкта правовідносин» [6, с. 44].

Дискреційні повноваження активно реалізуються суб'єктами, які приймають КПР про проведення НС(Р)Д, адже правозастосовна діяльність не може бути нормативно алгоритмізована у такий спосіб, що повністю виключає дискрецію. Так, слідчий, прокурор, відповідно до наданих законом повноважень, з урахуванням умов конкретного кримінального провадження та мети подальших процесуальних дій, на власний розсуд визначають кількість і види негласних слідчих (розшукових) дій, строки їх проведення, осіб, які мають бути залучені до їх реалізації, використання несправжніх (імітаційних) або задалегідь ідентифікованих (помічених) засобів, залучення осіб до конфіденційного співробітництва.

У разі здійснення заходів судового контролю слідчий суддя, також на власний розсуд, приймає рішення щодо обґрунтованості відповідних клопотань на предмет необхідності проведення кількох видів НС(Р)Д та їх строків. На практиці непоодинокими є випадки, коли слідчий за погодженням із прокурором або прокурор у клопотанні до слідчого судді ініціюють отримання дозволу на проведення цілого комплексу НС(Р)Д (4 і більше) щодо конкретної особи на максимально передбачений термін, тобто 60 діб. За результатами розгляду подібних клопотань деякі слідчі судді, керуючись роз'ясненнями Вищого спеціалізованого суду України від 29.01.2013 р. «Про окремі питання здійснення слідчим суддею суду апеляційної інстанції судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні», задовольняють клопотання частково, тобто надають дозвіл лише на певні види НС(Р)Д зі значно меншим строком (наприклад місяць). Хоча ст. 248 КПК України не передбачає можливості часткового задоволення клопотання. На нашу думку, така практика є вірною, оскільки спрямована на захист конституційних прав і свобод людини і громадянина та потребує відповідної регламентації у чинному КПК України.

Ще одним видом КПР Н.В. Глинська виділяє *ітеральні правозастосовні акти*, тобто такі, що повторно вирішують конкретне правове питання в межах одного і того самого кримінального провадження. Метою прийняття подібних рішень є перескладання процесуального документу після усунення допущених порушень закону. Автор наголошує, що в

таких випадках ухвалюються однойменні КПР з одних й тих самих правових питань, одні з яких є *первинними*, інші – *такими, що ухвалюються повторно* тією самою посадовою особою чи судом тієї самої інстанції. Також науковець виділяє й існування процесуальних актів, які ініціюють розгляд питання про ітерацію (заяви, скарги) [6, с. 51–52].

Розглядаючи інститут НС(Р)Д через призму такого критерію, зазначимо, що йому притаманні ітеральні правозастосовні акти. Так, відповідно до п.п. 2.4, 2.5 Інструкції відмова прокурора в погодженні клопотання слідчого до слідчого судді про проведення негласної слідчої (розшукової) дії приймається у формі постанови і не виключає повторного звернення слідчого після отримання додаткових доказів або усунення недоліків, вказаних прокурором у рішенні. У разі відмови прокурора в погодженні клопотання слідчого до слідчого судді про проведення негласної слідчої (розшукової) дії слідчий має право звернутися до керівника органа досудового розслідування, який після вивчення клопотання за необхідності ініціює розгляд питань, порушених у ньому, перед прокурором вищого рівня, який протягом трьох днів погоджує відповідне клопотання або відмовляє в його погодженні (ст. 40 КПК). У даному випадку у разі повторного погодження прокурором клопотання слідчого до слідчого судді про проведення НС(Р)Д, як його рішення, так і слідчого можна віднести до ітеральних. Аналогічна ситуація спостерігається і в процедурі розгляду слідчим суддею клопотання про надання дозволу на проведення НС(Р)Д. Так, відповідно до ч. 5 ст. 248 КПК України, постановлення слідчим суддею ухвали про відмову в наданні дозволу на проведення НС(Р)Д не перешкоджає повторному зверненню з новим клопотанням про надання такого дозволу. Тобто у разі нового розгляду слідчим суддею відповідного клопотання з одних і тих самих правових питань, останній приймає саме ітеральний правозастосовний акт. Н.В. Глинська зазначає, що самі ітерації (повторні проведення тих чи інших процесуальних дій), хоча й іноді є виправданими як складові частини права на судовий захист, з точки зору забезпечення ефективного здійснення кримінального провадження не є бажаними, оскільки не сприяють вирішенню справи у розумний строк [6, с. 52]. Погоджуючись загалом із таким твердженням, вважаємо за необхідне зазначити, що у разі ініціювання проведення НС(Р)Д, ітерації відіграють роль певної гарантії, з одного боку, захисту прав і свобод людини, а з іншого – забезпечення можливості вирішення завдань кримінального провадження.

Крім того, науковці приділяють багато уваги таким характеристикам кримінальних процесуальних рішень, як форма і зміст. Так, Н.Г. Колотков наголошує, що форма КПР як різновид правозастосовного акта, крім його внутрішньої структури і властивій їй упорядкованості, охоплює і зовнішнє вираження рішення [14, с. 18]. Вказану думку слушно розвиває Н.Г. Муратова, яка твердить, що у визначення форми процесуального рішення

варто включати, з одного боку, спосіб його словесно-документального вияву (зовнішня форма), а з іншого, структурні частини документа, що розташовані в суворій логічній послідовності (внутрішня форма) [15, с. 26]. При цьому П.А. Лупинська звертає нашу увагу, що форма рішення має відображати «мету рішення, його фактичні і юридичні підстави, мотиви, що зумовили це рішення» [13, с. 144]. Крім того, на думку В.С. Кузьмічова та Ю.М. Черноуса, форма закріплення процесуальних дій (постанова, клопотання, доручення, тощо), окрім протоколу слідчої дії, виражають одностороннє волевиявлення суб'єкта розслідування, що може бути підставою для виникнення розвитку, зміни або припинення правовідносин [16, с. 214].

З урахуванням викладеного, вважаємо за необхідне розглянути питання, в чому ж полягає різниця між основними КПР, які приймаються під час проведення НС(Р)Д. На нашу думку, загальними критеріями, за якими можна чітко відрізнити конкретні КПР, є *мета їх прийняття та функціональний зміст*. Так, Н.В. Глинська зазначає, що у загально-теоретичній та кримінальній процесуальній літературі існують різні класифікації процесуальних документів, втім, загальним є те, що всі дослідники виділяють групу документів владно-розпорядного характеру, в яких відображаються рішення компетентних суб'єктів, що ведуть процес, та документи, що виконують суто інформативну та фіксаційну функції, зокрема протоколи та інші документи, що забезпечують спілкування між різними учасниками процесу, а також реалізацію владними суб'єктами своїх законних повноважень (письмові вказівки та доручення, вимоги щодо надання предметів та документів, отримання розписки, пояснення, заява про самовідвід тощо) [6, с. 58].

Отже, взявши за основу вищевказаний науковий підхід, із метою чіткого розмежування КПР, які виносяться під час проведення НС(Р)Д, проаналізуємо їх не лише за назвою, а й іманентними ознаками та сутністю. При цьому хочемо відзначити, що, на нашу думку, уповноважений суб'єкт, приймаючи різноманітні КПР з метою проведення НС(Р)Д, переслідує як одну загальну мету, що притаманна усім зазначеним рішенням, так і проміжні цілі, що є характерними для кожного різновиду КПР.

Загальною метою прийняття КПР є створення умов для проведення негласних слідчих (розшукових) дій, які будуть спрямовані на отримання (збирання) доказів або перевірку вже отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні.

З приводу проміжних цілей кожного виду КПР зупинимось на нижченаведеному.

Так, у постанові слідчого, прокурора про надання дозволу на проведення НС(Р)Д у письмовій формі закріплюється прийняте зазначеними представниками сторони обвинувачення рішення про проведення НС(Р)Д, винесення якого безпосередньо входить до їх повноважень.

Проміжною метою клопотання слідчого, прокурора про надання дозволу на проведення НС(Р)Д є фіксація прийнятого відпо-

відним суб'єктом рішення про необхідність проведення НС(Р)Д та ініціювання отримання дозволу слідчого судді на реалізацію заходів, які істотно обмежують основні права і свободи людини і громадянина.

Ухвала слідчого судді про надання дозволу на проведення НС(Р)Д відображає прийняте ним рішення щодо надання згоди на реалізацію відповідних обмежувальних заходів, яке ґрунтується на його суб'єктивній оцінці підстав, обґрунтованості доводів і достатності доказів, наведених стороною обвинувачення.

Доручення слідчого, прокурора про проведення НС(Р)Д відповідно до їх повноважень спрямовано на безпосередню реалізацію вже прийнятого ними рішення шляхом письмового визначення відповідальних виконавців і поставлення їм конкретних, обмежених у часі завдань.

Вказівка прокурора про проведення НС(Р)Д, як і у випадку доручення, спрямована на реалізацію вже прийнятого ним рішення. Однак його проміжна ціль, як видається, може мати подвійне вираження, а саме: 1) ініціювання прийняття слідчим рішення про проведення НС(Р)Д; 2) корегування тактичних заходів, які вже здійснюються у процесі НС(Р)Д безпосередніми виконавцями.

Також вважаємо за необхідне зазначити, що характерним для клопотання, постанови слідчого, прокурора та ухвали слідчого судді про надання дозволу на проведення НС(Р)Д є чітка законодавча регламентація їх форми і змісту. Що стосується доручення слідчого, прокурора або вказівки прокурора про проведення НС(Р)Д, нормотворцем передбачена лише назва зазначених КПР, а форма і зміст не деталізовані. Це видається досить логічним, оскільки в останніх двох вказаних нами видах КПР не приймається рішення щодо обмеження основоположних прав і свобод людини, яке, в свою чергу, вимагає чіткої деталізації відповідного документа, а лише скеровується процес реалізації вже прийнятого рішення.

Висновки. Підбиваючи підсумки, можемо констатувати, що проведений аналіз кримінальних процесуальних рішень, виокремлення їх іманентних ознак, дослідження правової природи та сутності, підстав прийняття і реалізації може слугувати науковим підґрунтям для подальшого наукового дослідження проблем ініціювання та проведення НС(Р)Д відповідно до закону та з дотриманням верховенства права як загальної засади кримінального провадження.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Строгович М.С. Курс советского уголовного процесса: в 2 томах / М.С. Строгович. – Т. 1: Порядок производства по уголовным делам по советскому уголовно-процессуальному праву. – М.: Наука, 1970. – 516 с.
2. Лупинская П.А. Законность и обоснованность решений в уголовном судопроизводстве / П.А. Лупинская. – М.: Юридическая литература, 1972. – 79 с.
3. Советский уголовный процесс / Под ред. проф. Д.С. Карева. – М.: Юридическая литература, 1965. – 234 с.
4. Манаев Ю.В. Обоснованность процессуальных решений следователя / Ю.В. Манаев // Советское государство и право. – 1978. – № 5. – С. 84–88.

5. Смірнова В.В. Забезпечення прийняття правомірних рішень судом апеляційної інстанції в кримінальному судочинстві України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / В.В. Смірнова. – Х., 2012. – 225 с.

6. Глинська Н.В. Концептуальні засади визначення та забезпечення стандартів доброякісності кримінальних процесуальних рішень : дис. ... докт. юрид. наук [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nauka.nlu.edu.ua/download/diss/Glinskaya/d_Glinskaya.pdf.

7. Дубинский А.Я. Исполнение процессуальных решений следователя: правовые и организационные проблемы / А.Я. Дубинский. – К.: Наукова думка, 1984. – 184 с.

8. Басиста І.В. Прийняття і виконання рішень слідчого на стадії досудового розслідування: [моногр.] / І.В. Басиста. – Івано-Франківськ: Типовіт, 2011. – 500 с.

9. Большой толковый словарь русского языка / Сост. и гл. ред. С.А. Кузнецов. – СПб.: Норинт, 1998. – 1536 с.

10. Марочкін О.І. Мотивування процесуальних рішень слідчого: [моногр.] / О.І. Марочкін – К., Національна академія прокуратури України, 2015. – 214 с.

11. Письменний Д.П. Регламентация слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій в Кримінальному про-

цесуальному кодексі України / Д.П. Письменний // Актуальні проблеми застосування нового кримінального процесуального законодавства України та тенденції розвитку криміналістики на сучасному етапі: матеріали Всеукраїнської наук.-прак. конф. (Харків, 5 жовт. 2012 р.) – МВС України; Харк. нац. ун-т внутр. справ; Кримінологічна асоціація України, 2012. – С. 70–73.

12. Білічак О.А. Правове регулювання негласних (слідчих) розшукових дій / О.А. Білічак // Науковий фаховий журнал «Право і суспільство». – 2013. – № 5-2. – С. 181–187.

13. Лупинская П.А. Решения в уголовном судопроизводстве: их виды, содержание и формы [Текст] / П.А. Лупинская. – М.: Юрид. лит., 1976. – 168 с.

14. Колотков Н.Г. Принятие решение как стадия процесса применения норм права [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. : 12.00.01 / Н.Г. Колотков [Свердловск. юрид. ин.-т]. – Свердловск, 1980. – 21 с.

15. Муратова Н.Г. Процессуальные акты органов предварительного расследования [Текст] / Н.Г. Муратова. – Казань: Изд-во Казан. ун-та, 1989. – 120 с.

16. Кузьмічов В.С. Слідча діяльність: характеристика та напрями вдосконалення: [монографія] / В.С. Кузьмічов, Ю.М. Чорноус. – К.: ЗАТ «НІЧЛАВА», 2005. – 448 с.

УДК 343.123.12 (477)

ОСОБА ЗЛОЧИНЦЯ ЯК ЕЛЕМЕНТ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ КОНТРАБАНДИ НАРКОТИКІВ

Ткаченко В.І., аспірант
кафедри оперативно-розшукової діяльності
і розкриття злочинів факультету № 2
Харківський національний університет внутрішніх справ

У статті проводиться комплексне дослідження особи злочинця як одного з основних елементів оперативно-розшукової характеристики контрабанди наркотиків. Узагальнюються відомості про елементи структури особи злочинця, надані різноманітними юридичними науками, а також напрацьовані теорією оперативно-розшукової діяльності.

Ключові слова: особа злочинця, оперативно-розшукова характеристика, контрабанда наркотиків, наркотики, оперативно-розшукова протидія.

В статье проводится комплексное исследование личности преступника как одного из основных элементов оперативно-розыскной характеристики контрабанды наркотиков. Обобщаются сведения об элементах структуры личности преступника, предоставленные различными юридическими науками, а также наработанные теорией оперативно-розыскной деятельности.

Ключевые слова: личность преступника, оперативно-розыскная характеристика, контрабанда наркотиков, наркотики, оперативно-розыскное противодействие.

Tkachenko V.I. OFFENDER'S PERSONALITY AS AN ELEMENTS OF OPERATIVE AND SEARCH CHARACTERISTICS OF SMUGGLING OF NARCOTICS

The author of the article conducts a comprehensive study of the offender's personality as one of the key elements of operative and search characteristics of smuggling of narcotics. The author has considered the diverse composition elements and properties of the offender's personality having the significance to operative and search combating drug trafficking. The author has generalized the information about the elements of the structure of the offender's personality provided by the various law sciences, as well as worked out by the theory and practice of operative and search activities.

Key words: offender's personality, operative and search characteristics, smuggling of narcotics, drugs, operative and search counteraction.

Постановка проблеми: Розкриття ознак та властивостей особи злочинця як елемента оперативно-розшукової характеристики контрабанди наркотиків потребує ретельного дослідження. Це зумовлено тим, що ефективність оперативно-розшукової протидії контрабанді наркотиків безпосередньо залежить від обсягу знань оперативних працівників про особу злочинця і здатності використовувати

їх у процесі здійснення оперативно-розшукової діяльності.

Актуальність питання підтверджується недостатнім ступенем розробленості: на сьогодні дослідження ознак та властивостей особи злочинця як елемента оперативно-розшукової характеристики контрабанди наркотиків не має фундаментального характеру та потребує більш ретельного аналізу і комплексного підходу.

Ступінь розробленості проблеми. Особу злочинця як елемент характеристики контрабанди наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів досліджували з позиції кримінального та кримінально-процесуального права С.О. Сорока, О.О. Леонідова, М.Є. Детьюкова, кримінології – В.А. Тимошенко, Ю.Г. Пономаренко, П.А. Горбаченко, Г.В. Кириченко, криміналістики – А.М. Полях, Д.Ю. Стригун, Л.О. Ужва. Разом із тим дослідження були акцентовані на вивчення ознак особи злочинця з позиції саме кримінального права, криміналістики та кримінології.

Мета статті – комплексно дослідити ознаки, властивості, типи особи злочинця як елемента оперативно-розшукової характеристики контрабанди наркотиків. Новизна дослідження питання полягає в тому, що в статті зроблена спроба провести аналіз сукупності ознак особи злочинця з позиції різноманітних юридичних наук, а також теорії та практики оперативно-розшукової діяльності.

Виклад основного матеріалу. Наукова категорія «особа злочинця» завжди перебувала в центрі уваги вчених, які представляють юридичні науки. Цю категорію визначають із позиції певної цілісності своєрідних якостей, стану особи, сукупності його порівняно стійких соціальних та психологічних характеристик, які спільно з певними об'єктивними обставинами зумовлюють вибір нею злочинного варіанту поведінки [1, с. 10; 2, с. 47]; стійкої криміналістично-значущої сукупності психофізичних властивостей і якостей, мотиваційних установок, емоційної і раціональної сфер людської свідомості, що відобразились у слідах злочину в процесі підготовки, вчинення і приховання слідів злочину, а також поведінки після вчинення злочину [3]; слідоутворюючого об'єкту, джерела інформації про вчинений злочин і як засіб його розкриття [4, с. 197].

Особа злочинця є важливим елементом оперативно-розшукової характеристики контрабанди наркотиків. Цей елемент безпосередньо взаємодіє з такими елементами оперативно-розшукової характеристики контрабанди наркотиків як предмет і спосіб вчинення злочину. Така взаємодія проявляється у здійсненні злочинцем впливу на наркотики шляхом вчинення дій, спрямованих на їх переміщення через митний кордон України поза митним контролем або з приховуванням від митного контролю. Особа злочинця як елемент характеристики контрабанди наркотиків є предметом дослідження багатьох юридичних наук. Кожна з цих наук вивчає зазначену категорію з позиції власних інтересів. Саме тому до структури особи злочинця як елемента оперативно-розшукової характеристики контрабанди наркотиків входять відомості, напрацьовані іншими науками та адаптовані під інтереси ОРД. Так, Ю.Г. Пономаренко визначив особистість злочинця у сфері контрабанди наркотичних засобів як сукупність соціально-психологічних властивостей особистості, що зумовлюють вчинення злочинів у сфері незаконного переміщення через кордон наркотичних засобів із метою подальшого збуту (а отже, збагачення), задоволення власних потреб та ін. [5, с. 39; 6]. С.О. Со-

рока, О.О. Леонідова та М.Є. Детьюкова розглядали особу злочинця контрабандиста з позиції суб'єкта та суб'єктного складу злочину, передбаченого ст. 305 КК України. Вони підкреслили, що суб'єктом контрабанди наркотиків може бути фізична осудна особа, яка досягла 16-річного віку на момент вчинення цього злочину. Ним може бути громадянин України, іноземний громадянин або особа без громадянства. Суб'єктивна сторона контрабанди наркотиків характеризується наявністю вини у формі прямого умислу, тобто що винна особа усвідомлює суспільну небезпеку і фактичні обставини незаконного переміщення наркотичних засобів через митний кордон України і бажає вчинити передбачене ст. 305 КК України діяння [7; 8]. С.О. Сорока акцентує на обставинах стосовно особи злочинця, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні під час розслідування контрабанди наркотиків. До таких обставин вона відносить вік, стан здоров'я особи, рівень її фізичного і розумового розвитку, наявність судимості, матеріальне становище, винуватість, форму його вини, мотив, мету вчинення цього злочину, роль у вчиненні контрабанди наркотиків, вчинення злочину за попередньою змовою групою осіб, злочинною організацією, повторно, службовою особою з використанням свого службового становища. Ці відомості мають юридичне значення під час виникнення питань стосовно осудності особи, впливають на ступінь тяжкості злочину та кваліфікацію вчиненого діяння, забезпечення в майбутньому конфіскації майна та ін. [9]. Ознаки суб'єкта та суб'єктного складу злочину є за своєю сутністю кримінально-правовими ознаками особи злочинця. З огляду на те, що суб'єкт злочину є обов'язковим елементом складу контрабанди наркотиків, за його відсутності, не може йти мова про наявність злочину, а згідно зі ст. 1 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», завданням оперативно-розшукової діяльності є пошук і фіксація фактичних даних про протиправні діяння окремих осіб та груп, відповідальність за які передбачена Кримінальним кодексом України [10]. Тому оперативні працівники під час проведення оперативно-розшукової протидії контрабанді наркотиків мають, у першу чергу, встановити та задокументувати кримінально-правові ознаки особи злочинця.

Л.О. Ужва вважає, що до структури особистості злочинця, які вчиняють контрабанду наркотиків, входять соціально-демографічні, соціально-рольові, кримінально-правові, морально-психологічні ознаки, вона також підкреслює стійкі антисоціальні погляди сучасного контрабандиста [11].

А.М. Полях диференціює контрабандистів залежно від їх рольової функції, визначає криміналістично-значущі ознаки та вважає, що структура особи злочинця складається зі «стереотипного портрета злочинця», «психологічного профілю», «інформаційного портрета контрабандиста». Він дійшов висновку, що особа контрабандиста не є однозначною й охоплює: а) організаторів контрабанди наркотичних засобів; б) перевізників наркотичних

засобів; в) осіб, що сприяють переміщенню наркотичних засобів під час вчинення контрабанди; г) осіб, яким адресовані наркотичні засоби. На думку автора, оскільки контрабанда наркотичних засобів завжди пов'язана з іншими ланцюгами їх незаконного обігу, існують певні взаємозв'язки між особами, що вчиняють такі злочини [12].

В.Г. Кириченко вважає, що до структури особи контрабандиста входить соціально-демографічна характеристика, яка складається з таких даних, як рід занять, стать, вік, освіта, громадянство; її кримінально-правові та моральні ознаки. Автор розробив типологію за цілями вчинення контрабанди наркотиків: контрабандист-«комерсант», контрабандист-«наркоман», випадковий тип. Контрабандист-«комерсант» є найбільш небезпечним типом, частка якого серед громадян, затриманих за контрабанду наркотиків, перевищує 60%; він вчиняє контрабанду наркотиків винятково з метою одержання надприбутку та частіше у складі злочинної групи, має середній вік 35–45 років, середню або середню спеціальну освіту, при цьому не працює або, працюючи, використовує свою професійну діяльність для вчинення контрабанди (водій-далекобійник, провідник і т.д.). Контрабандист-«наркоман», частка яких складає 18%, вчиняє зазначений злочин із метою або їх вживання, або з метою їх збуту винятково для придбання, наприклад, інших наркотиків. Випадковий тип, до якого входять контрабандисти, які вчиняють цей злочин у зв'язку з несприятливим збігом обставин або з легковажно-безвідповідальних мотивів [13].

П.А. Горбаченко, на підставі аналізу матеріалів кримінальних справ та кримінальних проваджень, що розслідувалися слідчими органами СБУ протягом 2009–2015 рр., за ст. 305 КК України, сформував кримінологічний портрет контрабандиста, до структури якого він відніс такі елементи, як *стать* (чоловіки становлять 86%, а жінки – 14%), *вік* (37% – особи віком від 26 до 30 років; 30% – від 31 до 40 років; 16% – від 21 до 25 років; 11% – від 41 до 50 років; 3% – від 51 до 60 років; 2% – від 16 до 20 років), *громадянство* (громадяни України – 60%, Російської Федерації – 18%, інших країн – 22%), *освіта* (повна середня – 35%, середньо-спеціальна – 24%, вища – 28%, неповна вища – 6%, неповна середня – 4%), *зайнятість і соціальне становище* (не працюють – 72%, працюють або навчаються – 28%), *сімейний стан* (одружені особи – 61%, неодружені або розлучені – 39%), *наявність дітей* (75% злочинців цієї категорії мають дітей на вихованні), *судимість* (раніше не судимі – 86%), *повторність учинення злочину у сфері незаконного наркообігу* (15% осіб раніше притягалися до кримінальної відповідальності за вчинення іншого злочину у сфері незаконного наркообігу), *факт проживання за місцем реєстрації* (за місцем реєстрації проживає 55% злочинців), *мотив* (корисливий: із метою подальшого збуту предмета контрабанди – 45%; з метою отримання коштів за перевезення – 25%; для особистого вживання – 30%) [14].

В.А. Тимошенко досліджує особу злочинця в контексті її участі у складі злочинного угру-

пування, яке організовує та здійснює контрабандне переміщення наркотиків. Він акцентує на спеціалізації членів груп, яка, крім сприяння підвищенню ефективності наркобізнесу, забезпечує і безпеку функціонування організації; дослідив питання методів конспірації зазначених груп. Також він справедливо зазначає, що як перевізників наркотичних засобів організатори злочинних угруповань використовують як споживачів і дрібних збувальників, так і осіб, відкрито не пов'язаних зі злочинним обігом наркотиків: родичів, сусідів, випадкових знайомих, попутників, водіїв, працівників повітряного і залізничного транспорту та ін. [15].

Д.Ю. Стригун зв'язав ознаки особи злочинців зі способами вчинення контрабанди наркотиків, наголосив на постійному підвищенні рівня підготовленості та організованості наркоділків. Він зазначив: 1) контрабандою наркотиків стали займатися більш досвідчені правопорушники, які з року в рік набувають злочинного досвіду, навчаються на свої помилках та помилках своїх знайомих, отримують юридичні консультації з метою уникнення кримінальної відповідальності за свої злочини. Для цього вони намагаються провозити наркосировину окремо від речей, не залишаючи слідів; 2) наркоділки змінюють маршрути контрабанди наркотичних засобів, у зв'язку із затриманнями і вилученнями наркотичних засобів у виявлених маршрутах; 3) контрабандисти не шкодують коштів для виготовлення спеціальних схованок, одягу для перевезення предметів контрабанди через митні пости, а також поза митним контролем. Автор зазначив, що соціальна нестабільність та економічні труднощі сприяють втягненню в незаконну торгівлю та контрабанду наркотичних засобів малозабезпечених прошарків населення, в першу чергу, молодь [16].

В.П. Мелюх звернув увагу на те, що групи, які спеціалізуються на вчиненні контрабанди наркотиків, мають складну внутрішню структуру, до якої входять: 1) особи, які здійснюють фізичне переміщення об'єктів контрабанди через державний кордон (виконавці); 2) особи, відповідальні за безпеку переміщення предметів через державний кордон (на шляху проходження і в пункті перетинання кордону); 3) особи, відповідальні за безпеку діяльності групи (забезпечують захист від діяльності контролюючих і правоохоронних органів); захист групи від діяльності митних органів (інколи співробітники митниці, прикордонної служби, які вступили в злочинну змову з контрабандистами); 4) особи, які забезпечують підготовку предметів до переміщення через державний кордон (до їх обов'язків входить упакування предметів контрабанди, їх маскуванню, завантаження в транспортні засоби тощо); 5) особи, які забезпечують групу транспортними засобами (перевізники), зокрема керівники, як правило, невеликих транспортних підприємств, а також індивідуальні власники або орендарі транспортних засобів; 6) особи, які здійснюють фінансування діяльності групи (придбання, перевезення тощо) [17].

Аналізуючи матеріали судових справ за ст. 305 КК України, які розміщені на сайті

«Судова влада», формулюємо висновок, що сучасний контрабандист, який спеціалізується на переміщенні наркотиків неординарний за своїми властивостями, способами вчинення злочину. Якщо раніше контрабандисти переміщували наркотики частіше у власному одязі, особистих речах, домашніх тваринах, а також пакунках, товарі, які супроводжували або здавали в багажне відділення тощо. У сучасному світі дедалі більшої популярності набирає безконтактна контрабанда наркотиків. Так, особа замовляє наркотик через мережу Інтернет та отримує його усередині певного товару, який потім отримує поштою. Також зустрічаються випадки, коли фізична або юридична особа, які знаходяться, наприклад на території Таджикистану, замовляють наркотик у наркоділера, який купує його в Таїланді та відправляє його на територію України. Контрабандисти можуть відправляти в Україну різними партіями компоненти з метою виготовлення наркотику, кожен з яких не є забороненим. Разом із тим схеми переміщення великих партій наркотиків залишаються незмінними, але під час їх супроводження застосовуються новітні технології. Це свідчить про певний інтелект та розумові здібності міжнародних наркоділерів, які відстежують появу новітніх технологій та адаптують їх з метою здійснення контрабанди наркотиків.

З огляду на вищевикладене, вважаємо, що зазначені характеристики, надані фахівцями інших юридичних наук, мають вводити до структури наукової категорії «особа злочинця» як елемента оперативно-розшукової протидії контрабанді наркотиків. В юридичній та спеціальній літературі «особа злочинця» визначається як об'єкт оперативно-розшуку, оперативно-розробки та оперативно-розшукової профілактики. Вважаємо, що з позиції оперативно-розшукової діяльності наукова категорія «особа злочинця» іноді може приймати умовний характер. Це зумовлено тим, що особа може виношувати намір вчинити контрабанду наркотиків або здійснити певні підготовчі дії з метою реалізації своїх задумів. Проте наявність таких намірів і навіть певних дій не є злочином із боку кримінального законодавства. На відміну від інших видів правоохоронної діяльності, оперативно-розшукова діяльність, за допомогою наявних форм і методів, дає змогу попередити вчинення контрабанди наркотиків шляхом нівелювання злочинних задумів особи та здійснити вплив на неї з метою досягнення добровільної відмови від вчинення злочину. Тому фактично, розглядаючи поняття «особа злочинця», в деяких випадках ми розуміємо «особу ймовірного (потенційного) злочинця».

На наш погляд, структурно наукова категорія «особа злочинця», з позиції теорії оперативно-розшукової діяльності, має складатися з таких інформаційних блоків: 1) відомості про типові категорії осіб, які можуть становити оперативний інтерес; 2) відомості про особу, які можуть вказати на ознаки підготовки та вчинення нею контрабанди наркотиків, причетність її до організації та забезпечення функціонування каналів контрабанди наркотиків, 3) відомості, що дають змогу ідентифіку-

вати особу; 4) відомості, що мають значення під час документування контрабанди наркотиків за допомогою сил та засобів ОРД; 5) індивідуальні особливості особи, які мають значення під час здійснення впливу на неї; 6) методи вивчення особи контрабандиста та впливу на неї; 7) джерела відомостей про особу та способи їх фіксації.

Висновки. 1. Особа злочинця є одним з основних елементів оперативно-розшукової характеристики контрабанди наркотиків. 2. Особа злочинця як елемент оперативно-розшукової характеристики контрабанди наркотиків – це особа, яка потрапила в поле зору суб'єктів оперативно-розшукової протидії контрабанді наркотиків, на підставі наявних оперативних та інших даних, у зв'язку з можливим виношуванням нею намірів вчинити дії, спрямовані на організацію, здійснення, забезпечення та прикриття переміщення наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, через митний кордон України поза митним контролем або з приховуванням від митного контролю, підготовкою до таких протиправних дій та їх безпосереднього вчинення. 3. Особа контрабандиста – персоналізована людина, якій притаманна індивідуальна система морально-психологічних та соціальних переконань, властивостей, інтелектуальних, емоційних і вольових якостей, які вона реалізує та втілює в злочинній поведінці, а саме конкретних діях, пов'язаних з організацією контрабандного переміщення наркотиків. 4. Особа злочинця вчинює контрабанду наркотиків, усвідомлюючи характер протиправності своїх дій, та бажає їх настання. 5. З метою контрабанди наркотиків характерне ретельне планування особою вчинення злочину. 6. Здебільшого мета вчинення контрабанди наркотиків – особисте збагачення. 7. Для системної контрабанди наркотиків характерне вчинення злочину у складі організованої групи осіб із чітким розподілом ролей. 8. Особа злочинця може розглядатись із позиції суб'єкта та суб'єктного складу злочину; слідоутворюючого або слідосприймаючого об'єкта; об'єктів оперативно-розшуку, оперативно-розробки, оперативно-розшукової профілактики; об'єкта вивчення та впливу з використанням методів, засобів та заходів ОРД.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Даньшин И.Н. Криминология (понятие, предмет, задачи и система криминологической науки) / И.Н. Даньшин. – Х., 1994. – 34 с.
2. Закалюк А.П. Прогнозирование и предупреждение индивидуального преступного поведения / А.П. Закалюк. – М., 1986. – 192 с.
3. Демидов Н.Н. Изучение личности преступника в процессе расследования : дис. ... канд. юрид. наук / Н.Н. Демидов. – Волгоград, 2003. – 187 с.
4. Гавло В.К. Теоретические проблемы и практика применения методики расследования отдельных видов преступлений / В.К. Гавло. – Томск: Изд. Томского у-та, 1985. – 333 с.
5. Пономаренко Ю.Г. Криминологична характеристика злочинності у сфері незаконного наркообігу / Ю.Г. Пономаренко // Вісник Національного університету внутрішніх справ. – 2003. – Вип. 23. – С. 35-40.
6. Пономаренко Ю.Г. Особистість злочинця у сфері незаконного наркообігу / Ю.Г. Пономаренко // Вісник Національного університету внутрішніх справ. – 2003. – Вип. 24. – С. 39-43.

7. Сорока С.О. Контрабанда наркотичних засобів: проблеми протидії : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / С.О. Сорока. – Львів: Б.В., 2010. – 20 с.
8. Леонідова О.О. Контрабанда наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів або фальсифікованих лікарських засобів як вид злочинів, пов'язаних з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів / О.О. Леонідова, М.Є. Детюкова // *Право і Безпека*. – 2011. – № 5. – С. 158–162 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pib_2011_5_37.
9. Сорока С.О. Обставини, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні під час розслідування контрабанди наркотичних засобів / С.О. Сорока // *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки*. – 2015. – № 813. – С. 287–291 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnulpurn_2015_813_47.
10. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18 лютого 1992 р. № 2135-ХІІ // *Відомості Верховної Ради України*. – 1992. – № 22. – Ст. 303 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2135-12>.
11. Ужва Л.О. Кримінологічні особливості особи злочинця, що вчиняє контрабанду наркотичних засобів. Науково-практична інтернет-конференція 14.05.2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://legalactivity.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=535%3A130513-17&catid=70%3A5-0513&Itemid=86&lang=ru.
12. Полях А.М. Криміналістична характеристика та основи розслідування контрабанди наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів: [монографія] / А.М. Полях. – Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. – Х. : Право, 2010. – 160 с.
13. Кириченко Г.А. Кримінологічна характеристика особи, яка вчинила контрабанду наркотичних засобів і психотропних речовин / Г.А. Кириченко // *Вісник Запорізького національного університету*. – 2012. – № 1 (II). – С. 232–237.
14. Горбаченко П.А. Кримінологічний портрет особи злочинця, винної у скоєнні контрабанди наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів або фальсифікованих лікарських засобів / П.А. Горбаченко // *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. – 2016. – Серія ПРАВО. – Випуск 36. – Том 2. – Л. 84–88.
15. Тимошенко В.А. Наркобізнес: національна та міжнародна протидія новим викликам: [монографія] / В.А. Тимошенко. – К.: НА СБ України, 2006. – 456 с.
16. Стригун Д.Ю. Проблеми протидії контрабанді наркотичних засобів та шляхи їх вирішення / Д. Ю. Стригун // *Юридична Україна*. – 2010. – № 2. – С. 120–123.
17. Мелюх В.П. Особа злочинця як елемент криміналістичної характеристики контрабанди наркотичних засобів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://intkonf.org/melyuh-vp-osoba-zlochintsya-yak-element-kriminalistichnoyi-harakteristiki-kontrabandi-narkotichnih-zasobiv>.

СЕКЦІЯ 10 СУДОУСТРІЙ; ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА

УДК 342.56.001.73: 339.92 (477)

АНТИКОРУПЦІЙНА СУДОВА РЕФОРМА В УМОВАХ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ

Пипяк М.І., к. ю. н.,
асистент кафедри права
Вінницький національний аграрний університет

Стаття присвячена дослідженню процесу антикорупційної судової реформи в умовах європейської інтеграції України. У науковій роботі окрема увага приділена уже реалізованим за останні роки в Україні антикорупційним заходам та їх результатам. Також наводиться низка пропозицій з удосконалення антикорупційної судової реформи.

Ключові слова: *судова реформа, європейська інтеграція, антикорупційна реформа, правосуддя, декларування, електронні закупівлі, судоустрій.*

Статья посвящена исследованию процесса антикоррупционной судебной реформы в условиях европейской интеграции Украины. В научной работе отдельное внимание отводится уже реализованным за последние годы в Украине антикоррупционным мероприятиям и их результатам. Также приводится ряд предложений по совершенствованию антикоррупционной судебной реформы.

Ключевые слова: *судебная реформа, европейская интеграция, антикоррупционная реформа, правосудие, декларирование, электронные закупки, судоустройство.*

Рупіак М.І. ANTI-CORRUPTION JUDICIARY REFORM IN THE CONDITIONS OF THE EUROPEAN INTEGRATION OF UKRAINE

The article is devoted to the investigation of the process of anticorruption judicial reform in the conditions of European integration of Ukraine. In scientific work, special attention is paid to the anti-corruption measures and their results, which have already been implemented in Ukraine in recent years. There are also a number of proposals to improve anti-corruption judicial reform.

Key words: *judicial reform, European integration, anti-corruption reform, justice, declarations, electronic purchases, judicial system.*

Постановка проблеми. Нині Україна перебуває на шляху фундаментальних перетворень у функціонуванні державного апарату та національної економіки. Запровадження обов'язкового декларування майнового стану і доходів для державних службовців, депутатів Верховної Ради України, низки інших службових осіб різних рангів, а також підписання і набрання чинності асоціації з Європейським Союзом, запровадження електронної системи закупівель під час державних замовлень – все це далеко не повний перелік євроінтеграційних змін в Україні, які нині відбуваються. Європейські партнери, визнаючи досягнення значного прогресу України у проведенні реформ, зазначають, що це лише початок шляху до якісної нової системи державного управління. Найбільше претензій у західних партнерів, а також у інвесторів до системи правосуддя в Україні, її корумпованості та необхідності нагальних змін.

Ступінь розробленості проблеми. Питанням антикорупційної судової реформи в Україні приділяли увагу різні науковці: М.П. Марчук, М.І. Мельник, О.М. Овчаренко, І.В. Печенкін, М.І. Хавронюк, Ю.С. Шемшученко, С.Г. Штогун та інші. Проте в умовах європейської інтеграції України та надзвичайно високого рівня корумпованості українських

судів зазначена проблематика потребує подальшого, більш детального дослідження.

Виклад основного матеріалу. Саме антикорупційну реформу визначили головним пріоритетом для здійснення реформ у країні респонденти, які взяли участь у дослідженні Фонду «Демократичні ініціативи» ім. І. Кучеріва та соціологічної служби Центру Разумкова, що з'ясувало, яких реформ українці хочуть у першу чергу [8, с. 27].

Найважливішою реформою для українців є антикорупційна – так вважають 65%. До того ж, у списку пріоритетних реформ респонденти часто згадували реформу органів правопорядку (58%), пенсійну реформу та реформу системи соціального захисту (40%) і реформу сфери охорони здоров'я (36%). Тож будь-які зволікання в питанні боротьби з корупцією підривають і так низьку довіру громадян до серйозності намірів української влади проводити реальні реформи, а також знижують здатність України протистояти зовнішнім загрозам, ставлять під сумнів авторитет держави в очах західних партнерів [8, с. 27].

Нині визначити реальні масштаби корупції та ефективність заходів, спрямованих на боротьбу з нею, досить важко, а тому, оцінку доцільно проводити не за окремими критеріями, а за сукупністю факторів, зокрема,

на основі: 1) статистичних даних (вони мають значення для державних органів, зокрема й правоохоронних), 2) рейтингового рівня визначеного міжнародними організаціями (наприклад, Transparency International); 3) ставлення до цього процесу населення (є найбільш оптимальним критерієм ефективності роботи влади в цьому напрямі). Відповідно до статистичних даних МВС України, лише за 2015 р. до суду було направлено 2 141 протокол про адміністративні корупційні правопорушення (без повторно направлених). 1 720 разів накладено штраф, 346 адміністративних справ закрито, 13 протоколів про адміністративні корупційні правопорушення були повернуті у зв'язку з неналежним оформленням або з інших підстав. До відповідальності (штраф) притягнуто 1 720 осіб (129 державних службовців, 649 депутатів сільських, селищних, міських, районних рад, 318 посадових осіб місцевого самоврядування, 2 службових особи судової гілки влади (не суддів)) [2; 4, с. 471]. За 2014 р. до суду було направлено 2 424 протоколів (без повторно направлених). Штраф накладено у 1 914 випадках, 390 адміністративних справ було закрито, 13 протоколів про корупційні правопорушення повернуті судом у зв'язку з неналежним оформленням або за інших підстав. До відповідальності (штраф) притягнуто 1 914 осіб (195 державних службовців, 715 депутатів сільських, селищних, міських, районних рад, 322 посадових особи місцевого самоврядування) [1; 4, с. 471].

Прийнятий 14 жовтня 2014 р. пакет антикорупційних законів (так звана антикорупційна реформа), розроблений за участю громадськості та міжнародних неурядових організацій, супроводжувався до його ухвалення адекватним і демократично налаштованим громадським контролем. Йдеться про закони України, спрямовані на протидію злочинності та корупції: «Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014–2017 рр.» № 1699-VII; «Про Національне антикорупційне бюро України» № 1698-VII; «Про запобігання корупції» № 1700-VII; «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо визначення кінцевих вигодоодержувачів юридичних осіб та публічних діячів» № 1701-VII. Крім того, Указом Президента України № 808/2014 від 14 жовтня 2014 р. створено Національну раду з питань антикорупційної політики як дорадчий орган при Президентові України, діяльність якого спрямована на повноцінне й ефективне виконання ним своїх конституційних повноважень у зазначеній сфері [6, с. 25].

Суб'єктів протидії корупції можна подати у такій послідовності: в антикорупційній політиці – Верховна Рада України (як законодавчий та контролюючий через відповідний профільний комітет орган), уряд, Національна рада з питань антикорупційної політики, Національне агентство з питань запобігання корупції; у запобіганні корупції – Національне агентство з питань запобігання корупції, органи прокуратури, відповідні органи державної влади, громадські організації, інші об'єднання; у притягненні до відповідальності, подаль-

шому судовому розгляді та покаранні за корупцію – органи прокуратури, Національне антикорупційне бюро України [6, с. 27].

Сучасна судова система України характеризується такими загальними даними: у 2015 р. в Україні діяло понад 700 судів різних категорій; за штатним розписом налічувалося близько 8 тис. суддів; протягом 2015 р. по першій інстанції було розглянуто всіма судами понад 3 млн справ. У порядку апеляційного провадження переглянуто майже 94 тис. цивільних і 38,8 тис. кримінальних справ. Системі судової влади в Україні очолює Верховний Суд, а конституційний контроль здійснює Конституційний Суд України [9, с. 37].

Нинішній етап судово-правової реформи винесений на конституційний рівень. 2 червня 2016 р. Верховна Рада України прийняла Закон «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)», а також Закон «Про реформування статусу суддів» у новій редакції. Ці закони вступили в силу з 30 вересня 2016 р. за винятком окремих положень. Новели судової реформи спрямовані на деполітизацію та забезпечення незалежності судової влади, створення чесного, прозорого, доступного і справедливого для всіх громадян суду. Зазначені закони відкривають реальні конституційно-правові можливості для проведення фундаментальної судової реформи в Україні, заснованої на власному досвіді та європейських стандартах правосуддя.

Процес цей є вкрай складним і потребує додаткових організаційно-правових зусиль заради підвищення ефективності судової влади. При цьому ці зусилля мають ґрунтуватися більшою мірою на наукових засадах [9, с. 38]. Нині залишається багато не вирішених проблемних питань на шляху до формування в Україні системи правосуддя, яка б відповідала європейським стандартам. Зокрема, подальшого удосконалення потребує процедура відбору кандидатів на посаду судді, також досі не створений спеціалізований антикорупційний суд.

У розділі VIII нової редакції Основного Закону закладені основні підвалини організації судової системи (територіальність, інстанційність, спеціалізація, єдність, поширення судової юрисдикції на всі праводносини, що виникають у державі, обов'язковість судових рішень), її ланки (місцеві, апеляційні суди, Верховний Суд України, підсистеми спеціалізованих судів), основи статусу суддів (незалежність, недоторканність, незмінюваність, вимоги до професійних суддів, основні засади процедури їх призначення, підстави звільнення суддів із посад та припинення їх повноважень), державне фінансування органів судової влади, повноваження і склад Вищої ради правосуддя як органу, який є відповідальним за забезпечення незалежності судової влади, її функціонування на засадах відповідальності, підзвітності перед суспільством, формування доброчесного та висококваліфікованого суддівського корпусу, додержання норм Конституції і законів України, а також професійної етики в діяльності суддів і прокурорів [5].

Основні новації конституційної реформи у галузі судоустрою зводяться до таких моментів:

- можливість визначення обов'язкового досудового порядку урегулювання спору законом (ч. 4 ст. 124 Конституції України);

- участь народу у відправленні правосуддя виключно у формі суду присяжних (ч. 5 ст. 124 Конституції України);

- право України визнати юрисдикцію Міжнародного кримінального суду на умовах, визначених Римським статутотом Міжнародного кримінального суду (ч. 6 ст. 124 Конституції України);

- новий порядок утворення, реорганізації й ліквідації суду виключно законом, проект якого вносить до Верховної Ради України Президент України після консультацій із Вищою радою правосуддя (ч. 2 ст. 125 Конституції України);

- безстрокове призначення суддів Президентом України за поданням Вищої ради правосуддя за результатами конкурсного добору (ч. 1, 2 ст. 128 Конституції України);

- звуження суддівського імунітету: «Без згоди Вищої ради правосуддя суддю не може бути затримано або утримувано під вартою чи арештом до винесення обвинувального вироку судом, за винятком затримання судді під час або відразу ж після вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину» (ч. 3 ст. 126 Конституції України);

- заборона притягнення судді до відповідальності за ухвалене ним судові рішення, за винятком вчинення злочину або дисциплінарного проступку (ч. 4 ст. 126 Конституції України);

- нові підстави звільнення судді та припинення його повноважень (ч. 6 і 7 ст. 126 Конституції України);

- обов'язковість судового рішення (ст. 129-1 Конституції України);

- реорганізація Вищої ради юстиції у Вищу раду правосуддя зі значним розширенням її повноважень (ст. 130 Конституції України) [5].

За ст. 18 Закону «Про судоустрій і статус суддів», суди в Україні спеціалізуються на розгляді цивільних, кримінальних, адміністративних справ, а також справ про адміністративні правопорушення. Поряд із цим передбачається, що в системі судоустрою діятимуть вищі спеціалізовані суди як суди першої інстанції з розгляду окремих категорій справ. До цих судів належатимуть Вищий суд із питань інтелектуальної власності та Вищий антикорупційний суд. Можливість створення вищих спеціалізованих судів спричинила жваву дискусію в юридичному середовищі. Практика, зокрема, свідчить, що кількість судових справ із питань інтелектуальної власності є не такою великою для того, щоб утримувати спеціальну систему судів для їх розгляду. Крім того, як Вищий суд із питань інтелектуальної власності, так і Вищий антикорупційний суд не вписуються в чинну систему принципів підсудності й територіальності. Для них ніхто не буде приймати окремі кримінально-процесуальні кодекси. Тому, на мій погляд, до справ антикорупційного характеру, звичайно, варто значно посилити

увагу, але цього не можна робити в контексті наявної системи судових органів. В іншому разі є загроза виникнення надзвичайних і особливих судів, створення яких заборонено ст. 125 Конституції України [9, с. 38].

Формування професійного суддівського корпусу є одним із найбільш проблемних питань в антикорупційній судовій реформі і потребує особливо ретельного аналізу.

Ці проблеми стосуються підбору, призначення (обрання) на посаду, підвищення кваліфікації, кар'єрного просування, матеріального забезпечення, дисциплінарної відповідальності суддів тощо. Відповідно до Конституції України, новою організаційною формою у цій сфері має стати Вища рада правосуддя замість Вищої ради юстиції. Вже прийнято Закон «Про Вищу раду правосуддя», який становить базу для вирішення організаційних питань діяльності Ради. Вища рада правосуддя є незалежним колегіальним органом судової влади, діяльність якого спрямована на формування професійного суддівського корпусу в Україні (ст. 131 Конституції України). Її правовий статус виписано відповідно до європейських стандартів. Законом «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)», по-перше, збільшено кількість членів Ради з 20 до 21, по-друге, розширено представництво судової гілки влади у Раді (від 3 до 10), по-третє, виведено з числа тих, хто входить до складу Вищої ради правосуддя за посадою, Міністра юстиції і Генерального прокурора України, по-четверте, істотно розширено повноваження Вищої ради правосуддя порівняно з Вищою радою юстиції. Вища рада правосуддя, зокрема, вносить подання Президентів України про призначення судді на посаду, ухвалює рішення про звільнення судді з посади, розглядає скарги на рішення відповідного органу про притягнення до дисциплінарної відповідальності судді чи прокурора; надає згоду на затримання судді чи утримання його під вартою тощо. Отже, діяльність Вищої ради правосуддя спрямовано на формування ефективно діючого корпусу професійних суддів. Це нічого спільного не має із закликами деяких політиків і народних депутатів до проведення суцільної люстрації суддівського корпусу. Як відомо, тільки у вересні 2014 р. було звільнено з посад 540 суддів, серед яких було багато висококваліфікованих професіоналів із бездоганною репутацією. Це не «оновлення», а «знекровлення» судової влади [9, с. 38–39].

Важливим у боротьбі з корупцією є новостворений орган – Національна рада з питань антикорупційної політики.

Відповідно до Указу Президента № 808/2014 від 14 жовтня 2014 р., Національна рада з питань антикорупційної політики є консультативно-дорадчим органом при Президенті України та, згідно з пунктом 7, положення про її діяльність утворюється у складі голови, виконавчого секретаря та інших осіб, які беруть участь в її роботі на громадських засадах. Національну раду очолює голова, який призначається Президентом України. Виконавчим секретарем Національної ради є за посадою заступник глави адмі-

ністрації Президента України, до відання якого належить питання впровадження реформ. До складу Національної ради також увійшли: заступники глави адміністрації Президента України, до відання яких належать питання протидії корупції та правового забезпечення реалізації Президентом України визначених Конституцією України повноважень; голова Комітету Верховної Ради України, до відання якого належать питання боротьби з організованою злочинністю та корупцією (за згодою); дві особи, кандидатури яких пропонує Кабінетом Міністрів України; особа, кандидатура якої пропонує Радою суддів України (за згодою); особа, кандидатура якої пропонує Генеральним прокурором України (за згодою); особа, кандидатура якої пропонує Головою Рахункової палати України (за згодою); шість представників громадських об'єднань та/або громадських експертів, які мають досвід підготовки пропозицій щодо формування та реалізації антикорупційної політики (за згодою); один представник від всеукраїнських асоціацій місцевого самоврядування (за згодою); два представники від всеукраїнських об'єднань підприємців (бізнес-асоціацій). Відповідно до пункту 3 Положення про Національну раду, основними її завданнями є: 1) підготовка та подання Президенту України пропозицій щодо визначення, актуалізації та вдосконалення антикорупційної стратегії; 2) здійснення системного аналізу стану запобігання та протидії корупції в Україні, ефективності реалізації антикорупційної стратегії, заходів, що вживаються для запобігання та протидії корупції; 3) підготовка та надання Президенту України узгоджених пропозицій щодо поліпшення координації та взаємодії між суб'єктами, які здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії корупції; 4) оцінка стану та сприяння реалізації рекомендацій Групи держав проти корупції (GRECO), Організації економічної співпраці й розвитку (ОЕСД), інших провідних міжнародних організацій щодо запобігання та протидії корупції, підвищення ефективності міжнародного співробітництва України у цій сфері; 5) сприяння науково-методичному забезпеченню з питань запобігання та протидії корупції. Отже, нині сформовано нову прогресивну систему антикорупційного законодавства, до якого імplementовано практично всі рекомендації в рамках GRECO, VLAP, OECD [6, с. 26–27].

Так, у напрямі антикорупційної політики передбачені механізми періодичної оцінки та аналізу проблем корупції; правила та процедури формування, координації, моніторингу, оцінки та звітування щодо імplementації політики. У напрямі запобігання корупції врегульовано конфлікт інтересів та етичні стандарти; передбачено правове забезпечення моніторингу способу життя та перевірку доброчесності відповідних суб'єктів; передбачено запровадження інституту та захист викривачів корупції; розширено права приватного сектору та громадського контролю за діяльністю антикорупційних органів; передбачено створення незалежного антикорупційного органу (Національного антикорупційного агентства).

У напрямі посилення контролю та покарання за вчинення корупційних правопорушень створено Національне антикорупційне бюро, діяльність якого унормовано відповідним Законом України; посилено відповідальність за окремі види корупційних правопорушень та створені нові антикорупційні норми; розширено перелік корупційних злочинів та розроблені нові інструменти щодо протидії корупції [6, с. 27].

Висновки. Останнім часом Україна демонструє прогрес у створенні дієвої антикорупційної законодавчої бази. З-поміж іншого необхідно виділити прийнятий 14 жовтня 2014 р. пакет антикорупційних законів (так звана антикорупційна реформа), розроблений за участю громадськості та міжнародних неурядових організацій. Також важливими законодавчими новелами стали прийняті Верховною Радою України 2 червня 2016 р. закони України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)», «Про судоустрій і статус суддів» у новій редакції. Однак, незважаючи на помітний прогрес, досі залишається багато не вирішених проблемних питань на шляху до якісно нової системи правосуддя. Зокрема, досі не створений спеціалізований антикорупційний суд, процедура відбору кандидатів на посаду судді потребує подальшого удосконалення та наближення її до європейських стандартів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Звіт про стан протидії корупції за 12 місяців 2014 р., форма звітності затверджена Наказом Генеральної прокуратури, Міністерства внутрішніх справ, Служби безпеки, Міністерства доходів і зборів, Міністерства оборони, Державної судової адміністрації України від 22 квіт. 2013 р. № 52/394/172/71/268/60 / Відомчий документ.
2. Звіт про стан протидії корупції за 12 місяців 2015 р., форма звітності затверджена Наказом Генеральної прокуратури, Міністерства внутрішніх справ, Служби безпеки, Міністерства доходів і зборів, Міністерства оборони, Державної судової адміністрації України від 22 квіт. 2013 р. № 52/394/172/71/268/60 / Відомчий документ.
3. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр>.
4. Марчук М.П. Основні напрями державної політики щодо протидії корупції в Україні / М.П. Марчук // Молодий вчений. – 2016. – № 3 (30). – С. 470–474.
5. Овчаренко О.М. Проблеми забезпечення права на справедливий суд / О.М. Овчаренко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://helsinki.org.ua/problemu-zabezpechennya-prava-na-spravedlyvyj-sud-o-ovcharenko>.
6. Печенкін І.В. Антикорупційна реформа в Україні: місце і роль органів прокуратури як координатора протидії злочинності та корупції / І.В. Печенкін // Віче. – 2015. – № 4. – С. 24–27.
7. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 р. № 1402-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1402-19>.
8. Тарасенко Н.В. Боротьба з корупцією в Україні: успіхи, проблеми, перспективи / Н.В. Тарасенко // Україна: події, факти, коментарі. – 2015. – № 19. – С. 27–40.
9. Шемшученко Ю.С. Судова влада в Україні: сучасна доктрина, механізми та перспективи реалізації / Ю.С. Шемшученко // Вісник НАН України. – 2017. – № 2. – С. 37–40.
10. Штогун С.Г. Судова реформа чи косметичний ремонт системи судової влади? / С.Г. Штогун // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2016. – № 2 (14) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2016/n2/16sshssv.pdf>.

СЕКЦІЯ 11 МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 341.1

ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ ПРАВОСУБ'ЄКТНОСТІ СТОРІН У ПРАВІ МІЖНАРОДНИХ ДОГОВОРІВ

Панфілова Ю.М., к. ю. н., доцент,
директор

Навчально-науковий юридичний інститут Київського міжнародного університету

Стаття присвячена деяким проблемам правосуб'єктності сторін у праві міжнародних договорів. Досліджується проблема міжнародної правосуб'єктності сторін, що виникла внаслідок розширення кола суб'єктів, які мають право на укладення міжнародних договорів. Аналізується міжнародно-правова договірна правосуб'єктність націй і народів, що борються за своє самовизначення, ТНК та індивідів.

Ключові слова: міжнародні договори, правосуб'єктність, право міжнародних договорів, конвенція, держава.

Статья посвящена некоторым проблемам правосубъектности сторон в праве международных договоров. Исследуется проблема международной правосубъектности сторон, возникшей вследствие расширения круга субъектов, имеющих право на заключение международных договоров. Анализируется международно-правовая договорная правосубъектность наций и народов, борющихся за свое самоопределение, ТНК и индивидов.

Ключевые слова: международные договоры, правосубъектность, право международных договоров, конвенция, государство.

Panfilova Yu.M. SOME PROBLEMS OF PARTIES LEGAL PERSONALITY IN THE LAW OF TREATIES

The article is devoted to some problems of legal parties to the Law of Treaties. The problem of international legal aspects arising from the expansion of the range of subjects entitled to conclude international agreements. Analyzes the international legal personality negotiated nations and peoples struggling for their self multinationals and individuals.

Key words: international treaties, legal, law of treaties, convention.

Постановка проблеми. Однією з найбільш важливих проблем сучасного права міжнародних договорів варто назвати проблему міжнародної правосуб'єктності сторін. Зазначена проблема виникла через розширення кола суб'єктів, які мають право на укладення міжнародних договорів. Протягом тисячоліть єдиними суб'єктами права міжнародних договорів були держави, і питання про їх міжнародну правосуб'єктність тривалий час вирішувалося залежно від визнання цієї правосуб'єктності з боку інших держав. У наш час питання про визнання має більш формальний, ніж практичний характер, і всі держави є суб'єктами права міжнародних договорів з огляду на їх існування за умови, що вони мають ознаки, визначені в Міжамериканській конвенції 1933 р. «Про права і обов'язки держав».

Ступінь розробленості проблеми. Питання про міжнародні договори розглядалися ще у роботах Джентілі та Г. Гроція (XVI – XVII ст.). У відомій праці фундатора міжнародного права Г. Гроція «De jure belli ac pacis, libri tres» питанням міжнародних договорів присвячена окрема глава книги. У XVIII ст. значний внесок у дослідження теорії та практики міжнародних договорів зробили такі вчені, як Л. Опенгейм, Ч. Хайд, М. Нейра, А. Фердросс, М. МакДугал. Варто зазначити, що українська доктрина міжнародного права не залишилась осторонь

сучасних проблем теорії та практики права міжнародних договорів. Серед учених-юристів, які у своїх працях ґрунтовно досліджують проблеми в цій галузі, – такі видатні представники української науки міжнародного права, як: В. Денисов, Л. Тимченко, В. Чубарєв, О. Мережко, Г. Анцелевич. Вагомий внесок у розвиток права міжнародних договорів та його вітчизняної науки зробили В. Корецький і його учень І. Лукашук, праці яких давно стали класичними в доктрині міжнародного права.

Мета статті – проаналізувати та дослідити проблеми правосуб'єктності сторін у праві міжнародних договорів.

Виклад основного матеріалу. Сучасний стан права міжнародних договорів у загальному плані може бути охарактеризований як право, що являє собою одну з найбільш важливих і кодифікованих галузей сучасного міжнародного публічного права.

У цьому загальному визначенні необхідно підкреслити слова «важливих» та «кодифікованих». Важливість даної галузі зумовлюється тим, що сучасне міжнародне публічне право – це велика система норм, принципів, інститутів і галузей, що народжуються і розвиваються, насамперед, на основі практики міжнародних договорів. Саме міжнародні договори є в наш час основним джерелом сучасного міжнародного права, незважаючи на те, що в ст. 38

Статуту Міжнародного Суду ООН зазначаються як основні і міжнародні звичаї, і загальні принципи права. Міжнародні договори (тобто конвенції, як вони позначені у ст. 38) є найбільш в юридичному плані вагомими, найчисленнішими і найчастіше використовуваними джерелами. Звідси і вживання в загальному визначенні вислову «важливих».

Обґрунтованість вживання вислову «кодіфікованих» зумовлено тим, що з усіх галузей міжнародного публічного права (а їх близько двох десятків) дійсно кодифікованих галузей, а значить, і найбільш розроблених, можна назвати тільки: право міжнародних договорів, міжнародне морське право, дипломатичне і консульське право, космічне право. Разом із тим щодо питання кодифікації права міжнародних договорів Комісія ООН із міжнародного права з самого початку своєї діяльності (з 1950 р.) у цій сфері зіткнулася з проблемою: як кодифікувати велику кількість міжнародно-правових актів, укладених у формі договорів, угод, конвенцій, декларацій, комюніке та інших різновидів, протягом тривалого часу. У цих умовах традиційний метод кодифікації, за якого узагальнювалося й аналізувалося все раніше прийняте і на цій основі формувалися положення, що узагальнюють весь накопичений раніше досвід, був неможливим. З огляду на такі труднощі, Комісія ООН із міжнародного права обрала, якщо не сказати, винайшла (і це вперше в міжнародній практиці сучасності) інший метод кодифікації. Цей метод виражається в тому, що кодифікація пішла шляхом узагальнення і аналізу не самих матеріальних норм, укладених у величезній кількості міжнародних договорів, а положень (правил), на підставі яких ці договори з'являються, використовуються (діють) і припиняють свою дію. Так з'явилась Конвенція про право міжнародних договорів, яка була підписана у Відні 23 травня 1969 р. [2].

У загальному плані в Конвенції 1969 р. були сформувані правила укладання, дії та припинення дії міжнародних договорів, та вона, з точки зору теорії права, належить до документів процесуального характеру.

Однак на цьому питанні з проблемами у повному обсязі вирішено не було. У процесі формування процесуальних правил у галузі укладання, дії та припинення дії міжнародних договорів виникали питання проблемного характеру, які не завжди успішно були вирішені в Конвенції, до того ж, мабуть, на той час умови їх вирішення ще не дозріли. З огляду на важливість питання, необхідно зупинитися на них трохи детальніше [3, с. 66].

Відповідно до теорії міжнародного права, що стосується питань міжнародної правосуб'єктності, держави є первинними (а отже, основними) суб'єктами права міжнародних договорів. Також, відповідно до цієї теорії, до числа первинних суб'єктів права міжнародних договорів (як, втім, усього міжнародного права) належать і нації, народи, що борються за незалежність і самовизначення. Юридичною підставою цього є відомий принцип сучасного міжнародного права – «принцип рівноправності і самовизначення народів»,

закріплений у Статуті ООН та інших відомих документах [1, с. 98].

Однак, незважаючи на досить вагоме становище теоретичного характеру, практика останніх десятиліть породжує ситуації, що дають змогу припускати, що в зазначеному питанні про міжнародно-правову договірну правосуб'єктність націй і народів, що борються за своє самовизначення, виникають неясність, невирішеність і проблеми загалом.

З одного боку, така невирішеність, проблематичність зумовлюється відсутністю тієї чіткості в питанні про визнання міжнародної правосуб'єктності націй і народів, що борються за своє самовизначення, яка існує для держав. Міжнародно-правового документа, який би прямо і безпосередньо визначав умови визнання нації і народу, що борються за своє самовизначення, поки немає.

Нині до таких націй та народів різні автори і джерела відносять курдів, чеченців, ірландців і деяких інших, проте у плані визнання фігурує тільки народ Палестини [53, с. 158].

З іншого боку, природно, що вирішення питання про визнання того чи іншого народу, нації в зв'язку з його боротьбою як суб'єкта міжнародного права загалом і права міжнародних договорів зокрема, це питання часто має більш політичний характер, ніж міжнародно-правовий.

Але від цього проблема визнання націй і народів, що борються за своє самовизначення, не зникає, а, навпаки, загострюється, тим більше, що не виключено, що число таких націй і народів зростатиме.

Разом із тим загальна проблема суб'єктів у праві міжнародних договорів лише питаннями правосуб'єктності націй та народів, що борються за своє самовизначення, не вичерпується. Це пояснюється тим, що сучасне міжнародне право наряду з державами та націями і народами, що борються за своє самовизначення як суб'єктів міжнародного права, також визнає й інші субстанції [3, с. 65].

До таких субстанцій варто віднести міжнародні організації та державоподібні утворення, кожне з яких породжує, в свою чергу, також деяку проблематичність.

Наприклад, суб'єктами міжнародного права (причому вторинного, тобто похідного характеру) визнаються лише міждержавні і міжкультурні організації. При цьому їх міжнародна правосуб'єктність суворо обмежена їх цілями і завданнями. Водночас, за наявності досить авторитетних міжнародних організацій недержавного та неурядового характеру, вони позбавлені статусу міжнародної правосуб'єктності. Прикладом цього може служити Всесвітня організація профспілок, Міжнародна асоціація повітряного транспорту та ін.

Беручи до уваги розвиток практики міжнародних відносин на сучасному етапі та з огляду на деякі прогнози на майбутнє, можна припустити, що ця частина проблеми суб'єктів міжнародного права буде вирішена на користь розширення кола суб'єктів міжнародних договорів завдяки неміждержавним і неміжкультурним міжнародним організаціям [3, с. 67].

Розглядаючи проблему суб'єктів міжнародних договорів на сучасному етапі, фран-

цюзькі автори загострюють увагу на питанні міжнародної правосуб'єктності приватних підприємств. Вони відзначають: «Дуже часто стає питання про характер деяких договорів, наприклад, концесійних – між державами і приватними підприємствами. Такі «інтернаціоналізовані контракти», часом дуже близькі за змістом до міжнародного договору, не можуть вважатися такими, тому що за приватними особами не визнається статус прямих суб'єктів міжнародного права в повному обсязі» [1, с. 96].

Можна припустити, що ніби об'єднані два, на перший погляд, нерівнозначних питання: про міжнародну правосуб'єктність приватних підприємств і міжнародну правосуб'єктність приватних осіб. Об'єднуючи їх і ставлячи наголос на вислові «за приватними особами», французи відмовляють їм у визнанні статусу прямих суб'єктів міжнародного права, але із застереженням «необхідною мірою». Це спонукає до висновків:

1. Яке співвідношення між загальним поняттям «приватне підприємство» і конкретним поняттям «Транснаціональна компанія» (ТНК)? Відповідь зрозуміла: ТНК – приватне підприємство.

2. Чи можуть ТНК розглядатися як суб'єкти міжнародного права загалом і як суб'єкти міжнародних договорів зокрема? Відповідь дещо парадоксальна. Питання про ТНК як суб'єктів міжнародного права, в теорії міжнародного права поки не ставиться, але в практиці міжнародних відносин комерційного характеру найчастіше ТНК виступають як суб'єкти міжнародних договорів, і проти такого статусу їх контрагенти практично не заперечують.

3. Отже, світова практика міжнародних договорів призводить до визнання за ТНК статусу суб'єктів права міжнародних договорів.

4. Залишається останнє питання в ланцюзі подібних роздумів: якою мірою варто визнавати за ТНК статус суб'єктів права міжнародних договорів? На це питання відповідають самі французи – «необхідною мірою».

Для чого міркування такого роду? Для того щоб підкреслити проблематичність питання про суб'єктів міжнародних договорів і показати, що воно може бути вирішене на користь ТНК.

Проаналізувавши проблематичність статусу міжнародної правосуб'єктності ТНК, доречним є зазначити іншу проблему в області питання про суб'єктів права міжнародних договорів – питання про міжнародну правосуб'єктність приватних осіб. Це питання за своєю юридичною природою певною мірою схоже з питанням про ТНК.

Згадаймо французів – вони об'єднали ці питання на одній приватній основі. Однак, якщо питання про міжнародну правосуб'єктність ТНК набуває дедалі більше прихильників та поступово вирішується на їх користь, вирішення питання про міжнародну правосуб'єктність приватних осіб (індивідів) перебуває тільки на початку свого шляху і противників його позитивного рішення ще дуже багато [8, с. 158].

У сучасній західній доктрині міжнародного права більшість авторів уже трива-

лий час розглядає надання індивідам прямого доступу в міжнародні судові органи (як стороні у процесі) як одне з основних доказів можливості прямого регулювання міжнародним правом становища індивідів. У вітчизняній доктрині з цього приводу висловлюються різні точки зору. Найчастіше акцентується на тому, що міждержавні угоди, котрі передбачають прямий доступ індивідів у міжнародні судові органи, зустрічаються надзвичайно рідко, вони нетипові і не можуть змінити загальне правило. Деякі автори, як зазначалося, підкреслюють, що міжнародна правосуб'єктність індивідів має у цих випадках похідний, обмежений характер і не повинна протиставлятися державному суверенітету. Водночас існує і думка, відповідно до якої такого роду угоди створюють лише тільки взаємні права й обов'язки для їхніх учасників із приводу прямого доступу індивідів у міжнародні судові органи. Але вони об'єктивно не можуть перетворити індивідів на суб'єктів міжнародного права, підкорити їх безпосередньому впливу норм, що містяться в цих угодах, оскільки індивіди не в змозі брати участь у міждержавних відносинах.

З огляду на це, держави не ставлять і найближчим часом, начебто, і не збираються ставити питання про визнання індивіда суб'єктом міжнародного права загалом і права міжнародних договорів зокрема. Однак на стороні позитивного вирішення цього питання існують і досить потужні аргументи, які можуть вплинути на подальший розвиток подій.

Головним із таких факторів можна назвати прагнення людства до розширення прав і свобод людини та практичного їх здійснення. Цей фактор може стати визначальним у вирішенні зазначеної проблеми.

Висновки. На наш погляд, економічна міць ТНК, їх вплив на світову політику визначили появу концепцій про визнання за ТНК міжнародної правосуб'єктності, про необхідність формування міжнародного права корпорацій. Але ці концепції не стали основними в питаннях регулювання і контролю за діяльністю ТНК. Також нині правове регулювання діяльності ТНК зводиться до двосторонніх інвестиційних угод, які збільшують економічну нерівність держав, що розвиваються. Належне правове регулювання ТНК може бути здійснено тільки на основі взаємного узгодження національних і міжнародних правопорядків на внутрішньодержавному, регіональному та універсальному рівнях.

Незважаючи на глобальну діяльність ТНК, центр прийняття рішення залишається національним. Отже, діяльність ТНК має регулюватися через державу. Міжнародне право покликане виробляти норми, які зобов'язували б держави регулювати діяльність ТНК.

На сучасному етапі розвитку міжнародних відносин функція створення норм у міжнародному праві як така не є необхідною для фізичних осіб, оскільки у міжнародних відносинах беруть участь держави, які і укладають від імені народу відповідні міжнародні договори. Проте саме на підставі відсутності нормотворчої функції не можна заперечува-

ти факт обмеженої правосуб'єктності фізичної особи, яка є очевидною, і якщо вважати, що суб'єкт міжнародного права – це особа, на яку поширюється дія міжнародно-правових норм, то індивід, безумовно, є суб'єктом міжнародного права. Існує велика кількість міжнародно-правових норм, якими напряду можуть користуватися фізичні особи (Пакт про громадянські і цивільні права 1966 р., Конвенція про права дитини 1989 р. тощо). Однак поняття і категорії міжнародного права не завжди ідентичні поняттям внутрішньодержавного права. І якщо ми вважаємо, що суб'єкт міжнародного права володіє не тільки правами і обов'язками, що походять із міжнародно-правових норм, але і є колективним утворенням і бере пряму участь у створенні норм міжнародного права, то індивіда до суб'єктів міжнародного права відносити не можна.

Таким чином, проблема суб'єктів у праві міжнародних договорів видається найбільшою за обсягом і такою, що досить важко вирішується.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Анцелевич Г.О. Міжнародне право : Підручник для вузів / Г.О. Анцелевич, О.О. Покрещук . – Київ : Алерта, : Пектораль, 2003. – 409 с.
2. Віденська Конвенція про право міжнародних договорів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://search.ligazakon.ua>.
3. Динь Н.К. Международное публичное право / Н.К. Динь. – Т. 1. – К., 2000. – С. 65–66.
4. Капустин А.Я. Международные организации в глобализирующемся мире: [Монография] / А.Я. Капустин. – М.: РУДН, 2010. – 234 с.
5. Левин Д.Б. Актуальные проблемы теории международного права / Д.Б. Левин. – М.: Наука, 1974. – 346 с.
6. Нешатаева Т.Н. Международные организации и право. Новые тенденции в международно-правовом регулировании / Т.Н. Нешатаева. – М.: 1998. – С. 218–219.
7. Солнцев А.М., Клюня А.Ю., Якушев Ю.В. Ответственность международных организаций / А.М. Солнцев, А.Ю. Клюня, Ю.В. Якушев // Право международных организаций: [учебник] / Под ред. И.П. Блищенко, А.Х. Абашидзе. – М.: РУДН, 2013. – С. 157–175.
8. Фердросс А. Международное право / Фердросс А.; Под ред. Тункин Г.И. (предисл.); Пер. с нем: Кублицкий Ф.А., Нарышкина Р.Л. – М.: Иностран. лит., 1959. – 652 с.

УДК 341.322.5:341.492.2

РОЛЬ ПАЛАТИ ПОПЕРЕДНЬОГО ПРОВАДЖЕННЯ МІЖНАРОДНОГО КРИМІНАЛЬНОГО СУДУ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ

Пилипенко В.П., к. ю. н.,
Заслужений юрист України,
член Європейської комісії за демократію через право (2013–2017 рр.)

Стаття присвячена дослідженню функцій та повноважень органів Міжнародного кримінального суду, що здійснюють досудове провадження та попередній розгляд справи, у справах про потенційне скоєння воєнних злочинів.

Ключові слова: воєнні злочини, Міжнародний кримінальний суд, Прокурор, Палата попереднього провадження, обвинувачення.

Статья посвящена исследованию функций и полномочий органов Международного уголовного суда, осуществляющих досудебное производство и предварительное рассмотрение дела, по делам о потенциальном совершении военных преступлений.

Ключевые слова: военные преступления, Международный уголовный суд, Прокурор, Палата предварительного производства, обвинение.

Pulypenko V.P. THE INTERNATIONAL CRIMINAL COURT PRE-TRIAL CHAMBER WAR CRIMES INVESTIGATION ROLE

The article deals with the study of the functions and authorities of the bodies of the International Criminal Court that carry out the pre-trial proceedings and preliminary consideration of potential war crimes cases.

Key words: war crimes, International Criminal Court, Prosecutor, Pre-Trial Chamber, prosecution.

Постановка проблеми. Аналіз положень Римського статуту Міжнародного кримінального суду (далі – Римський статут) і Правил процедури та доведення Міжнародного кримінального суду дозволяє визначити, що судочинство в Міжнародному кримінальному суді (далі – МКС) проводиться в особливій правовій формі міжнародного кримінального процесу та в особливому правовому порядку, який властивий тільки цьому суду, ґрунтується як на англосаксонських, так і на романо-германських правових традиціях, включає в себе процесуальні дії, схожі з тими, які в українському кримінальному процесі прийня-

то називати підготовкою до судового засідання і судовим розглядом справи по суті. Так, серед інновацій процесуальних аспектів діяльності МКС українські дослідники зазначають появу стадії затвердження обвинувачень щодо згаданих індивідів до початку стадії безпосереднього судового розгляду справи [1, с. 379].

Ступінь розробленості проблеми. Такий характер стадії попереднього судового провадження зумовлює особливі повноваження Прокурора МКС та Палати попереднього провадження. В українській юридичній науці до дослідження цих повноважень звер-

талися І.В. Гловюк, О.Б. Кучер, Т.Л. Сироїд та Я.Т. Яворський. Серед закордонних науковців до цього питання зверталися К. Амбос, В.П. Бліщенко, І.Ю. Белей, О.В. Касинюк, Н.І. Костенко, К. Міллер, В. Нерліч, Г. Пікіс, І.В. Фісенко та К. Хен. Однак ці дослідження більше були спрямовані на дослідження загальних питань досудового провадження та попереднього розгляду, в той час як дане дослідження спрямовано на вивчення особливостей цих етапів при розслідуванні та притягненні до відповідальності за скоєння саме воєнних злочинів. Така зміна предмету дослідження повинна дозволити проаналізувати не лише загальні питання діяльності МКС, а й особливості притягнення до відповідальності осіб за вчинення воєнних злочинів.

Мета статті – дослідити функції та повноваження органів МКС, що здійснюють досудове провадження та попередній розгляд, у справах про потенційне скоєння воєнних злочинів та визначення процесуальних особливостей даних етапів притягнення особи до відповідальності.

Виклад основного матеріалу. Загалом процес МКС поділяється на чотири етапи: 1) розслідування та досудове провадження; 2) попередній розгляд справи суддями або іншими посадовими особами, уповноваженими давати згоду на вчинення дій, які можуть ущемити або обмежити основні права громадянина, та затверджувати попередньо висунуті обвинувачення; 3) провадження в суді першої інстанції; 4) перевірка законності й обґрунтованості вироку (апеляція), а іноді і судові вирішення питань, що виникають у процесі виконання вироку [2, с. 139–140].

Функція міжнародного розслідування справ про воєнні злочини не є судовою і спрямована, перш за все, на встановлення фактичних обставин, пов'язаних із вчиненням злочином. Як справедливо зазначають І.П. Бліщенко і І.В. Фісенко, її реалізація не веде до прийняття будь-яких судових рішень [3, с. 126–127]. При цьому необхідність проведення міжнародного розслідування у справах про воєнні злочини впливає з того, що Палата попереднього провадження МКС, приймаючи рішення про видачу санкції на порушення розслідування (п. 4 ст. 15 Римського статуту), має ґрунтуватися на об'єктивній інформації, що міститься як в поданні Прокурора, так і в матеріалах, що її підкріплюють. Так само не веде до прийняття будь-яких судових рішень і попередній розгляд справи суддями або іншими посадовими особами, уповноваженими давати згоду на вчинення дій, які можуть ущемити або обмежити основні права громадянина. Тому перші дві стадії видається можливим заради досягнення цілей даного дослідження об'єднати у стадію попереднього провадження.

Розгляд основних положень процесуального порядку попереднього провадження в МКС неможливо, на нашу думку, без попереднього аналізу процесуального положення одного з «головних осіб» досудової стадії міжнародного кримінального судочинства – Прокурора.

Досліджуючи історичну еволюцію повноважень прокурора міжнародних кримінальних

трибуналів, доцільно звернутися до Статуту Нюрнберзького міжнародного військового трибуналу, відповідно до ст. 15 якого процесуальні права й обов'язки Головних обвинувачів полягали (але не обмежувалися) в такому: 1) провадження розслідування, збір і надання до або під час судового процесу необхідних доказів; 2) провадження попереднього допиту свідків, підозрюваних і обвинувачуваних; 3) підготовка обвинувального акту для затвердження його Комітетом; 4) підтримання обвинувачення в суді; 5) призначення з метою виконання доручених обов'язків уповноважених осіб; 6) провадження слідчих та інших дій, які виявлялися необхідними в цілях підготовки справи і провадження для суду [4].

Статут Міжнародного кримінального трибуналу для колишньої Югославії (далі – МКТЮ) (ст. 16) і Статут Міжнародного трибуналу для Руанди (далі – МКТР) (ст. 15), визначаючи функції обвинувача, встановлюють, що обвинувач відповідає за розслідування справ і звинувачення осіб, відповідальних за серйозні порушення міжнародного гуманітарного права, вчинені на території колишньої Югославії (з 1 січня 1991 р.) і Руанди (в період з 1 січня 1994 по 31 грудня 1994 р.), а також громадян Руанди, відповідальних за геноцид та інші подібні порушення, вчинені на територіях сусідніх держав у той самий період. При цьому, обвинувач МКТЮ є також обвинувачем МКТР.

Завдання обвинувачення в МКС реалізує Канцелярія Прокурора (п. «З» ст. 34 Римського статуту), яка також здійснює свої функції незалежно як самостійний постійний окремий орган суду [5]. Функції, якими наділений Прокурор у міжнародному кримінальному судочинстві, цілком відповідають функціям обвинувача, визначеним Комісією міжнародного права, а саме: «розслідування, збір та подання в суді всіх необхідних доказів, складання обвинувального висновку і виступ як обвинувач на судовому процесі».

Формально Прокурор не визнається Римським статутом органом МКС, на відміну від Статутів МКТЮ і МКТР. Такі норми Римського статуту спрямовані, як видається, певним чином на те, щоб підкреслити певну незалежність прокурора. Однак, з огляду на повноваження Прокурора щодо порушення розслідування і розслідування, а також щодо керівництва канцелярією, можна дійти висновку, що він все ж таки є органом МКС, хоч і не визнається таким Римським статутом [6, с. 80].

Процесуальні функції Прокурора в МКС характеризуються наступним: 1) Прокурор має право незалежно порушувати кримінальні справи в МКС (важливо зазначити про наявність побоювання щодо можливого зловживання цим правом, які, втім, поки не мають підтвердження [7, с. 283]); 2) Прокурор має право порушувати клопотання перед Палатою попереднього провадження про видачу санкції на проведення попереднього розслідування; 3) Прокурор має право відмовитися від направлення клопотання до Палати попереднього провадження, якщо в ході попереднього вивчення він прийде до висновку, що представлена інформація не

містить в собі «достатніх підстав для розслідування»; 4) Прокурор має право отримувати письмові чи усні свідчення від фізичних осіб, офіційних представників або компетентних органів держав, органів ООН, міжурядових або неурядових організацій або з інших надійних джерел, які він вважатиме потрібними, в місці перебування суду [8]; 5) Прокурор має право подачі, у разі відмови в задоволенні попереднього, нового клопотання на підставі нових фактів або свідчень, що мають відношення до тієї ж ситуації; 6) Прокурор (і його заступники) проводять попереднє розслідування і кримінальне переслідування у справах про воєнні злочини, охоплюючи всі факти і докази, які стосуються оцінки того, чи настає кримінальна відповідальність відповідно до Римського статуту, і при цьому в рівній мірі розслідує обставини, що свідчать як про винність, так і про невинність, та вживає належних заходів для забезпечення ефективного розслідування та кримінального переслідування за воєнні злочини, дотримуючись при цьому прав і особистих інтересів свідків і потерпілих, а також прав інших осіб, що впливають із Римського статуту; 7) проводячи попередню перевірку первинно отриманої інформації, Прокурор відповідно до положення 27 Регламенту Офісу прокурора повинен попередньо з'ясувати, чи: а) отримана інформація не стосується питань, які явно виходять за рамки юрисдикції МКС; б) отримана інформація вже досліджується у рамках ситуації, яка перевіряється або розслідується, або лежить в основі обвинувачення і яка має бути розглянута в контексті поточної діяльності; в) отримана інформація стосується питань, які не явно виходять за рамки юрисдикції МКС і не мають відношення до ситуації вже під час аналізу та розслідування або лежить в основі кримінального обвинувачення, яка, як наслідок, вимагає подальшої перевірки відповідно до правила 48 Правил процедури і доказування МКС [9, с. 167]; 8) Прокурор має право клопотати перед Палатою попереднього провадження про видачу ордеру на арешт особи, підозрюваного (обвинуваченого) у вчиненні воєнного злочину, або наказу про явку такої особи; 9) після закінчення провадження попереднього розслідування Прокурор зобов'язаний доставити всі докази по справі в Палату попереднього провадження з метою попереднього слухання за твердженням складеного ним Звинувачення (обвинувального Висновка); 10) після затвердження обвинувачення Палатою попереднього провадження та до початку судового розгляду справи по суті Прокурор вправі з дозволу Палати попереднього провадження змінити обвинувачення або зняти їх [10, с. 192]; 11) у процесі судового провадження у справах про воєнні злочини Прокурор підтримує висунуте обвинувачення, забезпечуючи його законність і обґрунтованість; 12) Прокурор має право в порядку і на підставах, визначених Римським статутом, відмовитися від здійснення кримінального переслідування (п. 2 ст. 53 Римського статуту).

Функції і повноваження Палати попереднього провадження МКС здійснюються суддями

в суворій відповідності до Римського статуту (ст. 57) та Правилами процедури та доведення.

Однією з основних функцій і, водночас, повноваженням Палати попереднього провадження є розгляд клопотання Прокурора про проведення попереднього розслідування, зокрема у справах про воєнні злочини, і надання санкції (або ж відмова у такому наданні) на його проведення. З іншої сторони, у разі відмови Прокурора від проведення попереднього розслідування або кримінального переслідування, Палата попереднього провадження може просити Прокурора переглянути своє рішення (підп. «а», «б» п. 3 ст. 53 Статуту МКС) на прохання держави, що передала ситуацію, або за власною ініціативою.

Палата дає дозвіл Прокурору на проведення попереднього розслідування на території будь-якої держави (відповідно до положень ч. 9 або за власним дозволом, виданим відповідно до підп. «D» п. 3 ст. 57 Статуту МКС).

До компетенції Палати попереднього провадження на всьому етапі досудового провадження входить прийняття всіх необхідних заходів відповідно до вимог ст. 54 («Обов'язки і повноваження Прокурора при розслідуванні»), ст. 72 («Захист інформації, що зачіпає національну безпеку») і ст. 93 («Інші форми співробітництва») Римського статуту з метою захисту інформації і документів, а також захисту потерпілих, свідків, членів їх сімей та забезпечення їх участі в судовому розгляді (п. 5 ст. 68 Римського статуту).

Якщо Прокурор інформує Палату попереднього провадження, що проведення попереднього розслідування надає «унікальну можливість для отримання показань або заяв від свідка або для вивчення, збору або перевірки доказів, які згодом можуть виявитися неприпустимими заради використання в процесі судового розгляду», то Палата попереднього провадження на прохання Прокурора вживає необхідних для забезпечення ефективності та послідовності судового переслідування заходів, зокрема, представлення рекомендацій та розпоряджень щодо судових процедур, яких варто дотримуватися Прокурору і Стороні захисту з метою забезпечення та реалізації права на захист, надання вказівок Прокурору про порядок ведення протоколів попереднього провадження у кримінальній справі, призначення експерта для надання допомоги, дозволу особі, яку було заарештовано або яка з'явилася за наказом захисника, брати участь у розслідуванні, доручення на прохання Прокурора одному зі своїх членів або іншому судді здійснювати спостереження і давати рекомендації або розпорядження щодо збору та зберігання доказів, а також допиту осіб, або вжити необхідних заходів за власною ініціативою (п. 3 ст. 56 Римського статуту).

Судді Палати також вирішують клопотання Прокурора про видачу Ордеру на арешт особи, підозрюваного (обвинуваченого) у вчиненні воєнного злочину, або Наказу про явку такої особи. Разом із тим Палата попереднього провадження забезпечує, щоб ніхто не утримувався під вартою невинправдано довго до судового розгляду через невинправда-

ну затримку розгляду з боку Прокурора (п. 4 ст. 60 Римського статуту). У разі виникнення такої затримки МКС розглядає питання про звільнення особи з-під варти.

Найважливіша роль Палати попереднього провадження полягає в тому, що до початку судового розгляду вона має розглянути питання про затвердження або відхилення звинувачень, на підставі яких Прокурор має намір домогтися проведення судового розгляду.

Особа, яка підозрюється (обвинувачувана) в скоєнні воєнного злочину, «постає» перед Палатою попереднього провадження у присутності Прокурора (якщо стосовно цієї особи був виданий ордер на арешт) або після прибуття в суд (якщо був виданий наказ про явку на підставі ст. 58 Римського статуту). За результатами «першої явки» Палата встановлює дату проведення слухання за твердженням звинувачення. Палата зобов'язана вжити всіх заходів для того, щоб інформація про цю дату, а також про будь-яке її перенесення, піддавалася гласності. Слухання проводиться за обов'язкової участі Прокурора, обвинуваченого і його захисника. Слухання може проводитися за клопотанням Прокурора або за власною ініціативою Палати без присутності обвинуваченого у випадках, коли «обвинувачувана особа відмовилася від свого права бути присутньою на судовому засіданні, ховається або не представляється можливим встановити її місцезнаходження» [2, с. 146].

Прокурор зобов'язаний подати Палаті попереднього провадження й обвинуваченій особі (його захиснику) докладний виклад звинувачень разом із переліком доказів не пізніше 30 днів до початку слухання. При цьому, до початку слухань Прокурор має право продовжувати розслідування кримінальної справи та змінити обвинувачення (відповідно до положень п. 4 ст. 61 Римського статуту, при цьому повідомивши Палату попереднього провадження й обвинувачену особу не пізніше 15 днів до початку слухання з додаванням переліку відповідних доказів).

Після початку судового розгляду Прокурор має право відмовитися від обвинувачень (із дозволу Судової Палати), при цьому обвинуваченому має бути повідомлено про будь-яку зміну обвинувачень до початку слухання.

Крім того, не пізніше ніж за три дні до початку слухання, Палата попереднього провадження розглядає, чи надійшли в письмовому вигляді від Прокурора або обвинуваченого (його захисника) матеріали з питань факту і права, включаючи підстави для звільнення від кримінальної відповідальності, передбачені п. 1 ст. 31 Римського статуту.

У результаті проведеного слухання Палата попереднього провадження може прийняти одне з таких рішень: 1) затвердити підготовлене Прокурором звинувачення (за умов наявності достатніх доказів з метою встановлення юридичних підстав у скоєнні факту воєнного злочину) і передати обвинувачену особу Судовій Палаті для проведення судового розгляду; 2) відмовити у затвердженні звинувачення в разі, якщо відсутні достатні докази (така відмова Палати не перешкоджає Проку-

рору згодом знову звернутися з клопотанням про затвердження звинувачення, коли таке клопотання ґрунтується на додатково отриманих доказах); 3) відкласти слухання справи та просити Прокурора розглянути можливість надання додаткових доказів або проведення подальшого розслідування щодо обвинуваченої особи або змінити обвинувачення, оскільки представлені докази встановлюють факт скоєння іншого злочину, що підпадає під юрисдикцію суду [1, с. 379–380].

Варто зазначити, що всі постанови і розпорядження Палати попереднього провадження, які видаються відповідно до положень ст.ст. 15, 18, 19, 54, п. 2 ст. 61, п. 7 ст. 72 Римського статуту, приймаються більшістю голосів її суддів. У всіх інших випадках суддя Палати може одноосібно здійснювати функції Палати, передбачені Римським статутом, якщо інше не передбачено в Правилах процедури та доведення або не вирішене більшістю голосів суддів Палати.

Якщо Палата попереднього провадження прийняла рішення про затвердження обвинувачень, про це повідомляється Прокурору й обвинуваченому (його захиснику). Винесене рішення, а також Протокол засідання Палати попереднього провадження передаються Президії Суду. У свою чергу, Президія МКС формує Судову Палату, завданням якої є проведення подальшого судового розгляду [2, с. 147].

Після формування Судової Палати Президія МКС зобов'язана передати їй матеріали кримінальної справи, саме рішення і протоколи судових розглядів.

Відповідно до п. 10 правила 121 Правил процедури та доведення МКС, ведення обліку «повних і точних матеріалів всіх розглядів у Палаті попереднього провадження» покладено на Секретаріат, який забезпечує також їх належне зберігання. Право ознайомлення з вищевказаними матеріалами надано Прокурору, обвинуваченому (його захиснику), потерпілим (їх представникам), які брали участь у судовому розгляді, за умови, що всі ці особи будуть дотримуватися обмеження, які стосуються конфіденційності й охорони інформації, що зачіпає національну безпеку [8].

Висновки. Таким чином, проведений аналіз положень Римського статуту і Правил процедури та доведення МКС дає змогу визначити, що перші два етапи міжнародного кримінального судочинства, яке в основному має риси англосаксонської правової традиції, якими є розслідування і досудове провадження та попередній розгляд справи суддями або іншими посадовими особами, уповноваженими давати згоду на вчинення дій, які можуть ущемити або обмежити основні права громадянина, та затверджувати попередньо пред'явлені обвинувачення, за своєю метою можна об'єднати в одну стадію попереднього провадження. На стадії розслідування і досудового провадження Прокурор має право незалежно порушувати кримінальні справи в МКС, порушувати клопотання перед Палатою попереднього провадження про видачу санкції на проведення попереднього розслідування та проводить попереднє розсліду-

вання і кримінальне переслідування у справах про військові злочини. Палата попереднього провадження, здійснюючи судовий контроль над попереднім розслідуванням, наділена правом приймати рішення про затвердження обвинувачень у скоєнні військових злочинів до початку розгляду по суті в Судовій Палаті МКС. Наявність стадії попереднього провадження наділяє обвинуваченого та Прокурора спектром відповідних прав для захисту своєї позиції з метою дотримання процесуальної рівності сторін у справі, і саме ця практична необхідність цієї стадії видається основною. Разом із тим науковий інтерес становить аналіз ролі Прокурора та Палати попереднього провадження в конкретних випадках притягнення особи до відповідальності за скоєння військових злочинів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кучер О.Б. Стадія затвердження попередньо пред'явлених обвинувачень в практичній діяльності Міжнародного кримінального суду / О. Б. Кучер // Часопис Київського університету права. – 2013. – № 3. – С. 379–382.
2. Белый И.Ю. Производство по делам о военных преступлениях в органах международного уголовного право-

судия (проблемы становления и перспективы развития): монография / И.Ю. Белый // Серия «Право в Вооруженных Силах – консультант». – М.: «За права военнослужащих», 2011. – Вып. 123. – 288 с.

3. Блищенко И.П. Международный уголовный суд / И.П. Блищенко, И.В. Фисенко; Под ред. Жданова Ю.Н. – М.: МВШМ МВД России, 1994. – 224 с.

4. Устав Международного военного трибунала для суда и наказания главных военных преступников европейских стран оси [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/998_201.

5. Римский статут Международного уголовного суда [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_d65.

6. Гловюк И.В. Модель расследования в процедуре международного уголовного суда / И.В. Гловюк // Альманах международного права. – 2009. – Вып. 1. – С. 76–83.

7. Костенко Н.И. Международная уголовная юстиция. Проблемы развития / Н.И. Костенко. – М.: РКонсульт, 2002. – 448 с.

8. Правила процедуры и доказывания Международного уголовного суда [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.un.org/ru/documents/rules/icc_rules.pdf.

9. Яворський Я.Т. Повноваження прокурора міжнародного кримінального суду щодо порушення розслідування / Я.Т. Яворський // Європейські перспективи. – 2013. – № 1. – С. 166–171.

10. Яворський Я.Т. Особливості повноважень прокурора міжнародного кримінального суду на стадії попереднього судового провадження / Я.Т. Яворський // Наше право. – 2014. – № 8. – С. 189–194.

УДК 341.413

ДО ПИТАННЯ СУТНОСТІ УНІВЕРСАЛЬНОЇ ЮРИСДИКЦІЇ

Чубинідзе О.О.,

молодший експерт із питань адаптації національного законодавства відповідно до права ЄС Програми залучення фахівців

Проект ЄС “Підтримка впровадження Угоди про асоціацію між Україною та ЄС”

У статті розглянуто поняття та особливості універсальної юрисдикції, актуальної для України нині у світлі подій на сході. Зокрема, уваго було приділено ознакам та видам універсальної юрисдикції; виявлено деякі теоретичні розбіжності у її розумінні. Невіддільним елементом дослідження стали етапи становлення та розвитку цієї концепції.

Ключові слова: міжнародне кримінальне право, універсальна юрисдикція, збройний конфлікт, Женевські конвенції.

В статье рассмотрены понятие и особенности универсальной юрисдикции, актуальной для Украины в свете событий на востоке. В частности, внимание было уделено признакам и видам универсальной юрисдикции; выявлены некоторые теоретические разногласия в её понимании. Неотъемлемым элементом исследования стали этапы становления и развития этой концепции.

Ключевые слова: международное уголовное право, универсальная юрисдикция, вооруженный конфликт, Женевские конвенции.

Chubinidze O.O. TO THE QUESTION OF UNDERSTANDING OF UNIVERSAL JURISDICTION

The article deals with the concept and features of universal jurisdiction in connection with the events in Eastern Ukraine. In particular, a special attention was paid to the characteristics and types of universal jurisdiction; some differences in the theoretical understanding of this concept were found. The stages of formation and development of universal jurisdiction were inseparable parts of this study.

Key words: international criminal law, universal jurisdiction, armed conflict, the Geneva Conventions.

Постановка проблеми. Нині на території України палає збройний конфлікт. Незважаючи на те, що на міжнародному та національному рівні він досі офіційно не визнаний, агресор наступає на нас «на усіх фронтах». Зазвичай ми помічаємо лише ті аспекти цього конфлікту, які загрожують безпеці цілої на-

шої держави, однак тим часом ворог використовує всі законні та незаконні можливості завдати нам удару. Одним із прикладів начебто законних дій Російської Федерації є засудження українських громадян із використанням концепції універсальної юрисдикції. Звичайно ж, ці громадяни не є пересічними

особами. Вони є представниками еліти нашого суспільства, адже це громадські діячі, політики та військові.

Проблема юрисдикції в загальній й універсальній юрисдикції, зокрема, належить до концепції сфери дії міжнародного і внутрішньодержавного права і має важливе значення як для теорії, так і для практики міжнародних відносин.

У світлі зазначеної проблеми, особливо актуальною видається, по-перше, легітимність встановлення універсальної юрисдикції: відповідно до яких норм загального міжнародного права вона може (має) встановлюватися? По-друге, які правові обмеження встановлені для здійснення універсальної юрисдикції?

Ступінь розробленості проблеми. До авторів, які зачіпали зазначене питання, можна віднести цілий ряд дослідників. Категорію «юрисдикція» як таку досліджували М. Ейкхерст, Ц. Березовський, Я. Броунли, Д. Боулет, І. Лукашук, Ф. Манн, С. Черниченко. Кримінально-правовий аспект юрисдикції держав розглядався в роботах Ш. Бассіуні, А. Батлера, Л. Бенвенідеса, Джоунса, Д. де Фабра, Р. О'Кіфі, А. Кассезе, Коулса, Є. Ляхова, І. Лукашука, М. Траве, А. Наумова, Л. Рейдемса, К. Рендала. Універсальна юрисдикція є різновидом кримінальної юрисдикції держав, тому всі названі дослідники приділяли їй увагу в своїх роботах.

Мета статті – дослідити зміст концепції універсальної юрисдикції, зважаючи на історичні передумови її появи, а також сучасне розуміння у світлі інших видів юрисдикції; розглянути комплекс нормативних правових актів, міжнародних договорів та доктринальних робіт, які стосуються універсальної юрисдикції; здійснити короткий огляд законодавства різних держав з метою виявлення сучасного розуміння універсальної юрисдикції, умов і меж її здійснення.

Виклад основного матеріалу. У первинному й основному сенсі термін «юрисдикція» означає право держави здійснювати примус аж до судово-виконавчої діяльності щодо осіб і діянь, що мали місце в певній просторовій сфері. З огляду на це визначення, поняття «юрисдикція» має відображати взаємозв'язок трьох аспектів:

– функціональний аспект визначає коло повноважень, за рамки якого держава не має права виходити під час здійснення юрисдикції;

– територіальний аспект пов'язує можливість здійснення юрисдикції з правовим режимом простору, в межах якого передбачається здійснення юрисдикції;

– персональний аспект обмежує юрисдикційні повноваження держави залежно від національної приналежності особи, щодо дій якого передбачається здійснення юрисдикції.

Найбільш цінною в практичному плані представляється класифікація, в основі якої лежить просторовий критерій. За даною підставою виділяють територіальну, екстериторіальну та універсальну юрисдикцію [1, с. 52].

Концепція універсальної юрисдикції дає державам або міжнародним організаціям змогу висувати кримінальне обвинувачення особі незалежно від того, де був вчинений злочин,

незважаючи на громадянство звинуваченої особи, її місцеперебування або будь-які інші відносини з органом звинувачення [2, с. 252]. А. Кассезе додає: «Так званий принцип універсальності дає державі змогу висувати особі звинувачення у вчиненні міжнародного злочину, незалежно від зв'язків даної особи з державою-звинувачувачем» [3, с. 261].

Р. О'Кіф так визначає сутність універсальної юрисдикції: «Універсальна юрисдикція – це предписуюча юрисдикція над злочинами, здійсненими за кордоном особами, які під час вчинення протиправної діяння не були ані резидентами, ані громадянами запитуваної держави і діяння яких не є загрозою для фундаментальних інтересів держави, що здійснює подібний вид юрисдикції» [32, с. 745].

Особливою її формою є універсальна юрисдикція *in absentia*, яка, за визначенням Л. Рейдамса, полягає у тому, що будь-яка держава може одноособово розпочати розслідування проти вищезгаданої особи в її відсутності [4, с. 38].

«Вважається, що універсальна юрисдикція має застосовуватися до правопорушень, припинення яких усіма без винятку державами виправдані або передбачається політикою міжнародного співтовариства», – так викладають загальноновизнану в міжнародному праві позицію В. Калугін і Д. Акулов [5, с. 184]. Так вважає і відомий юрист-міжнародник І. Фісенко: універсальна юрисдикція впливає із загального засудження певного злочину [6, с. 176].

Принципи, за якими застосовується універсальна юрисдикція, які, відповідно, сформулювали й її види, зумовлені розвитком міжнародних відносин на різних історичних етапах, є такими:

– загальний універсальний принцип, заснований на співпраці держав;

– обмежений принцип універсальності, заснований на співпраці;

– обмежений універсальний принцип, який застосовується в односторонньому порядку.

Перший вид універсальної юрисдикції відноситься до всіх серйозних злочинів, які караються більшістю правових систем. При цьому немає відмінностей між звичайними внутрішньодержавними злочинами і серйозними порушеннями норм міжнародного права. Співпраця полягає у взаємодії держав по кримінально-правовим питанням. Історично це розуміння універсальної юрисдикції є першим, оскільки тоді, коли питання універсальної юрисдикції вперше знайшло своє відображення у працях вчених (XV – XVI ст.), ще не існувало чіткого поділу на міжнародне та внутрішньодержавне право. Основна риса обмеженого принципу універсальності, заснованого на співпраці, на відміну від принципу, зазначеного вище, полягає в його застосуванні лише стосовно серйозних порушень норм міжнародного права. Подібна трансформація сенсу універсальної юрисдикції була відображена в працях Г. Гроція і Е. де Ваттеля, а пізніше, в 1931 р., в резолюції Інституту міжнародного права.

Варто додати, що з концепцією універсальної юрисдикції безпосередньо пов'язана

клаузула *aut dedere aut iudicare*, яка означає, що держава, на території якої перебуває особа, яка підозрюється у скоєнні злочину, якщо вона не видає її, зобов'язана, без будь-яких винятків і незалежно від того, чи вчинено злочин на її території, передати справу своїм компетентним органам для цілей кримінального переслідування [10, с. 145].

Перші два види універсальної юрисдикції є вираженням цієї клаузули. Різниця між ними полягає головним чином у характері злочинів, які підпадають під цю клаузулу. Якщо загальний універсальний принцип, заснований на співпраці держав, встановлювався щодо звичайних внутрішньодержавних злочинів, то обмежений принцип універсальності, заснований на співпраці, встановлюється щодо злочинів, які порушують права та інтереси співтовариства держав або всього міжнародного співтовариства.

Відповідно до обмеженого універсального принципу, який застосовується в односторонньому порядку, держава, що встановлює юрисдикцію, не обмежена фактичним або правовим зв'язком зі злочинним діянням, серйозним порушенням норм міжнародного права. Отже, універсальна юрисдикція за таких умов встановлюється, зважаючи на характер вчиненого порушення, яке зачіпає інтереси світового співтовариства і порушує норми *jus cogens*.

Нині в законодавстві деяких держав співіснують різні види універсальної юрисдикції (Австрія, Данія, ФРН, Швеція та ін.). З одного боку, караються особи, що вчинили злочини проти конкретної держави (які знаходяться за кордоном, або вчинили злочин поза територією цієї держави, але наслідки злочину стосуються зазначеної держави), з іншого боку, підлягають покаранню також особи, які скоїли міжнародні злочини, серйозні порушення норм міжнародного права; й покарання здійснюється відповідно до положень конвенцій, що містять клаузулу *aut dedere aut iudicare* (наприклад, Конвенція про боротьбу з незаконним захопленням повітряних суден 1970 р.) [11].

Крім того, в низці держав прийняті закони, що встановлюють універсальну юрисдикцію безвідносно будь-якої фактичного або правового зв'язку зі злочином, тобто, зважаючи на характер вчиненого серйозного порушення норм міжнародного права (більшість країн ЄС, Австралія, Ізраїль, Росія, Сенегал).

Обмежений принцип універсальності, який застосовується в односторонньому порядку, є новим видом універсальної юрисдикції. Цей вид універсальної юрисдикції виражається через таку дефініцію: юрисдикція, що приписується над злочинами, вчиненими за кордоном особами, які під час вчинення протиправного діяння, не були ані резидентами, ані громадянами держави, що приписує, і діяння яких не є загрозою фундаментальним інтересам держави, що здійснює подібний вид юрисдикції. Цей принцип варто застосовувати до кількох міжнародних злочинів. До них можна віднести: 1) піратство; 2) рабство; 3) агресію; 4) воєнні злочини; 5) злочини проти людяності; 6) геноцид; 7) апартеїд; 8) тортури; 9) незаконне захоплення повітряних суден [7, с. 4].

Підстави для здійснення універсальної юрисдикції щодо воєнних злочинів присутні одночасно в міжнародному договірному і звичаєвому праві.

У всіх чотирьох Женевських конвенціях 1949 р. про захист жертв війни універсальна юрисдикція передбачена щодо порушень Конвенцій, які кваліфікуються як серйозні. У кожній із Конвенцій є положення (ст.ст. 49, 50, 129 і 146 відповідно), які зобов'язують держави розшукувати осіб, які, як передбачається, вчинили такі порушення, і, незалежно від громадянства, передавати їх своєму суду або видавати їх з метою передання суду іншій державі-учаснику, який має достатні підстави для їх звинувачення (принцип *aut dedere aut iudicare*). Хоча Конвенції і не передбачають прямо, що юрисдикція не залежить від місця вчинення порушення, їх тлумачення, як правило, підтверджувало саме універсальну юрисдикцію [14, с. 398]. Як такі, Конвенції являють собою один із перших прикладів універсальної юрисдикції в договірному праві.

Женевські конвенції передбачають обов'язкову універсальну юрисдикцію, тобто вони зобов'язують держави переслідувати в судовому порядку осіб, підозрюваних у скоєнні серйозних порушень, або вжити належні дії з метою їх видачі. Держави можуть почати розслідування чи порушити судове переслідування навіть щодо осіб, які не перебувають на їх території. Оскільки видача не завжди можлива, держави мають у будь-якому разі прийняти відповідне кримінальне законодавство, що дає судити таких осіб, незалежно від їх громадянства і місця вчинення правопорушення [8, с. 91].

Додатковий протокол I 1977 до Женевських конвенцій 1949 р. поширює принцип універсальної юрисдикції щодо серйозних порушень на норми, що стосуються ведення війни, і кваліфікує всі серйозні порушення як воєнні злочини (ст. 85) [8, с. 299].

Інші договори з питань МГП, такі, наприклад, як Гаазька конвенція 1954 про захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту та Другий протокол до неї, передбачають аналогічний обов'язок держав-учасниць припинити серйозні порушення цих документів на основі принципу універсальної юрисдикції [12].

У той час як відповідні положення договірному МГП охоплюють тільки серйозні порушення, універсальна юрисдикція в звичаєвому МГП поширюється на всі порушення законів і звичаїв війни, є воєнними злочинами. До них варто віднести деякі серйозні порушення права, що застосовуються в контексті неміжнародних збройних конфліктів, зокрема ст. 3, загальної для чотирьох Женевських конвенцій, а також Додаткового протоколу II 1977 [8, с. 302].

На відміну від договірному права, немає підстав вважати, що міжнародне звичаєве право вимагає здійснення державами своєї юрисдикції. Воно, скоріше, дає державам можливість на свій розсуд здійснювати або не здійснювати універсальну юрисдикцію щодо воєнних злочинів, які не є серйозними порушеннями [7, с. 4].

Противники таких поглядів, такі як Г. Кіссінджер, стверджують, що універсальна юрисдикція є порушенням суверенітету кожної держави: всі країни є рівними, як це закріплено в Статуті Організації Об'єднаних Націй [13]. За словами Кіссінджера, з практичної точки зору, оскільки будь-яка держава може впровадити концепцію універсальної юрисдикції у своє внутрішнє законодавство, така ситуація несе в собі ризик виникнення політично-вмотивованих, показових судових процесів, розпочатих із метою реалізації квазісудового полювання на ворогів [9, с. 102]. Однак така думка не знайшла значної підтримки серед науковців.

Загалом, основна теоретична проблема, що виникає під час здійснення універсальної юрисдикції – це колізія двох фундаментальних основ права, одна з яких у тому, що злочин має бути покараним, а інша – у непорушності принципу суверенної рівності держав [9, с. 27].

Висновки. Таким чином, можна виділити кілька суттєвих ознак вищезгаданого визначення. По-перше, універсальна юрисдикція встановлюється законодавством держави, яка має екстериторіальну сферу дії. По-друге, універсальна юрисдикція може застосовуватися тільки до фізичних осіб. По-третє, підставою для її застосування є само вчинений злочин безвідносно до наявності правового або фактичного зв'язку держави з особами або територією, на якій було скоєно злочин. Перехід до такого розуміння універсальної юрисдикції був здійснений після Другої світової війни, коли світова спільнота встановила нові правові стандарти у міжнародних відносинах. З'явилися нові цінності, що втілюються в нормах *ius cogens* і зобов'язаннях *erga omnes*. Тим не менше, сучасне розуміння універсальної юрисдикції не виключає й інші її види, що виникли на більш ранніх історичних етапах.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Лавлинская А.Н. Универсальная юрисдикция и принцип "aut dedere aut judicare" в международной борьбе с морским пиратством // Евразийский юридический журнал. – 2011. – № 1.
2. Lyal S. Sunga. Individual Responsibility in International Law for Serious Human Rights Violations. – Nijhoff, 2001. – 252 p.
3. Cassese A., International Law. – Oxford: Oxford University Press. –2001. –251 p.
4. Luc Reydams. Universal Jurisdiction: International and Municipal Legal Perspectives. – Oxford, New York: Oxford University Press, 2003.
5. Пресечение нарушений в механизме имплементации международного гуманитарного права [Текст] / В.Ю. Калугин, Д.В. Акулов ; под общ. ред. В.Ю. Калугина. – Минск : Тесей, 2004. – 399 с.
6. Фисенко И.В. Борьба с международными преступлениями в международном уголовном праве [Текст] / И.В. Фисенко. – Минск : Тесей, 2000. – 335 с.
7. Королев Г.А. Универсальная юрисдикция государств в отношении серьезных нарушений норм международного права : основания применения и порядок осуществления : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Г.А. Королев. – М., 2010. – 18 с.
8. Женевские конвенции от 12 августа 1949 г. и дополнительные протоколы к ним [Текст] / Междунар. ком. Красного Креста. – М. : [б. и.], 1994. – 319 с.
9. Kissinger, Henry (July–August 2001) "The Pitfalls of Universal Jurisdiction".
10. Hall, Stephen, International Law (2006) 2nd ed., Butterworths Tutorial Series, LexisNexis Butterworths.
11. Конвенція про боротьбу з незаконним захопленням повітряних суден 1970 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_167.
12. Конвенція про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_157.
13. Статут Організації Об'єднаних Націй і Статут Міжнародного Суду [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010.
14. Case against Heshamuddin Hesham and Habibulla Jalalzoy, Hague District Court. – 14 October 2005. – Case No. 09/751004-04.

СЕКЦІЯ 12 ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

УДК 340.12

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ПРАВОВИХ ТА МОРАЛЬНИХ НОРМ У СВІДОМОСТІ УКРАЇНСЬКИХ ФЕРМЕРІВ

Бровко Н.І., к. ю. н., доцент,
завідувач кафедри історії, теорії держави і права та державного будівництва
Білоцерківський національний аграрний університет

Стаття присвячена аналізу правосвідомості українських фермерів з позицій філософського праворозуміння. Розглядається взаємозв'язок правових та моральних норм у свідомості вказаних осіб. Встановлено, що у державі не звертається увага на формування та підвищення рівня правосвідомості осіб, які займаються фермерським господарством, тому слід розробити державну програму, яка направлена на підвищення рівня правосвідомості українських фермерів, що надалі має призвести до зміни української ментальності та суспільної свідомості.

Ключові слова: правосвідомість, підвищення правосвідомості, правові цінності, моральні ідеали, цінності, свідомість українських фермерів.

Стаття посвящена аналізу правового свідомості українських фермерів з точки зору філософського правопонимання. Рассматривается связь правовых и моральных норм в сознании этой категории лиц. Установлено, что государством не обращается должного внимания на формирование и повышение уровня правосознания лиц, которые занимаются ведением фермерского хозяйства, поэтому необходимо разработать государственную программу для повышения уровня правосознания украинских фермеров, что в будущем изменит украинскую ментальность и общественное сознание.

Ключевые слова: правосознание, повышение правосознания, правовые ценности, моральные идеалы, ценности, сознание украинских фермеров.

Brovko N.I. INTERVENTION OF LEGAL AND MORAL NORMS IN THE CONTEXT OF UKRAINIAN FARMERS

This article about the category of legal awareness to farmers of Ukraine. The relationship between the norms of law and morals is analyzed. It was established that the state does not pay attention to the development and improvement of legal awareness of citizens. It is necessary to approve the general concept of formation of legal awareness and legal culture of citizens and to develop measures to achieve this goal at the national level.

Key words: legal awareness, social consciousness, raising consciousness, legal values, moral ideals, values, consciousness of Ukrainian farmers.

Постановка проблеми. Починаючи зі стародавніх часів поняття суспільство та держава ототожнювались. Питання яка саме система краще врегульовує суспільні відносини у державі завжди було дискусійним. Однією з систем називали санкціоновану державою нормативну систему права, а також виділяли системи моралі, традицій, релігії, тощо. Ці системи з'явилися з моменту виникнення суспільства з метою врегулювання людської поведінки.

На сьогодні побудова демократичної, правової, соціальної держави неможлива без розвитку права. Трансформація правової системи, підвищення рівня правової культури і правової свідомості громадян, особливо у період соціальної трансформації є актуальними проблемами. Враховуючи це, постає потреба у всебічному дослідженні з позицій філософського праворозуміння сутності феномену право та пов'язану з ним категорію правової свідомості.

Право – це багатогранне явище, яке покликане врегульовувати відносини між громадянами, має свою структуру, логіку, закономірності, що відрізняє його від інших

сфер людського буття. Для того, щоб співіснувати у суспільстві, людям необхідно дотримуватись та виконувати певні дії, які знаходять свій вираз у моральних правилах і нормах. На протязі довгого періоду часу науковці розмежовували категорії право та звичаї. Потім поступово вивели категорії релігії та моралі.

Американські соціологи виділяють "folkways", тобто певні способи життя соціальних груп та "mores", тобто дії, які стосуються права та незнання яких призводить до спричинення негативних наслідків для оточуючих, у свою чергу, викликаючи негативну реакцію суспільства. Мова йде про те, що в умовах існування значної кількості соціальних правил, відмінних від юридичних норм, завдання права – «зуміти засвоїти будь-яке інше соціальне правило». Коли ми говоримо про «нейтральний характер юридичного правила», то юридичне правило порівнюється з «прозорою місткістю, яка відповідає певним критеріям». Разом з тим, таке правило, залежно від конкретної системи, може мати різний зміст, що буде відповідати певним вимогам, які воно має задовольняти [1, с. 234].

Метою статті є: аналіз правосвідомості українських фермерів з позицій філософсько-праворозуміння, дослідження взаємозв'язку правових та моральних норм у свідомості вказаних осіб, обґрунтування місця моралі у свідомості людини.

Виклад основного матеріалу: питання співвідношення правових та моральних норм розглядалось та осмислювалось в усі часи з різних позицій. Навіть сьогодні існує думка про те, що природне право – це право у собі, воно відповідає природі, якій наділило себе людство [2]. Але питання, що стосується взаємозв'язку правових та моральних норм у свідомості українських фермерів на сьогодні не досліджене та потребує детального філософсько-правового обґрунтування. Так представники вчення про природне право не визначають чітку межу між правом і мораллю. Вони вважають, що основна мета закону – реалізація справедливості. Так, на думку Августина Блаженного, уявлення про справедливість веде до божественного одкровення. У мусульманському праві можна спостерігати поєднання релігійних (моральних) правил та позитивних правил, які містяться у Корані; право в індусів (брахманізм) також містить елементи релігійності. Навіть, якщо розглядати правові системи, що містять у собі позитивне право, норми якого прийняті органами державної влади, то у них можна побачити ідею про те, що основне завдання правових норм – це закріплення рішень, які є, на думку законодавців, справедливими. А поняття справедливості – це поняття певного морального порядку, яке повинно бути враховане кожним у міру своїх можливостей та світогляду.

Ж. Ріппер вважав, що між юридичною (правовою) нормою та моральною нормою не має суттєвих відмінностей та стверджував, що право завжди керується мораллю. Цікавою є позиція Ріппера щодо того, як формувати правові норми. Він висловлює думку про необхідність використання позитивної концепції, але паралельно вбачає за необхідне використовувати моральні норми для розробки правових норм. Таким чином можна уникнути суперечностей та, з одного боку, визнати існування відносин між проявами соціального порядку, правом та роллю органів влади та, з іншого, неможливо заперечувати факт зближення права та моралі [3, с. 13-18]. Жоссеран, у свою чергу, заперечував існування будь-якої межі між правом та мораллю, оскільки право, на його думку – це власне і є мораль, що наділена здатністю до примусу [4, с. 6].

Бачення І. Канта відрізняється від вищевикладеного. Він заперечував метафізичну основу моральних систем та мораль вбачав саме в автономній волі людини. На його думку, мораль – це «внутрішній голос» людини. Право ж – це саме правило життя, яке застосовується під впливом того чи іншого соціального фактора. І. Канта цікавили більше дії людини, а не ті мотиви, що призвели до них, у той час як мораль співвідносилась зі сферою мотивів, що впливають на поведінку людини, з внутрішнім світом людини, а не з її конкретними діями. Тому можемо спостеріга-

ти у позиції І. Канта деяку категоричність, що є особливістю його філософії.

Рубєєв не вбачав принципової відмінності між правом та мораллю, але, якщо право розглядається як засіб врегулювання суспільних відносин, метою якого є суспільний порядок, а мораль розглядається як засіб удосконалення особистості, то у такому разі між ними існують деякі відмінності [5, с. 77].

Повага до права гарантується розумінням особи, що за порушення правових норм вона буде нести несприятливі наслідки, а за порушення моральних норм лише отримає засудження з боку суспільства, що буде впливати на її свідомість. Все ж у суспільстві порушення моральних норм, як правило, тягне за собою певну реакцію суспільства у вигляді, наприклад, засудження чи осуду. Також, моральні норми більш суб'єктивні, розмиті, їм не вистачає певного примусу, чіткості [2]. Погоджуємось з вищевикладеним та хочемо зазначити, що джерелом моральних норм свідомості українського фермера є релігійні норми, заповіді, етичні норми, певний досвід пізнання дійсності. У свою чергу, правові норми є результатом приписів уповноважених органів влади та мають виражати волю народу.

Моральні норми осіб, які займаються фермерським господарством формуються протягом усього їх життя, вони звернені до внутрішнього світу людини, а право цікавлять вчинки людей у суспільстві, тобто дії, пов'язані з виконанням та дотриманням правових норм у ході здійснення фермерського господарства. Загалом, якщо мета моралі – удосконалення особистості, то право покликане врегулювати відносини у суспільстві.

Осмислюючи право та його зв'язок з категорією моралі у свідомості осіб, які займаються фермерським господарством, слід вдатись до філософсько-правового аналізу даних категорій.

Хочемо зазначити, що зміна ціннісних пріоритетів від епохи до епохи оберталася конкретними змінами у теоретичній правовій думці та практичному нормативному житті. Кожна епоха вносила свої зміни до теоретико-правової думки, світогляду, поглядів та принципів буття, що потім відображалось у нормативно-правових актах.

Так, у епоху Античності греки та римляни оцінювали правомірність та моральність дій правом-справедливістю. Категорії права та моралі не розділялись. Право вважалось цінністю та вказувалось на його велике моральне значення. Тому закони мали бути добрими, а правителі справедливими. Піфагорійці вважали законослухняність високою чеснотою; Сократ стверджував, що кожен громадянин повинен бути законослухняним, і це його незаперечний обов'язок; Аристотель підкреслював, що людина, яка живе поза законом і правом є найгіршою з усіх.

Середні віки стали новим етапом у питанні співвідношення моралі і права. Мораль і право у цей період вже не розглядались як синоніми. Становлення системи права відбувалось автономно від моральних норм-настанов. Як закони, так і моральні норми повинні були

відповідати релігійним цінностям та йшли від Божого розуму.

Епоха Нового часу характеризується новизною у праворозумінні. Мораль і право доповнювали один одного, були самостійними категоріями, як стверджували Т. Гоббс, Д. Юм, Ш. Монтеск'є, Ч. Беккарія, Вольтер, Ж.-Ж. Руссо. Право продовжувало розглядатись з позицій моральної філософії, але мало важливе значення для соціуму при умові його взаємозв'язку з принципами і нормами моралі. Осмислення права як феномену, який здобуває свій вищий зміст та значення у сукупності з етичними категоріями – особливості тогочасної філософсько-правової думки [6, с. 126].

Епоха Просвітництва характеризувалась також різним розумінням права: нормативним та аксіологічним. Кант стверджував, що мораль і право взаємно доповнюють один одного. Якщо особа володіє моральними якостями, відповідно вона здатна відповідати за свої дії, а на право покладено завдання визнання публічною владою моральної самодостатності осіб.

Питання про співвідношення моралі і права стало предметом дискусії й серед російських науковців. К. Аксаков не вбачав відмінності між цими поняттями та пов'язував їх між собою; Б. Чичерін вважав ці категорії різними, які не мають нічого спільного; В. Соловйов вбачав у праві частину моральності, а відповідно право визнавав частиною моралі [6, с. 134-136].

З позиції позитивного права останнє виникло разом з державою, фіксувалось у певних актах, гарантувалось силою державних органів, а мораль виникла разом з суспільством, відображалась у суспільній пам'яті та релігійних текстах, гарантувалась силою суспільної думки. Право передбачає певну реакцію на конкретну дію, а мораль формулює загальні настанови без конкретизації та базується на суспільній думці [6, с. 144].

Природньо-правова теорія розглядає право та мораль у тісному зв'язку. З позицій аксіології право та мораль відрізняються способами пізнання цінності, усвідомленням її ролі та значення для людини. Правове відношення до цінності знаходить свій вияв через поняття «визнання цінності», тобто особливе відношення до неї. Вважається, що право та мораль є проявом належного, але право вважається належним на рівні суспільства та суспільної поведінки, а мораль на індивідуальному рівні, відносячись до конкретної особи та її свідомості. Тому моральні цінності вважаються цінностями вищими, універсальними [2].

Мораль виступає ціннісним критерієм права. З іншого боку, право і мораль є загальними формами виразу свободи, рівності, справедливості, гуманізму у поведінці людини. У порівнянні з правовими цінностями, моральні цінності займають більш високе місце у ціннісній ієрархії. Єдність права і моралі виражається у їх взаємній доповненості. Це дає змогу їм виступати як єдина ціннісно-нормативна система у правовій свідомості. Саме у своїй єдності правові і моральні цінності утворюють ідеал автономної правосвідомості

та виступають як правовий орієнтир у процесі переоцінки соціальних цінностей [2].

Якщо говорити про взаємозв'язок права та моралі у сучасному суспільстві, у свідомості фермерів можна спостерігати зіткнення моральних і правових цінностей. Іноді вони спільно регулюють ті чи інші цінності, які захищаються. Мова може йти про такі цінності як життя, свобода, недоторканість, безпека, власність тощо. У такому разі правові і моральні норми збігаються, взаємодоповнюють одна одну. Але, які саме цінності будуть домінувати у суспільстві та у свідомості особи, залежить не лише від його культурних, але й від національних особливостей.

Правові цінності знаходять свій вияв у структурі індивідуальної правосвідомості особи. Це певне позитивне її відношення до правової системи, яка діє у суспільстві, що впливає на поведінку цієї особи та на оцінку нею подій у суспільстві. Тому можна прослідкувати зв'язок між усвідомленням цінності права частиною суспільної правосвідомості та між правовими цінностями, що формуються в індивідуальній правосвідомості фермера. Вважаємо, що правові цінності реалізуються через ціннісні установки шляхом правової взаємодії на різних рівнях: особистість-громадянське суспільство, громадянське суспільство-держава.

Але іноді моральні ідеали не поєднуються з правовими цінностями у правосвідомості людини, тому нерідко можна спостерігати їх суперечність, результатом якої є деформації індивідуальної правосвідомості людини. Про це свідчать висновки, які випливають з результатів проведеного анкетування, коли з одного боку фермери розуміють необхідність і значущість законів у житті суспільства, а з іншого – волють та можуть їх порушити при наявній можливості. Близько 45% опитаних фермерів зазначили, що при здійсненні підприємницької діяльності фермер повинен дотримуватись норм законодавства України, але якщо є можливість «обійти» закон, унікаючи відповідальності, скористаються цим.

Ця категорія наділена особливою правосвідомістю, адже це люди, які мають освіту, зрілий вік (від 35 до 50 років) та здатні формувати правосвідомість інших категорій. Натомість, фермери зазначають про занадто м'які та гуманні закони у державі.

На питання про роль держави у веденні господарства 40% опитаних зазначило, що вони не відчувають підтримки фермерства від державних структур, тому питання, що стосуються їх діяльності не ініціюють в органах влади та місцевого самоврядування (24%) або ініціюють, хоча й безрезультатно (21%). Майже усі опитані впевнено заявляють про значну роль фермерів у розвитку українського села, адже вони сприяють не лише зайнятості сільського населення, а й раціональному та дбайливому використанню земель, розвивають інфраструктуру сільської місцевості. Рівень правової культури та правової свідомості впливає на фермерську діяльність. Хоча 12% опитаних зазначило, що інколи не обов'язково виконувати усі норми закону, що не впливає на кінцевий результат.

Висновки. Таким чином, наше дослідження показало, що необхідно вживати заходи, які направлені на підвищення рівня правової свідомості. Це стосується не лише молодого покоління, а й осіб, які можуть та повинні впливати на правосвідомість молоді, які покликані її формувати. Хочеться вірити, що більшість населення, у тому числі й особи, які займаються фермерським господарством, не вчиняють протиправних діянь не тому, що бояться покарання, а тому, що моральні норми, що існують у їх свідомості не дозволяють це зробити, тобто у силу певних моральних правил та настанов.

Слід розробити державну програму, яка направлена на підвищення рівня правосвідомості українських фермерів, у ході якої проводити ряд тренінгових програм та програм професійної освіти, що буде сприяти розвитку фермерства в Україні, зокрема проводити навчальні програми для фермерів з роз'яснення основних норм у аграрній, земельній сфері та сфері господарництва. Для цього слід активно залучати засоби масової інформації, пропагувати законослухняність, повагу до права, необхідність дотримання та виконання правових норм. Результатом має

стати поступова зміна ментальності українських громадян. Звичайно, це складний шлях, і для досягнення поставленої мети потрібно, щоб змінилось не одне покоління, але у кінцевому результаті ми зможемо побудувати справді демократичну, соціальну, правову державу, в якій буде не лише визнаватись, а й діяти принцип верховенства права, в якій стан законності та правопорядку буде взірцевим для інших.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бержель Ж.-Л. Общая теория права : пер. с фр. / Жан-Луи Бержель ; под. общ. ред. В.И. Даниленко. – М. : NOTA BENE, 2000. – 576 с.
2. Фабрика И.В. Аксиологическая сущность правосознания личности: теоретический аспект : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / И.В. Фабрика. – Челябинск, 2007. – 203 с.
3. Ripert G. La regie morale dans les obligations civiles (1949) / G. Ripert. – № 36.
4. Jossierand De. Vespritdesdroitsetde leur l i' lalivilv (1927) / De Jossierand. – № 254.
5. Roubier P. op. cit., № 42, P. Roubier, ibidem. M. Virally, op. cit., p.77.
6. Філософія права : [підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл.] / [О.Г. Данильян, О.П. Дзьобань, С.І. Максимов та ін.] ; за ред. д-ра філос. наук, проф. О.Г. Данильяна. – Харків : Право, 2009. – 208 с.

УДК 37.035:340.12:355.01

ЕФЕКТИВНІСТЬ ВІЙСЬКОВО-ПРАВОВОГО ВИХОВАННЯ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ЯК МЕТОДОЛОГІЧНА ПРОБЛЕМА

Федоренко В.В., к. філос. н.,
доцент кафедри правознавства

Житомирський інститут Міжрегіональної академії управління персоналом

У статті запропоновано аналіз сутності ефективності військово-правового виховання військовослужбовців Збройних сил України. Особлива увага зосереджена на розгляді ефективності, яка виражається в кінцевому результаті процесу військово-правового виховання і її функціональній залежності від основних елементів структури цього процесу, а також від об'єктивних умов, в яких він здійснюється.

Ключові слова: військово-правове виховання, методологія, ефективність, ймовірність, оптимальність, результативність, духовний фактор, рівні детермінації.

В статье предложен анализ сущности эффективности военно-правового воспитания военнослужащих Вооруженных сил Украины. Особое внимание сосредоточено на рассмотрении эффективности, которая выражается в конечном результате процесса военно-правового воспитания и ее функциональной зависимости от основных элементов структуры этого процесса, а также от объективных условий, в которых он осуществляется.

Ключевые слова: военно-правовое воспитание, методология, эффективность, вероятность, оптимальность, результативность, духовный фактор, уровни детерминации.

Fedorenko V.V. EFFEKTIVNESS OF MILITARY LAW EDUCATION OF MILITARIES AS A METHODOLOGICAL PROBLEM

This article proposes analysis of the essence of the effectiveness of military-legal education of members of the Armed Forces of Ukraine. Special attention is focused on efficiency consideration, which is reflected in the end result of the process of military-legal education and its functional dependence on the basic elements of the structure of this process, as well as from objective conditions in which it is carried out.

Key words: military-legal education, methodology, effectiveness, probability, optimal, effective, spiritual factor; level of determination.

Постановка проблеми. Зміна військово-політичної обстановки в державі, яка пов'язана з російсько-українським конфліктом, поставила на порядок денний проведення в Україні військової реформи зі створення сучасної, мобільної, всебічно забезпеченої армії. Тому нині необхідно розв'язати цілий комплекс проблем, зумовлених сутністю армії як цілісного соціально-політичного утворення, що виступає, з одного боку, частиною суспільства, а з іншого – розвивається і функціонує за специфічними законами. Однією з таких проблем є створення ефективної системи військово-правового виховання в Збройних силах України (ЗСУ). Це потребує, в свою чергу, своєчасного вирішення цілого ряду завдань як теоретичного, так і практичного плану. Серед них особливої уваги, на наш погляд, заслуговує методологічний підхід до визначення сутності ефективності військово-правового виховання військовослужбовців, який покладено в основу її оцінки.

Ступінь розробленості проблеми. Зазначена проблема вже тривалий час перебуває в центрі уваги багатьох науковців: В. Батмазова, М. Варія, В. Головченка, Ю. Грошевого, О. Губка, А. Крижанівського, В. Оксамитного, Ю. Руденка, І. Руценка, С. Сливки, М. Требіна та ін. В їх працях розглядається сутність, зміст, ефективності виховання. Разом з тим, в межах цих досліджень існує чимало невивчених і суперечливих питань, на що вказують і самі дослідники.

Мета статті – проаналізувати сутність ефективності військово-правового виховання військовослужбовців Збройних сил України

Виклад основного матеріалу. Військово-правове виховання членів людської спільноти, адаптація їх до реальної військово-правової дійсності – це ті визначальні чинники, які суттєво впливають на боєздатність армії. У наш час, коли держава в умовах проведення антитерористичної операції вимушена проводити мобілізацію населення до українського війська, стало зрозумілим, наскільки недосконалою і надмірно спрощеною виглядає система військово-правового виховання. Нерідко спостерігається схильність до абсолютизації її прикладного характеру, до примітивної конкретизації завдань. «Ситуація вимагає докорінних змін», – стверджує провідний психолог соціально-психологічного центру ЗСУ В. Петухов [1, с. 31]. По-новому оцінити роль соціально-гуманітарного знання і військово-правового виховання у підготовці і веденні так званої комбінованої війни з активним застосуванням підривних соціальних технологій закликає і професор І. Руценка [2, с. 28–31].

Без цього неможливе формування духовного фактору ЗСУ, який є найважливішим компонентом у структурі бойового потенціалу. Ще відомий китайський мислитель Лю Цзи підкреслював: «Якщо на війні армія зазнала невдачі, перевір стан своїх воїнів. Якщо вони повні сил, надихни їх до бою; якщо серед них занепад і зневіра, підними їх дух,

щоб вони знову могли боротися» [3, с. 254]. Потрібно враховувати, що духовний чинник армії детермінований духовними основами суспільства, його сьогоденням і минулим. У конкретних умовах повсякденної діяльності на духовний чинник армії впливають і ситуативні чинники: соціальний статус військовослужбовця в суспільстві, рівень оплати військової праці, ступінь вирішення житлових і побутових проблем, розвиненість демократичних інститутів в армії, морально-психологічне навантаження бойового навчання та ін. Духовний чинник варто розглядати в нерозривному взаємозв'язку з іншими елементами бойового потенціалу – технічною оснащенням і військовою майстерністю. На стан духовного чинника істотно впливає оснащеність армії досконалими зброєю і технікою та вміння особового складу майстерно володіти ними. У свою чергу, духовний чинник поєднує в цілісний моноліт усі елементи бойового потенціалу і впливає на сутність, зміст військово-правового виховання та його ефективність. Це ще раз підтверджує, що військово-правове виховання досить складна, багаторівнева система і, водночас, надзвичайно важлива філософсько-правова проблема. Тому будь-які спроби дати просту відповідь на питання про природу військово-правового виховання та його ефективність неминуче приречені на невдачу.

Практика засвідчує, що під ефективністю виховання протягом багатьох років розумілось і розуміється нині загальне покращення виховного процесу. Проте накопичення теоретичних і емпіричних даних дало змогу з'ясувати, що ефективність виховання не означає тільки покращення результатів виховання. Так, на думку П. Городова, ефективність виховання є критерієм оптимальності заходів, які проводить суб'єкт виховання з метою отримання відповіді на питання: яке з запланованих варіантних рішень виховного процесу найбільшою мірою відповідає цілям виховання [4, с. 8, 17–18].

Дійсно, ефективність виховання є складним поняттям, що зумовлено самою сутністю реального виховного процесу, тому доречно проаналізувати наявні визначення ефективності виховання. Той самий П. Городов вважає: «Ефективність – це підсумок діяльності всіх категорій вихователів, вусіх факторів, які впливають на процес становлення особистості офіцера, це, зрештою, узагальнюючий показник функціонування всієї системи виховання» [4, с. 18]. Польські дослідники К. Денек і Я. Гнітецький вважають, що важливим показником ефективності процесу підготовки спеціалістів у ВНЗ є ступінь досягнення поставлених виховних цілей, що визначається під час контролю й оцінки результатів процесу виховання [5, с. 38–41]. При цьому К. Денек стверджує, що ефективність виховання проявляється у вузькому і широкому значенні. Перше з них має чисто економічний характер, а саме виражає співвідношення величини досягнутих результатів порівняно з витратами, друге – порівняну величину, яка означає співвідношення досягнутого ефекту з витраченими коштами [5, с. 59].

Отже, існують різні підходи і критерії визначення ефективності виховання. Загалом вони характеризують сукупність позитивних найбільш продуктивних властивостей навчально-виховного процесу і водночас економічно обґрунтованих дій, які дають змогу досягти найкращих результатів у процесі виховання. По-друге, вони вказують, що категорія «ефективність виховання» найбільш тісно пов'язана з поняттями «імовірність», «оптимальність», «результативність».

Усі поняття об'єднує те, що вони вказують на кількісно-якісну характеристику процесу військово-правового виховання і в різних умовах так чи інакше виступають виявом філософської категорії міри. Це близькі за сенсом, але не тотожні поняття. Так ймовірність виражає ступінь обґрунтованості, можливості якогось явища чи процесу, а ефективність є мірою можливості з точки зору близькості її до найбільш доцільного для військовослужбовців результату. Оптимальність виступає мірою, межею кількісно-якісних «переливів» ефективності. Це означає, що вона більш органічно і безпосередньо пов'язана з конкретним, доцільним із точки зору умов, станом процесу виховання. Тоді ефективність виховання є результатом оптимізації процесу виховання – результатом такого співвідношення, взаємозв'язку елементів його структури, в результаті чого досягається найвищий результат цієї операції з усіх можливих, який визначається критеріями оптимальності. В іншому джерелі зазначено, що поняття ефективності похідне від латинського effectus (виконання, дія) й означає «дієвість, результативність» [6, с. 322]. Категорія ефективності взагалі передбачає досягнення найвищих результатів за найменших затрат праці й часу. Будь-яка діяльність вимагає певних фізичних, духовних, матеріальних, фінансових затрат та часу. Ефективнішою вважають ту діяльність, яка дає змогу досягти поставленої мети за найкоротший час із найменшими затратами сил і засобів.

Аналіз реальної практики військово-правового виховання засвідчує, що його ефективність зумовлена низкою детермінант суб'єктивного й об'єктивного характеру. Так, за результатами соціологічних досліджень 51,6% опитаних офіцерів і 44,3% солдатів і курсантів вважають наявну систему військово-правового виховання недостатньо ефективною. На зниження ефективності військово-правового виховання суттєво впливає падіння престижу та авторитету армії «в очах суспільства» (24,5%), відсутність нової національної військової ідеології (34,5%), низький рівень якостей вихователів офіцерського складу (28,6%), поганий соціальний захист, побут (39,4%), неефективність форм і методів виховання (їх одноманітність) 58,2% [7, с. 56–57]. Забезпечення ефективності військово-правового виховання зобов'язує нас враховувати сутність, зміст і структуру процесу військово-правового виховання, його особливості й зв'язок із морально-психологічною підготовкою, а також із навчанням, які розкривають його складність і суперечливість. Оскільки ми оперуємо поняттям «ефективність», яке ві-

дображає якість діяльності, доцільно ще раз звернутися до поняття «діяльність» з урахуванням її специфіки в процесі військово-правового виховання.

Такий підхід дав змогу виокремити в процесі військово-правового виховання як одного з видів діяльності чотири взаємопов'язані етапи:

1) формування бажаного як суб'єктивної мети;

2) обґрунтування засобів та умов досягнення ефективного результату;

3) безпосереднє втілення, матеріалізацію вибраної мети;

4) оцінка отриманого результату.

Ефективність військово-правового виховання пов'язана з кожним етапом і зумовлена їх співвідношенням (відповідністю чи невідповідністю).

Отже, виховна діяльність містить мету, засоби, результат, його оцінку і сам процес діяльності. Тому один із підходів до визначення ефективності військово-правового виховання залежить від усвідомлення та встановлення необхідних зв'язків у структурі «мета – засіб – результат – оцінка». Зважаючи на вищезазначене, правильне розуміння ефективності військово-правового виховання можливе тільки у разі її співвідношення з цілями. Значення цілей для розуміння ефективності військово-правового виховання полягає в тому, що в них визначається його кінцевий результат. Мета служить вихідним пунктом будь-якої діяльності (з неї починається діяльність) і першоосновою оцінки її результату. Досягнення результату повністю залежить від ступеня реалізації мети в ньому, а отже, досягнута мета – гарний результат, високий рівень ефективності виховної роботи; відповідно, частково реалізована мета – невисокий результат і низька ефективність виховної роботи. Такий підхід до розкриття сутності ефективності військово-правового виховання засвідчує подвійний характер людської діяльності, єдність її духовної і предметно-матеріальної сфер, цілепокладання і цілевиконання. Суперечлива єдність ідеального й матеріального, збігів або розбіжностей мети і результату в діяльності дають підстави розглядати ефективність військово-правового виховання як ступінь відповідності результату поставленій меті, що досягається за допомогою адекватних їй засобів у конкретних умовах соціальної практики.

Науковці здійснюють спроби формалізації визначення ефективності військово-правового виховання через певний коефіцієнт ефективності, який пропонують визначати за формулою:

$$K(ef) = \frac{X - \text{вимірне}}{X - \text{цільове}}, \quad (1)$$

де $K(ef)$ – коефіцієнт ефективності;

X – характеристика ефективності.

Таке розуміння ефективності військово-правового виховання є доволі узагальнюючим, зорієнтованим тільки на порівняння отриманого результату з метою – ефективність, яка знаходить вираз у кінцевому результаті. Такий підхід не дає змоги за ефективністю

функціонування основних елементів структури процесу передбачати його можливий результат й оцінити проміжний результат, визначити ступінь співвіднесеності та оптимізованості елементів структури військово-правового виховання.

Правомірно ставити питання про розкриття сутності ефективності військово-правового виховання «у двох вимірах»: а) як ефективність самого процесу військово-правового виховання і б) як ефективність, що знаходить вираз у кінцевому результаті (ефективність проміжну та ефективність кінцеву). Обидва виміри перебувають у діалектичному взаємозв'язку за провідної ролі ефективності «в другому вимірі». Це дає, на наш погляд, змогу уникнути абсолютизації однієї зі сторін цього явища, коли ефективність виховання визначали тільки за кількістю проведених заходів, їх періодичністю, кількістю учасників охоплених заходами, але не аналізували зміни в свідомості й поведінці учасників, в їх практичній діяльності, з одного боку, а з іншого, – не розглядали стан реального процесу військово-правового виховання, що зумовив зміни. Таке розуміння сутності ефективності військово-правового виховання передбачає і врахування ще одного детермінанта – фактору часу.

Тому чим краще будуть вирішуватися у процесі військово-правового виховання протиріччя між зростаючими вимогами до спектру й рівня розвитку необхідних військово-службовцю морально-правових і бойових якостей та обмеженням часом, тим вищою буде його ефективність. Отже, ефективність військово-правового виховання – це ступінь досягнення поставлених цілей за умови оптимального використання наявних засобів у можливо короткий час. При цьому під оптимальним використанням засобів розуміється така організація і здійснення процесу військово-правового виховання, вибір його змісту, методів, форм і прийомів впливу на основі певних критеріїв, які забезпечують ефективніше вирішення виховних завдань як на проміжних, так і на завершальних етапах.

Зазначене положення відображає з погляду сутнісної характеристики процесу військово-правового виховання зумовленість його ефективності низкою детермінант. Останні діють не ізольовано, а створюють систему елементів, які взаємодіють у процесі військово-правового виховання. Математичну модель ефективності процесу військово-правового виховання можна подати за допомогою такої формули:

$$E = f(s, o, c, k, z, m, n, u, w, t). \quad (2)$$

У цій формулі залежна змінна (E) означає ефективність військово-правового виховання. Вона є функцією незалежних змінних процесу військово-правового виховання, зокрема й фактору часу. У наведеній формулі використовуються також такі позначення: s – потенціал суб'єкта виховання, o – потенціал об'єкта виховання, c – якісне цілепокладання, z – принципи, m – методи, n – організаційні форми, u – самовиховання, w – оцінка, t – час виховного впливу. Варто враховувати

неправомірність розгляду якогось одного з елементів цієї системи поза його зв'язками з іншими.

Розкриття сутності та змісту ефективності процесу виховання неможливе без визначення факторів, якими він детермінований. Факторами ж виступають явища, ознаки або обставини, які перебувають у причинно-наслідковому зв'язку з показниками, результатами процесу військово-правового виховання і здійснюються на неї якісний та кількісний вплив. У реальній практиці управління вихованням існує багато таких факторів, і всі вони певною мірою впливають на його ефективність. Цей вплив виникає не тільки через різні комбінації елементів процесу військово-правового виховання, а й через зовнішнє середовище. У контексті напряму впливу фактори можна поділити на внутрішні й зовнішні. Разом із тим внутрішні та зовнішні фактори перебувають у складному взаємозв'язку, тому важливо розуміти їх взаємний вплив. Останній може набувати специфіки залежно від конкретної ситуації. Зовнішні фактори, у свою чергу, поділяють на фактори прямої дії (безпосередньо впливають на процес військово-правового виховання), та фактори непрямої дії (здійснюють вплив через певні механізми).

Зовнішні фактори є тими об'єктивними умовами, в яких здійснюється процес виховання. Вони не залежать від системи військово-правового виховання і визначають напрями й характер виховної діяльності. Для системи військово-правового виховання важливо оптимально використовувати засоби й можливості. Під оптимальним використанням можливостей розуміється найбільш повне використання об'єктивних умов, в яких здійснюється процес військово-правового виховання. Об'єктивні умови – це обставини і фактори, що не залежать від людей, визначають напрями, характер і форми їх діяльності. Варто пам'ятати, що об'єктивні умови (фактори) самі по собі не створюють можливості ефективного військово-правового виховання, яка в дійсності має, як засвідчує практика, різний рівень реалізації. Умовно можна виділити три рівні детермінації, яким відповідають порівняно самостійні сфери – «українське суспільство – армія», «армія – військовий колектив», «військовий колектив – особистість військовослужбовця».

Найважливішими факторами першого рівня детермінації ефективності військово-правового виховання в системі «українське суспільство – армія» є: стан суспільства (ефективність функціонування його політичної, економічної, духовної, соціальної сфер); стан законодавчої бази (котра врегулює відносини у військовій сфері); характер ставлення суспільства до армії, загальнонародний характер армії, зовнішньополітична спрямованість її функціонування; соціально-психологічна єдність військовослужбовців як представників різних соціальних груп; єдність армії і народу; спосіб життя військовослужбовців (як специфічне відображення способу життя українського народу). За ставленням до військово-правового виховання ці

фактори є тим об'єктивним середовищем, в якому воно здійснюється.

На ефективність військово-правового виховання впливає і сукупність факторів другого рівня детермінації у сфері «армія – військовий колектив». Вони конкретизують вплив розглянутих вище факторів і відображають специфіку виховної діяльності виду збройних сил чи роду військ. До факторів цієї сфери можна віднести стан ЗСУ (стан озброєння і військової техніки, логістики, тилового забезпечення, соціального і правового захисту військовослужбовців і т. ін.), вимоги Міністерства оборони України, командування видів і родів військ із питань виховання воїнів, рівень соціально-психологічної роботи у військах, ступінь відповідності її змісту, форм і методів завданням конкретного роду військ чи виду ЗСУ, рівень розвитку наукових знань із проблем формування особистості як захисника Вітчизни, стан управління виховною діяльністю в армії та інші.

Зазначимо, що саме в сфері «армія – військовий колектив» створюється конкретне середовище, комплекс умов, які вирішальним чином впливають на ефективність військово-правового виховання в первинних військових колективах. І саме від діяльності військових кадрів у сфері «армія – військовий колектив», від їх організаторської роботи залежать результати військово-правового виховання. Суттєвий вплив на ефективність військово-правового виховання здійснює сукупність факторів у сфері «військовий колектив – особистість військовослужбовця», оскільки саме в цій ланці безпосередньо відбувається формування особистості військовослужбовця.

До найважливіших факторів третього рівня детермінації можна віднести: систему військово-правового виховання та управління нею, стан матеріально-технічної бази, стан дослідницької роботи з проблем виховання, стан внутрішнього порядку і служби військ у підрозділі, військові традиції частини (підрозділу) тощо. Виокремлення трьох рівнів детермінації ефективності військово-правового виховання і відповідних їм сфер не може не мати характер певної умовності. Водночас розглянуті сфери і фактори дають змогу сформулювати чітке уявлення про залежність вирішення конкретних проблем від стану загальних питань. Так, на нинішньому етапі боротьби за українську незалежність і державність, цілісність, недоторканість кордонів України, реформування всіх сфер суспільного життя, суспільства й армії створюються сприятливі умови для підвищення ефективності всієї виховної роботи.

Висновки. На основі з'ясування загального і специфічного в сутності ефективності військово-правового виховання, розкриття її залежності від внутрішніх та зовнішніх факторів і, зокрема, від специфіки військової діяльності, можемо сформулювати такі висновки:

– ефективність військово-правового виховання – це ступінь реалізації поставлених цілей, викликаних потребами суспільства і пов'язаних із формуванням у військовослужбовців бажаного спектру й рівня мораль-

но-правових та бойових якостей за оптимального використання наявних можливостей об'єктивних умов і якостей у найкоротший термін;

– ефективність військово-правового виховання є важливим критерієм навчально-виховного процесу, його кількісно-якісною характеристикою і функцією незалежних змінних елементів навчально-виховного процесу, зокрема оцінки і часу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кузнецов Ю. Психологи для учасників АТО / Ю. Кузнецов // Військо України. – 2014. – № 9 (168). – С. 30–35.
2. Руценко І.П. Війна і соціологія / І.П. Руценко // Оборонний вісник. – 2014. – № 7. – С. 28–35.
3. Китайское искусство войны. Постигание стратегии / Чжугэ Лян и Лю Цзи / Составление и ред. Т. Клири; Пер. с английского Р.В. Котенко. – 2-е изд. – СПб.: Евразия, 2012. – 256 с.
4. Городов П.Н. Оптимизация процесса воспитания в высшей военной школе / П.Н. Городов. – М.: ВПА, 1983. – 125 с.
5. Денек К. Критерии и показатели оценки эффективности в высшей школе / К. Денек, Я. Гнитецки // Современная высшая школа. – 1983. – № 2. – С. 37–59.
6. Всемирная энциклопедия: Философия / Главн. науч. ред. и сост. А.А. Грицанов. – М.: АСТ, Мн.:Хорвест, Современный литератор, 2001. – 1312 с.
7. Правова робота в Збройних силах України: [Навчальний посібник] / За заг. ред. В.І. Кириленка – К.: РВЦ «Військовий інститут», 2010. – 408 с.

РЕЦЕНЗІЇ

**РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ ЛЕНГЕР ЯНИ ІВАНІВНИ НА ТЕМУ
«МУНІЦИПАЛЬНО-ПРАВОВІ КОЛІЗІЇ: ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ»**

Магновський І.Й.

професор кафедри міжнародного, конституційного та адміністративного права
*Івано-Франківський юридичний інститут
Національний університет «Одеська юридична академія»*

Актуальність теми дослідження зумовлюється глибоким реформуванням усіх сфер життя українського суспільства (політичної, економічної, соціальної), що відбувається нині. Це створює необхідність ретельного та всебічного дослідження соціально-економічних протиріч, які виникають у суспільстві, а особливо протиріч, що виникають у суспільних відносинах, які регулюються правом.

Законодавство являє собою складну, багатоваріантну структуру, яка містить багато неузгодженостей і протиріч. Труднощі становлення й розвитку правової системи України зумовили підвищений інтерес до вивчення природи протиріч у праві.

Невідповідність між нормативним регулюванням і реальним станом суспільних відносин, низька ефективність значної частини законодавства багато в чому пояснюються необ'єктивним, поверхневим підходом до дослідження цієї проблеми. Виявлення й дослідження конкретних причин, що викликають суперечності та нестабільність суспільних відносин у державі, є актуальним завданням юридичної науки.

Протиріччя в праві є лише частиною соціальних протиріч, при цьому найбільш суттєвою та значною їх частиною. Зумовлено це тим впливом, який має право на розвиток соціальних відносин.

Визначаючи протиріччя в нормативно-правових актах як протиріччя в суспільних відносинах, урегульованих нормами права, варто сказати, що вони вкрай неоднорідні за своєю структурою. Найбільш значущими й суттєвими протиріччями в праві є правові колізії – суперечності, що виникають між нормативно-правовими та (або) правозастосовними актами. Це положення пояснюється тим, що суперечності, які виникають на основі взаємовиключних нормативних і правозастосовних актів, самі по собі вже є передумовою виникнення нових соціальних протиріч, що підсилюють нестабільність суспільних відносин.

Правові колізії істотно впливають на законодавство та свідчать про серйозні проблеми в його розвитку. Внутрішня й зовнішня узгодженість нормативно-правових актів, відсутність протиріч між ними є необхідною умовою ефективності системи законодавства. Виникнення та наростаюча гострота муніципально-правових колізій багато в чому зумовлюються неповнотою правового регулювання суспільних відносин, порушенням правил юридичної техніки під час прийняття нормативно-правових

актів, недостатньо ефективними способами попередження й вирішення останніх.

Віддаючи належне своїм попередникам, автор монографії слушно зазначає, що дотепер було відсутнє комплексне дослідження муніципально-правових колізій. Відтак варто наголосити на тому, що рецензована праця повною мірою заповнює вказану прогалину.

Робота привертає увагу низкою позитивних якостей, положень наукової новизни, цінною інформацією та поданими даними.

Представлена структура монографії, безумовно, є оптимальною та такою, що прямо пов'язана з висвітленням питань, які стосуються муніципально-правових колізій. Це допомагає сприйняттю складних специфічних проблем, що виникають у зв'язку з виявленням і розв'язанням муніципально-правових колізій, а також дає додаткові аргументи на користь обстоюваних автором позицій.

Загалом розглянути в межах рецензії всі питання, порушені Я.І. Ленгер, не виявляється можливим, як і відзначити всі позитивні сторони цієї монографії, тому вважаємо за доцільне зосередити увагу на окремих положеннях дослідження, які, на нашу думку, є особливо корисними.

Так, на основі проведеного аналізу автором подано висновок про те, що в місцевому самоврядуванні наразі переважають колізії, які виникли в результаті недоліків під час застосування правил, способів і методів юридичної техніки. Окрім того, до причин виникнення колізій у муніципальному праві можна віднести недостатнє врахування особливостей розвитку кожної конкретної адміністративно-територіальної громади, потреб та інтересів територіальної громади, відсутність фінансових і матеріальних ресурсів для вирішення всіх питань місцевого значення, перевищення органами місцевого самоврядування своїх повноважень, швидкозмінне законодавство у сфері регулювання муніципально-правових відносин.

Слушно є також обстоювана Я.І. Ленгер позиція про те, що всі наявні в країні муніципально-правові колізії доцільно поділити на дві великі групи. Першу утворюють класичні муніципально-правові колізії, що виникають між різними елементами правової системи, між різними або однаковими за силою нормативно-правовими актами, які ще можна називати ієрархічними муніципально-правовими колізіями. Другу групу муніципально-правових колізій складають компетенції, які виникають через недостатність у норма-

тивному закріпленні й розмежуванні повноважень і компетенції.

На особливу увагу заслуговують сформульовані автором висновки, що найбільш поширеними причинами виникнення муніципально-правових колізій є недостатність належної правової експертизи актів, які видаються органами місцевого самоврядування та їх посадовими особами; недосконалість муніципальної правотворчості та відсутність визначеної ієрархії нормативно-правових актів країни, що ускладнює попередження й ефективне усунення колізій.

Варто також зазначити, що дослідження Я.І. Ленгер базується на комплексному, системному підході, характеризується відповідним рівнем наукових узагальнень, що знач-

ною мірою зумовлено характером дослідницької бази. Автор показала глибокі знання з теми, уміння узагальнювати та аналізувати нормативні матеріали й спеціальну літературу, робити правильні, науково обґрунтовані висновки, формулювати визначення правових понять і пропозицій з удосконалення законодавства. Без сумнівів, позитивною рисою монографії є глибоке знання автором зазначеного наукового дослідження конкретних проблем галузевого характеру.

Таким чином, монографія є глибокою науковою працею, яка буде корисною та цікавою для вчених, викладачів, аспірантів, студентів юридичних університетів і факультетів, а також усіх, хто цікавиться проблемами розвитку муніципального права в Україні.

НОТАТКИ

Наукове видання

**НАУКОВИЙ ВІСНИК
ХЕРСОНСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ**

Збірник наукових праць

Серія ЮРИДИЧНІ НАУКИ

**Випуск 3
Том 2**

Коректура – *Н.С. Ігнатова*

Комп'ютерна верстка – *Н.С. Кузнєцова*

Формат 64x90/8. Гарнітура Pragmatica.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум.-друк. арк. 21,62.
Замов. № 27/18. Наклад 300 прим.

Видавничий дім «Гельветика»
73034, м. Херсон, вул. Паровозна, 46-а, офіс 105.
Телефон +38 (0552) 39-95-80
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 4392 від 20.08.2012 р.